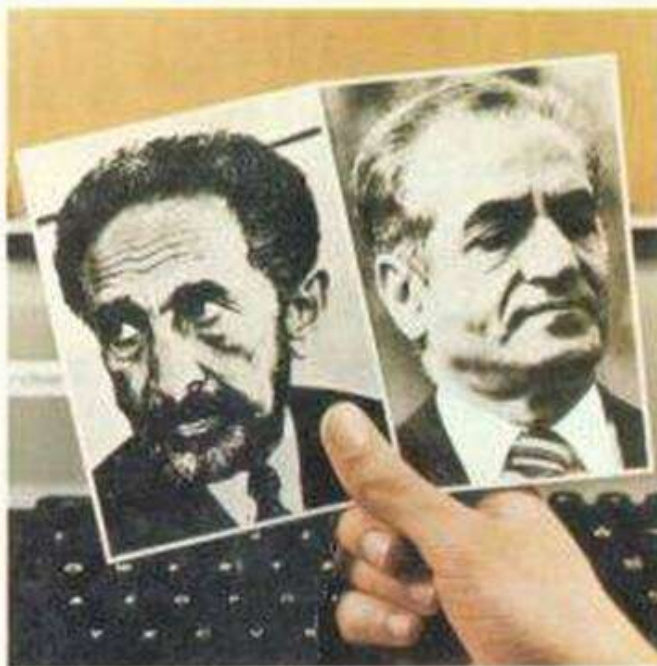

RYSZARD KAPUŚCIŃSKI

A CSÁSZÁR
A SAHINSAH

EURÓPA · ZSEBKÖNYVEK

RYSZARD KAPUŚCIŃSKI

A CSÁSZÁR A SAHINSAH

Az 1932-ben született világhírű szerző, akiről Wajda *Érzéskeltetés nélkül* című filmjét készítette, a szocialista világ „repülő riportere”. Mindig veszélyhelyzetből tudósít: sokszor ő az egyetlen európai újságíró a helyszínen. Pályája során négyszer állt kivégzőosztag előtt. Huszonhét forradalmat, háborút élt meg a harmadik világ különböző országaiban. Így Etiópiában a katonaság hatalomátvétele után élete kockáztatásával fölkereste Hailé Szelasszié különböző magas beosztású hivatalnokait (a kutyapisifeltörőtől a miniszterig). Az ő vallomásaik alapján született kötetünk első könyve, *A császár*. Eddig tucatnál több nyelvre fordították le, 1984-ben az amerikai bestsellerlista élére került. Maga a szerző a hatalom mechanizmusáról írt trilógiája első részének tekinti. A második, *A sahinsah* Iránról szól a

28,- Ft

sah bukása idején, és ugyancsak világsiker lett. A zsarnok hibáinak százféle fajtájával ismertet meg bennünket, az uralkodó szinte abszurd hozzá nem értésével, a valóságtól való elrugaszkodásával és azzal a riasztó ténnyel, hogy a kegyetlenség ebben az országban történelmi hagyomány. Kapuściński nem ír le semmit, amit nem volt alkalma a saját bőrén tapasztalni. Innen ered prózája roppant szuggesztivitása. Most írja trilógiájának harmadik kötetét *Idi Amin*-ről, akit ugyancsak alkalma volt közelről is megismerni.

EURÓPA ZSEBKÖNYVEK

MEGJELENT:

Singer

A rabszolga

Updike

Az eastwicki
boszorkányok

Malamud

Új élet

ELŐKÉSZÜLETBEN:

Moravia

Római történetek

EURÓPA KÖNYVKIADÓ X

RYSZARD KAPUŚCIŃSKI

A CSÁSZÁR
A SAHINSAH

FORDÍTOTTA: NEMERE ISTVÁN, GIMES ROMÁNA

A FORDÍTÁS AZ ALÁBBI KIADÁSOK ALAPJÁN KÉSZÜLT:
RYSZARD KAPUŚCIŃSKI
CESARZ
ORIGINALLY PUBLISHED BY CZYTELNIK
© RYSZARD KAPUŚCIŃSKI, 1978

RYSZARD KAPUŚCIŃSKI
SZACHINSZACH
CZYTELNIK. WARSZAWA, 1982

HUNGARIAN TRANSLATION @ NEMERE ISTVÁN, 1981
@ GIMES ROMÁNA, 1985

HU ISSN 0324-2722

A CSÁSZÁR

FORDÍTOTTA NEMERE ISTVÁN

A TRÓN

Felejts el engem
mindennek vége
(*cigány tangó*)

Óh, Négus Negesit
Mentsd meg Abesszíniát
Délien veszély fenyeget
Ádáz ellen közeleg
Makalétól pedig északra
Most fordult a helyzet komolyra
Négus, Négus
Adj golyót, adj puskaport
(*háború előtti varsói dal*)

A baromfióiban tartott tyúkok viselkedését figyelve meggyőződhetünk arról, hogy az alacsonyabb rangú tyúkokat csipkedik a magasabb rangúak, melyeknek amazok helyüket átengedik. Ideális esetben a rangok egyetlen sorban rendeződnek; ennek élén egy szupertyúk áll, ez csipkedi összes többi társát, a rangsor közepén helyet foglalók csipkedik az alsóbb rangúakat, de respektálják a magasabb rangúakat. A sor végén található egy hamupipőke tyúk, amelynek az összes többi elől ki kell tértie.

(ADOLF REMANE: *A gerincesek sajátos útjai*)

Az ember mindenhez hozzászokik, feltéve, hogy eléri az engedelmesség megfelelő fokát.

(C. G. JUNG)

Az Delphinus, ha aludni akar, az víz felszínén úszik, elszundítván lassan lemerül az fenékre; odaütödvén hozzá felébred, s ismételten kiúszik az felszínre, ott elalszik majd újra az fenékre süllyed - imigyen ocsúdik és mozgás közben ekképpen pihenget.

(BENEDYKT CHMIELOWSKI: *Új Athén
avagy Minden Tudományok Akadémiája*)

Esténként őket hallgatom, akik ismerték a császár udvarát. Valaha a palotában dolgoztak vagy joguk volt oda belépni. Kevesen maradtak. Egy részük kivégzőosztagok sortüze előtt pusztult el. Mások külföldre szöktek vagy börtönben ülnek - ugyanannak a palotának a tömlőceiben; a szalonokból a pincékbe taszítottak. Akadtak, akik a hegyekben rejtőzködtek el vagy szerzetesnek öltözve élnek a kolostorokban. Mindegyik a maga módján, lehetőségei szerint igyekszik túlélni az eseményeket. Alig maroknyian maradtak Addisz Abebában, ahol - mint kiderült - a legkönnyebb kijátszani a hatóságok éberségét.

Mindig besötétedés után kerestem fel őket. Útközben autókat és áruhákat kellett váltogatnom. Az etiópok mélységesen bizalmatlanok, és nem akartak hinni szándékaim őszinteségében: fel akartam lelni azt a világot, amelyet a Negyedik Hadosztály géppuskái söpörtek el. Ezeket a géppuskákat amerikai dzsipekre szerelik, a vezetőülés mellé. Olyan lövészek kezelik, akiknek mesterségük a gyilkolás. Hátról is ül egy katona, ő veszi rádiókészüléken a parancsokat. Mivel a dzsip nyitott, a vezetőnek, a lövésznek és a rádiósnek fekete motorosszemüvege van a sisak alatt, a por ellen. Tehát nem látni a szemüket; az ébenszínű, sörtével lepottintott arcok pedig kifejezéstelenek. Ezek a triók a dzsipeken annyira megszokták a halált, hogy a sofőrök öngyilkos módra vezetnek, a legnagyobb sebességgel mennek bele az éles kanyarokba, az utcákon szembehajtanak a forgalommal, mindenki menekül, ha berobban valahová egy ilyen rakéta. Jobb nem kerülni lőtávolságba. A rádiókészülékből, amelyet a hátról ülő tart a térdén, recsegés és sípolás közepette ideges hangok, kiáltások hallatszanak. Sosem lehet tudni: e rekedt makogások közül valamelyik nem éppen tűzparancsot jelent-e. Jobb eltűnni. Jobb befordulni egy mellékutca felé és kivárni, amíg elrobognak.

Ilyenkor tértem be a kanyargós, sártengerben úszó sikátorokba, olyan házakba, amelyek kívülről elhagyottaknak látszottak és azt a benyomást keltették, hogy senki sem lakik bennük. Félttem: ezeket a házakat megfigyelés alatt tartották, és lakóikkal együtt lebukhattam volna. Ez nagyon is lehetséges volt, mert a város egyes zugait, sokszor egész negyedeit gyakran átfésülik, fegyvereket, felforgató röpcédulákat és a régi rendszer híveit keresve. Most minden ház lakói lesik, kölcsönösen figyelik egymást, szaglászni. Ez polgárháború. Ez ilyen. Leültem az ablak mellé - de ők rögtön: uram, üljön máshová, megláthatják az utcáról, így könnyen

eltalálják. Jön egy autó, megáll, lövéseket hallani. Kik voltak - ezek vagy azok? És ma kik ezek és kicsodák azok, akik ellene vannak ezeknek, mert ezek támogatják amazokat? Az autó továbbmegy, ugatnak a kutyák. Addisz Abebában egész éjjel ugatnak a kutyák, kutyák városa ez, tele fajkutyákkal és elvadult, gubancos szőrű, férgektől és maláriától kínt ebekkel.

Fölöslegesen ismételtetik, hogy vigyázzak, hogy egyetlen címet vagy nevet, még az arcukat sem szabad leírnom, sem azt, hogy az illető magas vagy alacsony, sovány, milyen a homloka, a keze, a tekintete, a lába, a térde - már nincs ki előtt térdelniök.

F.:

Egy kis japán pincsi volt. Lulunak hívták. Joga volt a császári ágyban aludni. A különféle szertartások idején el-elszökött a császár térdéről, és az előkelőségek cipőjére pisilt. Az uraknak nem volt szabad megrezdülniök, semmiféle mozdulatot nem tehettek, amikor érezték a nedvességet a cipőjükben. Tisztem szerint az álldogáló uraságok között kellett járnom és letörölnöm a vizeletet a cipőjükről. Ehhez volt egy atlasz törőrongyom. Ez volt a munkám tíz éven keresztül.

L.C.:

A császár egy világos diófából készült, terebélyes ágyban aludt. Olyan apró és törékeny volt, hogy alig lehetett látni, szinte elveszett az ágynemű között. Öregkorára még kisebb lett, ötven kilót nyomott. Egyre kevesebbet evett, és sohasem ivott alkoholt. Megmerevedett a térde, és ha egyedül volt, húzta a lábát, és úgy himbálózott, akárha gólyalábon járna, de ha látta, hogy valaki nézi, a legnagyobb erőfeszítéssel kényszerítette izmait egy kis rugalmasságra úgy, hogy mozgása méltóságteljes, császári alakja kifogástalan, szálegyenes legyen. Minden lépése harc volt a vánszorgás és méltóság, a görnyedtség és az egyenes gerinc között. Méltóságos urunk soha nem feledkezett meg öregkori fogyatékoságáról, amelyet nem akart ország-világ színe elé tárni, nehogy csökkentse a királyok királya presztízsét és tekintélyét. De mi, a hálósobaszoigák, akik megleshattuk - tudtuk, mennyi erőfeszítésbe kerül ez az igyekezet. Szokása szerint keveset aludt. Korán kelt, amikor odakünn még sötét volt. Az alvást különben is afféle túlzásnak tekintette, amely szükségtelenül elrabolja az uralkodásra és reprezentálásra szánt időt. Az alvás röpké magánszám volt dekorációtól és fényzőntől ragyogó életében. Ezért ébredt mindig

elégedetlenül amiatt, hogy aludt, az alvás ténye is türelmetlenné tette - csak az aznapi, későbbi tevékenységek átgondolása révén nyerte vissza belső egyensúlyát. Hadd tegyem itt hozzá, hogy a császár soha nem adta jelét a legkisebb idegeskedésnek, haragnak, dühnek vagy kedvetlenségnek. Olybá tetszett, hogy ezeket az állapotokat soha nem éli át, hogy az idegei hidegek és halottak, mint az acél, vagy hogy egyáltalán nincs is idegrendszere. Ez veleszületett tehetsége volt, amelyet urunk fejleszteni és tökéletesíteni tudott azon elv értelmében, amely szerint a politikában az idegesség a gyengeség jele; ez pedig csábítja az ellenfeleket, és suttozó viccelődésre készíti az alattvalókat. Urunk tudta, hogy a vicc az ellenkezés egy veszélyes formája, ezért tartotta magát lelkiileg kifogástalan állapotban. Reggel négykor vagy ötkor kelt, ha pedig külföldre utazott látogatóba, előfordult, hogy háromkor. Később, amikor itthon egyre rosszabb lett a helyzet, mind gyakrabban utazgatott, az egész palota csak az úti holmiját készítgette. Ébredés után megnyomta az éjjeliszekrényen a csengőgombot - erre a jelre várt a virrasztó szolgasereg. A palotában meggyújtották a fényeket. Ez jelezte a császárság számára, hogy a leghatalmasabb úr új napot kezdett.

J. M.:

A császár besúgók jelentéseinek meghallgatásával kezdte a napot. Az éjszaka az összeesküvések vészterhes ideje, és Hailé Szelasszié tudta: ami éjjel történik, fontosabb, mint ami nappal történhet; nappal mindenkit szemmel tarthatott, de éjszaka ez lehetetlen volt. Ezért is tartotta jelentősnek a hajnali kémjelentéseket. Itt szeretnék megmagyarázni valamit: tiszteletre méltó urunk nem szokott olvasni. Számára nem létezett írott és nyomtatott szöveg, mindenről szóban kellett neki referálni. Urunk nem járt iskolába, egyetlen tanítómestere - az is csak gyerekkorában - egy francia jezsuita, monsignore Jerome, Harar későbbi püspöke és a költő Arthur Rimbaud barátja volt. A lelkipásztor nem jutott el odáig, hogy az olvasást szokássá tegye a császár számára. A tanulás nehezen ment, mert Hailé Szelasszié már fiúcska korától felelős vezető állásokat töltött be, és nem volt ideje rendszeres olvasgatásra. De azt hiszem, itt nem csupán az idő és a megszokás hiányáról volt szó. A szóban történő referálásnak az volt az előnye, hogy szükség esetén a császár kijelenthette: ez és ez az úr valami egészen mást jelentett neki, mint ami a valóságban megtörtént - amaz pedig nem védekezhett, hisz semmilyen írásos bizonyítékkal nem

rendelkezett, így aztán a császár nem azt hallotta alattvalóitól, amit azok mondtak neki, hanem azt, amit szerintük mondaniuk kellett volna. Tiszteletre méltó urunknak megvolt a maga koncepciója, és ehhez idomította a környezetéből érkező összes jelzést. Hasonlóképpen volt az írással is, mert császáruk nem csupán az olvasást kerülte, írni sem írt le semmit, és saját kezű aláírását sem tette semmilyen papírra, így, bár fél évszázadon át uralkodott, még a hozzá legközelebb állók sem tudják, milyen az aláírása. A hivatalos órák alatt mindig mellette volt a „toll minisztere”, ő jegyezte fel a császár összes parancsát és utasítását. Itt kell hozzátennem, hogy a munkakihallgatásokon tiszteletre méltó urunk nagyon halkan beszélt, alig mozdítva ajkait. A tollminiszter, bár féllépésnyire állott a tróntól, kénytelen volt közelebb hajolni a császári ajkakhoz, hogy meghallja és feljegyezhesse uralkodója döntéseit. Ráadásul a császár szavai általában homályosak és kétértelműek voltak, főleg olyankor, amikor nem akart világosan állást foglalni, de a helyzet megkívánta, hogy véleményt nyilvánítson. Csak csodálni lehetett az ügyességét. Ha császári döntést kértek tőle, nem válaszolt érthetően, hanem olyan halk hangon beszélt, hogy azt csak a mikrofonként közel álló tollminiszter füle hallotta meg. A miniszter jegyezte fel az uralkodó gyér és ködös mormolását. A többi már az értelmezéstől függött, ez pedig a miniszter feladata volt, aki a döntéseket írásos formába öntötte, és továbbadta lefelé. A tollminisztérium vezetője volt a császár legmeghittebb bizalmasa, és igen nagy hatalommal rendelkezett. Az uralkodó rejtélyes szókavalkádjából tetszése szerinti döntéseket csinálhatott. Ha a császári lépés mindenkit elvakított pontosságával és bölcsességével, ez ismét csak Isten kiválasztottjának tévedhetetlenségét bizonyította. Ha viszont valahonnan a légből, a terem sarkaiból az elégedetlenség csendes nesze ütötte meg a császár fülét, mindenért a miniszter ostobaságát tehetette felelőssé. Ez a miniszter volt az udvar leggyűlöltebb személyisége, mert mindenki meg volt győződve tiszteletre méltó urunk bölcsességéről és jóságáról, ezért a minisztert hibáztatták a rosszindulatú és értelmetlen döntések miatt; ilyenek pedig szép számmal születtek. Igaz, a szolgák körében suttoztak arról, miért nem váltja le Hailé Szelasszié a miniszterét, de a palotában kérdéseket csak fentről lefelé volt szabad feltenni, fordítva sohasem. Amikor a szokással ellentétben első ízben indult el egy kérdés az ellenkező irányból, az volt a jel, hogy kirobbant a forradalom. De ne szaladjunk annyira előre az időben, vissza kell térnem ahhoz a hajnali perchez, amikor a palota lépcsőin

megjelenik a császár, és korai sétájára indul. Belép a parkba. Ez az a pillanat, amikor közeledik hozzá Szolomon Kedir, a palota titkosszolgálatának főnöke, és jelentést tesz. A császár megy a fasoron át, egy lépéssel mögötte Kedir, aki beszél és beszél. Ki kivel találkozott, hol történt a dolog, miről beszélgettek. Ki ellen szövetkeznek. Lehet-e ezt összeesküvésnek tartani. Kedir informálja a császárt a katonai rejtjelfejtő osztály munkájáról is. Ez az osztály Kedir alá tartozik, és megfejti azokat a rádióbeszélgetéseket, amelyeket a hadosztályok folytatnak egymás között - jó tudni, nem erjed-e ott egy-egy felforgató gondolat. Urunk semmit sem kérdez, semmit sem kommentál, megy és figyel. Olykor megáll az oroszlánok ketrece előtt, hogy vessen nekik a szolgálak nyújtotta borjúcombból. Nézi az oroszlánok marakodását, és ilyenkor mosolyog. Majd a láncra kötött leopárdokhoz közelít, ökörbordát dob nekik. Itt urunknak vigyáznia kell, mert közel lép a ragadozókhoz, azok pedig kiszámíthatatlanok. Végül továbbmegy, Kedir pedig jelentéseit folytatva követi. Urunk egyszer csak bólint egyet, s ez a jel Kedir számára, hogy távozzék. Meghajol, és eltűnik a fasorban, ügyelve, nehogy hátat fordítson a császárnak. Pontosan ekkor lép elő az egyik fa mögül az ott várakozó ipar- és kereskedelemügyi miniszter, Makonnén Habte-Vold. Közelít a sétáját tartó császárhoz, és egy lépésre lemaradva mögötte, jelentést tesz. Habte-Voldnak saját besúgóhálózata van, amelyet lángoló intrikus szenvedélye miatt tart fenn, valamint azért, hogy általa elnyerje tiszteletre méltó urunk kegyét. A hozzá befutott jelentések alapján most ő meséli el a császárnak az elmúlt éjszaka eseményeit. Urunk ezúttal sem kérdez és kommentál, csak megy hátratett kézzel, és figyel. Előfordul, hogy a flamingócsapathoz közelít, de a félénk madársereg rögtön menekülni kezd, és a császár mosolyog e teremtmények láttán, amelyek nem engedelmeskednek neki. Majd továbbhaladva bólint egyet, Habte-Vold elhallgat, és hátrálva eltűnik a fasorban. És most - mintha csak a föld alól bukkant volna elő - a hűséges bizalmas, Asha Volde-Mikael jeknik meg. Ez az úr vezeti a kormány politikai rendőrségét, mely Szolomon Kedir palotai titkosszolgálatával vetélkedik, és éles konkurenciaharcot vív a Makonnen Habte-Vold-féle magán-besúgóhálózatokkal. Az, amire ezek az emberek a fejüket adták, nehéz és veszélyes munka volt. Rettetésben éltek, hogy valamit nem sikerül majd idejében jelenteniök és kegyvesztetté válnak, vagy a vetélytársak jobban jelentik a dolgot, és akkor a császár arra gondol: Szolomon miért tált fel ma nekem egy egész hírlakomát,

Makonnen pedig csak lerágott csontot? Azért nem szólt vajon róla, mert nem tud semmiről, vagy elhallgatta, mert ő maga is részese az összeesküvésnek? Vajon nemes urunk nem tapasztalta-e elégszer a saját bőrén, hogy a hozzá legközelebb állók és legbizalmasabb hívei árulták el? Ezért büntette a császár a hallgatást. A rendszertelen szófolyam viszont fárasztotta és ingerelte a császári fület, így hát az ideges szószaporítás sem jelentett megoldást. Ezeknek az embereknek már a külsejük is elárulta, milyen veszélyben élnek. Kialvatlanul, fáradtan ügyködtek, állandó feszültségben, lázban égve, áldozatokat üzve, a gyűlölet és a rettegés fűledt légkörében, amely állandóan körülvette őket. Egyetlen védelmezőjük a császár volt, aki ugyanakkor egyetlen kézmozdulattal el is tehetné őket láb alól. Ó, igen, a jóságos úr nem könnyített életükön. Mint már említettem, hajnali sétája során Hailé Szelasszié, miközben a jelentéseket hallgatta az összeesküvésekről, soha nem tett fel kérdéseket, és nem kommentálta a kapott információkat. Most azt mondom: nagyon jól tudta, mit tesz. Urunk a spicli jelentést tiszta állapotban akarta megkapni, igazi jelentésre volt szüksége - mert ha kérdezett vagy véleményt nyilvánított volna, a jelentéstevő szolgálatkészen változtatni kezdett volna a tényeken, csak hogy azok megfeleljenek a császár elképzeléseinek - akkor pedig az egész besúgórendszer olyan esetlegessé és szubjektívvá vált volna, hogy az uralkodó képtelen lett volna tudomást szerezni arról, mi is történik valójában az államban és a palotában. Sétája végeztével azt hallgatja meg, amit Asha emberei az éjjel összehordtak. Eteti a kutyákat és a fekete párducot, aztán megcsodálja a nemrégén kapott hangyászt - Uganda elnökének ajándékát. Bólint, és Asha görnyedten távozik, nem tudja biztosan, kevesebbet vagy többet mondott-e annál, amennyit aznap legkitartóbb vetélytársai: Szolomon, Makonnen és Asha ellenfele és Makonnen, Asha és Szolomon ellenfele jelentettek. A séta utolsó szakaszát Hailé Szelasszié már egyedül teszi meg. A parkban közben kivilágosodik, ritkul a köd, a pázsiton napfényfoltok gyúlnak. A császár töpreng; ilyenkor gondolja ki taktikáját és stratégiáját, megfejti a személyi ügyek keresztretjvényét, és előkészíti következő lépéseit a hatalom sakkjábláján. Elmélyed a besúgók jelentéseinek tartalmában. Kevés a fontos ügy; a spiclik javarészt egymásról jelentgetnek. Urunk mindent fejben tart, elméje komputer, amely elraktároz minden apróságot, a legkisebb részletet sem felejtve el. A palotában nem volt személyzeti osztály, dossziék, kérdőívek. Ezt mindümind a fejében hordta a császár. Koponyájában halmozódott fel

az elit legtitkosabb személyi ügyeinek dossziétömege. Látom őt most magam előtt, ahogy megy, megáll, felemeli a fejét, mintha imádkozna. Istenem, ments meg azoktól, akik térden csúsznak előttem, s rejtik a kést, melyet a hátamba döfnének. De mit segíthet az Úristen? A császár körül mindenki ilyen - térdelnek, késsel a kezükben. A csúcsokon soha nincs meleg. Jeges szél fúj, mindenki görnyedten áll, és vigyáznia kell, nehogy a mellette álló a szakadékba taszítsa.

T. K-B.:

Drága barátom, hát persze hogy emlékszem. Hisz mintha csak tegnap lett volna. Tegnap - száz évvel ezelőtt. Ebben a városban, de egy másik bolygón, amely messzire repült innen. Hogy összekeveredik minden - idők, helyek; darabokra tört a világ, nem lehet már összeragasztani. Az emlékezés az egyetlen, ami megmenekült, az egyetlen, ami az életből megmaradt. Sok időt töltöttem el a császár mellett, mint a tollminisztérium hivatalnok. Nyolckor kezdtük a munkát, hogy minden készen álljon kilencre, amikor az uralkodó érkezik. Urunk az Africa Hallal szemben lévő új palotában lakott, de a hivatalos teendőket a régi, még Menelik császár által épített és a szomszéd dombon álló palotában látta el. A mi hivatalunk abban a régi palotában volt, ott kapott helyet a császári intézmények többsége is, mivel Hailé Szelasszié szerette, ha minden kéznél van. Huszonhét autóból álló kocsiparkja valamelyikével érkezett. Szerette az autókat, leginkább a Rolls-Royce-okat, mert komoly, méltóságteljes vonalvezetésük volt, de a változatosság kedvéért használt Mercedeseket és Lincoln-Continentalokat is. Ne felejtse el: urunk elsőként hozatott autókat Etiópiába, és mindig jóindulattal viseltetett a műszaki fejlődés hívei iránt, akiket, sajnos, hagyománytisztelő nemzetünk nem túlságosan kedvelt. Hisz a császár csaknem hatalmát, de még életét is elvesztette, amikor a húszas években az első repülőgépet behozatta Európából! Akkoriban az egyszerű aeroplánt a sátán művének tartották, és a mágnsok udvaraiban összeesküvést szöttek az örült, szerintük varázsló és garabonciás uralkodó ellen. Attól kezdve tiszteletre méltó urunk óvatosabban hódolt úttörő szenvedélyeinek, míg végül időskori kedvetlensége miatt csaknem teljesen felhagyott az efféle dolgokkal. Szóval kilenckor érkezett a régi palotához. A kapu előtt alattvalók tömege várta; kérvényeket próbáltak a kezébe adni. Elméletileg ez volt a császárságban az igazságkeresés legegyszerűbb módja. Mivel nemzetünk írástudatlan, igazságot pedig általában a

szegények keresnek, ezek az emberek évekre eladósodtak, hogy megfizessék az írnokot, aki papírra veti panaszait és kérelmeiket. Ráadásul protokolláris bajok is támadtak, mert a szokás megkövetelte, hogy az egyszerű alattvalók arcra borulva térdeljenek a császár előtt - no de ilyen testhelyzetből hogyan juttassák borítékjaikat az elhaladó autóba? A kérdést úgy oldották meg, hogy a császár kocsija lassított, az üveg mögött feltűnt az uralkodó jóságos arca, a következő kocsiban utazó testőrök pedig összeszedték a borítékok egy részét, amelyeket a köznép nyújtott feléjük. De csak egy részét, mert egész karerdő magasodott minden alkalommal. Ha a tömeg túl közel csúszott az autókhoz, a testőrgárdának odébb kellett lökdösnie, elkergetnie a tolakodókat, mert egyrészt a biztonsági előírások, másrészt az uralkodó tekintélye is megkövetelték, hogy az áthaladás folyamatos legyen, előre nem látható akadályok nélkül történjék. A kocsik ezt követően felgördültek a domboldali fasorba, és a palotaudvaron álltak meg. Itt is tömeg várta a császárt, de egészen másféle, mint a kapuk előtti csőcselék, amelyet dühödten üztek el az Imperial Body Guard válogatott legényei. Az udvaron várakozó üdvözlő csoportot mi, a császár közvetlen környezetének tagjai alkottuk. Mindnyájan odagyültünk már idejekorán, nehogy lekéssük a császár érkezését, hisz ennek a pillanatnak különleges jelentősége volt számunkra. Mindnyájan meg akartuk mutatni magunkat, abban reménykedtünk, hogy a császár felfigyel ránk. Nem, nem valamiféle különleges észrevételre vágytunk, nem arra, hogy tiszteletre méltó urunk, megpillantva valamelyikünket, odalép és társalogni kezd. Ugyan, ez szóba sem jöhetett! Kimondom nyíltan - akár csak egy kicsinyke észrevételre vágytunk, a legkisebbre, akármilyen apró is elég lett volna, szinte jelentéktelen, közönséges pillantás, amely a császárt semmire sem kötelezné, másodperc töredékére csupán, mégis úgy, hogy az ember beleborzongjon és elöntse a diadalmas érzés: észrevett! Mennyi erő adott ez! Micsoda korlátlan lehetőségeket nyitott meg az ember előtt! Mert tegyük fel, méltóságteljes urunk tekintete átsiklott arcunkon, csak átsiklott! Tulajdonképpen azt is mondhatnánk, hogy semmi sem történt, másrészt viszont - bizony történt, hiszen átsiklott rajtunk a tekintete! Rögtön érezzük, hogy arcunk kipirul, a vér a fejünkbe száll, szívünk erősebben ver. Ezek a legjobb bizonyítékai, hogy megérintett bennünket pártfogónk tekintete, bár ezeknek a bizonyítékoknak ebben a pillanatban nincs semmi jelentőségük. Fontosabb a folyamat, amely lejátszódhatott urunk emlékezetében. Köztudott volt ugyanis, hogy urunk mivel nem gyakorolta

irni-olvasni tudását - rendkívül fejlett vizuális emlékezőtehetséggel rendelkezett. A természetnek erre az ajándékára építhette reményeit az arc tulajdonosa, amelyen átsiklott a császári pupilla. Most már arra számított, hogy valamely apró nyom, akár csak halvány árnykép marad utána urunk emlékezetében. Most már csak kitartóan, eltökélten kellett manőverezni a tömegben, úgy siklani és tolakodni, törni magunkat és lökdösődni, hogy odatolhassuk arcunkat, és úgy manipulálhassunk vele, hogy a császár - akárha önkéntelen, akaratlan - pillantása megjegyezze, megjegyezze, megjegyezze azt. Ezután várni kellett, amíg eljön egy olyan pillanat, amikor a császárnak eszébe jut; no, honnan is ismerem én ezt az arcot, mi is az illető neve? És, tegyük fel, megkérdezi az illető nevét. Csak a nevét, de ennyi elég is! Most már az arc és a név összekapcsolódnak, létrejön a személy, a kinevezésre esélyes jelölt. Mert egy arc önmagában - névtelen; csupán a név - elvont fogalom; itt viszont materializálódnunk kell, konkrét személlyé kell válnunk, alakot, formát, különállóságot öltenünk. Óh, mennyire vártuk ezt a szerencsét, de milyen nehezen teljesedhetett be! Mert az udvaron, ahol környezete üdvözölte a császárt, tucatjával, sőt nem túlzók, százával voltak, akik arcukat akarták megmutatni. Arc arcot ért, a magasak legyűrték az alacsonyabbakat, a sötétebb arcok elsötétítették a világosabbakat, arc utált arcot, az idősebbek a fiatalabbak elé álltak, a gyengébbeket elnyomták az erősebbek, arc arcot gyűlölt, közönségesek csaptak össze a nemesvonásúakkal, erőszakosak a gyengékkel, arcok zúzták szét egymást, de még a megalázottak, eltaszítottak, harmadrangúak és legyőzöttek, még ezek is - igaz, kicsit távolabbról, ahogy a hierarchia parancsolta előbbre tolakodtak, hol itt, hol ott bukkantak elő, az elsőbbséget élvező legmagasabb rangúak arca mellett akár csak egyujjnyira, a fülüket vagy halántékuk egy részét, pofacsontjukat vagy állukat mutogatták, csak hogy közelebb kerüljenek a császári pupillákhoz! Ha jóságos urunk megsejmelte volna az egész látványt, amely eléje tárult, mikor kilépett az autóból, észrevehette volna, hogy nem csupán egy alázatos, egyszersmind felajzott százpofájú magma tolong feléje - hanem azt is, hogy azon a központi és magas rangú csapaton kívül jobbra és balra, előtte és mögötte, távolabb és egészen messze, az ajtóknál, ablakokban és az ösvényeken seregnyi lakáj, konyhaszolga, inas, kertész és rendőr is arcát mutogatja, hogy urunk felfigyeljen rájuk. Ő pedig mindezt nézi. Tán csodálkozik. ..? Kétlem. Hisz egykor ő maga is része volt e százarcú tömegnek. Nem kellett-e arcát mutogatnia, hogy alig huszonnégy évesen

trónörökössé válhasson? Pedig pokoli vetélytársai voltak! Egész csapat tapasztalt előkelőség tört a koronára. De azok siettek, egymást előzgették, egymás torkának estek, idegesen és türelmetlenül, csakhogy elérjék az áhított trónt! Legkitűnőbb urunk tudott várni. Ez pedig rendkívül fontos tulajdonság. Aki nem képes várni, nincs türelme, sőt alázatos belenyugvása abba a tudatba, hogy az esély csak évek múlva teljesebbé válik, utána még tizennégy évig, hogy császár lehessen. Összesen majdnem negyedszázados óvatos, de energikus harc a koronáért. Mondom óvatos, mert urunkat titokzatosság, diszkréció és hallgatás jellemezte. Ismerte a palotát, tudta, hogy ott a falnak is füle van, hogy a függönyök mögül figyelő tekintetek leselkednek. Tehát fortélyosnak és ravasznak kellett lennie. Mindenekelőtt nem leplezhette le szándékait túl korán, nem mutathatta ki heves uralomvágyát, mert az ilyesmi azonnal egyesíti a vetélytársakat, harcra ösztönzi őket. Lecsapnak arra, aki előbbre tört és elpusztítják. Nem; évekig ott kell menetelni a sorban, ügyelve, nehogy bárki is előnyhöz jusson, s éberén várni a megfelelő pillanatot. Harmincadik életévében urunknak ez a türelme koronát termelt, melyet meg is őrzött az azt követő negyvennégy éven át.

Amikor egyik kollégámnak megmutattam, mit írok Hailé Szelassziéről - avagy inkább a császári udvarról és a császár bukásáról, a szalonokat, hivatalokat és palotafolyosókat megtöltők elbeszélése alapján -, ő azt kérdezte: egyedül kerestem-e fel a rejtőzködőket? Egyedül? Ez lehetetlen lett volna! Fehér embert, külföldit közülük senki sem engedett volna be ajtaján alapos ajánlások híján. Bizalmas dolgokat pedig teljesen lehetetlen kihúzni belőlük (az etiópokat ilyesmire különösen nehéz rávenni, úgy tudnak hallgatni, akár a kínaiak). Honnan is tudtam volna, hol keressem őket, hol vannak, kik voltak egykor, mit fognak mondani. Nem, nem voltam egyedül: volt egy vezetőm.

Most, hogy már meghalt, elárulhatom a nevét: Teferra Gebre-Vold. 1963. május közepén érkeztem Addisz Abebába. Néhány nappal azelőtt, hogy a független Afrika elnökei megérkeztek volna a csúcstalálkozóra, melyre a császár éppen az előkészületeket tartotta városszerte. Addisz Abeba akkor egy nagy, néhány százezer lakosú falu volt, dombokon feküdt, eukaliptuszligetek között. A főutcának számító Churchill Road menti

pázsitokon tehén- és kecskecsordák legelésztek, az autóknak pedig meg kellett állniok, ha a nomádok egy-egy riadt tevecsdát hajtottak át az útesten. Ha esett az eső, a mellékutcákban a kocsik kerekei a ragadós, barna sárban forogva egyre mélyebbre süllyedtek, míg végül egész oszlopokat alkottak a mozdulatlanná vált autók.

A császár megértette, hogy Afrika fővárosának jóval mutatósabbnak kellene lennie, és utasítást adott, hogy építsenek néhány modern épületet, és hozzák rendbe a főutcákat. Sajnos az építkezések a végtelenbe nyúltak, és amikor láttam a város egyes pontjain az állványerdőket és az ott dolgozó embereket, eszembe jutott az a jelenet, amit Evelyn Waugh írt le, amikor 1930-ban a császár koronázására érkezett:

„Úgy tűnt, mintha csak most kezdték volna építeni a várost. Minden sarkon félig kész épületek álltak. Némelyiket már félbehagyták, a többinél rongyos bennszülöttek csapatai dolgoztak. Egyik délután húsz-harminc ilyen embert láttam, akik egy örmény mester vezetése alatt a palota bejárata előtt takarították el a törmeléket és a köhalmokat. Munkájuk abból állt, hogy saroglyákat kellett megrakniok törmelékkel és ötven yarddal odébb kiszórni. A mester hosszú bottal a kezében körözött az emberek között. Ha egy percre el kellett mennie, minden azonnal abbamaradt. Ez nem jelentette azt, hogy az emberek leültek, beszélgettek vagy leheveredtek volna a földre, nem - egyszerűen mozdulatlanra merevedtek azon a helyen, ahol éppen voltak. Mozdulatlanok lettek, akár a tehenek a legelőn; néha egy téglával a kezükben bambultak el. Majd mikor újra feltűnt a mester, ismét mozogni kezdtek, de nagyon álmosan, akár egy lassított filmen. Ha a mester bottal döngette őket, nem kiabáltak segítségért, nem tiltakoztak, csak egy kicsit meggyorsították mozdulataikat. Aztán abbamaradt a verés, és rögtön visszaestek a lassú tempóba, mikor pedig a mester újra eltávolodott, azonnal mozdulatlanúságba dermedtek.”

Most viszont nagy mozgolódás volt a főútvonalakon. Az utcák szélein gigantikus méretű buldózerek gördültek, letarolva az útjukba eső üres agyagviskókat; a rendőrök már az előző nap kiűzték lakóikat a városból. Ezt követően kőművesbrigádok húztak magas falat, hogy elrejtse a mögötte álló többi agyagviskót. Más brigádok népi motívumokat pingáltak ezekre a falakra. A város friss beton- és festékszagot árasztott, diadalkapukra aggatott pálmalevelek illata lebegett a hűlő aszfalt felett.

Az elnökök találkozója alkalmából a császár impozáns fogadást adott, amelyre különrepülőgépek hozták Európából a borokat és a kaviárt. 25000

dollárért elhozták Hollywoodból Miriam Makebát, hogy a lakoma végén elénekeld az államfőknek a Zulu törzs dalait. Több mint háromezer személyt hívtak meg a hierarchiának megfelelően magasabb és alacsonyabb kategóriákba osztva; minden kategória más színű meghívót és más menüt kapott.

A fogadást a császár régi palotájában tartották meg. A vendégek kardos-alabárdos császári testőrök sorfalai között haladtak. A tornyok tetején reflektorokkal megvilágított heroldok játszották el a császár kürtjelét. A körfolyosókon színészek adtak elő történelmi jeleneteket az elhunyt császárok életéből. Az erkélyekről népviseletbe öltözött lányok virágokat hintettek a vendégekre. Az égbolton tűzijáték bokrétái robbantak.

Amikor a Nagyteremben asztalhoz ültek a vendégek, megszólaltak a harsonák és Nasszerrel a jobbján bevonult a császár. Furcsa pár voltak: Nasszer, a magas, kemény kötésű, királyi termetű férfi emelt fővel, széles arcán mosollyal jött; mellette pedig az apró, törékeny, hajlott korú Hailé Szelasszié haladt, keskeny, kifejező arcán nagy, csillogó szeme átható pillantásával. Mögöttük párosával lépdelt a többi államfő. A teremben mindenki felpattant, tapsoltak. Az egységet és a császárt éltették. Ezután kezdődött a tulajdonképpeni lakoma. Négy vendégre jutott egy sötét bőrű pincér (az izgalomtól és idegességtől folyton leejtettek valamit). Az ezüst étkészlet régi harari stílusban készült; az asztalokon több tonna drága, antik színezüst hevert. A vendégek közül néhányan a zsebükbe rejtették az evőeszközöket; ki kanalat vitt el, ki villát.

Hús-, gyümölcs-, hal- és sajthegyek tornyosodtak az asztalokon. Sokemeletes torták édes, színes máza csordult. Kitűnő márkájú borok csillogtak s árasztottak mámorító illatot. Zenekar játszott és kicicomázott udvari bolondok cigánykerekeztek a szórakozó lakomázók örömére. Beszélgetéssel, nevetéssel, evéssel töltöttük az időt.

Remek volt.

Lakoma közben egy félreeső helyiséget kellett felkeresnem, de nem tudtam, merre találok. A Nagyterem oldalajtaján az udvarra jutottam. Sötét éjszaka volt, májusi, mégis hűvös eső szemerkélt. Az ajtótól enyhén lefelé lejtett a terep, nem messze pedig egy rosszul megvilágított, oldalfalak nélküli barakk állt. A palotaajtótól a barakkig pincérek sorfala adogatta kézről kézre a tálakat a lakomázók asztaláról származó maradékokkal. Ezeken a tálakon haladt a barakk felé a csontok, megrágcsált ételdarabok, szétfaszatolt saláták, halfejek és húscsuszok

áradata. Elindultam arra, a barakk felé a sárban, a szétpotyogtatott ételmaradékokon csúszkálva.

Odaérve észrevettem, hogy a háttérben mozog a sötétség; a homályban valami mocorog, morog és cuppog, sóhajtozik és csámcsog. Megkerültem a barakkot.

Az éj sötétjében, a sárban-esőben mezítlábas koldusok álltak tömegbe verődve. A barakkban dolgozó mosogatók dobálták nekik a tálakról a maradékot. Csak néztem, milyen gondosan, csak az evésre összpontosítva rágcسálják le a csontokat, halfejeket, nyelik a mócsingokat. Ebben a lakomában figyelő, gondos koncentráció volt, kicsit erőszakos és magáról megfelelő testiség, feszültségben, erőfeszítésben, eksztázisban kielégített éhség.

A pincérlánc olykor leállt, megszakadt a tálfolyam, és a tömeg egy percre megpihent, lazított izmain, mintha valaki pihenjt vezényelt volna. Az emberek vizes arcukat törölgették, esőtől és mocsoktól összegubancolódott rongyaikat rendezgették. De a táláradat újra megindult - mert odafenn is tartott ám a nagy zabálás, csámcsogás és szürcsölés -, és a tömeg ismét nekilátott az evés áldott és buzgó fáradalmainak.

Átáztam, hát visszamentem a Nagyterembe, a császári fogadásra. Néztem az ezüstöt és aranyat, a bársonyt és bibort, Kaszavubu elnököt, a mellettem ülő Aje Mamlaje nevű illetőt, beszivtam a tömjén és rózsák illatát, végighallgattam Miriam Makeba szuggesztív előadásában a Zulu törzs dalait, meghajoltam a császár felé (ez a protokoll alapvető követelménye volt), és hazamentem.

Az államfők távozása után (erre pedig gyorsan sor került, mert a hosszabb külföldi tartózkodás nemegyszer tisztségük elvesztésével végződött) a császár meghívott bennünket - az afrikai elnökök első csúcstalálkozójára érkezett külföldi tudósítók csoportját - villásreggelire. Akkoriban a nappalokat és éjszakákat az Africa Hallban töltöttük, reménytelen, idegölő várakozásban, hogy mikor teremthetünk kapcsolatot fővárosainkkal. A hirt és a meghívókat helybeli védnökünk, a tájékoztatásügyi minisztérium egyik vezetője, Teferra Gebre-Vold hozta. Magas, szép szál, általában hallgatólag és zárkózott amhara volt. Ezúttal szokatlanul élénk és izgatott. Felfigyeltünk rá, hogy ahányszor csak kiejtette Hailé Szelasszié nevét, fejet hajtott. - No, ez remek! - kiáltotta a görög-török-ciprusi-máltai származású Ivo Svarzini, aki hivatalosan a nem létező MIB ügynökségnek, a valóságban pedig az ENI olasz olajkonszern

titkosszolgálatának dolgozott. - Most panaszt tehetünk a pasasnak, amiért ilyen pocskékul szervezték meg az összeköttetést. - Itt kell megjegyeznem, hogy a világ legtávolabbi sarkait is bejáró tudósítók cinikus és kemény emberek, akik mindent láttak, mindent átéltek, akiknek mesterségük gyakorlása közben állandóan ezernyi olyan akadályt kell leküzdeniük, melyekről az emberek többségének csak halvány fogalmaik vannak, és ezért semmi sem hozza őket izgalomba, nem hatja meg - viszont kimerültén és dühösen valóban képesek panaszt emelni a császárnál pocskék munkakörülményeik és a helyi hatóságok gyér segítsége miatt. De még az efféle embereknek is meg kell fontolniuk, miképp viselkedjenek. Éppen egy ilyen pillanat következett be most, amikor Svarzini szavai után észrevettük, hogy Teferra elsápad, előregrnyed, és idegesen összevissza kezd dadogni, amiből - végül - az derült ki, ha ezt a bejelentést megtesszük, a császár őt lefejezteti. Ezt ismételte szüntelen. Csoportunkban megoszlottak a vélemények. Én amellet agitáltam, hogy hagyjuk a dolgot, ne vegyük a lelkünkre egy ember életét. A többség ugyanezen a véleményen volt, és végül megállapodtunk, hogy a császárral folytatandó beszélgetésben kerülni fogjuk ezt a témát. Teferra végighallgatta a vitánkat, és az eredmény kielégíthette, de mint minden amhara, természeténél fogva bizalmatlan és gyanakvó volt - különösen a külföldiekkel szemben -, így hát elgyötörtén, összetörtén távozott. S eljött a másnap. Éppen Hailé Szelasszié címerével díszített ezüst ajándékérmékkel távoztunk a császártól. A szertartásmester hosszú folyosón át vezetett bennünket a kijáráthoz. A fal tövében Teferra állt olyan tartással, ahogy a vádlottak várják a súlyos ítéletet, beesett arcán verejtékcseppek csillogtak.

- Teferra! - kiáltotta a felvidult Svarzini -- nagyon megdicsértünk! (így is történt.) - Előléptetnek! - és megveregette a reszkető amhara vállát.

Később, amíg Teferra élt, minden Addisz Abeba-i látogatásom alkalmával felkerestem. Még a császár eltávolítása után is tevékenykedett egy ideig, mert - szerencséjére Hailé Szelasszié uralkodásának utolsó hónapjaiban kidobták a palotából. De ismert a császár környezetében mindenkit, sőt többekhez rokoni szálak fűzték. Az amharák általában lovagiasak; így Teferra is hálás volt, és mindenféle módon igyekezett visszafizetni azt, hogy egykor megmentettük az életét. Röviddel Hailé Szelasszié trónfosztása után találkoztam Teferrával a Ras Szállóban, a szobámban. A város a forradalom első hónapjainak örömlázában égett. Az utcákon zajos tüntetők vonultak, egyesek a katonai kormányzatot

támogatták, mások annak lemondását követelték, akadtak földreformot követelő menetek is, más csoportok bíróság elé akarták állítani a régi vezetőket, némely tüntetők pedig azt kívánták, osszák szét a császár vagyonát a szegények között. Az utcák már kora reggel megteltek izgatott tömeggel, összetűzések, konfliktusok támadtak, kövek röpködtek. Akkor, ott a szobában mondtam el Teferrának, hogy szeretném fellelni a császár embereit. Teferra csodálkozott, de vállalta, hogy megszervezi a dolgot. Elkezdődtek gyanús kirándulásaink. Gyűjtők voltunk, akik megsemmisítésre ítélt képeket kutatnak fel, hogy azokból az uralkodás ősi művészetéről rendezzenek kiállítást.

Körülbelül ekkoriban robbant ki a fetasa-őrület, amely idővel a világon sehol máshol nem tapasztalható méreteket öltött, és mi mindnyájan áldozatai lettünk - mindenki, aki élt, függetlenül bőrszínétől, korától, nemétől és pozíciójától. A fetasa amhara szó, motozást jelent. Hirtelen mindenki motozni kezdett mindenkit. Hajnaltól éjszakáig, egész nap, mindenütt, megállás nélkül. A forradalom táborokra osztotta az embereket, és megindult a harc. Nem voltak barikádok, sem lövészárkok, sem más határozott választóvonalak, és ezért minden szembejövő járókelő ellenség lehetett. Az általános veszélyérzetet csak növelte az a beteges gyanakvás, amellyel minden amhara mások iránt (más amhara iránt is) viseltetik - szerintük senkiben sem szabad megbízni, senki szavának hinni; senkire sem számíthatnak, mert az emberek rosszakaratók, képmutatók, összeesküvők. Az amharák filozófiája pesszimista, szomorú, ezért a tekintetük is szomorú - de egyben éber és figyelő-, arcuk komoly, vonásaik feszültek, ritkán engednek meg maguknak egy-egy mosolyt.

Mindnyájan fel vannak fegyverezve, imádják a fegyvereket. A gazdagok udvaraikban egész fegyvertárakat tartottak, és magánhadsergük volt. A tisztek lakásaiban is hasonló arzenálokat láthattunk: géppuskákat, pisztolygyűjteményeket, gránátokat ládaszámra. Néhány évvel ezelőtt revolvért is úgy lehetett vásárolni a boltokban, mint bármilyen más árut - elég volt kifizetni az árát, senki sem kérdezett semmit. A köznép fegyvere rosszabb minőségű volt, gyakran ósdi-kovapuskák, hátultöltők, flinták alkották ezt a háton cipelt múzeumot. Az antik darabok többsége már használhatatlan, mert senki sem gyárt hozzájuk lőszert. Ezért aztán a fegyverbörzén olykor drágább egy töltény, mint egy karabély, a töltény a piac legértékesebb valutája, keresettebb, mint a dollár. Mert mit is ér a dollár? Az csak papír; de egy töltény életet menthet. A töltények révén a

fegyver értelmet nyer, a gazdája pedig jelentőséget.

Milyen értéke van az emberi életnek? A másik ember csak annyiban létezik, amennyiben utunkba áll, ellenkezni próbál. Az életnek nincs nagy jelentősége, bár jobb az ellenfél életét elvenni, mielőtt ő venné el a mienket. Minden éjjel lövöldöznek (de nappal is), aztán az utcán hullák hevernek. - Négus - mondom sofőrünknek. - Túl sokat lőnek. Ez nincs így jól. - De ő hallgat, nem válaszol, nem tudom, mire gondol. Beléjük idegződött, hogy bármilyen okból pisztolyt rántsanak, és lőjenek.

Öljenek.

Talán másképp is lehetne, énelkül is? De ők nem úgy gondolkoznak, az ő gondolataik nem az élet, hanem a halál irányába haladnak. Először nyugodtan beszélgetnek, majd vita, később verekedés kezdődik, a végén lövéseket hallani. Honnan van bennük ennyi hevesség, agresszió, gyűlölet? És mindezt elmélkedés, pillanatnyi töprengés nélkül csinálják, féktelenül, fejest ugorva a szakadékba.

Így hát a hatóságok - hogy uralhassák a helyzetet és lefegyverezhessék az ellenzéket - általános fetását rendelték el. Szüntelenül, állandóan motoznak bennünket. Utcán, autóban, házunk előtt (és otthonunkban is), a boltok, a posta, a hivatal, a szerkesztőség, a templom, a mozi bejárata előtt. A bank és az étterem előtt, a piacon és a parkban. Mindenki megmotozhat, mert nem tudjuk, kinek van hozzá joga, kinek nincs, és jobb nem kérdezősködni, mert ez csak elmérgesíti a helyzetet, jobb, ha hagyjuk, megadjuk magunkat. Lépten-nyomon megmotoznak bennünket: botokkal felfegyverzett, rongyos pasasok, nem is szólnak, csak megállítanak, és karjukat széttárva mutatják, hogy mi is tárjuk szét a magunkét - vagyis vegyük fel a motozandók pózát -, és akkor nekiállnak: kiszednek mindent a táskánkból, a zsebünkből, nézegetik, csodálkoznak, homlokukat ráncolják, fejüket csóválják, tanácskoznak, majd végigtapogatják a hátunkat, hasunkat, lábunkat, cipőnket, no és most mi lesz? Hát semmi; mehetünk tovább, a következő karfeltartás, a következő fetasa színhelyéig. Persze ez a következő már néhány lépéssel odébb bekövetkezik, és minden kezdődik előlről, mert hisz a fetasák nem összegződnek egyetlen általános, egyszer s mindenkorra szóló tisztogatássá, felmentéssé, bűnbocsánattá - hanem minden egyes alkalommal, szinte méterről méterre, néhány percenként ismét és ismét meg kell tisztulnunk, büntelenné kell válnunk, feloldozást kell kapnunk. A legfárasztóbbak a fetasák kinn az országutakon, ha autóbusszal utazunk. Többször alkalommal is megállítanak bennünket,

mindenkinek ki kell szállnia, minden poggyászt kinyitnak, felbontanak, szétterítenek, megkeverik, összetúrják. Minket is átkutatnak, megtapogatnak, megszorongatnak, megnyomkodnak. Később az autóbuszban megkezdődik holmijaink visszagyömöszölése a bőröndökbe, mely megdagadt, akár a kelt tészta a teknőben - aztán a következő fetasánál újra kiborítanak mindent, úgy rugdalják ki az útra a ruhákat, kosarakat, paradicsomokat, edényeket (az egész úgy néz ki, mint egy spontán és rendszertelenül kirakott útszeli bazár), és keresgélnek, gyömködnek, kutatnak. A fetasák olyannyira elveszik az ember kedvét az utazástól, hogy fele útról akár vissza is fordulna, de hogyan tehetné; ott maradjon a nyílt mezőn, vagy égbe nyúló hegyek közt, rablók prédájául? A fetasák olykor egész városnegyedekre kiterjednek, és annak már a fele sem tréfa. Ilyen fetasákat rendez a hadsereg; fegyverraktárak, titkos nyomdák és anarchisták után kutatnak. Az akció alatt lövéseket hallani, később láthatjuk a halottakat. Ha valaki figyelmetlen - legyen bár teljesen vétlen és véletlenül ilyen akcióba keveredik, nehéz perceket él át. Ilyenkor lassan kell haladni, felemelt kezekkel, egyik puskacsőtől a másikig, ítéletre várva. De leggyakrabban amatőr fetasával van dolgunk, s ezt meg lehet szokni. Sokan saját szakállukra rendeznek másoknak fetasát, vagyis szorongatóstapogatást. Ők a magányos motozók, mindig egyedül vannak, kívül állnak mindenféle szervezett fetasán. Megyünk az utcán, és egyszer csak feltartóztat bennünket egy ismeretlen férfi, széttárja karjait. Erre kénytelenek vagyunk mi is ugyanazt tenni: felvesszük a motozáshoz megkövetelt testhelyzetet. Ekkor az illető megtapogat, megcsipked, megszorongat, majd int a fejével, mehetünk tovább. Látszik: egy percig ellenséget látott bennünk, de most megszabadult a gyanútól, békén hagy. Mehetünk tovább, elfeledkezve a banális közjátékról. A szállodában, ahol laktam, az egyik őr előszeretettel motozott meg mindig. Volt, amikor gyorsan átsiettem a hallon és rohantam fel az emeleti szobámba; ő meg utánam - és mielőtt elfordíthattam volna a kulcsot a zárban, benyomult utánam, és a szobában motozott meg. Előfordult, hogy fetasával álmodtam. Sötét, mocskos, mohón csúszó-mászó-táncoló-turkáló mancsok tömege kúszott rám, martak, csíptek, torkon ragadtak - verejtékben úszva ébredtem, és reggelig nem jött álom a szememre.

De mindezek ellenére továbbra is felkerestem azokat a házakat, amelyek ajtaját Teferra nyitotta meg előttem, és hallgattam a császárról szóló történeteket - a hangokat, amelyek szinte már egy másik világból hatoltak

el hozzám.

A. M-M.:

A Fogadóterem lakájai között én voltam a legrangosabb; én álltam a harmadik ajtó mellett. A Teremnek három ajtaja volt, tehát három nyitócsukó lakáj is volt, de nekem volt köztük a legmagasabb rangom, mert az én ajtómon át közlekedett a császár. Amikor mindenek felett álló urunk elhagyta a Termet, kitártam az ajtót. A tehetségem abban állt, hogy a megfelelő pillanatban cselekedtem. Ha túl korán nyitom - olyan benyomást keltett volna, hogy kiutasítom Őfelségét a Teremből. Ha viszont túl későn - mindenek felett álló urunknak lassítania kellett volna, sőt talán meg is torpannia, ami méltóságán ejtett volna csorbát, pedig ez a méltóság megkövetelte, hogy az udvar legelső embere akadálytalanul haladhasson.

G. S-D.:

Reggel kilenc és tíz óra között urunk a Fogadóteremben tartózkodott és kinevezéseket osztogatott, ezért hívták ezt az időt a „kinevezések órájának”. A császár bevonult a Terembe, ahol már sorba állított és alázatosan hajlongó tömegben várakoztak a kinevezendő előkelőségek. Urunk a trónusra ült, és amikor már helyet foglalt, lábai alá csúszttam a párnát. Ezt a mozdulatot villámgyorsan kellett végrehajtanom, nehogy - hacsak egy szempillantásnyi időre is - az uralkodó lábai a levegőben lógjanak. Mindnyájan tudjuk, hogy urunk alacsony termetű volt, ugyanakkor az általa betöltött tisztség megkövetelte, hogy az alattvalókkal szemben nagyságot mutasson, szorosan vett fizikai értelemben is - azért volt a trónszékeknek magas lába és magas ülése; főleg a rendkívül magas termetű Menelik után örökölt trónus volt magas, így hát ellentét mutatkozott a trón szükséges magassága és tiszteletre méltó urunk alakja között. Az ellentét leginkább a lábak körül volt szembetűnő, kényes és bajt okozó, hisz elképzelni sem lehetett, hogyan őrizhetné meg méltóságát olyasvalaki, aki lábait lógázza, akár egy gyerek! Nos, éppen a párna oldotta meg ezt a kényes, de oly fontos problémát. Huszonhat éven át voltam tiszteletre méltó urunk párnakezelője. Akárhová utazott a világban, elkísértem, és tulajdonképpen - erre büszke vagyok - urunk nem mozdulhatott nélkülem, hisz méltósága megkövetelte, hogy mindig trónszékre üljön, oda viszont nem ülhetett párna nélkül, a párnakezelő meg én voltam. Ennek megfelelően betanultam egy külön protokollt, sőt

hallatlanul hasznos ismeretekkel rendelkeztem az egyes trónusok magasságára vonatkozóan; ennek köszönhetően gyorsan és jól választottam ki a megfelelő méretű párnát, nehogy botrányos méretprobléma történjen: a párna és az uralkodó cipője között rés maradjon! Raktáramban ötvenkét különböző formájú, vastagságú, anyagú és színű párna volt. Magam ellenőriztem, milyen körülmények között őrzik őket, nehogy bolhák költözzenek beléjük - e férgek hazánkban valóságos csapást jelentenek -, hisz hanyagságom kellemetlen botrányt idézhetett volna elő.

T. L.:

My dear brother, a kinevezések órája alatt reszketett az egész palota! Egyesek örömben reszkettek, átérezve a kéjes gyönyört, mások viszont, no igen, katasztrófától félve - ugyanis ebben az órában tiszteletre méltó urunk nem csupán jutalmazott, hatalmat, javakat osztott, de büntetett, eltávolított és le is fokozott. De nem jól mondom! A valóságban az emberek nem oszlottak örvendezőkre és rémültekre; öröm és félelem egyszerre töltötte meg a szívét mindenkinek, akit a Fogadóterembe hívtak, hisz egyik sem tudta, mi vár rá. Ebben rejtett urunk legmélyebb bölcsessége; senki sem tudta, mikor jön el az ő napja, és mi szabott ki rá. Ez a bizonytalanság és az uralkodó szándékainak homályossága okozta, hogy a palota szüntelenül pletykált, és találgatásokba merült. A császári palota frakciókra és klikkekre oszlott, ezek könyörtelen háborút vívtak, kölcsönösen gyengítve és pusztítva egymást. És nagyurunk éppen ezt akarta. Ezt a neki szentséges nyugalmat adó egyensúlyt. Ha valamelyik klikk felülkerekedett, urunk hamarosan a szemben álló klikknek juttatta kegyeit, és ismét kialakult a hatalombitorlókát bénító egyensúlyállapot. Urunk nyomkodta a zongorabillentyűket - hol a fehéreket, hol a feketéket -, és így csalt ki a hangszerből harmonikus és fülének kedves dallamot. És mindenki engedelmesen hagyta, hogy ily módon játsszék vele a császár, hisz létük egyetlen értelmét az uralkodói elismerés jelentette, és ha ezt tőlük Hailé Szelasszié megtagadta volna, még ugyanazon a napon nyomtalanul eltűntek volna a palotából. Igen - ők önmagukban nem jelentettek semmit. A nép számára csak addig voltak láthatók, míg megvilágította őket a császári korona fénye. Hailé Szelasszié Isten alkotmányos kiválasztottja volt, és magas pozíciójából nem léphetett szövetségre egyik frakcióval sem, bár egyiket jobban kihasználta, mint a másikat - de ha valamely általa támogatott klikk túlbuzgóvá vált, akkor a

császár megbüntette, sőt el is ítéltette. Ez főleg az „erősek” frakcióira vonatkozott, amelyekre urunk a rendcsinálás feladatát bízta. A császár szavai ugyanis szelídek, jóságosak és vigasztalók voltak; a nép soha nem hallott ajkáról haragvó beszédet. Pedig hát jóindulattal nem lehet uralkodni a császárságban, valakinek féken kell tartania az ellenzéket és ügyelni a császár, a palota és az állam felsőbb érdekeire. Éppen ez volt az „erősek” frakcióinak feladata, de azok nem értették meg a császár finomabb szándékait, hibát hibára halmoztak, pontosabban: a túlzás hibájába estek. Urunk elismerésére vágyva buzgón igyekeztek az abszolút rendet bevezetni - holott nemes urunk alapvető rendre vágyott, vagyis pusztán rendre, bizonyos apró kis rendetlenséggel, ahol demonstrálhatná uralkodói engedékenységet és megértését. Ezért aztán, ha az „erősek” frakciói kezdték kifogásolni ezt a kis rendetlenséget, Hailé Szelasszié korholó tekintetével találkozott. A palotában három alapvető frakció működött: az arisztokraták, a bürokraták és az úgynevezett „személyiek” frakciói. Az arisztokraták szélsőségesen konzervatív, földbirtokosokból álló frakciója főleg a Koronatanács köré csoportosult, elnöke pedig az azóta kivégzett Kassza herceg volt. A bürokraták frakciója hajlott leginkább a változások felé, ő volt a legfelvilágosultabb, mert tagjainak egy része egyetemet végzett. A minisztériumokat, magas állami hivatalokat ők töltötték meg. A személyi emberek frakciója császárságunk különlegessége volt; ezt az intézményt maga Hailé Szelasszié hívta életre. Nemes urunk, az erős állam és a központi hatalom híve, ravasz és ügyes harcot volt kénytelen folytatni az arisztokraták klikkjével, amely a vidéki tartományokat szerette volna uralni, és gyenge, alázatos császárról álmodozott. De a császár önszemélyűleg nem vehette fel a harcot az arisztokráciával, ezért személyes kinevezések révén, állandó jelleggel alacsony születésű, fiatal és talpraesett embereket gyűjtött maga köré, egészen az alsóbb rendű köznépből, olykor csak úgy találomra, az őt éljenző tömegből választva ki őket. Ők voltak a császár személyes emberei; a kétségbeejtő és nyomorúságos vidéki életből a legmagasabb udvari szalonokba kerültek, ahol a megcsontosodott arisztokraták természetes gyűlöletével és ellenséges érzületével találták magukat szemben. Ugyanakkor gyorsan belekóstoltak a palota pompájába és a hatalom nyilvánvaló gyönyörébe, leírhatatlan buzgalommal, sőt szenvedéllyel szolgálták a császárt. Tudták: csupán és kizárólag tiszteletre méltó urunk akaratából vannak ott és viselik az állam gyakran legmagasabb tisztségeit. A császár őket ültette a

legnagyobb bizalmat követelő állásokba. A tollminisztérium, a császár politikai rendőrsége, a palotaigazgatóság telistele volt velük. Ők fedtek fel minden összeesküvést és ármánykodást, irtották a beképzelt és rosszindulatú ellenzéket. Újságíró uram, gondoljon csak bele: a császár nemcsak hogy maga döntött minden kinevezésről, de régebben még személyesen is közölte a jó hírt az érdekeltekkel. Ő, csakis ő! Nemcsak a hierarchia csúcsaira állította ő maga az embereket, de közepes és alacsony posztjaira is; ő jelölte ki a postafőnököket, iskolaigazgatókat, rendőrőrsök parancsnokait, minden egyszerű hivatalnokot, intézőt, serfőzdék, kórházak, szállodák igazgatóit, ismétlem - mindenkit ő nevezett ki személyesen. Behívták a jelölteket a Fogadóterembe a kinevezések órájára, ahol végtelen seregbe állottak fel - mert hisz tömegével voltak, tömegével! így várták a császár érkezését. Majd egy intésre sorjában a trón elé járultak, izgatottan és hétrét görnyedten hallgatták, milyen posztra jelölte ki őket a császár, kezet csókoltak kegyes urunknak, és hajlongva kihátráltak. Még a legjelentéktelenebb kinevezés is a császártól származott, éspedig azért, mert minden hatalom forrása nem az állam vagy más intézmény, hanem személyesen és csakis nemes urunk volt. Mily rendkívül jelentős törvény is ez! Mert abból a császárral töltött percből - mikor kihirdette és áldását adta a kinevezésre - különös emberi kapcsolat született, habár a hierarchia szülte, mégis kapcsolat, és egy elv keltette életre: a lojalitás elve. Ez vezérelte urunkat, amikor felemelt vagy letaszított embereket. Barátom, egész könyvtárat lehetne megtölteni azokkal a feljelentésekkel, amelyek az évek folyamán a császár fülébe jutottak legközelebbi munkatársa, Volde Giorgisz tollminiszter ellen. Volde Giorgisz volt a legképmutatóbb, legvisszataszítóbb, legkorruptabb alak, aki valaha is a palotánk parkettjét koptatta. Már az ellene szóló jelentéstétel is szélsőséges megtorlásokat vont maga után. Hogy milyen rossz lehetett a helyzet, kiderül abból is, hogy mindennek ellenére - mégis feljelentgették. De urunk füle zárva maradt e hírek előtt. Volde Giorgisz azt csinálhatott, amit akart, féktelenségének pedig nem volt határa. De kevélységétől és büntetlenségétől elvakultan egyszer részt vett egy összeesküvő frakció ülésén, amit a palota titkosrendőrsége jelentett tiszteletre méltó urunknak. Urunk várta, hogy Volde Giorgisz magától is szóvá teszi e kis ballépését, de Giorgisz egyetlen szóval sem említette, tehát megszegte a lojalitás elvét. És másnap urunk a kinevezések óráját saját tollminiszterének nevével kezdte, azzal az emberével, aki csaknem osztozott vele a hatalomban: az

állam második emberének pozíciójából egy isten háta mögötti déli tartomány kishivatalnokává csúszott le. Giorgisz végighallgatta kinevezését - persze, képzeljük csak el, milyen meglepődést és rémületet kellett legyűrnie abban a percben -, a szokásnak megfelelően kezét csókolt kegyes urának, és hátrálva-hajlongva örökre elhagyta a palotát. Vagy nézzük csak például Imru herceg esetét. Alighanem ő volt az elitréteg legkiemelkedőbb egyénisége; a legmagasabb posztok betöltésére hivatott, tiszteletre méltó férfiú. De mit ért mindez, ha urunk - mint már említettem - soha nem a tehetségük, hanem mindig és kizárólag a lojalitásuk szerint ítélte meg az embereit. Szóval az történt, hogy Imru herceg - hogy honnan s miért támadt az ötlete - reformokat kezdett bevezetni, és nem kérve ki a császár beleegyezését, földje egy részét kiosztotta a parasztok között. Tehát - elhallgatva valamit a császár előtt, saját szakállára cselekedve - ingerlő, sőt egyenesen kihívó módon szegte meg a lojalitás elvét. És akkor jóságos urunk, aki pedig magas beosztást szánt a hercegnek kénytelen volt Imrut az országból elűzni és húsz éven át idegen földön száműzetésben tartani. Itt jegyzem meg, hogy urunk nem ellenezte a reformokat, ellenkezőleg mindig rokonszenvvel viseltetett a haladás iránt, és a dolgok jobbra fordulása érdekében cselekedett, de nem tűrhette, hogy valaki a saját szakállára fogjon reformok megvalósításához, hisz ez először is az önkény, a fegyelmetlenség és az anarchia veszélyét idézte fel, másodsor olyan benyomást kelthetett, hogy a császárságban léteznek valamiféle jóakarók a császáron kívül is. Ezért aztán, ha egy ügyes és értelmes miniszter a saját területén akár csak egy apró reformot akart végrehajtani, úgy kellett intéznie az ügyet, úgy tárnia a császár elé, olyan fényben feltüntetni és megfogalmazni, hogy ebből félreérthetetlenül, elismerten és nyilvánvalóan az derüljön ki: a reform kegyes, gondos kezdeményezője, alkotója és szószólója személyesen maga a császár öfelsége, még akkor is, ha valójában urunknak nem sok fogalma volt róla, miről is van tulajdonképpen szó. De hát nem mindegyik miniszternek volt esze! Akadtak fiatal, a palota hagyományait nem ismerő emberek, akiket az ambíció fűtött vagy a nép elismerését akarták kivívni -- mintha nem a császári elismerés lett volna az egyetlen értékes dolog! Ezek önhatalmúlag próbálták megreformálni egyik-másik apróságot. Mintha nem tudták volna, hogy ezzel a lépésükkel megszegik a lojalitás elvét, és eltemetik nem csupán önmagukat, de a reformot is, amelynek császári autoritás nélkül semmilyen esélye nem volt a megvalósulásra. Megmondom nyíltan: urunk

jobban szerette a rossz minisztereket. Mégpedig azért, mert szeretett másoktól előnyösen különbözni. No, de hogyan sikerülhetett volna ez neki, ha csupa jó miniszter vette volna körül? A nép így nem tudta volna, kinél keressen segítséget, kinek a jószágára és bölcsességére számítsen. Mindenki jó és bölcs lett volna. Mekkora rendetlenség támadt volna a császárságban! Egyetlen nap helyett ötven ragyogott volna az égbolton, és mindenki a saját privát égitestének hódolt volna. Óh nem, kedves barátom, a népet nem tehetjük ki ilyen végzetes fejetlenségnek. Nap csak egy lehet, ez a természet rendje, minden más elmélet felelőtlen, Istennek nem tetsző eretnokség. De biztos lehetsz benne, hogy urunk előnyösen tűnt ki környezetéből, bizony nagyon is imponálóan, jószágosán emelkedett ki a többiek közül, ezért aztán a nép nem is tévesztette el, ki a nap és ki az árnyék.

Z.T.:

Urunk a kinevezés pillanatában csak lehajtott fejét látta maga előtt annak, akit éppen magas állásba emelt. De még az ő távolba látó tekintete sem figyelhette meg, mi történik a továbbiakban ezzel a fejvel. Márpedig a Fogadóteremben alázatosan lehajló fej az ajtó mögött rögvest más helyzetet vett fel: a magasba emelkedett, megmerevedett, erős és határozott alakot öltött. Igen, uram, csodálatra méltó volt a császári kinevezés hatalma! Egy-egy ilyen egyszerű, eddig természetesen, szabadon mozgó, hajlékony és fesztelen, fordulásra, hajlongásra, bólintásokra és biccentésre oly hajlamos fej a kinevezéstől felkenten furcsa funkciócsökkenésnek esik áldozatul: mostantól fogva csak két irányban mozdul el: függőleges lefelé irányban - így mozog nemes ura jelenlétében - és függőleges-felfelé irányban - mindenki más jelenlétében. Az ilyen egysíkú földfelé-égfelé mozgásra beállított fej nem mozoghatott más akarat szerint, és ha hátulról odalopakodnánk a fej tulajdonosához, rákiáltanánk: Hé, uram! - az illető nem fordíthatná csak úgy egyszerűen felénk a fejét, hanem lassan megállva, egész testtel kellene hangunk irányába fordulnia. Egyáltalán - mint a Fogadóterem protokollhivatalnoka - felfigyeltem arra, hogy a kinevezések a kinevezetteknel fizikai, még hozzá alapvető fizikai elváltozásokat idéznek elő. Ez a dolog annyira megragadott, hogy kezdtem jobban odafigyelni. Mindenekelőtt megváltozik az ember alakja. Míg régebben karcsú és derékban metszett volt, most négyszögletessé kezd válni. Masszív, erős négyszög - a hatalom tekintélyes, súlyos jelképévé. Az ilyen embernek

már az alakjáról is látjuk, hogy nem akárci; méltóságos és felelősségteljes személyiség. Az efféle alakváltozással a mozgás általános lelassulása párosul. A tiszteletre méltó urunk által kitüntetett ember nem fog már ugrálni, szaladgálni, szökdécselni, tréfálkozni. Nem ám; lépte komoly lesz, lábával biztosan tapodja a földet, teste könnyedén előrehajlik, így jelzi, kész szembeszállni az ellentétes nézetekkel. Karmozdulatai kimértek, ideges, rendszertelen gesztikulálásnak nyoma sincs. Arcvonásai is megkomolyodnak és mintha merevebbé válnának; gondterhelt és zárt lesz az arca, bár ez az arc időnként képes elismerő, optimista kifejezést is öltetni; végeredményben mégis valahogy olyanná válik, hogy nincs már lehetőség lelki kapcsolatra lépni egy ilyen arccal, jelenlétében nem lazíthatunk, nem lélegezhetünk fel. A tekintete is elváltozik. Más lesz a hossza, a beesési szöge. Ez a tekintet egy számunkra elérhetetlen távolságban levő pontig nyúlik el, és ezért, ha egy kinevezettel beszélgetünk, az optika közismert törvényei szerint észrevétlenek leszünk számára, mert az ő fókusz távolsága jóval mögöttünk található. Már csak azért sem képes észrevenni bennünket, mert tekintetének beesési szöge túlságosan tág, és beszélgetés közben elkalandozik valahová a fejünk fölé - furcsa periszkópelv érvényesül itt; még ha alacsonyabb is nálunk a kinevezett, akkor is a fejünk felett néz el a mérhetetlen távolba, vagy pedig épp valamilyen fontos gondolat foglalkoztatja. Mindenesetre érezzük, hogy ha az ő gondolatai talán nem is mélyebbek - de biztosan fontosabbak, felelősségteljesebbek, és megértjük, hogy ilyen helyzetben a mi gondolataink közlése értelmetlen, kisszerű próbálkozás lenne. Ezért aztán hallgatásba burkolózunk. De még a császár kegyeltje sem törekszik a beszélgetésre, hisz a kinevezés utáni állapot egyik tünete a beszédmód megváltozása: a kerek és világos mondatok helyét most számos egy szótagú morrantás, torokköszörülés, félbeszakított beszéd, sokat jelentő szünet, ködös szavak foglalják el, mostantól úgy reagál, mintha mindenről régen tudna, sőt - jobban tudna, így hát feleslegesnek érezzük magunkat, és távozunk, az ő feje pedig búcsúzó gesztusként függőlegesen mozdul el, felfelé. Előfordult az is, hogy jószágos urunk nem csupán kinevezett, de - ha a hűség hiányáról győződött meg - akkor, sajnos, lefokozott embereket, vagyis - bocsásson meg, barátom, a közönséges kifejezésért, de - kirúgta őket, hogy a lábuk sem érte a földet. És ekkor megfigyelhettük, hogy a kirúgásnak van egy érdekes hatása; nevezetesen az, hogy a kirúgás pillanatában elmúltak a kinevezési tünetek, visszafejlődtek a fizikai

elváltozások, a kirúgott ember újra normálissá vált, sőt türelmetlen és kissé talán túlzottan kimutatott barátkozó hajlam jelent meg nála, mintha ezzel akarná eltussolni az egész ügyet; mintha csak legyintene és azt mondaná: oh, felejtjük el - akárha csak egy említésre sem méltó betegségről lenne szó.

M.:

Azt kérdezed, barátom, hogy a császár uralkodásának utolsó szakaszában miképp lehetett a köznépből származó és semmiféle funkciót nem viselő Aklilunak nagyobb hatalma, mint Makonnen hercegnek, aki a kormányt vezette és előkelő arisztokrata volt? Mert a palotában a hatalom lépcsőfokai nem a posztok hierarchiája szerint emelkedtek, hanem aszerint, ki hányszor jutott tisztelt urunk közelébe. A palotán belül ez így alakult ki. Úgy mondtuk: az a fontosabb ember, aki gyakrabban jut egészen közel a császár füléhez. Gyakrabban és hosszabb időre. Ezért a fülért ádáz küzdelmeket vívtak a klikkek, a játékban a fül volt a legnagyobb tét. Elegendő volt e jelentős fülhöz csak közel hajolni és belesúgni - de ez nem volt ám könnyű feladat! Csak belesúgni - semmi több! Csak épp hogy bejusson, megtapadjon ott, ha csak egy kicsiny, múló benyomásként is, legalább egy apró magocska. S eljön majd az idő, amikor ez a benyomás megerősödik, a magocska megnő, és akkor learathatjuk a termést. Kifinomult érzéket kívánó beavatkozások voltak ezek, mert urunk kifogyhatatlan és meglepő energiája és kitartása ellenére mégiscsak ember volt, kinek füle természetes befogadóképességgel rendelkezett, s mely fület nem volt szabad túlterhelni, agyontömni - ugyanis fennállt a veszély, hogy urunk feldühödik, és megtorló intézkedéseket fog eszközölni. Ezért a fülhöz jutási lehetőségek száma korlátozott volt, így aztán szüntelenül folyt a harc a császári fül felosztásáért. E harc mindenkori állása volt a pletykáktól zsongó palota leggyakoribb témája, sőt ettől visszhangzott a város is. Például Abeje Debalkót, a tájékoztatásügyi minisztérium alacsony rangú hivatalnokát heti négy fülhöz jutásra becsülték, miközben a főnöke heti két alkalomnál többre nem számíthatott. Bizalmi embereit a császár gyakran nagyon jelentéktelen posztokra osztotta be; ezek az emberek mégis nagy hatalommal bírtak gyakori fülhöz jutásuk miatt; ilyesmiről olykor miniszterek, sőt a Koronatanács tagjai sem álmodhattak. Meglepő harcok folytak. Abije Abebe kiérdemesült tábornoknak heti három fülhöz jutása volt, ellenfelének, Kebede Gabre tábornoknak (azóta mindkettőt

kivégezték) csupán egy. De Gabre klikkjé úgy intézte a dolgot, addig fűrták Abebe kitűnő, de már korhadó klikkjét, mígnem a tábornok előbb heti kettő, majd csak egy alkalommal jutott a fülhöz - Gabre pedig, aki Kongóban szerzett érdemeket, és nevét jól jegyezték a nemzetközi kapcsolatokban, heti négyszer jutott a fülhöz. Én, barátom, a legjobb korszakomban havonta egyszer jutottam el a császár füléhez, bár tévedésből többre értékelték - de ez is jelentős pozíció volt, hisz a legtöbbet érő közvetlen fülhöz jutások mögött egész hierarchiába rendeződtek a viszonylag közvetlen, másod-, harmad- és sokadrangúak, és ott is viszályok, könyöklések, ármánykodások, fűrások dúltak. Bizony, az olyan előtt, akiről tudták, hogy sokszor juthat közvetlenül a császár füléhez, mindenki földig hajolt, még ha nem is volt miniszter. Az pedig, akinek számban csökkentek a fülhöz jutásai, tudta már, hogy őfelsége lejtőre tette. Hadd említsem meg: nem éppen szembetűnő alakjához és formás fejéhez képest tiszteletre méltó urunknak szép fülei voltak.

I. B.:

Az istenfélő kincstárnok és a császár gyóntatója, Aba Hanna Jema kincseszsák-hordozója voltam. Hailé Szelasszié és Aba Hanna egykorúak voltak, termetük és külsejük is hasonlított egymáshoz. Tisztelt urunkat, az Isten kiválasztottját bárkihez hasonlítani ugyan büntetendő vakmerőségnek számít, de Aba Hanna esetében vehetem magamnak a bátorságot, mert a császár nagy bizalommal viseltetett uрам iránt; s a már-már csaknem bensőségesnek mondható kapcsolatukat az a tény is bizonyította, hogy Aba Hanna korlátlanul kerülhetett a trón elé, úgy is mondhatjuk: állandó belépője volt a császárhoz. Mint felejthetetlen urunk kincstárnokának és gyóntatójának, betekintése volt Hailé Szelassziénak mind a lelkébe, mind a zsebébe, vagyis méltóságteljes pompája teljében láthatta az uralkodó személyét. Zsákhordozóként kísértem Abát kincstári tevékenysége közepette; elsőrendű báránybőrből készült zsákocskát cipeltem utána, amit a felforgatók később közszemlére állítottak ki az utcán. Rám bíztak egy másik, nagy zsákot is; a benne őrzött aprópénzt a nemzeti ünnepekre szánták. Ilyenek voltak: a császár születésnapja, koronázásának, valamint a száműzetésből való hazatérésének évfordulója. - Ilyen alkalmakkor agg urunk Addisz Abeba legforgalmasabb és legsűrűbben lakott negyedébe, a Mercatóba utazott, ahol egy külön erre a célra épített emelvényre állítottam fel a nehéz és fémesen csorduló zsákot. A legjóságosabb úr marékszám

merítette belőle a réztallérokat, és a koldusok és más követelődző csöcselék közé hajigálta. De a mohó csürhe úgy tolongott, hogy a játékonysági akciónak végül is mindig a rendőrség gumibotjai vetettek véget; úgy kopogtak az ütések a felvidult és nyomakodó tömeg fején, akár a jégeső. Aggódó urunk ilyenkor elhagyta az emelvényt, pedig a zsák gyakran még félig sem ürült ki.

V.A-N.:

.. Így aztán, amint befejezte a kinevezéseket, fáradhatatlan urunk átvonult az Aranyterembe, és megkezdte a pénztári órát. Ez reggel tíztől tizenegyig tartott. Ekkor méltóságos urunkat a szent életű Aba Hanna kísérte, őt viszont az elmaradhatatlan kincseszsák-hordozó követte. Akinek jó orra és éles füle volt, érezhette, hogy a palotában pénzszag terjeng, hallhatta a bankjegyek zizegését. De ehhez kifinomult érzékre, sőt képzelőerőre volt szükség, ugyanis a pénz - a maga anyagi valóságában - nem hevert halmokban a szalonok sarkaiban, no és kegyes urunk sem ajándékozgatta meg csak úgy dollárkötegekkel kedvenceit. Nem, urunknak semmi ehhez hasonló kedvtelése nem volt! Ámbátor, drága barátom, talán hihetetlennek tűnik számodra, de Aba Hanna zsákja sem volt feneketlen kincstár, és a szertartásmestereknek nem kevés fejtörést okozott, hogy a császár pénzügyi okokból ne kerüljön kellemetlen helyzetbe. Például emlékszem egy esetre: a Genete Leul nevet viselő császári palota felépítése után császárunk kiadta a külföldi mérnökök fizetését, de nem mutatott hajlandóságot a hazai kőművesek bérének kifizetésére. Ezek a faragatlan emberek az általuk épített palota előtt gyülekeztek, és kérték, hogy nekik is fizessék ki a bérüket. Ekkor kilépett az erkélyre a palota főszertartásmestere, és felszólította őket, vonuljanak a palota mögé, ahol jóságos urunk pénzt szór majd nekik. A tömeg boldogan áradt a kijelölt helyre - méltóságos urunk így minden megbotránkoztató zavar nélkül hajtathatott ki a főkapun át a régi palotába, ahol az egész udvar már alázatosan várta. Bárhol jelent meg urunk, a nép szabadjára engedte kielégíthetetlen mohóságát, hol kenyérért, hol cipőért, hol marháért könyörgött, hol éppenséggel útépitési segélyért. Urunk pedig szerette felkeresni a vidéki tartományokat: szerette, ha eléje járultak az egyszerű emberek, megismerkedett gondoljaikkal, ígéretekkel vigasztalta őket, dicsérte az alázatosakat és szorgalmasakat, korholta a lustákat és a hatóságokkal szemben engedetleneket. De a jóságos úr e látogatási

szenvedélye az államkincstárt terhelte, mert az ilyen tartományt előbb fel kellett erre készíteni; takarítani, kifesteni, szemetet elásni, legyeket irtani, iskolát építeni, és a gyermekeket ruhába öltöztetni, tataroztatni a városi hivatalt, zászlókat varratni és tiszteletre méltó uralkodónk arcképeit megfesteni. Nem lett volna méltó dolog, ha urunk váratlanul bukkan fel valahol, csak úgy, szinte a föld alól, mint egy nyomorult adószedő, szóval, ha olyannak látta volna az életet, amilyen. Elképzelhetjük, hogy meglepődtek és megrémültek volna a helyi előkelőségek! Reszkettek volna a félelemtől! Márpedig a hatalom nem dolgozhat a rettegés légkörében, az uralkodásnak megvannak a maga szabályai. Képzeld csak el, kedves barátom, mi történt volna, ha urunk kedvelte volna a meglepetéseket. Mondjuk, megállapodnak, hogy az uralkodó északra repül, ahol már mindent előkészítettek, a protokoll készen áll, a szertartást is begyakorolták, a tartomány csak úgy ragyog tisztelt urunk pedig váratlanul a repülőgépen magához hívhatja a pilótát, és azt mondja: -- fiam, fordítsd meg a gépet, délre repülünk. És közben ott délen nincs semmi! Semmit sem készítettek elő! Délen mindenki lézeng, piszkos, rongyos, legyektől feketéllik. A kormányzó a fővárosba utazott, az előkelőségek alszanak, a rendőrség szétszóródott a falvakban, és éppen a parasztokat fosztogatja. Milyen kellemetlen lenne mindez jóságos urunknak! Micsoda szégyenfolt esne méltóságán! Mi több - merészeljük csak kimondani -, nevetségessé válna! Vannak olyan tartományaink, ahol a nép elszomorítóan vad, mezítelen és pogány és a rendőrség közbelépése nélkül felségsértést követne el. Más tartományokban viszont a császár láttán a faragatlan parasztok rémülten elmenekültek volna. Gondolj csak bele, barátom: nemes urunk kiszáll a repülőből, de körös-körül semmi: csend, néptelen mezők, ameddig a szem ellát. Nincs kihez fordulnia, beszédet tartania, nincs kit megörvendeztetnie, nincs diadalkapu, még autó sincs. Mit tegyen, hogyan viselkedjék? Állítsák fel a trónust, terítsék le a szőnyeget? Így még rosszabb - mert nevetségessé lenne. A trón méltóságot kölcsönöz, de csak a környező alázat közepén, az alattvalók alázata hozza létre a trón hatalmát és értelmét, énelkül a trón csak dekoráció: egy kényelmetlen fotel kopott plüssel és ócska rugókkal. Egy trón a néptelen sivatagban-kompromittáló. Ráülni? Várni, mi történik? Arra számítani, hogy megjelenik valaki és kifejezi hódolatát? Ráadásul nincs autó sem, mellyel eljuthatna a legközelebbi településig, hogy megkeresse helytartóját. Tiszteletre méltó urunk tudja, ki a helytartó, de hogyan lelje fel ily váratlanul? Nos, mi

marad hátra urunk számára? Körülnézhet a környéken, majd újra beülhet a gépbe, és elrepülhet... északra, ahol mindenki izgatottan és türelmetlenül, készenlétben várakozik - a protokoll, a szertartás és az egész ragyogó, tündöklő tartomány, így aztán nem lehet csodálni, hogy jóságos urunk senkit sem lepett meg. Most nézzük meg, mi a helyzet akkor, ha hol itt, hol ott jelent volna meg meglepetésszerűen. Ma Balé tartományban bukkan fel, egy hét múlva Tigrében. Mit lát? Az emberek csavarognak, mocskosak, legyektol feketéllik minden. Addisz Abebába hivatja e tartományok vezetőit a kinevezés órájára - ott büntetéseket szab ki, leváltja őket. Ennek híre elterjed az egész császárságban. És mi az eredmény? Hát az, hogy a vezetők az egész országban felhagynak mindennel, csak az eget lesik majd, nem repül-e éppen hozzájuk a császár. A nép elsatnyul, a tartomány lezüllik, de mindez semmiség a császár haragjától való félelemhez képest. S mi több: mivel bizonytalannak és veszélyeztetettnek érzik magukat, hisz nem ismerik sem a napot, sem az órát - a közös kényelmetlenség és rettegés miatt suttogni kezdenek, fintorogni, panaszkodni, drága urunk egészségi állapotáról pletykálni, végül pedig szövetkezni, lázadásra izgatni, szájalni és aláásni a - szerintük - nem kegyes trónt, amely - micsoda vakmerő gondolat! - nem hagyja őket élni. Ezért, hogy megelőzze az államban a nyugtalanságot és elkerülhesse a hatalom megbénítását, urunk rendkívül gyümölcsöző kompromisszumot kötött: ez mindkét félnek - neki és a vezetőknek is - nyugalmat biztosított. Most persze a monarchia különféle lerombolói szemére vetik kitűnő urunknak, hogy minden tartományban volt legalább egy palotája, amely állandóan készen állott fogadására. Lehetséges, hogy volt egy parányi túlzás, mert - például - az ogadeni sivatag szívében épített hatalmas palotát tíz-egynéhány éven át teljes szolgaszemélyzettel és frissen töltött éléstárral tartották fenn, pedig fáradhatatlan urunk csak egyetlen napot töltött benne. De tegyük fel; valamelyik látogató körútján úgy alakult volna urunk útvonala, hogy a sivatag szívében kellett volna töltenie az éjszakát. Akkor bizony rögtön nyilvánvalóvá válik a palota szükségessége. Sajnos, felvilágosulatlan népünk soha nem fogja fel a felsőbb érdekek létjogosultságát, pedig hát az uralkodók tetteit éppen ezek irányítják.

E.:

Kapuczycky úr, képzelje maga elé az Aranytermet a kincstári óra idején...
A császár mellett a hajlott korú Aba Hanna áll, mögötte pedig

zsákhordozója. A terem másik végében egész tömeg szorong - nagy összevisszaságban, de ez csak a látszat, mert mindenki pontosan tudja, hol a helye a többiek között. Tömegről beszélhetek, mert kegyes urunk minden áldott nap rengeteg alattvalót fogadott; ha Addisz Abebában tartózkodott, a palota telistele volt: csak úgy lüktetett benne az élet, az udvarra egész autósorok érkeztek, a folyosókon küldöttségek tolongtak, a városzobákban nagykövetek csevegtek, szertartásmesterek sürgölődtek lázban égő szemekkel, örök váltották egymást, küldöncök loholtak teli dossziékkal, miniszterek jöttek-mentek valahogy olyan természetesen és szerényen, mintha egyszerű emberek lennének - száz és száz alattvaló igyekezett hol kérelmet, hol spiclijelentést kézbesíteni az előkelőknek, ott láttuk a tábornoki kart, a Koronatanács tagjait, a császári birtokok intézőit, helytartókat - egyszóval az egész izgatott, fennkölt tömeget. Mindez eltűnt egyik percről a másikra, ha nemes urunk elhagyta a fővárost, és külföldi látogatásra vagy vidékre utazott alapkövet lerakni, utat megnyitni vagy a nép gondjaival ismerkedni, vigasztalni, buzdítani. A palota azonnal elnéptelenedett, maketté vált, kellékké; a szolgaszemélyzet nagymosást rendezett, és kötelekre aggatta a fehérneműt, az udvarban élő gyerekek kecskéket legeltettek a pázsitokon, a szertartásmesterek a városi bárókban lopták a napot, az örök beláncolták a kaput, és a fák alatt horkoltak. Aztán mikor urunk visszajött, megszólaltak a harsonák, és a palota ismét életre kelt. Az Aranyteremben mindig vibrált a levegő. Minden beidézett szinte áramütést érzett, remegni kezdett, amikor megpillantotta az elsőrendű báránybőrből készült zsákot. Az emberek egyenként járultak bőkezű urunk elé, és elmondták, milyen célból van szükségük pénzre. Urunk meghallgatta őket, majd kiegészítő kérdéseket tett fel. Elismerem, hogy kegyes urunk pénzügyekben rendkívül szőrszálhasogató volt. Az egész császárságban minden, tíz dollárt meghaladó kiadáshoz az ő személyes hozzájárulására volt szükség; ha pedig egy miniszter az ő beleegyezését kérte egyetlen dollár kiadásához is - dicséretre számíthatott. A minisztérium kocsiját javításba adni csak a császár engedélyével volt szabad. A városban egy csepegő csövet újra cserélni - csak a császár engedélyével volt szabad. Lepedőket venni a szállodának - csak a császár engedélyével volt szabad. Barátom, csak csodálni lehetett hajlott korú urunk egyenesen rendkívüli szorgalmát és takarékoságát. Uralkodói idejének nagyobb részét számlák ellenőrzésével, költségvetések meghallgatásával, kérelmek elutasításával, az emberi kapzsiság, ravaszság,

tolakodás feletti elmélkedéssel töltötte. Ennek ellenére urunk soha nem unta meg, soha nem fáradt bele ezekbe a dolgokba. Feltűnő volt kíváncsisága, alapossága és példás takarékosága. Kedvelte a kincstári ügyeket, és pénzügyminiszterét, Jilma Deresszát azok közé sorolták, akik a leggyakrabban járulhattak színe elé. A rászorulókkal szemben viszont urunk kegyes volt. Miután meghallgatta a válaszokat kiegészítő kérdéseire, jóságos urunk tudatta a kérelmezővel, hogy megoldja pénzügyi gondjait. A boldoggá tett ember a legmélyebbre hajolt. Bőkezű urunk ekkor Aba Hanna felé fordította fejét, és súgott neki egy összeget - ennyit kellett szent életű Aba Hannának elővennie a zsákból. Aba Hanna a zsákba merítette kezét, elővette és egy borítékba tette a pénzt, átadta a meghatódott szerencsefiának, aki - sűrűn hajlongva, hátrálva, botladozva, csoszogva - távozott. Később aztán, Kapuczycky úr, sajnos e nyomorult hálátlanok sirámaait kellett hallgatnunk. Mert a borítékban csak kicsiny részét találták annak az összegnek, amelyet - ahogy e kielégítetlen kapzsiszók esküdöztek - jötevő urunk nekik ígért. De mit tehettek? Mentek volna vissza, nyújtottak volna be petíciót? Megvádolták volna a császár szívéhez legközelebb álló uraságot? Ez lehetetlen volt. Oh, milyen gyűlölet övezte ekkor az istenfélő kincstárnokot és gyóntatóatyát! Mert hát az emberek urunk becsületességét nem merték kétségbe vonni - ezért Aba Hannát tartották zsugori csalónak, amiért olyan sekélyen merített a zsákból - hogy olyan hosszan válogatott benne, szűrte a pénzt hálóvá sűrűsödött ujjával, és hogy egyáltalán olyan kelletlenül nyúlt a zsákba, mintha az mérges kígyókkal lett volna tele - aztán gyorsan húzta ki kezét, oda sem pillanatva, mert hisz ismerte már a pénzérmék súlyát, a bankjegyek nagyságát, átadta a borítékot, és intett, hogy távozhat a kérelmező hajlongva hátrafelé. Ezért úgy vélem: amikor kivégezték Aba Hannát, kegyelmes urunkon kívül senki sem siratta meg. Üres boríték! Kapuczycky úr, tudja ön, mit jelent a pénz egy szegény országban? A pénz a szegény és a gazdag országban - két különböző dolog. A gazdag országban értékpapír, amelyért a piacon maga árut vásárol. Egyszerűen vevő, még a milliomos is csak vevő. Többet vásárolhat, de akkor is csak a sok vevő egyike marad. De egy szegény országban? Itt a pénz egy csodálatos, sűrű, kábító, örökké virágzó sövény, amellyel elzárkózhat az ember minden elől. E sövény eltakarja a terjengő nyomort, felfogja a szegénység bűzét, az emberiség legaljáról felhallatszó hangokat. Ugyanakkor ön tudja, hogy mindez létezik, és büszke a sövényére. Pénze van, tehát szárnyai vannak. Csodálatra ingerlő paradicsommadár lehet

önből. El tudja képzelni, hogy Hollandiában tömeg gyűlik össze csak azért, hogy egy gazdag hollandust megcsodáljon? Vagy Svédországban vagy Ausztráliában? De nálunk - igen. Etiópiában, ha valahol feltűnik egy herceg, az emberek odarohannak megnézni. Futnak milliomost látni, és utána sokáig járkálnak fel-alá, s mondogatják: láttam egy milliomost. A pénz az ember saját hazáját is egzotikussá teszi. A gazdag mindent furcsállni kezd -- azt, ahogy az emberek élnek, hogy mi a gondjuk, és azt fogja mondani: nem, ez lehetetlen. Egyre gyakrabban fogja mondogatni: nem, ez lehetetlen. Mert akkor már egy másik civilizációhoz fog tartozni, no és ismeri a kultúrák törvényét: két civilizáció nem képes egymást jól megismerni és megérteni. Akkor ön, a gazdag, megsiketül és megvakul. Jól fogja érezni magát sövénnyel elkerített saját civilizációjában, de a másik civilizáció jelei annyira érthetetlenek lesznek, mintha a vénuszlakók sugározták volna ki őket. Ha kedve úgy tartja, felfedezővé válhat saját hazájában; Kolumbusz, Magellán, Livingstone lehet önből. De kétlem, hogy kedve lenne rá. Az efféle expedíciók veszélyesek, maga pedig nem őrült. Ön már saját civilizációjának embere, azt fogja védeni, azért harcol majd. A sövénykerítést fogja öntözgetni. Vagyis pont olyan kertész lesz magából, amilyenre a császárnak szüksége van. Nem akarja elveszíteni a vagyonát - a császárnak pedig olyanokra van szüksége, akiknek sok a veszítenivalójuk. Jóságos uralkodónk réztallérokat vetett a szegényeknek, de a palotabeliektől nem sajnálta a javakat. Birtokokat, földet, parasztokat - akiktől adót szedhettek -, aranyat, címeket, tőkét adományozott. És bár mindenki - aki bizonyította hűségét - bőkezű ajándékokra számíthatott, mégis állandó volt a vetélkedés a klikkek között: állandóan előjogokért harcoltak, tépték-marták egymást - éppen a gazdagság megszerzése iránti, minden emberben meglapuló vágy miatt. Legkitűnőbb uralkodónk kedvtelve szemlélte ezt a könyöklést. Szerette, ha az udvarbeliek gazdagodtak, nőtt a folyószámlájuk összege, dagadtak pénzes zsákjaik. Nem emlékszem olyan esetre, hogy urunk egyszer is visszavonta volna valakinek a kinevezését vagy az utcára hajította volna - korrupció miatt. Hagyja magát korrumpálni, de legyen lojális! Uralkodónk kivételes emlékezőtehetsége, valamint az állandóan érkező kémjelentések révén pontosan tudta, kinek mennyi pénze van, de ezt a könyvelést önmagában végezte el, soha nem élt vele vissza - ha az illető alattvaló hűséges maradt. De ha a hűtlenségnek akár csak az árnyékát érezte is meg, azonnal elkobzott mindent; elrepült a gazdagság paradicsommadara! E fejben végzett könyvelés révén a királyok királya

mindenkit a markában tartott, és ezzel mindnyájan tisztában voltak. Viszont előfordult egyszer a palotában, hogy az egyik legnemesebb hazafi, a Mussolini elleni háború nagy partizánvezére - Tekele Volde Havariat, aki nem kedvelte a császárt - visszautasította a legkegyesebb ajándékokat, nem fogadott el kiváltságokat, és soha még a jelét sem adta megvesztegethetőségnek. Ezt az embert kegyes urunk évekig börtönben tartotta, majd lefejeztette.

G. H-M.:

Bár én voltam a szertartásmester, bizalmasan csak nemes lelkű urunk kakukkjának neveztek. Ez onnan eredt, hogy a császári dolgozószobában állt egy svájci óra, amelyből kiugró kakukk jelezte a múló időt. Abban a megtiszteltetésben részesültem, hogy hasonló volt a feladatom akkor, ha urunk császári kötelességeit teljesítette. Amikor eljött az ideje, hogy a kitűzött protokollnak megfelelően a császár egyik tevékenységét abbahagyja és elkezdje a következőt, eléje álltam, és többször meghajoltam. Éles elméjű urunk számára ez volt a jel, hogy elmúltott egy óra, és ideje elkezdni a következőt. A gúnyolódok, akik minden palotában szívesen nevetik ki a náluk alacsonyabb rangúakat, szellemeskedve mondogatták: nekem a hajlongás az egyetlen szakmám, sőt a létem értelme. Mert hát csakugyan nem volt más kötelességem azon kívül, hogy a meghatározott pillanatban meghajoljak néhányszor tiszteletre méltó urunk előtt. Ez így igaz. Ámde azt mondhatnám ezeknek a gúnyolódóknak - ha ily bátorságra az általam elfoglalt poszt feljogosított volna -, hogy az én hajladozásaim funkcionális és szabályozó jellegűek voltak, hogy általános, állami, tehát felsőbbrendű célokat szolgáltak - miközben az egész udvar telis-tele volt buzgón és rendületlenül hajlongó udvaroncokkal, akik örökké hajlongtak, ha alkalmuk adódott rá, nyakuk rugalmasságát nem valamely felsőbbrendű szükség idézte elő, csupán a hízelgés, a szolgálalkúság, a magasabb rang vagy ajándék elérésének lehetősége. Arra is ügyelnem kellett, hogy ebben a tömeges és szüntelen hajlongásban ne vesszen el az én informáló, munka jellegű meghajlásom, és úgy kellett helyezkednem, hogy a tolakodó hízelgők nehogy hátralökjenek, hisz jóságos urunk, ha idejében nem kapná meg a jelzést, elveszthetné tájékozódását, és túl hosszúra nyújtaná egyik tevékenységét a másik, éppoly fontos kötelessége kárára. Csakhogy volt egy bökkenő! Az alaposság, amelyet feladatom teljesítése közben tanúsítottam, nem sok eredménnyel járt, amikor a

kinctári órát kellett befejezni, és elkezdni a minisztertanácsot. Ez utóbbi ugyan a császárság ügyeivel foglalkozott, de mit számított mindez, ha közben nyitva állt a pénzes zsák, és körülötte kegyeltek és kiválasztottak tömege tolongott! Senki sem akart üres kézzel távozni, ajándék, boríték, kinevezés, pénzfelvétel nélkül. Urunk e mohóságra nemegyszer jóindulatú feddéssel válaszolt, de soha nem gerjedt haragra, mert tudta, hogy a nyitott zsák révén még szorosabban állnak mellette, még alázatosabban szolgálják. Urunk tudta, hogy a jóllakott megvédi jóllakottságát - és hol lehetett volna jobban jóllakni, mint a palotában? No és maga az uralkodó is kedvelte a jólétet, ami miatt olyan zajt csapnak ma a császárság megdöntői. De tudd meg, barátom: ahogy haladt előre az idő, egyre rosszabbodott a helyzet. Mert minél mélyebbre süllyedtek a császárság alapjai, annál hevesebben tülekedtek a kiválasztottak a pénzes zsák körül. Minél bátrabban lázadoztak a forradalmárok, annál hevesebben tömték tarsolyukat a kegyeltek. Minél közelebb voltunk a véghez, annál szörnyűbbé vált a fékezhetetlen marakodás. Barátom, ahelyett hogy a kormányhoz és a vitorlákhöz ugrottak volna, mert már látszott, hogy süllyed a hajó - nagyjaink csak zsákjaikat tömték, és alkalmas mentőcsónak után néztek. Mert már a szerzési láz olyan méreteket kezdett ölteni a palotában, olyan rohamokat indítottak a pénzes zsák ellen, hogy ha valaki nem kedvelte is a vagyont, a többiek rábeszélést, feltűzést, és olyan nyomást gyakoroltak rá, hogy a végén a békeesség kedvéért ő is zsebre tett valamit. Drága barátom, itt valahogy minden fejtetőre állt: illő volt elfogadni és becsstelenség volt nem elfogadni; ha valaki nem kért, abban gyengeséget, mulyaságot, gyászos és sajnálatra méltó impotenciát láttak. Aki pedig már megszédte magát, olyan arccal járt-kelt, mintha csak a nemi szervével dicsekedett volna, és szinte magabiztosan kiáltotta: térdre, asszonynépség! Szóval valahogy fejtetőre állott minden, és ki vethetné a szememre, hogy abban a felfordulásban csak nagy nehezen, büntetést érdemlő késéssel vethettem véget a kincstári órának, hogy jóságos urunk elkezdhesse a miniszterek óráját.

P. H-T.:

A miniszterek órája tizenegykor kezdődött és déli tizenkettőkor ért véget. A miniszterek összehívásával semmi probléma sem volt, mert a szokásnak megfelelően az urak már reggeltől a palotában tartózkodtak. Egyes nagykövetek gyakran zsörtölődtek is, hogy a minisztereket nem tudják

felkeresni hivatalaikban, nem intézhetik el velük ügyes-bajos dolgaikat, mert a titkárok állandóan azt felelik: a minisztert a császár hívatta. Tény, hogy kegyes urunk szerette őket szemmel tartani: kedvelte, ha mindig karnyújtásnyira voltak. Az olyan minisztert, aki nem húzott a palotához, nem kedvelte, és az sokáig nem is tarthatta magát. Persze a miniszterek - Isten ments! - nem is próbálkoztak meg ilyesmivel. Aki erre a posztra feljutott, az már régóta ismerte az uralkodó kívánságait, és szorgalmasan igyekezett ezekhez igazodni. Aki a palota ranglétráján akart felkapaszkodni, annak kezdetben a negatív tudást kellett elsajátítania - vagyis mindenekelőtt azt kellett megtanulnia, mihez nincs joga neki és alárendeltjeinek. Mit nem szabad mondani, leírni, tenni, eltéveszteni vagy elhanyagolni. Ebből a negatív tudásból született meg idővel a nem kifejezetten egyértelmű és veszélyes pozitív tudás: ugyanis a császári kedvencek remekül ismerték a tilalmakat, viszont rendkívül óvatosak, sőt bizonytalanok voltak követeléseikben és javaslataikban. Itt azonnal urunkra figyeltek, várva, mit mond. De mivel urunk szokása szerint hallgatott, várt, halogatott - hát ők is hallgattak, vártak, halogattak. És a palota élete - bár mozgalmasnak és lázas tempójúnak tűnt - alapjában véve hallgatással, várakozással, halasztgatásokkal volt tele. Minden miniszter azon a folyosón várakozott, ahol a legnagyobb volt az esélye, hogy találkozhat tisztelt urunkkal, meghajolhat előtte. Különös buzgóságot mutatott a folyosók kiválasztásánál az a miniszter, akinek besúgták, hogy hűtlenségéről szóló kémjelentés érkezett a császárhoz. Ez aztán naphosszat a palotában üldögélt, és szüntelenül kegy elmés urunk előtt hajlongott, hogy szakadatlan jelenlétével és sugárzó készségességével bizonyítsa, mennyire hamis és rosszindulatú volt az ellene emelt vád. Legkitűnőbb urunknak szokása volt, hogy mindegyik miniszterét külön fogadja, mert akkor az ilyen úriember bátrabban jelentgette, mit művelnek kollégái, és ennek révén az uralkodónak jobb betekintése volt a császárság közigazgatási gépezetének működésébe. Igaz az is, hogy az audiencián fogadott miniszter legszívesebben soha nem a saját hivataláról beszélt, hanem a szomszédos intézményekben uralkodó rendtelenségről szólt - de urunk, miután az összes vezetővel külön-külön beszélgetett, végül is teljes képet kapott mindenről. Mellesleg mindaddig semmi jelentősége nem volt annak, hogy ez vagy az a rangos hivatalnok feladata magaslatán áll-e vagy sem - amíg az illető megingathatatlanul hűségesnek mutatkozott. Jóságos urunk jóindulattal vette szárnyai alá azokat a minisztereket, akik nem

tűntek ki gyors észjárásukkal és éleselméjűséggel, ugyanis a császárság életét stabilizáló elemeknek tekintette őket a következő elv szerint: uralkodónk, mint köztudott, mindig a reformok és a haladás szószólója volt. Nézz csak bele, barátom, az önéletrajzába, amelyet élete utolsó éveiben diktált le, és meggyőződhetsz róla: bátor urunk hogyan harcolt a hazánkban uralkodó barbárság és tudatlanság ellen. (P. H-T. *átmegy a másik szobába, és behozza az Ullendorff londoni kiadó vaskos kötetét: „My life and Ethiopia's progress” - „Életem és Etiópia fejlődése”, lapozgatva beszél tovább.*) Íme, például itt urunk megemlíti: már uralkodása kezdetén megtiltotta, hogy levágják az emberek kezét és lábát, ami pedig megszokott büntetési forma volt még apróbb vétkek esetében is. Majd azt írja: megtiltotta annak a szokásnak a további gyakorlását, hogy a gyilkossággal vádolt egyént - ez persze csak a köznép vádja volt, mert bíróságok nem léteztek - nyilvánosan felkoncolják. S egyszersmind megtiltotta, hogy a kivégzést annak legközelebbi családtagja hajtsa végre. Egykoron például fiú ölte meg az apját imigyen, vagy anya a fiát. Ennek helyébe urunk állami hóhérokat alkalmazott, és külön kivégző helyeket jelölt ki, megparancsolva, hogy ezután löfegyverrel végezzék ki az embereket. Vagy más: saját pénzén (amit kihangsúlyoz) megvásárolja az első két nyomdát, és az ország történetében először újságot adat ki. Majd: megnyitja az első bankot. Majd: elektromos áramot vezetett az országba, előbb a palotába, majd más épületekbe is. Később: eltörli azt a szokást, hogy a rabokat láncra és vashéklyókba verjék. Attól kezdve az államkasszából fizetett örök vigyáznak a rabokra. Majd: rendeletben tiltja meg a rabszolga-kereskedelmet, így dönt, 1950-ig meg is szünteti. Majd: rendelettel törli el a „liebasának” nevezett módszert, így hívták a tolvajok kilétének felderítését. A varázslók rejtélyes füvek főzetét itatták meg egy-egy kisfiúval, és az elkábított, szédült, természetfeletti erőktől irányított gyerek bement valamilyik házba, és rámutatott a tolvajra. Akire rámutatott, annak - a hagyománynak megfelelően - levágták mindkét kezét s lábát. Képzeld csak el, barátom, milyen lehetett az élet egy olyan országban, ahol teljesen vétlen létedre bármelyik pillanatban megfoszthatnak végtagjaidtól. Mész például az utcán, elkapja a nádrágod szárát egy kába gyerek, és a tömeg rögtön nekiáll a mészárlásnak, otthon ülsz, éppen ebédelsz, beesik az ajtón egy mámoros kisfiú, kirángatnak az udvarra, és már vágnak is; csak ha elképzeled azt az életet, érted meg, milyen mély változást hozott tiszteletre méltó urunk. És ő reformál tovább: eltörli a kényszermunkát,

behozatja az első autókat, létrehozza a postát. Meghagyja a nyilvános vesszőzést, de ellenzi az „afarsata” módszerét. Ez abból állt, hogy ha valahol büntettet követtek el, a rendfenntartó erők körülvették a falut vagy városkát, és addig éhezették a lakosságot, amíg valaki ki nem adta a tettest. De mindegyik lakos a másakra vigyázott, hogy senki se mehessen el jelenteni, hisz mindenki attól félt, hogy őt nevezik majd tettesnek - így őrizve, egymás ruhaujját fogva haltak éhen tömegesen. Ez volt az afarsata módszer. A mi urunk elítélte ezt a gyakorlatot. Sajnos, a fejlődést elősegítendő, urunk bizonyos óvatlanságot is elkövetett. Mivel hazánkban régebben sem nyilvános iskolák, sem egyetem nem volt, a császár fiatalembereket küldött külföldre tanulni. Egykor urunk maga irányította a dolgot, tisztos és lojális családokból választotta ki az erre érdemes ifjakat, de később - oh, ezek az annyi fejfájást okozó modern idők! - akkora nyomás nehezedett rá, úgy tolaakodtak a jelentkezők, hogy kimehessenek külföldre, hogy jószágos urunk fokozatosan elvesztette uralmát eme ostoba mánia és egymás majmolása felett, amely magával ragadta az ifjakat. És csakugyan: egyre több ifjone utazott el Európába és Amerikába. No és mert hát hogyan is lehetett volna másképpen? - néhány év múlva elkezdődtek a bajok. Urunk afféle varázslóként maga szabadította ki a palackból a természetfeletti, pusztító szellemet, amely - az összehasonlítás volt. Ezek az emberek csupa felforgató eszmével a fejükben jöttek vissza, telve felségsértő nézetekkel, káros ötletekkel, meggondolatlan és rendfelforgató tervekkel, és alig néztek szét a császárságban, rögtön a fejükhöz kaptak: Szent Isten, hogyan létezhet ilyesmi? Nos, barátom, ez újabb bizonyíték arra, milyen hálátlan is az ifjúság. Magad is hallottad, mily messzemenően törődött velük urunk, megkönnyítette számukra a tudáshoz vezető utat, ők viszont erre felháborító kritikával, becsmérlő fintorgással, a tekintély megingatásával, elutasítással válaszoltak. Könnyű elképzelni, milyen keserűséggel töltötték el urunkat ezek a rágalmazók. A legrosszabb az volt, hogy ezek a zöldfülűek teleszívták magukat a nemzeti szokásunkkal ellentétes idegen hóborrtal, és nyugtalanságot kezdtek szítani a császárságban, felesleges mozgolódást, felfordulást okoztak, s valamiféle ellenkezési kedvet ébresztettek a feljebbvalókkal szemben - és látod, éppen itt segítették urunkat a miniszterek, akik nem tűntek ki gyors észjárásukkal és éleselméjűséggel. Nem, az ő segítségük nem volt tudatos és szándékos, inkább önkéntelen és esetleges, mégis igen jelentősen járult hozzá a császárság békéjének megőrzéséhez. Elegendő volt ugyanis, hogy nemes

urunk egyik ilyen kedvence kiadjon egy értelmetlen rendeletet. A rendelet tekintélyelvi alapon hatni kezd, és persze kárt, felfordulást, sírást-rívást, idegeskedést, katasztrófát okoz. Szerencsére felfigyelnek erre azok a nagyokos zöldfülűek, és elképzelve a közeledő végzetet, segítségünkre sietnek, nekiállnak kijavítani a hibát, toldozni-foldozni a dolgot, így aztán ahelyett, hogy erejüket az önkényes haladásra fecsérelnék, hogy meggondolatlan és rendfelforgató fantazmagóriáikat megvalósítsanak - kénytelenek feltúrni az ing ujját, és a hibákat javíttatni. Munka pedig az ilyen hibajavításnál akad épp elég. Dolgoznak, dolgoznak, bele is izzadnak, idegeskednek, idefutnak, odaszaladnak; ebben a nagy hajszában, munkalázban, forgatagban aztán szép lassan elpárolognak a fejükből a fantazmagóriák. Ennyit erről, barátom, és most tekintsünk lefelé. Az alsóbb rangú császári hivatalnokok is kiadogatnak rendelkezéseket, s a köznép nyüzsgő, toldoz-foldoz és javíttat az állapotokon, íme, ezen alapult a nemes urunk által kitüntetett kedvencek stabilizáló szerepe. Eme udvaroncok - örökös javíttatásokra kényszerítve a tanult fantasztákat és műveletlen köznépet - minden törvénytelen cselekvést nullára redukáltak, mert hát kinek is lett volna ereje ilyesmire, ha minden energiájával az elrontott dolgok helyrehozatalán fáradozott? Kedves barátom, hát így maradt fenn a császárságban az áldott és tisztos egyensúly, melyre bölcsen és jószágosan ügyelt legmagasabb uralkodónk. A miniszterek órája mégis nyugtalanította az alázatos urakat, mivel egyetlen miniszter sem tudhatta, konkrétan milyen ügyben hívatják, és ha válasza nem nyerték el a császár tetszését vagy urunk valamiféle mellébeszélést, hamisságot érzett ki szavaikból, másnap a kinevezések órájában le is válthatták. Mellesleg urunknak énelkül is szokása volt a minisztereket posztról posztra tologatni, nehogy valahol megmelegedjenek és körülvehessek magukat rokonaikkal, földijeikkel. Bőkezű urunk meg akarta őrizni kizárólagos jogát a kinevezésekre és előléptetésekre, ezért ferdén nézett az olyan urakra, akik az ő tudta nélkül szép csendben próbáltak másokat kinevezni és előléptetni. Az efféle önkényes lépéseket azonnal megtorolta, mert fennállt a veszély, hogy tiszteletre méltó urunk rendszerébe valamilyen hiba csúszik, bajt hozó aránytalanság és urunk ahelyett, hogy a legmagasabb rendű ügyekkel foglalkozna, kénytelen lesz saját maga a hibakijavításával, az aránytalanságok helyrehozásával bajlódni.

B. K-Sz.:

Déli tizenkettőkor, mint a császári bíróság ruhatárosa, kitűnő urunk vállára terítettem a földig érő fekete tógát; az uralkodó ebben nyitotta meg az egy órán át tartó legfelsőbb és utolsó instanciát jelentő bírósági ülést, melyet a mi nyelvünkön cselotnak neveznek. Urunk kedvelte az igazságszolgáltatásnak ezen óráját, és ha a fővárosban tartózkodott, soha nem hanyagolta el bírói kötelességét, még más, oly fontos teendők rovására is. Császáraink hagyományához híven urunk ezt az órát állva töltötte el, úgy hallgatta végig az ügyeket, s hozta meg ítéleteit. A történelmi időkben a császári udvar nomád tábor volt, amely egyik helyről a másikra, egyik tartományból a másikba vándorolt attól függően, mit jelentettek a császári kémek. A kémszolgálat feladata volt megállapítani, melyik vidéken ígérkezett bő termés, hol figyelték meg a marhák elszaporodását. Az ilyen áldott helyekre érkezett aztán a vándorló császári udvar, és felverte megszámlálhatatlan sátrát. Később, mikor azt az éltető helyet már teljesen kifosztották: a húst és az utolsó gabonaszemet is felfalták, az udvar lebontotta a sátrakat, és - ismét a mindent tudó kémszolgálat jelentése alapján - egy másik jó termő tartományba költözött. Éppen a mostani Addisz Abeba volt az utolsó táborhelye hírneves császárunk, Menelik udvarának. Menelik e helyen várost és palotát építtetett. Még a vándorkorszakban egy fekete színű sátor volt a börtön: ott tartották azokat az embereket, akiket a monarchia létét különösen fenyegető bűntettekkel gyanúsítottak. Akkoriban a császár egy elfüggönyözött kalitkában ülve - merthogy egyetlen halandó sem láthatta méltóságáteljes arcát - tartotta meg a bírósági órát, a fekete sátor előtt. A mi urunk viszont már a külön erre a célra emelt, a főpalotához csatlakozó épületben maga látta el a legfelsőbb bíróság tisztét. Az emelvényen állva végighallgatta az ügyeket, amelyeket az érintett felek előadtak, s meghozta ítéletét. Mindez úgy zajlott le, ahogy azt háromezer évvel korábban, Salamon izraeli király meghagyta. Salamon egyenes ági leszármazottja - alkotmányunk értelmében - bőkezű urunk, Hailé Szelasszié volt. Az ott helyben kihirdetett ítéletek megmáshíthatatlanok és visszavonhatatlanok voltak, ha pedig halálbüntetést szabott ki urunk, azt azonnal végre is hajtották, így büntette császárunk az összeesküvőket, akik Istentől elrugaskodott módon, az átkoktól sem félve nyúltak a hatalom után. De jóságos nagyurunk sérelmeket is orvosolt, ilyenkor például előfordult, hogy egy jelentéktelen emberke -- akár az örség figyelmetlensége, akár saját meglepő ügyessége révén bejutott a legfelsőbb bíró elé, és igazságért könyörögve feljelentette az őt gyötrő nagyurakat.

Ilyenkor tiszteletre méltó urunk ítéletében elmarasztalta ezen urakat, másnap pedig a kincstári órában utasította Aba Hannát, fizessen dús kártérítést a sértettnek.

M.:

Tizenhárom órákor nemes urunk elhagyta a régi palotát, s átvonult jubileumi palotának nevezett rezidenciájába ebédelni. A császárt a legmagasabb rangú családtagjai és az erre az alkalomra meghívott előkelőségek kísérték. A régi palota hamar elnéptelenedett, a folyosókat eluralta a csend, az őrség déli álomba merült.

JÖN, JÖN

Gyakran megfigyelhető, hogy sokan rettegnek a bukástól. Márpedig a bukás még a legjobb jégtáncost is elérheti: a mindennapi életben is találkozhatunk vele. Tudni kell azonban a módot, miként eshetünk úgy, hogy ne érezzünk fájdalmat. Hogy mi ez a mód? Ez az ún. irányított bukás, vagyis az, amikor jelentős egyensúlyvesztés után testünket arrafelé irányítjuk, amerre az esés a legkevésbé káros hatású lehet. Esés közben meglazítjuk izmainkat, és összegörnyedünk, behúzzuk fejünket. A fentiek szerint végrehajtott esés nem lesz veszélyes. Ha viszont mindenáron el akarjuk kerülni a bukást - gyakran éppen emiatt lesz fájdalmas az esésünk, mert az utolsó pillanatban, előkészületek nélkül következik be.

(Z. OSINKI, W. STAROSTA: *Gyorskorcsolyázás és jégtánc*)

Túl sok törvényt hozunk, de túl kevés példát mutatunk.

(SAINT-JUST: *Válogatott művek*)

Léteznek az államban személyiségek, akikről csupán annyit tudunk, hogy nem szabad őket megsérteni.

(K. KRAUS: *Aforizmák*)

Az udvaroncoknak minden korban óriási szükségük van egy dologra: tudniuk kell úgy beszélni, hogy semmit se mondjanak.

(STENDHAL: *Racine és Shakespeare*)

Hiábavalóság után jártak és hiábavalókká lettek.

(JEREMIÁS, 2. 5.)

Még ha valami jót tennének is - túl régóta üldögéltek már itt. Azt mondom hát: távozzatok, meg akarunk végre szabadulni tőletek. Az isten szerelmére – takarodjatok!

(CROMWELL - a Hosszú Parlament tagjaihoz)

F. U-H.:

Igen, ezerkilencszázhatvanban történt. Szörnyű év volt, barátom. Bajt hozó főreg kelt ki császárságunk gyümölcsében, és olyan borzalmas pusztítást

végzett, hogy e gyümölcs nedvek helyett vértől volt duzzadó. Eresszük félárbócra a lobogókat, hajtsunk fejet. Tegyük a kezünket a szívünkre. Ma már tudjuk, hogy a vég kezdetét láttuk, és mindaz, ami később bekövetkezett, feltétlenül megfordíthatatlan folyamat volt. Akkoriban nagy tiszteletű urunkat a szertartásügyi minisztériumban szolgáltam a díszkíséretosztályon. Alig ötéves szorgalmas és szégyenfolt nélküli munkám alatt annyi gondom-bajom volt, hogy teljesen megöszültem! Mindez abból adódott, hogy amikor urunk külföldi látogatásra indult, vagy azért hagyta el Addisz Abebát, hogy jelenlétével megtisztelje valamely tartományt - a palotában soha nem tapasztalt heves és könyörtelen harc kezdődött: mindenki tagja akart lenni a császári díszkíséretnek. Ez a harc minden esetben kétfordulós volt, vagyis: az első fordulóban magas rangú uraink és a prominens személyiségek a pusztá részvételi jogért folytattak harcot, azért, hogy felkerüljenek a listára - a második fordulóban a kiválasztott győztesek harcoltak már egymás között, hogy megfelelően magas, díszes helyet kapjanak a kíséretben. A legmagasabb rangú, első helyek betöltése e sorban nekünk hivatalnokoknak semmilyen nehézséget sem okozott, hisz a válogatást itt kizárólag jóságos urunk végezte el; minden alkalommal a császár segédtisztje közölte velünk a döntést az udvari szertartásmester kabinetjén keresztül. Ezt az élcsapatot a császári család és a Koronatanács tagjai, valamint kiemelt miniszterek és azok az urak alkották, akiket kitűnő urunk szemmel akart tartani, ha például azzal gyanúsította őket, hogy távollétében összeesküvést szöhetnének ellene a fővárosban. A kíséretet bezárókkal, a szolgaszemélyezettel sem volt semmi bajunk: ide tartoztak a testőrök, szakácsok, párnahordozók, öltöztetők, zsákhordozók, ajándékcipelők, ebgonдозók, trónszolgák, lakájok és szolgálólányok. De a „fej” és a „farok” között üres volt a hely a listán - és éppen ezt a teret igyekeztek birtokukba venni, eluralni a kedvencek, az udvaroncok. Mi, a díszkíséretesek két malomkő között őrlődtünk, csak azt vártuk, mikor nyom agyon bennünket valamelyik kő. Nekünk kellett ugyanis neveket javasolnunk a résztvevők listájára, és azt felfelé továbbítani, így hát minket ostromolt a kedvencek hada; hol kérve, hol fenyegetőzve, hol sírtak, hol bosszút esküdtek, az egyik a kedvünkben járt, a másik pénzt nyomott a markunkba, a harmadik aranyhegyeket ígért, a negyedik azzal fenyegetett, hogy feljelent. Szüntelenül telefonálgattak a kedvencek pártfogói, mindegyik arra utasított, vegyük fel a listára az ő választottját, közben dühöngött és fenyegetőzött. Persze a pártfogókon sem

lehet csodálkozni, ők is nyomásnak engedtek, hiszen makacsul ostromolták őket alárendeltjeik. Persze a protektorok is marakodtak egymás között, mert hisz micsoda szégyen az, hogy egyik pártfogónak sikerült a listára felvetetnie a kedvencét, a másiknak pedig nem? Igen, mozgásba jöttek a malomkövek, nekünk pedig beleőszült szétzilált fejünk. Bármelyik tehetős pártfogó lepénnyé lapíthatott bennünket, de hát a mi hibánk volt, hogy nem lehetett a díszkíséretbe felvenni egész Etiópiát...? Amikor pedig már végre mindenki a helyére furakodott, a lista is végre összeállt, a bejutottak újra csak egymást kezdték fújni és rugdosni, ide-oda tologatni, előzgetni - veszekedtek, duzzogtak. Mert akik alacsonyabb helyen voltak a listán, feljebb akartak kerülni, aki a 43-ik helyen állt, az a 26-ikra akart feljutni, a 78-as a 32-esre, az 57-es a 29-esre tört, a 67-es kinézte magának a 34-es helyet, a 41-es a 30-ast, a 26-os a 22-esre számított, az 54-es a 46-ost fúrta, a 39-es szép csendben szeretett volna a 26-os elé kerülni, a 63-as mászott felfelé a 49-es helyére - csak fel, fel, felfelé. A palota forrongott, elvakult, izgatott futkosás kezdődött a folyosókon, klikkek tanácskoztak - mindaddig, míg a díszkíséret listája végleges formát nem öltött, míg a szalonokon és hivatalokon végigfutott a hír, hogy tiszteletre méltó urunk meghallgatta a listát, fellebbezhetetlen javításokat eszközölt rajta és jóváhagyta. Ekkor már semmin sem lehetett változtatni, mindenki tudta, milyen helyet kapott a kíséretben. Könnyen észre lehetett venni a járásán, beszédmódján, ki került be a kíséretbe, mert ilyenkor azonnal kialakult egy - rövid életű - díszkíséreti hierarchia, amely a fülhöz jutások és rangok hierarchiája mellett kezdett önálló életet élni. Palotánk egész hierarchialáncolatot alkotott, és ha valaki az egyik vonalon lesüllyedt, egy másikon felemelkedhetett, így mindenki elégtételt szerezhetett önmagának, és büszkeség tölthette el. Arról, aki felkerült a listára, mások csodálattal és irigységgel beszéltek - nézzétek, ez ott lesz a díszkíséretben! Ha pedig valaki ebben a kitüntetésben sokszor részesült, az illető előkelőség köztiszteletnek örvendő díszkíséreti veterán lett. A fent említett harcok csak fokozódtak, ha urunk külföldi látogatásra készült: onnan rengeteg ajándékot és megtisztelő kitüntetéseket lehetett hazahozni. 1960 végén a császár Brazíliába indult. Az udvarban azt suttogták, hogy ott nagy lakomák lesznek, szerzésre, meggazdagodásra nyílik majd mód, így hát iszonyú küzdelem indult meg a kíséretben lévő helyekért. Oly hevesen és vakmerően harcoltak értük, hogy senki sem vette észre, hogy a palotában ezalatt szörnyű összeesküvést szőttek. De vajon valóban nem tudott róla

senki, barátom?! Később kiderült, hogy Makonnen Habte-Vold már előbb kiszagolt valamit. Szimatot fogott, rohant vele, jelentette. Fura alak volt a megboldogult Makonnen. A császár minisztere és kiválasztottja, aki annyiszor juthatott az uralkodó színe elé, ahányszor csak akart, urunk igazi kedvence, ugyanakkor olyan nagyúr, aki soha nem arra gondolt, hogy saját bugyellárisát tömködjön tele. De urunk - bár nem kedvelte környezetében a szenteket - elnézte Makonnennek ezt a gyengéjét, mert tudta, hogy ennek a fura kedvencnek nincs ideje a saját zsebére gondolni, mert csak egyetlen gondolat élteti: hogyan szolgálhatja legjobban császárárt! Barátom, Makonnen a hatalom aszkétája volt, a palota remetéje. Régi ruhákban, egy öreg Volkswagennel járt, egy vén házban lakott. Jóságos urunk kedvelte Makonnen egyszerű, alacsony sorból származó családját, és egyik fivérét, Aklilut miniszterelnökké, a másikat, Akalut miniszterré nevezte ki. Maga Makonnen is miniszter volt, az ipar- és kereskedelemügyi tárca tartozott hozzá, de hivatalával ritkán és kedvetlenül foglalkozott. Minden idejét privát spicilihálózata kiépítésének szentelte, erre áldozta összes vagyonát. Makonnen állam volt az államban, minden intézményben, hivatalban, a hadseregben, a rendőrségben ott voltak az emberei. Éjjel-nappal feljelentéseket gyűjtött és rendszerezett, alig aludt, gyűrött volt az arca, önmaga árnyéka volt. Szinte elenyészett ebben a tevékenységben -- de csendben dolgozott, vakondok módjára, színre lépés és dicsekvés nélkül, szürkén, savanyú ábrázattal, félhomályban rejtőzködve, akár egy árnyék. Igyekezett más konkurens kémhálózatok legmélyére hatolni, mindenütt töröket és árulást szimatolt, és - mint kiderült - nemhiába cselekedett urunk elve szerint, mely így szólt: ha jól beleszagolunk, minden büzlik. Igen.

F. U-H. elmondja még, hogy Makonnen szekrényében - e fanatikus feljelentésgyűjtőgető magánszekrényében - hirtelen vastagodni kezdett a Girma Neway nevet viselő dosszié. Furcsa ám a dossziék élete, mondja. Vannak olyanok, amelyek évekig vegetálnak a polcokon, vékonyak és fakók, akár a préselt falevelek. Csukottak, porral lepettek, elfeledve várják a napot, amikor érintetlenül széttépik és kályhába dobják őket. Ilyenek a császárhű emberek dossziéi, azoké, akik példás és lojális életet éltek. Nyissunk fel egy ilyen dossziét! Üssük fel benne például a „Cselekedetek” rovatot: semmi negatív. Üssük fel a „Nyilatkozatok” rovatot: egyetlen cédulácska sincs benne. Vagy ha mondjuk akad is benne egy cédula, arra viszont - tiszteletre méltó urunk parancsára - a toll minisztere ráírta:

fatina bere - vagyis: tollpaca, tollpróba. Ez azt jelenti, hogy urunk csak egyszerű próbálkozásnak tekintette Makonnen fiatal munkatársának jelentését, aki még nem tanulta meg, mikor és kit szabad feljelentenie. Szóval ott a cédula, de érvénytelenítve, akár egy áthúzott váltó. De előfordul, hogy az évekig sovány és elsárgult dosszié egyszer csak életre kel, feltámad halottaiból, duzzadozni, hízni kezd. Az ilyen dosszié kezd rossz szagot árasztani. Ismerős szag ez: ahol illojalitást követnek el, onnan szokott bűzölgöni. Erre a szagra érzékeny Makonnen orra. Elindul a nyomon, nyomoz, megkettőzi a felügyeletet. Nemegyszer az ilyen kövéredő dosszié élete éppoly hirtelen ér véget, ahogy főhősének élete. Mindketten eltűnnek - ő az életből, dossziéja pedig Makonnen szekrényéből. Afféle fordított arány van a dossziék vastagsága és az emberek terebélyessége között. Aki harcba száll a palotával, kimerül, lesoványodik és elsatnyul; de a dossziéja egyre vastagabb lesz. Aki viszont hűségesen kitart urunk mellett, méltósággal válik kegyencé, annak oly vékony a dossziéja, akár a hártya. Említettem: Makonnen észrevette, hogy Girma Neway dossziéja hirtelen duzzadni kezdett. Girma lojális nemescsaládból származott, és iskolái végeztével jó urunk az USA-ba küldte ösztöndíjasként. Ott végezte el az egyetemet, és harmincéves korában tért haza. Még hat évig fog élni.

A. V.:

Girma! Mr. Richard, Girma azokhoz a felforgatókhoz tartozott, akik külfonból hazatérve a fejükhöz kaptak. Persze titokban, mert közben kifelé hűségesnek mutatták magukat, és úgy beszéltek, ahogy azt a palotában elvárták tőlük. És tiszteletre méltó urunk - óh, mennyire szemére vetem ezt most! - felült ennek a képmutatásnak. Amikor Girma eléje állt, kegyes urunk jóindulattal tekintett rá, és a déli Szidamo tartomány egyik körzeti kormányzójává nevezte ki. Arrafelé jó a föld, buján nő a kávé. A kinevezés hallatán mindenki úgy vélte a palotában: hatalmas urunk a legmagasabb posztokra vezető utat nyitotta meg a fiatalember előtt. A császár áldásától kísért Girma elutazott, és kezdetben csend volt. Most csak türelemmel kellett volna várnia - a türelem erényét magasan jegyezték a palotában -, amíg jóságos urunk magához hívhatja és egy posztal magasabbra állítja. De nem várakozott ám! Eltelt egy kis idő, és Szidamóból előkelő urak kezdtek szállingózni. Eljöttek Addisz Abebába, és a palota körül tekeregve, puhatólózva, óvatosan, hol unokatestvéreiket, hol ismerőseiket faggatták: fel szabad-e jelenteni a kormányzót? Kényes ügy az ilyen, Mr. Richard,

feljelenteni a saját főnökünket! Nem lehet azt csak úgy elhamarkodni, ahogy-esik-ügy-puffan módra, mert kiderülhet, hogy van a kormányzónak a palotában egy tehetős pártfogója, aki dühbe gurul, bujtogatóknak nevezi az urakat, és még ellátja a bajukat. Szóval ezek előbb csak fél szavakkal, suttogva, aztán egyre bátrabban, de még mindig nem hivatalosan, csak úgy a beszélgetések szünetében - elejtették, hogy Girma megvesztegethető, hogy a sápokból iskolákat épít. Hát képzelje csak el az urak gondját. Mert az természetesen érthető, hogy a kormányzó sápot szed, és az összes hivatalnok sápot szed. A hatalom szüli a vagyont, így volt ez a világ teremtése óta. De íme felüti a fejét valami rendellenesség: egy kormányzó iskolákra költi a sápot! Márpedig a felülről jövő példa az alattvalók számára parancs, tehát most az összes hivatalnoknak oda kéne adnia a sápját az iskolaépítésekre! Gondolja csak meg, ha egy pillanatra feltételezzük azt a hitványságot, hogy valamely másik tartományban is feltűnik egy Girma, és ő is kezdi szétosztogatni a sápjait.... Már kész is a visszafizetések ellen tiltakozó hivatalnokok lázadása, és a következmény: a császárság bukása. Szép perspektíva: a kezdet néhány garasos ügy, s a vég - a monarchia bukása. Ó, nem! A palotában mindenki azt mondta: - Ó, nem! A dologban az a furcsa, Mr. Richard, hogy tiszteletreméltó urunk nem szólt semmit. Meghallgatta a panasztevőket, de egyetlen szót sem szólt. Hallgatott - vagyis adott Girmának még egy esélyt. De Girma már nem volt képes visszatérni az engedelmesség útjára. Hamarosan újra megjelentek a szidamóiak; azt a jelentést hozták, hogy Girma nagyon elrugaszkodott: elkezdte szétosztani a nincstelen parasztoknak a megműveletlenül heverő földeket, tehát a magántulajdonra tört. Girmáról kiderült: kommunista. Ó, veszedelmes ügy volt ez, uram. Ma szétosztja a parlagföldeket, holnap elveszi a földet a birtokosoktól, elkezd a birtokokon, és végzi a császári javakon! Ezúttal bőkezű urunk nem hallgathatott tovább. Girmát a fővárosba hívatta a kinevezések órájára, és Jijiga tartomány kormányzójává fokozta le, ahol nem oszthatott földet, mivel azon a vidéken csak nomádok élnek. A szertartás alatt Girma olyan kihágást követett el, amelynek fel kellett volna ébresztenie tiszteletre méltó urunk legmagasabb éberségét: új kinevezése után Girma nem csókolta meg az uralkodó kezét. Sajnos...

A. V. továbbá állítja, hogy Girma éppen ez után tervelte el az összeesküvést. Gyűlöli, de csodálja ezt az emberi. Volt benne valami vonzó. Lángoló hit, a meggyőzés adottsága, bátorság, határozottság, éleslátás. E

tulajdonságok révén kirítt a palotát megtöltő szürke, szolgálékú és ijedős, állandóan hajbókoló és talpnyaló hadból. Az első személy, akit tervei számára Girma megnyert, tulajdon bátyja, Mengisztu Neway tábornok, a császári gárda parancsnoka volt, egy rendkívül bátor és ritka jóvágású férfi. Ezt követően a két fivér megnyerte a császári rendőrség vezetőjét, Tsigue Dibou tábornokot, röviddel később pedig a palota védelméért felelős Workneh Gebajehu ezredest és más személyeket a császár közvetlen környezetéből. Szoros konspirációban forradalmi tanácsot alakítottak az összeesküvők, amely a puccs pillanatában huszonnégy főből állt. Többségükben a kitűnő császári gárda és a palota titkosszolgálatának tisztjei voltak ezek. A csoport legidősebb tagja az akkor negyvennégy éves Mengisztu volt, de vezetőjük mindvégig a nála fiatalabb Girma maradt. A. V. szerint Makonnen gyanított valamit, és jelentette is a császárnak. Ekkor Hailé Szelasszié magához hívatta Workneh ezredest, és megkérdezte tőle, igaz-e a dolog. De az ezredes azt válaszolta: szó sincs róla. Workneh a császár személyi embereihez tartozott, Hailé Szelasszié emelte fel az alsó néprétegből egyenesen a palota szalonjaiba, és vakon megbízott benne. Talán ez volt az egyetlen ember, akinek a császár valóban hitt, meglehet, közrejátszott ebben a lelki nyugalom utáni vágy is: fárasztó, ha mindenkit gyanúsítunk, valakiben bízni kell, valaki mellett ki kell pihennünk magunkat. A császár azért sem hitt Makonnen jelentéseinek, mert akkoriban nem a Neway fivéreket, hanem Endelkacsev urat gyanúsította összeesküvéssel: az illetőnél bizonyos liberális elgyengülés, csökkent buzgóság, szomorúság volt megfigyelhető, mintha elszállt volna belőle a lélek. A császár megmaradt gyanúja mellett, és Endelkacsevet osztotta be kíséretébe, hogy szemmel tarthassa brazilai látogatása idején. A. V. felhívja figyelmemet, hogy az ezt követő események leírása megtalálható Mengisztu tábornok későbbi, haditörvényszék előtt tett vallomásaiban. A császár távozása után Mengisztu pisztolyokat osztott ki gárdatisztjei között, és utasítást adott: várják további parancsait. Ez kedden, december tizenharmadikán történt. Aznap este Menen császárnő rezidenciájában vacsorán látta vendégül Hailé Szelasszié családját és a legmagasabb rangú méltóságok egy csoportját. Alighogy asztalhoz ültek, Mengisztu küldönce érkezett a hírrel, hogy a császár útban Brazília felé rosszul lett, haldoklik, és mindenkit a palotába kéretnek tanácskozni a helyzetről. Amint odaértek, mindnyájukat letartóztatták. A gárdatisztek egyidejűleg más méltóságok rezidenciáiban is letartóztattak mindenkit. De ahogy az

ilyen ideges kapkodásban történni szokott, néhány fontos személyiségről megfélelkeztek. Ezeknek sikerült elmenekülniük a városból, vagy ismerősöknél elrejtőzni. Ráadásul a puccsisták későn vágták el a telefon-összeköttetést; a császár hívei érintkezésbe léptek egymással, szervezkedni kezdtek. Mindenekelőtt még azon az éjszakán, a brit nagykövetségen keresztül értesítették a császárt a puccsról. Hailé Szelasszié megszakította látogatását, és visszaindult, de nem sietett, várt, amíg megbukik a forradalom. Másnap délben a császár legidősebb fia és a trón örököse, Aszfa Vosszon a lázadók nevében közleményt olvasott fel a rádióban. Aszfa Vosszon gyenge, engedelmes, önálló nézetek nélküli ember volt. Apjával kölcsönösen nem kedvelték egymást, suttozták, hogy a császárnak kétségei vannak, csakugyan az ő fia-e Aszfa. Valami nem stimmelt az utazásai közti dátumok és azon nap között, amikor a császárnőt elsőfiúörököse boldog anyjává tette. A negyvenhat éves fiú később úgy magyarázkodott szigorú atyja előtt, hogy a lázadók pisztolyt szorítottak a halántékára, úgy olvastatták fel vele a felhívást: „Az utóbbi években - olvasta Aszfa Vosszon a Girma irta proklamációban - Etiópiában tespedtség lett úrrá. Az elégedetlenség és kiábrándultság egyre nő a parasztok, kereskedők, hivatalnokok körében, a hadseregben és a rendőrségben, a tanulóifjúság soraiban, az egész társadalomban... Egyetlen téren sem látni fejlődést. Mindezt egy maroknyi magas rangú vezető önzése és nepotizmusa okozta, akik feledték a közjavát szolgálni. Etiópia népe állandóan azt a napot várta, amikor véget vetnek a nyomornak és elmaradottságnak, de a rengeteg ígéret közül egy sem valósult meg. Egyetlen más nemzet sem volt ilyen türelmes...” Aszfa Vosszon kihirdette, hogy népi kormány jött létre, és annak ő állt az élére. De kevesen rendelkeztek akkoriban rádióval, és a kiáltvány szavai visszhang nélkül maradtak. A városban nyugalom volt. Zavartalanul folyt a kereskedelem, az utcákon a megszokott forgalom és rendetlenség uralkodott. A legtöbben semmiről sem hallottak, mások meg nem tudták mire vélni a dolgot. Palota-ügy volt ez, márpedig a palota mindig is megközelíthetetlen, elérhetetlen, kifürkészhetetlen, érthetetlen, szinte más bolygón lévő intézmény volt számukra. Hailé Szelasszié még aznap Monroviába érkezett, és rádión kapcsolatba lépett vejével, Abije Abebe tábornokkal, Eritrea kormányzójával. Ekkor már a veje tárgyalásokat folytatott a tábornokok egy csoportjával, amely a fővárost környező támaszpontokon támadást készített elő a puccsisták ellen. A csoport élén Merid Mengessza, Asszefa Ajene és Kehede Gabre

tábornokok - mindnyájan a császár rokonai - álltak. A. V. most elmagyarázza, hogy a puccsot a gárda hajtotta végre, és hogy a gárda és a hadsereg közt éles ellentét állt fenn. A gárda művelt volt és jól fizetett, a hadsereg elmaradott és szegény. A tábornokok ezt az ellentétet használják fel arra, hogy a gárda ellen vethessék be a hadsereget. Azt mondják a katonáknak - a gárdisták azért törnek hatalomra, hogy titeket kihasználjanak. Amit mondanak, cinikus ugyan, de meggyőző. A katonák azt kiabálják: életünket áldozzuk a császárért! Lelkesedés a hamarosan halálba induló osztagokban. Elkövetkezik a csütörtök, a puccs harmadik napja. A császárhű generálisok vezette ezredek bevonulnak Addisz Abeba külvárosaiba. Habozás a puccsisták táborában. Mengisztu mm rendeli el a védekezést, nem akar vérontást. A városban még nyugalom van, normális a forgalom. Egy köröző repülőgép röpcédulákat szór. A cédulákon annak az átoknak a szövege, amelyet a kopt egyház feje, a császár barátja, Basilios pátriárka mondott ki a puccsistákra. A császár Monroviából a Csád Köztársaság székhelyére, Fort Lamyba érkezik. Hirt kap vejétől, hogy Aszmarába repülhet. Aszmarában nyugalom van, mindenki alázatosan várja Hailé Szelassziét. De DC-6-os gépének egyik motorja a levegőben felmondja a szolgálatot. Úgy dönt, három motorral repül tovább. Délben Mengisztu az egyetemre megy, diákokkal találkozik. Egy darab száraz kenyeret mutat nekik: „Ezt adtuk ma az uraknak ebédre, hadd tudják meg, mit eszik népünk” - mondja. - „Segítenetek kell” - fordul a diákokhoz. A városban lövöldözés tör ki. Kezdetét veszi a harc Addisz Abebáért. Az utcákon százak esnek el. Péntek, december tizenhatodika a puccs utolsó napja. Reggel óta folynak a harcok a hadsereg és a gárda egységei között. Délután megindul a palota ostroma; a forradalmi tanács ott védekezik. Egy tankzászlóalj rohamoz, a császár másik veje, Deredzi Hailé Mariam százados vezetésével. - Adjátok meg magatokat, kutyák! - kiáltja a százados tankja tornyából. Egy géppuskasorozat leteríti. A palota belsejében tüzérségi lövedékek robbannak. A folyosókat és szobákat dörgés, füst és lángok töltik meg. A további védekezés lehetetlen. A puccsisták a zöld szalonba rohannak, ahol a kedd óta fogva tartott császárhű előkelőségek várják sorsukat. Tüzet nyitnak rájuk. Elpusztul a császár tizennyolc legközelebbi embere. A puccs vezetői és a gárda szétszóródott alakulatai elhagyják a palota területét, visszavonulnak a városból az eukaliptuszerdőkkel borított Entotohegyek irányába. Alkonyodik. A császár repülőgépe most szállt le Aszmarában.

A. V.:

Oh, Mr. Richard, ezen az ítéletnapon a mi hűséges és alázatos népünk csodaszép bizonyítékát adta, mennyire odaadó híve urunknak. Mert amikor azok a tönkrevert hitszegők elhagyták a palotát és a közeli erdő felé menekültek, a pátriárkánk által feltüzelt tömeg a nyomukba eredt. Nem tankokkal vagy ágyúkkal, ugyan, barátom; kinek mi volt a keze ügyében, azzal üldözte őket. Botok, kövek lándzsák és török kerültek elő. Az utca emberei, akiknek jóságos urunk oly bőkezűen könyöradományokat juttatott, dühödt gyűlölettel vetették magukat az örült rágalalmazók és forradalmárok után, akik el akarták tőlük venni az Istent, és ki tudja, milyen szörnyű életet kényszerítettek volna rájuk. Mert ha nem lett volna többé urunk, ki osztott volna könyöradományokat, ki mondott volna vigasztaló szavakat? A szökevények véres nyomán haladva a város a falut is magával ragadta. Láthattuk, amint a környékbeli parasztok botokat, kést ragadva, káromkodva csapnak le a rágalmazókra, harcoltak ők is, hogy megbosszulják az gyalázatot, amely bőkezű urukon esett. A bekerített gárdisták csapatai addig védekeztek az erdőkben, amíg volt lőszerük, aztán egy részük megadta magát, a többit a katonák és a köznép ölte meg. Háromvagy tán ötezer ember került közülük börtönbe, s ugyanennyi pusztult el, öröme a hiénáknak és sakáloknak, amelyek még a nagyon távoli vidékekről is a város környéki erdőkbe rohantak zabálni. Még sokáig, jó néhány éjszakán át üvöltésüktől és vihogásuktól zengett az erdő. Azok pedig, akik kiváló urunk hírnevén csorbát ejtettek, a pokolra jutottak, barátom. Ott volt például Dibou tábornok, ő még a palota ostroma alatt esett el. Holttestét a tömeg az Első Hadosztály kaszárnyájának kapuja elé akasztotta. Később derült ki, hogy Workneh ezredes a palotából eljutott a külvárosba, ott bekerítették, élve akarták elfogni. De ő, Mr. Richard, nem adta meg magát. Végül lövöldözött, megölt még néhány katonát, amikor pedig csak egyetlen golyója maradt, szájába tette a pisztoly csövét, meghúzta a ravaszt, és holtan esett össze. Az ő testét a Szt. György katedrális előtt egy fára lógatták fel. Fura, de urunk soha nem hitte el, hogy Workneh áruló volt. Suttogták később, hogy még hónapokkal az események után is behívatta a szolgákat éjszaka a hálósobájába, és Workneh ezredes kérette. Urunk Aszmarából szombat este érkezett meg Addisz Abebába, mikor a városban még hallani lehetett a puskaropogást, a tereken pedig folyt a hitszegők kivégzése. Az uralkodó gondterhelt arcán

az őt ért sérelem miatt fáradtság és szomorúság látszott. Autóját tankok és páncélcsoportok kísérték. Az egész város az utcára tódult, alázatosan könyörögve köszöntötte. Az egész város ott térdepelt, homlokával a földet verve, köztük térdeltem én is, és hallottam a jajszavakat és rémült kiáltásokat, sóhajtozást és fohászkodást. Senki sem merészelt az uralkodó szemébe nézni: a palota kapujában pedig Kassza herceg - bár nem hibázott, hisz harcolt a császárárt, és tiszta volt a lelkiismerete - lehajolt és megcsókolta Hailé Szelasszié cipőjét. Mindenható urunk még aznap éjjel agyonlövötte kedvenc oroszánjait, mert azok, ahelyett hogy védelmezték volna a palotát, beengedték az árulókat. De te most Girma felől kérdezel. Ez a gonosz szellem bátyjával és egy bizonyos Baye gárdaszázadossal elmenekült a városból, és még egy hétig rejtőzködtek. Csak éjjel mertek mozogni, mert az eseményeket követően ötezer dollár vérdíjat tűztek ki a fejükre. S így mindenki őket kereste, mert az bizony sok pénz volt. Dél felé igyekeztek, biztosan Kenyába akartak átjutni. De miután már egy hete a bozótban bujkáltak, naóók óta éhezve, s a szomjúságtól félájultan, mert nem mertek bemenni egyetlen faluba sem ennivalóért és vízért, parasztok kerítették be őket. Valóságos hajtóvadászatot rendeztek ellenük. És ekkor - így vallotta Mengisztu - Girma úgy döntött, véget vet az egésznek. Mengisztu vallomása szerint Girma megértette, hogy egy lépéssel megelőzte a történelmet, hogy gyorsabb volt másoknál, és ha valaki fegyverrel a kézben egy lépéssel a történelem előtt lépked, pusztulnia kell. Természetesen inkább akarta azt, hogy ők maguk vessenek véget életüknek. Amikor a parasztok már-már odaértek, hogy elfogják őket, Girma előbb lelőtte Bayet, aztán bátyját és végül önmagát. A parasztok úgy hitték, kicsúszott a kezükből a vérdíj, merthogy azt élőkre tűzték ki. Előttük pedig ott feküdt a három halott. De igazán halott csak Girma és Baye volt. Mengisztu vérző arccal hevert a földön, de még élt. Sietve a fővárosba szállították őket - Mengisztut kórházba vitték. Mindenről jelentést tettek urunknak, aki végighallgatta őket, és csak annyit közölt, hogy szeretné megnézni Girma holttestét. Az utasításnak megfelelően Girma tetemét átszállították a palotához, s a főbejárati lépcső elé dobták. Jóságos urunk ekkor előjött, odaállt és sokáig nézte a heverő testet. Csak nézte némán, még a mellette állók sem hallották, hogy egyetlen szót is szólt volna. Majd megrázkódott és visszavonult az épület mélyére, s megparancsolta, hogy a lakajok zárják be a főkaput. Láttam később Girma holttestét a Szt. György katedrális előtt egy fára felakasztva. Az ott ácsorgó

tömeg az árulókat szidalmazta, tapsolt és durván tréfálkozott. De még megmaradt Mengisztu. Amint kijött a kórházból, haditörvényszék elé állították. A tárgyalás alatt büszkén viselkedett, és a palotabeli szokásokkal ellentétben nem mutatott alázatot, nem könyörgött bocsánatért nemes urunkhoz. Azt mondta: nem fél a haláltól, mert attól a perctől kezdve, hogy szembeszállt az igazságtalansággal és puccsot készített elő, számított arra, hogy meghal. Azt mondta, forradalmat akartak csinálni, és hozzátette: ő nem érte azt meg, de véréből majdan kinő az igazság zöld fája. Március 30-án hajnalban akasztották fel a város főterén. Vele együtt került bitóra hat másik gárdatiszt. Mengisztu egy cseppet sem hasonlított egykori önmagára. Még öccse lövése elvitte egyik szemét, és összeroncsolta egész arcát; ezt most bozontos fekete szakáll takarta. A hurok nyomásától aztán a másik szeme is kiugrott üregéből.

Azt mesélik, hogy a császár hazatérte utáni első napokban rendkívül mozgalmassá vált a palota élete. A takarítók a padlót súrolták, vérfoltokat mostak fel a parkettről, a lakájok lekasztották a szakadt-megégett függönyöket, teherautószám szállították el az összetört bútorokat és ládaszám a kilőtt töltényhüvelyeket. Az üvegesek új ablaktáblákat és tükröket tettek be, a kömívesek a golyók nyomait tüntették el a falakról. Lassan eloszlott az égés, a puskapor szaga. Zajlottak az ünnepélyes temetések: a hűségüket a végsőig megőrzőket temették díszes pompával; ugyanakkor a felkelők holttesteit éjnek idején ismeretlen, rejtett helyeken ásták el. Legtöbb a vétlen áldozat volt: az utcai harcok alatt bámészkodó gyerekek, piacra igyekvő asszonyok, munkába siető vagy tétlenül lézengő férfiak százai. Elcsitult a lövöldözések zaja, katonai őrzőjáratok cirkáltak a város utcáin, melynek lakói csak késve, az események után kezdték átérezni a rémületet, a sokkot. Azt is mesélik még, hogy a következő hetekben pánikot keltő letartóztatások, fáradtságos nyomozások, brutális kihallgatások vihara dühöngött. Bizonytalanság, rémület uralkodott. Az emberek suttogtak, pletykáltak, a puccs részleteit taglalták, mindenki hozzátett valamit saját fantáziája és bátorsága szerint. Mindezt persze csak titokban tették, mert az események kommentálását hivatalosan megtiltották. A rendőrség pedig - amellyel soha nem szabad tréfálkozni, még akkor sem, ha az maga is kedvet csinál ehhez, amiről ebben az esetben persze szó sem volt - szerette volna tisztára mosni magát a puccsban való részvétel vádjá alól, ezért aztán a szokásosnál is veszélyesebb és buzgóbb

volt. Persze az olyan emberekben sem volt hiány, akik a kapitányságok kezére adták a rémült ügyfeleket. Mindenki arra várt, mit fog szólni a császár, mit fog mondani azokon a szavakon kívül, melyeket hazatérése után közölt a rémült és az árulás bélyegét magán viselő főváros népével; amikor is fájdalommal hangjában, szánakozva említette meg eltévedt báránykáit, akik könnyelműen, a nyájtól elrugaszkodva veszítették szem elől a helyes utat, göröngyös, vérrel szennyezett pusztaságban.

G. O-E.:

Mindig is büntetést érdemlő vakmerőség és az illemszabályok megszegése volt, ha valaki a császár szemébe nézett, de a történetek után még a palota legbátrabb embere sem merészelt volna ilyesmit tenni. Mindenki szégyenkezett a puccs miatt, és urunk igazságos haragjától rettegett. Ennek a szégyenkező-rettegő tehetetlenségnek mindnyájan áldozatul estünk; egymástól is féltünk, mert kezdetben senki sem tudta, milyen helyzetben van, vagyis hogy tiszteletre méltó urunk kit fog megtartani és kit űzet el, kinek a hűségét fogadja el és kiét nem, kinek nyújtja fülét, kinek tiltja meg a közeledést, így hát senki sem tudta, hányadán áll a másikával, inkább nem nézett senki szemébe. Az egész palotában nem-nézés és nemlátás uralkodott: a szemek hol a parkettra szegeződtek, hol a mennyezetet pásztáztak, a cipők orrát nézték, vagy éppen az ablakon bámultak kifelé. Ha akkor valakit alaposabban szemügyre vettem volna, azonnal gyanakvókérdő gondolat ébredt volna benne: mit bámul ez engem ilyen figyelmesen, mivel gyanúsít, mit vethet a szememre? És hogy megelőzze feltételezett buzgóságomat, ez az általam teljesen véletlenül, akár pusztá kíváncsiságból, akár csak elbambulásból nézegetett egyén, aki nem hisz ártatlanságomban és kíváncsiságomban, gyanúsítást szimatolva buzgóságomra túlbuzgósággal válaszol, és azonnal elszalad kimosakodni. No és akkoriban hogyan lehetett kimosakodni? Csak úgy, ha befeketítettük azt, akiről azt hittük, ő akar minkét bemocskolni. Igen, a másra vetett tekintet provokált és zsarolt; mindenki félt felemelni a szemét, nehogy valahol a levegőben, egy sarokban, a függöny mögött, egy résben megcsillanó metsző tekintettel találkozzék. Ráadásul az egész palota felett ott lebegett - akár egy fekete felhő - a dörgedelmes kérdés, amelyre nem volt válasz: ki követett el bűnt, ki szőtt összeesküvést? Tulajdonképpen mindenki gyanús volt, méghozzá okkal, hisz urunk három legközelebbi és legbizalmasabb embere, akiket fiainak tartott és oly büszke volt rájuk -

pisztolyt szegezett a halántékának. Hiszen Mengisztu, Workneh és Dibou a legmagasabb rangú kiválasztottak azon csoportjához tartoztak, akik bármikor legkegyesebb urunk színe elé járulhattak, sőt - szükség esetén - még a hálósobájába is beléphettek és álmából is felébreszthették! Gondold csak el, barátom, attól kezdve jóságos urunk milyen érzéssel feküdt le aludni, soha nem tudhatta, felébred-e másnap reggel. Oh, milyen méltatlan terhekkkel, kellemetlenséggel és kényelmetlenséggel jár az uralkodás! De miképp menthettük volna magunkat a gyanúsítgatás alól? A gyanúsítás alól nincs menekvés! Bármilyen viselkedés, bármilyen tevékenység csak elmélyíti azt, s egyre mélyebbre süllyedünk magunk is. Magyarázkodni kezdünk, de jaj! Rögtön felteszik a kérdést: hát te, fiam, miért magyarázkodsz oly hevesen? Látszik, nyomja valami a lelkedet, amit szeretnél elkendőzni, azért mentegetőzől annyira. Vagy úgy döntünk, hogy tevékenyek, jó szándékúak leszünk - de rögtön halljuk a megjegyzést: ez meg mit nyüzsgö annyira? Nyilván ezzel szeretné elterelni a figyelmet aljasságáról, gázságáról; azt hiszi, így behízelegheti magát. És így is rosszul sül el a dolog, sőt - még annál is rosszabbul. Mi pedig, mint említettem, mindnyájan gyanúsak voltunk, vádlottak, bár legkegyelmesebb urunk nem mondta a szemünkbe nyíltan, egyetlen szót sem szólt, de éreztük a vádat a tekintetében. Úgy nézett alattvalóira, hogy mindenki kétrét görnyedt, földre vetette magát, és rémülten gondolta: gyanús vagyok. A levegő nehéz lett, sűrű, a légnyomás alacsony, elkedvetlenítő, elerőtlenítő, a szárnyak lehanyatlottak, valami ott legbelül pattant meg. Éles elméjű urunk tudta, hogy egy ilyen megrázkódtatás után az emberek egy része lejtőre kerül: megkeserednek, elszomorodnak, elcsendesednek, elvesztik buzgalmukat, habozó kérdések születnek bennük; kétség és fecsegés, gyengeség és rothadás uralkodik el rajtuk - ezért indított tisztogatást a palotában. Ez nem afféle azonnali, teljes tisztogatás volt, ugyanis nemes urunk ellenzett mindenféle pogány és zajos erőszakot. Nem, ez inkább részletekben adagolt, jól megfontolt személycserék sorozata volt, amellyel urunk sakkban és szüntelen rettegésben tartotta a megcsontosodott méltóságokat, ugyanakkor új emberek előtt nyitotta meg a palotakaput. Ez utóbbiak jó életre és karrierre vágytak. A császár megbízható helytartói az egész országból küldözgették őket. A fővárosi arisztokraták nemigen ismerték az újonnan jöttöket, akik féltek, és nem kedvelték a mi szalonjainkat, minthogy alacsony származásuk, faragatlanságuk és vaskalaposságuk miatt az itteniek megvetették őket. Hamarosan hát saját

klikket alakítottak, és hatalmas urunk mellé álltak. Tiszteletre méltó urunk jószágos kegye a hatalom mámorító érzetét ajándékozta nekik. Ez azonban kockázatos dolog volt mindazok számára, akik a főúri szalon esti hangulatát akarták volna valamivel megzavarni, vagy túl hosszan, túl tolakodóan ingerelni az ott egybegyűlt társaságot. Ó, bizony, nagy bölcsesség és tapintat kell ahhoz, hogy valaki leigázhassa a szalont. Bölcsesség vagy géppisztoly - amiről, barátom, most meggyőződhetsz, ha körülnézel elgyötört városunkban. Fokozatosan éppen ezek az emberek, urunk választottjai, kezdték megtölteni a palota hivatalait, hiába zúgolódott a Koronatanács, amelynek tagjai az új favoritokat harmadrendű embereknek tartották: szerintük ezek messze nem tudtak eleget tenni azoknak a követelményeknek, amelyeknek a királyok királya közelében szolgáló szerencsefiaknak meg kellett felelniök. De hát a zúgolódás csak a semmibe vett tanács tagjainak hihetetlen naivságát bizonyította; ők éppen abban látták a gyengeséget, amiben urunk az erőt. Nem voltak képesek felfogni a tényt, hogy a színvonal csökkentésével erősíteni lehet az uralmat; elfeledték a tűzvészt és a füstöt, amit szinte csak tegnap gerjesztettek azok, akiket régről fogva magasra emeltek, de kiderült róluk, hogy gyengék. Az új emberek fontos és hasznos tulajdonsága volt az is, hogy nem volt semmilyen múltjuk, soha nem vettek részt összeesküvésekben, nem vonszolták maguk után híveik csapatát, semmit sem kellett szégyenkezve rejtegetniük, sőt még csak nem is tudtak az összeesküvésekről honnan is tudhattak volna, ha nemes urunk megtiltotta Etiópia történetének megírását? Túl fiatalok voltak, túl távoli tartományokban nevelkedtek, s így nem tudhatták, hogy urunk maga is összeesküvés révén került hatalomra, amikor is ezerkilencszáztizenhatban a nyugati nagykövetségek segítségével államcsínyt hajtott végre, s eltávolította a legális trónkövetelőt, Lidzs Jaszut. Nem tudták, hogy az olasz invázió előestéjén nyilvános esküvel fogadta: vérét ontja Etiópiáért - majd, amikor az olaszok elindították az inváziót, Angliába hajózott, és egy nyugodt kisvárosban, Bathban vészelte át a háborús éveket. Később olyan kisebbrendűségi érzése támadt a partizánvezérekkel szemben - akik itthon maradtak és harcoltak az olaszok ellen -, hogy amikor visszatért a trónra, fokozatosan likvidálta vagy eltávolította őket, helyettük pedig a volt kollaboránsokat részesítette előnyben. Arról sem volt tudomásuk, hogy így gyilkoltatta meg a nagy partizánvezért, Betvoded Negaszt is, aki az ötvenes években fellépett a császár ellen, és köztársaságot akart kikiáltani. Sok minden jut most

eszembe, olyan események, amelyekről a palotában nem volt szabad beszélni és - mint említettem - az új emberek még csak nem is hallottak róluk; viszont nem is mutattak túl nagy kedvet arra, hogy megismerjék őket. No és mivel senkihez sem fűzte őket régi barátság, létük egyetlen esélye a trónhoz való kötődés, egyetlen támaszuk - maga a császár volt. Legkitűnőbb urunk ily módon hívta életre azt az erőt, amely uralkodásának utolsó éveiben megtámasztotta a Girma által megingatott császári trónust.

Z. SZ-K.:

.. mivel pedig tartott a tisztogatás, minden áldott nap, ahogy közeledett a kinevezések - és egyben a lefokozások - órája, minket, a palota régi hivatalnokait íróasztalláz kerített hatalmába. Mindnyájan sorsunkért remegtünk íróasztalunk mögött, készek voltunk bármire, csak hogy ki ne húzzák könyökünk alól ezt a bútordarabot. A Mengisztu-per alatt nagy rémület uralkodott a hivatalokban, attól féltek, a tábornok bizonygatni kezdi majd, hogy mindenki benne volt az összeesküvésben. Azokban az időkben pedig még a leghalványabb részvétel, vagy akár a néma és leplezett egyetértés is akasztófával végződött. De amikor Mengisztu, aki senkinek a nevét sem említette meg, örökre elnémult az Utolsó Ítélet napján, az íróasztalok mögül szinte hallhatóan szálltak fel a megkönnyebbült sóhajok. De a bitótól való rettegés helyére azonnal másfajta félelem lépett: most a tisztogatástól, önmagunk megsemmisülésétől rettegtünk. Bőkezű urunk ugyanis már nem tömlöcbe vetette az embereket, hanem egyszerűen hazaküldte őket a palotából: ez pedig az illetőt arra ítélte, hogy örökre senki maradjon. Addig palotabéli voltál, tehát fontos, kiemelt, idézett, véleményeket formáló, befolyásos, tisztelt és meghallgatott ember. Mindez érezhetővé tette jelenlétedet és létedet a világban; életerő, tekintély és rátermettség érzése töltött el. És akkor egy szép napon urunk a kinevezések óráján hívat és örökre hazaküld. Egyetlen másodperc alatt minden eltűnik, megszűnsz létezni. Most már senki sem idézi szavaidat, senki nem emel ki, nem tisztel. Hiába ismétled meg ugyanazokat a szavakat, amelyeket tegnap kimondtál: míg tegnap áhítattal hallgattak, ma ügyet sem vetnek rád. Az utcán közömbösen mennek el melletted az emberek, és ekkor már tudod: még a legkisebb rangú vidéki hivatalnok is beléd köthet. Urunk gyenge, védtelen gyermekké tett, és sakálhorda közé lökött. No, most mutasd meg, mire vagy képes! Mi több - ne adja Isten -, nyomozni kezdenek az ügyedben, szaglászni,

megkaparni ezt-azt... Már néha arra gondolok, talán jobb is lenne, ha kicsit megkapargatnák az ügyemet. Akkor újra feltámadhatnék, akár negatív figuraként, kárhozottan is, mégis léteznék, nem süllyednék tovább; kidughatnám a fejemet a felszínre, hogy azt mondhassák: no nézd csak, ez még létezik! Ellenkező esetben mi marad hátra? A feleslegesség, a senkiség érzése, a kétely, hogy egyáltalán éltem-e valaha. Ezért félt a palotában ilyen szörnyen mindenki ettől a szakadéktól, s igyekezett urunk pártján lenni; senki sem tudta még akkor, hogy az egész udvar, igaz, méltóságteljes lassúsággal, de csúszik lefelé a szakadék pereme felé.

P. M.:

... a lényeg az, barátom, hogy attól a perctől kezdve, amikor füst szállt fel a palotából, egyre inkább nullává lettünk. Nehéz lenne meghatározni, miben nyilvánult ez meg, de mindenütt érezhető és észrevehető volt; az emberek arcán - ezek mintha kisebbek, személytelenek, fénytelenek, élettelenek lettek volna; tetteikben, amit csináltak és ahogy csinálták, abban is ez a nullává degradálódás érződött; ahogy beszéltek, nem mondva semmit, ahogy léteztek, szinte nem is létezve, görnyedten, kihunytan, fénytelenül a szűk látókörű gondolkodásukkal, alacsony mércéikkel, háztáji piszkálódásaikkal, kistílúságukkal, elhanyagoltságukkal és sötét fejükkel. Az egész őket körülvevő levegőben, az egész mozdulatlan mozgásban, ebben a taposómalomban, az egymás taposásában, mindenben ez a bennünket elárasztó megsemmisülés érződött. És bár a császár továbbra is kiadott rendeleteket és intézkedést, korán kelt és nem pihent, mégis minden a semmivel végződött, egyre negatívabb formát öltött: mert attól a naptól fogva, hogy Girma bevégezte életét, fivérét pedig felakasztották a város főterén, az emberek és a dolgok között valamiféle negatív viszony alakult ki. Mintha az emberek már képtelenek lettek volna uralkodni a dolgok felett, amelyek léteztek, nem léteztek, s melyek saját rosszindulatú létükkel csúsztak ki a kezükből. E dolgok ördögi ereje oly nagy volt, hogy mindenki tehetetlennek érezte magát keletkezésük és elenyészésük öntörvényével szemben; senki sem volt képes sem megtörni, sem leigázni őket. Ez az erőtlenség, ez az állandó veszteség, a lemaradás a jobbak mögött, ez aztán még inkább a megsemmisülés felé taszította a halandókat, afféle zsibbadt ornitológiába: kuvikoltak, károgtak, darvadozó darvak lettek. Még a beszélgetések is elhaltak, elvesztették erejüket: elkezdődtek, de mintha nem fejeződtek volna be. Minduntalan egy láthatatlan, de kitapintható

pontra jutottak el, azon túl csak a hallgatás következett; de ebben a hallgatásban ott lapult az állítás, hogy már minden ismert, világos, de sötét módon világos, ismert ugyan, de lehetetlen megismerni, tehetetlenségében is hatalmas. E pillanatnyi hallgatás után, mely megerősítette ezeket az igazságokat, a beszélgetés irányt változtatott, más témára tért, egy semmitmondó, jelentéktelen áltémára. A palota süllyedt. Ezt már mi, tiszteletre méltó urunk veteránjai, akiket a sors megmenekített a tisztogatásoktól, mindnyájan éreztük: egyre jobban hűlt a levegő, az életünk egyre precízebb rítusok béklyójába rögzült, de ez az élet egyre inkább csak papíron létező, elcsépelet - negatív előjelű élet volt.

P. M. ezek után elmondja: bár a császár a decemberi államcsínyt meg nem történtnek tekintette, és soha nem hozta szóba, a Neway fivérek puccsa egyre jobban aláaknázza a palotát. Ahogy múlt az idő, a fordulat következményei nem gyengültek, hanem éppen erősödtek, és újabb változásokat idéztek elő az udvar és a császárság életében. Az egyszer megsebesített palota már soha nem nyerte vissza igazi, szelíd békéjét. A helyzet a városban is fokozatosan változott. A rendőrség titkos jelentéseiben - most első ízben - esett szó mozgolódásokról. Szerencsére - ahogy P. M. mondja - ezek nem voltak még nagy, felforgató méretű megmozdulások. Inkább, legalábbis kezdetben, csak afféle apró rezzenések, megingások, kétértelmű neszek, suttogások, kuncogások voltak ezek; az embereken úrrá lett a nagyfokú tunyaság, a pihenni, lazítani vágyás, és az ebből adódó mindenáron kitérni és elutasítani akarás. Elismeri, hogy a jelentések alapján nehéz volt bármilyen rendfenntartó akciót kezdeményezni, hisz a jelentések túl ködösek, sőt vigasztalóan ártatlanok voltak, csupán azt jelezték, hogy valami lóg a levegőben, de nem mutattak rá egyértelműen, mi és hol márpedig ilyen pontosítás nélkül hová küldjék a tankokat, merre löjenek? A jelentések a leggyakrabban azt állapították meg, hogy ama neszek és suttogások az egyetemről, az ország új és egyetlen felsőfokú iskolájából indultak ki, amelyben mellel - ki tudja, honnan? - szkeptikus és rosszindulatú egyének tűntek fel, akik készek voltak bántó és alaptalan rágalmaikat szórni, csak hogy gondot okozzanak a császárnak. P. M. azt is elmondja, hogy a császár, aki hajlott kora ellenére is megőrizte a környezetéből csodálatot kiváltó éleselméjűségét, közeli munkatársainál jobban értette, hogy új idők jönnek: rugalmasabbá kell válni, korszerűsödni kell, sebesebben haladni és felzárkózni. Utolérni, sőt

megelőzni más országokat! Igen - makacskodik P. M. -, megelőzni! Bevallja - ma már lehet erről beszélni -, hogy a palotabeliek egy része ellenszenvvel viseltetett a császár törekvései iránt, és magánemberként arról dűnnyögtek, hogy bizonytalan újítások és reformok helyett uruknak inkább a külföldet majmoló ifjúságot kellene megzaboláznia, kiirtani azokat az ostoba nézeteket, miszerint ennek az országnak másképpen kellene kinéznie: hogy alapvető változásokra van szükség. De a császár nem hallgatott sem az arisztokraták dűnnyögésére, sem az egyetemi neszekre... Ügy vélte, minden végletesség káros és természetellenes: született higgadságával és óvatossággal kiterjesztette hatalmát és több időt szentelt az új tudományágaknak. Ez abban is megnyilvánult, hogy délutánonként négy és hét óra között fejlődési, nemzetközi politikai és katonai-rendőrségi „uralkodási órákat” vezetett be. Ugyanebből a célból megfelelő minisztériumokat és hivatalokat, kihelyezett osztályokat, fiókokat, képviselőket és bizottságokat hozott létre, amelyekbe új, jól nevelt, hűséges, lojális emberek egész seregét helyezte. A palotát a karriervágyó kedvencek legújabb nemzedéke töltötte meg. Ez - emlékezik vissza P. M. - a hatvanas évek elején történt.

P.M.:

Barátom, egy mánia kerítette hatalmába ezt az örült és kiszámíthatatlan világot: a fejlődés mániája. Mindenki fejlődni akar! Csak azon jár az eszük, hogyan fejlődhetnének, és nemcsak úgy, amint a szokás előírná, az isteni törvényeknek megfelelően, ahogyan az ember megszületik, fejlődik és meghal - nem, ők hallatlanul gyorsan, dinamikusan, hatalmas ütemben akarnak fejlődni, úgy, hogy mindenki őket csodálja, irigyelje és emlegesse, elismerően bólogasson. Honnan eredt ez az egész, nem lehet tudni. Mintha megkergültek volna az emberek, mohó elvakultságukban; ezeknek elég volt, ha valahol messze, a világ másik végén valaki fejlődött, erre itt is mindenki fejlődni akart, azonnal tolakodtak, rohamoztak, követelőztek, hogy őket is fejlesszék, emeljék fel, tegyék egyenlővé amazokkal - no és, barátom, elég, ha elengeded a füled mellett e hangokat, rögtön nyakadon a lázadás, szájalás, fordulat, tagadás, kedvetlenség és közömbösség. Pedig hát a mi császárságunk száz és száz, sőt ezernyi évig létezett különösebb fejlődés nélkül, uralkodóit mégis tisztelték, istenként imádták. Zera Jákob, Teodor és János császárt - mindet imádták. Kinek jutott volna eszébe arcra borulni az uralkodó előtt és azért könyörögni, hogy fejlessze őt? De hát a

mostani világ változni kezdett, amit előkelő urunk vele született csalhatatlansága folytán tisztán látott, és bőkezűen támogatta is eme fejlődést. Tudatában volt a költséges újdonság előnyeinek és szépségeinek, és mivel mindig is a haladás volt a gyengéje, mi több - szerette a fejlődést, hát ezúttal is tanújelét adta jóságának, magasságos tettvágyának és leplezetlen ambíciójának, hogy majdan évek múlva jóllakott és örömteli népe elismerően kiáltsa: - igen, ez aztán felemelt, kiművelt minket! Ezért hát a fejlődés óráján - délután négy és öt között - urunk különlegesen élénk, sziporkázó volt. Tervezők, közgazdászok, pénzemberek sorait fogadta, beszélgetett, kérdezett, buzdított és dicsért. Egyesek terveztek, mások építettek, no, egyszerre beindult a fejlődés, a fele sem volt tréfa. Fáradhatatlan urunk ide-oda utazgatott, új hidat, épületet, repülőteret avatott, nevét adva e létesítményeknek: Ogadenben „Hailé Szelasszié Hid”, Hararban „Hailé Szelasszié Kórház”, a fővárosban „Hailé Szelasszié Terem” és így tovább; ami csak létesült, az mind a császár nevét kapta. De rakta is az alapköveket, ellenőrizte az építkezések ütemét, szalagokat vágott át, ünnepélyes traktorindításon vett részt, és mindenütt - ahogy már említettem - beszélt, kérdezett, buzdított, dicsért. A palotában kifüggesztették a császárság fejlesztési térképét, amelyen tiszteletre méltó urunk egyetlen gombnyomására fények, nyilak, csillagok, pontok gyűltak ki, és ezek mind csillogtak-villogtak, úgy, hogy a méltóságok gyönyörködhetnek a látványban; bár egyesek ebben az egészben csak annak bizonyítékát látták, hogy az uralkodó különccé vált. De például a külföldi - afrikai vagy más földrésről érkezett - küldöttségeknek láthatóan tetszett a térkép, és végighallgatva a császár magyarázatait a fényekről, nyilakról, csillagokról és pontokról - beszéltek, kérdeztek, buzdítottak és dicsértek. És ez így ment volna évekig, nagytiszteletű urunk és a méltóságos urak öröme, ha nincsenek azok az elégedetlenkedő diákjaink, akik Girma halála óta egyre magasabbra emelték a fejüket és a hangjukat, oktan és sértő módon léptek fel a palota ellen. Ezen ifjoncok, ahelyett, hogy hálásak lettek volna taníttatásukért, inkább a rágalmazás és bujtogatás zavaros és csalárd vizeire hajóztak. Sajnos, barátom, szomorú az igazság: a diákok ügyet sem vetve arra, hogy urunk a fejlődés útjára vezette a császárságot, demagógiával és képmutatással vádolták a palotát. Hogyan beszélhetnének haladásról - mondták -, mikor ilyen iszonyú a szegénység! Miféle fejlődés ez, ha a nemzet nyomorog, egész tartományok halnak éhen; ha kevés az olyan ember, akinek legalább egyetlen pár cipője lenne, és alig maroknyi

alattvaló tud csak írni-olvasni; és aki komolyabban megbetegszik, meghal, mert nincsenek orvosok, sem kórházak. Körös-körül tudatlanság, barbárság, megalázottság, gyilkos kényuralom, kizsákmányolás és kétségbeesés - és így tovább ebben a stílusban, kedves barátom, a szemünkre hányták rágalmaikat, és ahogy az idő haladt, egyre szemtelenebbül tették, egyre élesebben és keményebben léptek fel a lakkozás, a korbács és a mézesmadzag ellen, kihasználták tisztelt urunk jószágát, aki csak ritkán lövetett a lázadó banda közé, mely pedig évről évre egyre nagyobb tömegben özönlött ki az egyetemről. Végül eljött az idő, amikor ezek a vakmerők reformáló kedvet kaptak. A haladás - hirdették - lehetetlen reformok nélkül. Földet kell adni a parasztnak, eltörölni a kiváltságokat, demokratizálni a társadalmat, megszüntetni a feudalizmust, és felszabadítani az országot az idegen függőség alól. Miféle függőség alól, kérdem én, hiszen függetlenek voltunk. Független állam voltunk háromezer éve! Könnyelmű, üres fecsegés volt az egész. Mellesleg, kérdem én, hogyan reformáljunk, hogyan reformáljunk úgy, hogy össze ne omoljon minden? Miképp mozduljunk úgy, nehogy a fejünkre szakadjon minden? Vajon ezek ott egymás közt tettek-e fel ilyen kérdéseket? Másrészt viszont nehéz egyszerre a népet fejleszteni és táplálni, honnan vegyünk pénzt minderre? Senki sem szórja a dollárjait. A császárság keveset termel, nincs mivel kereskednie. Hogyan töltsük hát meg a kincstárat? Ez volt a probléma, amelyre mindenható urunk jóindulatú és előrelátó gondossággal figyelt, amelyre a legnagyobb súlyt helyezte: szüntelenül hangoztatta is ezt egy-egy nemzetközi óra alkalmával.

T.:

Milyen csodálatos is a nemzetközi élet! Elég, ha emlékezetembe idézem látogatásainkat: - azok a repülőterek, üdvözlések, virághintés, egymás karjába borulások, zenekarok, percre kicsiszolt protokoll, aztán meg - a limuzinok, fogadások, előre megírt és lefordított pohárköszöntők, gála és ragyogás, dicséretetek, bizalmas beszélgetések, nagyvilágias témák, etikett, pompa, ajándékok, lakosztályok, végül meg a fáradtság, igen a fáradtság az eltöltött nap után - de mily imponáló és megnyugtató, előkelő és megtisztelő, méltóságteljes és megszolgált, no, afféle igazi nemzetközi fáradtság volt ez! Másnap pedig: látogatás, gyermekfejek simogatása, ajándékok átvétele, lázas igyekezet, program, feszültség, de mindez kellemes, jelentőségteljes, egy pillanatra megszabadítja az embert a

palotabeli gondoktól, elúzi a császárság gondjait, feledteti a kérelmeket, klikkeket, összeesküvéseket; bár legjobb indulatú urunk - miközben a házigazdák ünnepelték, fényképezőgépek villanófényében fürdött - állandóan a hazulról érkező táviratok felől érdeklődött, jöttek-e hírek, mi van a császárságban, mi van a költségvetéssel, a hadsereggel, a diákokkal. Eme nagyvilági ragyogásból még én is részesültem, pedig a kíséretben csak nyolcadrangú ember voltam: a hatodik tízes csoport vezetője, a kilencedik szinten. Jegyezd meg, barátom, hogy urunk különösképpen kedvelte a külföldi utakat. Már ezerkilencszázhuszonnégyben - történelmünkben ő volt az első uralkodó, aki elhagyta a császárság határait - kegyes urunk látogatásával tüntette ki Európa országait. Volt ebben az utazó kedvben valami családi hajlam is; apjától, az elhunyt Makonnen hercegtől örökölhette, akit Menelik császár több ízben küldött külföldre más államok kormányaival tanácskozni. Hadd tegyem hozzá: urunk soha nem vesztette el ezt a hajlamát, sőt - ellentétben a természet rendjével, mely szerint idősebb korban az emberek egyre szívesebben maradnak otthon - fáradhatatlan urunk az öregkor beköszöntével még többet utazott, látogatott. Felkereste a legtávolabbi országokat is, és annyira belemaradt ezekbe a vándorlásokba, hogy az idegen sajtó gúnyolódó újságírói saját kormánya repülő nagykövetének nevezték el, és azt kérdezték, mikor fogja felkeresni saját hazáját is? De talán ez a legjobb alkalom, kedves barátom, arra, hogy mindketten kipanaszkodjunk magunkat a külföldi újságok illetlen elégedetlensége miatt. Ahelyett, hogy megértéssel lennének irányunkban, inkább minden aljasságra készek, és rendkívüli élvezettel avatkoznak belügyeinkbe. Azon töprengnek most, hogy tiszteletre méltó urunk - a vállára nehezedő évek súlya ellenére - miért utazott egyre gyakrabban s látogatott el ennyi helyre. Mindennek az oka a Neway fivérek forradalmár hiúsága volt, amely egyszer s mindenkorra lerombolta a császárság szelíd békéjét, istent nem félve, és felelőtlenül szegezve ujját Etiópia elmaradottságára. Néhány fent említett zszurnaliszta persze rögtön kapott az alkalmon, és befektítette urunkat. A diákok pedig megkaparintották és elolvasták ezeket a cikkeket - bár éppenséggel nem tudni, hogyan jutottak hozzájuk, hiszen legkegyesebb urunk betiltotta az efféle rágalom behozatalát az országba -, és elkezdődtek a tiltakozások, kritikák, fecsegés a pangásról, a haladásról. De urunk maga is érezte az új idők szelét, és röviddel ama véres, a császárságra szégyent hozó lázadás után teljes fejlődést rendelt el. Ha pedig megparancsolta, nem volt más

választása, mint hogy egyik fővárosból a másikba vándoroljon segítséget, hitelt, tőkét keresve, mivel a mi hazánk mezítlábas, vékonypénzü, koldusszegény. És éppen itt mutatkozott meg urunk felsőbbbsége az egyetemistákkal szemben: bebizonyította nekik, hogy reformok nélkül is lehet fejlődni. Hogy ez miképpen lehetséges, azt kérdezed, barátom? Úgy lehetséges, hogy ha szerzünk idegen tőkét, hogy abból gyárak épüljenek, nincs szükség semmilyen reformra. És tessék: urunk egyetlen reformot sem engedélyezett, gyárak mégis épültek! Tehát volt fejlődés. Elég áthajtani a belvárosból Debre Zeit felé: ott állnak sorjában a modern, automatizált gyárak! De most, hogy tiszteletre méltó urunk ily egyetlen elhagyatottságban végezte be életét, bevallhatom, mi volt a saját véleményem a császár utazásairól, látogatásairól. Urunk mélyebben, áthatóbban tekintett a dolgokra, mint közülünk bárki más. És így nézve megértette, hogy valami véget ér, és ő túl öreg ahhoz, hogy feltartóztathassa a közelgő lavinát. Egyre öregebb, erőtlenebb. Fáradt volt, kimerült. Egyre inkább érezte szükségét a szabadulásnak, megnyugvásnak. És éppen e látogatások jelentették ezt a szabadulást: ilyenkor megpihenhetett, lélegzethez juthatott. Egy-egy percre nem kellett kémjelentéseket olvasnia, tüntetők kiáltványait és rendőrségi sortűzek zaját hallgatnia; ilyenkor nem kellett a talpnyalók és hízelgők arcába néznie. Legalább egy napig nem kellett megoldania a megoldhatatlant, kijavítani a javíthatatlant, gyógyítani a gyógyíthatatlant. E távoli országokban senki sem szőtt ellene összeesküvést, nem élesített kést, senkit sem kellett felakasztatnia. Nyugodtan fekehetett le aludni, tudva, hogy életben lesz reggel is; hogy valamelyik baráti elnökkel leülhet és úgy beszélgethet, mint ember az emberrel. Igen, barátom, engedd meg, hogy még egyszer kifejezzem elragadtatásomat a nemzetközi élet felett. Vajon nélküle elviselhető lenne-e manapság az uralkodás terhe? És végül is hol keressen az ember elismerést és megértést, ha nem a nagyvilágban, idegen országokban, más uralkodókkal folytatott intim beszélgetések alkalmával, ahol panaszaikra a másik fél együttérző panasszal felel, mert neki is hasonló bajai és gondjai vannak? De mindez azért nem egészen így nézett ki, ahogy én most neked elmondtam. Mert ha már eljutottunk az őszinteségnek erre a fokára, ismerjük el, hogy jótevőnk uralkodásának utolsó éveiben bizony egyre kevesebb volt a siker és egyre több a gond. És igyekezete ellenére uralkodói sikerek nem következtek be, márpedig a mai világban mi adja létünk értelmét, ha nem a sikerek? Persze, lehet kitalált eredményeket is hirdetni, duplán elszámolni az egyet, de akkor azonnal

rágalomhadjáratot indítanak a bujtogatók, márpedig olyan visszasságok és illetlenségek uralkodtak el akkoriban, hogy bizony jobban hittek a felforgatóknak, mint a trónbeszédnek, így hát legeslegmagasabb urunk inkább külföldre ment, mert ott fellépve, mások összetűzéseit elsímítva, haladást ajánlgatva, elnök-testvéreit jó útra térítve, az emberiség sorsa iránti aggodalmát kimutatva egyrészt elmenekülhetett a fárasztó hazai gondok elől, másrészt megváltó kárpótlást nyert a különleges megtiszteltetés és más kormányok és udvarok jóindulatú dicséretei által. Mert illik emlékeznünk arra, hogy urunk oly hosszú életének számos gondja-baja ellenére még a legnagyobb megpróbáltatások és csüggedések perceiben sem adta fel a harcot, és említett fáradtsága, no meg vigasztalansága ellenére sem akart egy percre sem lemondani a trónról, éppen ellenkezőleg: ahogy nőttek az ellentétek és az ellenzék, annál nagyobb szorgalommal tartotta meg a katonai-rendőri órákat, amelyek alatt megerősítette a császárság létét és a szükséges rendet.

B.H.:

Legelőször is szeretném hangsúlyozni, hogy urunk volt a császárság legmagasabb rangú, sőt törvény felett álló személyisége, ugyanis ő maga jelentette a törvények egyetlen forrását; ezért nem volt alárendelve a normáknak és döntéseknek. Mindenek felett álló volt, ami csak létezett, amit Isten vagy az emberek életre hívtak: így hát a hadsereg fővezére és a rendőrség legfőbb parancsnoka is ő volt. E funkcióiból következett, hogy különös gonddal kellett beható felügyeletet gyakorolnia mindkét intézmény felett; főleg azok után, hogy a decemberi események szégyenletes rendetlenségről, gyalázatos fegyelemsértésről, sőt szentségtörő árulásról tanúskodtak, és ami a legszomorúbb, a császári gárda és a rendőrség soraiban. De szerencsére a hadsereg tábornokai a megpróbáltatások e váratlan óráiban tanújelét adták hűségüknek, lehetővé tették a császárnak a méltó, bár fájdalmas visszatérést a palotába. Miután azonban megmentették a trónt, állandóan jó urunk nyakára jártak, jutalmat követelve e szívességért, ugyanis a seregben ilyen földhözragadt nézetek uralkodtak: a hűséget pénzre számították át. Sőt elvárták, hogy bőkezű urunk ezentúl kérés nélkül is teletömje a zsebüket - elfeledték, hogy a kiváltságok korrumpálnak, a korrupció pedig foltot ejt a mundér becsületén. A hadsereg tábornokainak gazsága és arcátlansága persze átragadt a rendőrség parancsnokaira; ezek is arra vágytak, hogy őket is korrumpálja a császár,

marékszám szórja rájuk a kiváltságokat, töltse meg a zsebeiket. Mindezt pedig azért várták el, mert látván a palota fokozatos elgyengülését, ravaszul kifundálták: uralkodónknak ettől kezdve gyakrabban lesz szüksége rájuk, és mindenekelőtt bennük bízhat, sőt a kritikus pillanatokban ők alkotják a mindenható hatalom legbiztosabb, egyetlen védőbástyáját. Óvatos urunk kénytelen volt katonai-rendőri órát bevezetni: ilyenkor osztotta szét a magasabb rangú tisztek között bőkezű adományait, ilyenkor tájékozódott a rendet és a nép által annyira áldott belső stabilizációt biztosító intézmények állapota felől. A fent említett tábornokok kegyes urunk segítségével így módon oly szépen elrendezték az életüket, hogy a császárságban ahol harmincmillió paraszt élt, de csak alig százezer katona és rendőr -- a mezőgazdaság az állami költségvetésből csak évi egy, a hadsereg és a rendőrség pedig negyven százalékot kapott. Ez persze ismét okot szolgáltatott a diákoknak az üres szócséplésre, rágalmazásra. De igazuk volt-e? Hisz urunk alakította meg az ország történetében az első reguláris, központi császári pénztárból fizetett hadsereget. Annak előtte csak népfelkelők léteztek, akik felhívásra elindultak a császárság minden sarkából a csatater felé; útközben raboltak, kifosztották a falvakat, lemészárolták a parasztokat, irtották a marhát. Ilyen kellemetlenségek után - márpedig az egyik szinte még véget sem ért, máris kezdődött a következő - az ország szomorú hadszíntérhez hasonlított, romokban hevert, és soha nem volt képes lábra állni. Tiszteletre méltó urunk viszont büntette a fosztogatást, megtiltotta a népfelkelések összehívását, és az angolokat bízta meg egy állandó hadsereg létrehozásával, amely meg is alakult az olaszok kiűzése után. Méltóságos urunk rajongott hadseregéért, szívesen vett részt díszszemléken, és előszeretettel viselte színes érdemrendek és kitüntetések soraival díszített császári-marsalli egyenruháját. Viszont császári méltósága nem tette lehetővé, hogy elmélyedjen a kaszárnyaélet rejtelmeiben, nem vizsgálhatta meg személyesen az egyszerű katonák és alacsonyabb rangú tisztek helyzetét, a palotában pedig alighanem rosszul működött a katonai rejtjelfejtő gépezet - elég az hozzá, hogy idővel kiderült: a császár nem tudta, mi történik a hadosztályok kaszárnyaiban, és ez - sajnos - később végzetesen megbosszulta magát a trón és a császárság sorsán.

P.M.:

...jőtevőnk gondoskodott a rend fokozásáról, és mivel e téren bőkezű volt, hát a rendőrök úgy elszaporodtak uralkodásának utolsó éveiben, hogy

mindenütt fülek jelentek meg: a földből álltak ki, falhoz tapadtak, a levegőben repkedtek, kilincseken lógtak, hivatalokban hegyesedtek, a tömegben lapultak meg, kapuk alatt ácsorogtak, a piacokon tolakodtak - mígnem az emberek végül, hogy a spiclik istencsapása ellen védekezzenek, ki tudja, hogyan, hol és mikor, iskolák, tanfolyamok, hanglemezek és szótárak nélkül - egy másik nyelvet tanultak meg, gyorsan és jó nyelvérzékkel sajátították el ezt az új nyelvet, és olyan hihetetlen gyakorlatra tettek szert, hogy mi, az egyszerű és műveletlen emberek hirtelen kétnyelvű nemzetté váltunk. Nagyon nagy segítségünkre volt ez a dolog, még életet is mentett, nyugalmat hozott, és ennek révén létezhattunk. Mindkét nyelvnek más és más szókincse és jelentése volt, sőt különböző nyelvtana - mégis mindenki megbirkózott ezekkel a nehézségekkel, és időben használta a megfelelő nyelvet. Az egyik nyelv a külső beszédre szolgált, a másik - a belsőre; az egyik édeskés volt, a másik - keserű; az egyik kicsiszolt, a másik érdes, az egyik a felszínre kicsordul, a másik - torokba rekesztett. Arról pedig már mindenki saját maga döntött - az adott helyzettől és körülményektől függően: elővegye-e azt a bizonyos másik nyelvet vagy elrejtse.

M.:

És gondold csak el, jó uram, hogy eme virágzás, haladás, urunk által meghirdetett virágzás és bőség kellős közepén - váratlanul felkelés tört ki. Mint derült égből a villámcsapás! A palotában csodálkozás, meglepődés, futkosás; azt sem tudtuk, hol áll a fejünk, nemes urunkat kérdeztük - honnan hát ez a felkelés? De mit is felelhetett volna erre nekünk, alázatos szolgálóinak? Hiszen bajokkal teli világban élünk, ez alól a mi császárságunk sem kivétel; és éppen akkor, hatvannyolcban esett meg, hogy Godzsam tartományban a parasztok a hatalom torkának ugrottak. Az urak alig akarták elhinni, hisz népünk engedelmes, belenyugvó, istenfélő, nem lázongó fajta, és tessék, egyszerre csak lázadás tör ki! Hagyományaink szerint az alázat a legfontosabb dolog; még urunk is csókolgatta apja cipőit legényke korában. Ha pedig az idősebbek táplálkoztak, a gyerekeknek arccal a fal felé kellett fordulniok, nehogy istentelen vágy ébredjen bennük, és szüleikkel mérjék össze magukat. Azért említem e dolgokat, jó uram, hogy megértsd: ha egy ilyen országban az alattvalók lázadozni kezdenek, annak már rendkívüli okának kell lennie. Valljuk meg: az okot a pénzügyminiszter szolgáltatta ügyetlen túlbuzgóságával. A ránk annyi bajt

hozó, felülről elrendelt fejlődés éveiben történt mindez. Hogy miért bajokat hozott ránk? Azért, mert urunk haladást hirdetve felébresztette alattvalói étvágyát és szeszélyeit; ezek persze szívesen hagyták magukat felébreszteni; azt hitték, a haladás csupa kellem, édes-mézes falat nosza neki! ételt-italt, sokat és ízleteset követeltek. De a legnagyobb bajok az oktatás fejlődéséből származtak, mert hát egyre többen lettek, akik iskolákat végeztek, s ezeket el is kellett helyezni a hivatalokban. Emiatt felduzzadt, óriási méreteket öltött a bürokrácia, egyre több pénzt vitt el nemes urunk kasszájából. De hát hivatalnokokat nem lehet megrövidíteni, hisz ők a legkitartóbb, leghűségesebb oszlopai az országnak. A hivatalnok ugyan pletykál hellyel-közzel, morgolódik magában, de ha rendre utasítják, elnémul; ha pedig úgy hozza a szükség, előáll és támogatja, amit kell. Az udvaroncokat sem szabad háborgatni, hisz ők a palotához legközelebb álló személyek. A katonatiszteket sem - ők biztosították a haladáshoz szükséges nyugalmat, így aztán a kincstári órában rengeteg ember állt a császár elé, a zsák meg egészen kiapadt, hisz jóságos urunk kénytelen volt napról napra egyre nagyobb összegeket fizetni a hűségért. Mivel pedig a lojalitás költségei egyre csak nőttek, valamiképpen gyorsan növelni kellett a bevételeket is. A pénzügyminisztérium ekkor vetett ki új adókat a parasztokra. Ma már elárulhatom: kitűnő urunk döntése volt ez, de a császár - mint kegyes jótevő - nem adhatott ki kellemetlen és baljós utasításokat; a nép vállaira új terheket zúdító rendeleteket mindig valamelyik minisztérium nevében hozták. Ha a nép nem bírta el a terheket, és lázongani kezdett, bőkezű urunk megszidta a minisztériumot, lecserélte a minisztert; bár ezt soha nem azonnal tette, nehogy olyan lealázó benyomást keltsen, mintha az uralkodó megengedné, hogy a féktelen csócselék tegyen rendet a palotájában. Inkább fordítva - ha úgy látta, ki kell mutatnia császári mindenhatóságát, a leggyűlöltebb méltóságokat emelte a legmagasabb posztokra, mintha csak azt mondta volna: ide nézzetek, ki parancsol itt igazán, ki képes megvalósítani a lehetetlent! És imigyen, jóindulattal évődve alattvalóival, tiszteletre méltó urunk bizonyította erejét és tekintélyét. Szó mi szó, egyszer csak jelentések érkeznek Godzsam tartományból, hogy a parasztok szájalnak, háborognak, az adószedőknek szétverik a fejét, rendőröket akasztanak, hivatalnokokat üznek el, felégetik az udvarházakat, és pusztítják a termést. A kormányzó jelenti, hogy a lázadók megrohamozzák a hivatalokat, ha pedig császári emberek kerülnek a kezükbe, gyalázzák, megkínózzák, majd felnégyelik őket.

Meggyőződhattunk róla: minél tovább tart az alázat, a túrés, a terhek viselése, annál nagyobb aztán a rosszindulat és kegyetlenség. A fővárosban meg a diákok ágálnak már, dicsőítik a lázadókat, ujjal mutogatnak az udvarra, rágalmakat szórnak. Még szerencse, hogy az a tartomány a fővárostól messzire van, hát el lehetett vágni: a hadsereg körülvette, tüzet nyitott, vérbe fojtotta a rebelliót. De mielőtt ez bekövetkezett volna, nagy volt az ijedelem a palotában, hisz soha nem lehet tudni, a lávafolyam meddig jut el. Éles elméjű urunk látván, hogy inog a birodalom, előbb pribékeket küldött Godzsamba, hogy a parasztokat lefejezzék, aztán - a lázadók érthetetlen makacssága következtében - visszavonatta az újabb adókat, és leszidta a minisztériumot túlbuzgósága miatt. Tiszteletre méltó urunk az olyan hivatalnokokat korholta, akik nem fogták fel a „második zsák” egyszerű elvét. A nép ugyanis soha nem azért lázad, mert nehéz zsákot cipel a hátán; nem a kizsákmányolás miatt lázad, hiszen nem ismer kizsákmányolás nélküli életet, nem tudja, hogy ilyen létezik, hát akkor hogy is követelhetne olyasmit, ami nincs a képzeletében sem? A nép csak akkor lázad fel, ha valaki hirtelen egyetlen mozdulattal még egy zsákot próbál a hátára dobni. A paraszt ezt már nem bírja el, arccal a sárba zuhan, de felugrik és fejszét ragad. És nem azért kapja kézre a fejszét, jó uram, mintha nem lenne több ereje elvinni azt a másik zsákot is! Á, elbírná, el bizony! A paraszt azért lázad, mert úgy érzi, be akartad csapni: hirtelen szép csendben a vállára próbáltad tenni a másik zsákot is, oktan állatnak nézted, megtiportad amúgy is eltaposott méltóságának maradványait, azt hitted, olyan ostoba, hogy semmit sem vesz észre, nem érez, nem ért. Az ember nem a zsebét, hanem az emberségét védve nyúl fejszéért. Igen, jó uram, császárunk azért büntette meg a hivatalnokokat, mert azok saját kényelmük és hiúságuk miatt, ahelyett hogy apránként, kicsi zsákocskákkal aggattak volna több és több terhet a parasztra - egyszerre és önhittén próbálták a hátukra vetni az egész zsákot. Urunk ezért - hogy a jövőben nyugta legyen a császárságban - rögtön rászoktatta a hivatalnokait a „kis zsákocskák módszerére”; kis szüneteket tartva, csak apró zacskókkal kell mindig hozzátenni a régi teherhez, közben pedig igencsak figyelni kell a teherhordók arcát, elbírnak-e még egy keveset, vagy már nem, rá lehet-e tenni még egy cseppet, vagy inkább hagyni kell őket lélegzethez jutni. Jó uram, éppen az volt a művészet, hogy ne csak úgy hirtelen, durván, csizmával, vakon tapossanak a lelkekbe - ó, nem! Jóindulatúan, gondoskodva, az arcokból kiolvastva, mikor lehet rájuk tenni, mikor

megállni, mikor folytatni, így aztán az uralkodó útmutatásai alapján - egy idő múlva, amikor a vér felszáradt, és a szél elűzte a füstöt, a hivatalnokok ismét kezdték emelni az adókat, de már adagolva, apránként, finoman, óvatosan, a parasztok pedig mindent kibírtak, és nem érezték magukat sértve.

Z. SZ-K.:

Szóval egy évvel a godzsami felkelés után - amely megmutatta a nép heves és könyörtelen arcát, megingatta a palotát és sok magas rangú úrban ébresztett rémületet, de nemcsak bennük, mert nekünk, jelentéktelen szolgálknak is a hideg futkosott a hátunkon - engem külön csapás ért. A fiam, Hailu, aki ezekben az elszomorító években egyetemre járt, elkezdett gondolkodni. Bizony, gondolkodni kezdett, márpedig, meg kell neked vallanom, barátom, hogy a gondolkodás azokban az időkben ártalmas dolog, sőt bajt hozó hiba volt. Méltóságos urunk, miközben szüntelenül alattvalói javát és kényelmét szolgálta, soha nem mulasztott el mindent megtenni azért, hogy őket ezen ártalomtól, hibától megóvjá. Mert miért is vesztegették volna a haladásra szentelt idejüket arra, hogy saját belső békéjüket megingassák és felforgató eszmékkel töltsék meg a fejüket? Semmi illendő és helyénvaló nem következhetett abból, ha valaki gondolkozni kezdett, vagy óvatlanul és kihívóan olyanok társaságába keveredett, akik gondolkoztak. Sajnos éppen ezt az óvatlanságot követte el könnyelmű fiam, amit melleleg elsőként a feleségem vett észre, kinek az anyai ösztön súgta meg, hogy viharfelhők gyülekeznek a házunk felett, s így szólt egy napon: - Hailu alighanem gondolkozni kezdett, mert igencsak szomorú. Akkoriban az úgy volt, hogy akik körülnéztek a császárságban, és eltöprengetek azon, amit körös-körül láttak, bizony szomorúan, elgondolkozva járkáltak, nyugtalan, ábrándozó tekintettel, mintha valami megfoghatatlan, kimondhatatlan rosszat sejtettek volna. Leggyakrabban a diákok között találkoztunk ilyen ábrázatokkal, akik - tegyük hozzá - egyre több keserűséget okoztak urunknak. Furcsa is, hogy a rendőrség soha nem indult el ezen a nyomon, nem vette észre az összefüggést a gondolkodás és a hangulat között, márpedig ha ezt időben felfedezik, könnyen ártalmatlanná teheték volna ezeket a másképp gondolkodókat, akik elégedetlenségükkel, zúgolódásukkal és hálátlanságukkal úgyis annyi bosszúságot és bajt hoztak tiszteletre méltó urunk fejére. A császár viszont élesebb elméjű volt, mint rendőrei, megértette, hogy a szomorúság

gondolkodásra, csüggedésre, fűttyögésre, orrlógatásra készíthet - ezért aztán az egész császárság területén mulatozásokat, szórakozást, táncot, álarcosbálokat rendelt el. Maga pedig kivilágíttatta a palotát, lakomákat rendezett a szegényeknek, vidámságra ösztökölt. Mert amikor már jóllaktak s kitáncolták magukat, hát urunkat dicsérték. De ez évekig folyt ám így, és a szórakozás már úgy beivódott az emberek agyába, úgy kitöltötte minden gondolatukat, hogy ha összejöttek, csak a szórakozásról fecsegték, nagyokat nevettek, a látott furcsaságokat emlegették, meséket ismételtettek. És bár szegények voltak, mégis jól éltek. Gyatrán, de vidáman. Pucéran, de nevetve. De azok, akik gondolkoztak, látták ám, hogy minden szürkül, elkorcsosodik, sárba süpped, sömör lepi - ők bizony nem tréfálkoztak, nem vidámkodtak. Még bosszúságot is okoztak mindenkinek, mert gondolkodásra akartak rávenni másokat is - de amazok, bár nem gondolkodtak, mégis okosabbak voltak, nem hagyták magukat behúzni, és ahol a diákok gyűléseztek, szájaltak, ezek bizony befogták a fülüket, és elrohantak. Mert minek tudjanak valamiről, ha arról jobb nem tudni? Miért legyen nehezebb, ha lehet könnyebb is? Minek beszélni, ha jó hallgatni? Minek avatkozzanak bele a császárság ügyeibe, ha otthon is éppen elég elintézni-, vásárolnivaló akad? Barátom, mikor láttam, milyen veszélyes utat választott a fiam, igyekeztem ettől eltéríteni, elvonni: szórakozásra buzdítottam, kirándulásokra küldtem, már azt is szívesebben vettem volna, ha az éjszakai életben tobzódik inkább, mintsem azokban az elátkozott összeesküvésekben és tüntetésekben vegyen részt. Képzeld el aggodalmamat és gyötrelmemet: én, az apa a palotában, a fiam meg az ellenpalotában, hogy az utcán a rendőrség engem éppen saját tüntető, kövekkel dobálódzó gyermekemtől védelmez. Mondtam is neki: - Hagyd a csudába az örökös gondolkodást, hiszen semmi jóra nem vezet, vesd bele magad az életbe! Nézd a többieket, azok hallgatnak az okos szóra, nézd, milyen nyugodtan járkálnak, felhőtlen a homlokuk, nevetgélnek, szórakozva élik életüket, és ha valami problémájuk van, hát az nem több annál, honnan szerezzenek pénzt. És az efféle gondok-bajok megelőzéséből urunk mindig is jóindulattal kivette részét, most is szüntelenül azon töpreng, hol könnyítsen, kedvezzen. - No persze mondja erre Hailu -, lehet ellentét a gondolkodó és az okos között, mert ha az utóbbi nem gondolkodik, akkor ostoba. Éppen fordítva, ő az okos - mondom -, csak éppen biztonságos ösvényekre terelte gondolatait, félreeső, csendes helyre, nem pedig dörgő és zúzó malomkövek közé; ott aztán elrejtette, elásta,

úgyhogy senki sem köthet bele, nem vádolhatja, sőt már maga is elfelejtette, hová rejtette, olyannyira, hogy megtanult nélkülük is létezni. De semmi sem segített! Hailu már egy másik világban élt, hisz akkor a palotához közel fekvő egyetem már valóságos ellenpalotává változott, és csak a bátrak merészkedtek oda, mert az udvar és az egyetem közti térség csatamezőre emlékeztetett, ahol most a császárság sorsa forgott kockán.

Z. SZ-K. visszatér a decemberi eseményekre, amikor Mengisztu Neway, a császári gárda parancsnoka bement az egyetemre, és megmutatta a diákoknak, milyen száraz kenyeret adtak az uralkodó legközelebbi munkatársainak az összeesküvők. Ez az esemény olyan döbbenetes lett, hogy a diákok soha többé nem felejtették el. Hailé Szelasszié egyik legbizalmasabb tisztje a császárt - a földöntúli tulajdonságokkal felruházott isteni személyt - olyan embernek festette le, aki megtúrta a palotában a korrupciót, az elmaradott rendszert védelmezte, és belenyugodott alattvalói millióinak nyomorába. Azon a napon kezdődött el a harc, és az egyetemen nem volt többé nyugalom. A viharos konfliktus a palota és az egyetem között csaknem tizennégy évig tartott, több tucatnyi áldozatot szedett, és csak a császár trónfosztásával ért véget. Ezekben az években két arca volt H. SZ.-nak. Az egyik - ezt ismerte a nemzetközi közvélemény -: a kissé egzotikus, de derék uralkodóé volt, a kifogyhatatlan energiájú, éles eszű és mélyen érző császáré, aki szembeszállt Mussolinival, visszaszerezte császárságát és a trónt, ambiciózusan fejlesztette államát, és fontos szerepet játszott a világban. A másik arc - ezt fokozatosan rajzolta meg róla a kritikus és a kezdetben kevesek által képviselt hazai közvélemény - egy uralmát mindenáron védelmezni akaró császáré volt, de mindenekelőtt egy demagóg, egy a „nép jótevőjét” megjátszó ember arca volt, aki szavakkal és gesztusokkal leplezte az általa létrehozott és dédelgetett uralkodó elit megvesztegethetőségét, ostobaságát és szolgáléküségét. Ahogy az az életben történni szokott, mindkét arckép valódi; H. SZ. bonyolult személyiség volt, egyesek rendkívül rokonszenvesnek találták, mások gyűlölték, volt aki imádta, mások átkozták. Olyan ország ura volt, ahol a hatalomért (vagy annak megtartásáért) folytatott harcoknak csak a legkegyetlenebb módszereit ismerték, ahol a szabad választásokat tör és méreg, a vitákat pedig golyó és bitófa helyettesítette. E hagyományok terméke volt Hailé Szelasszié, és ő maga is ezekhez az eszközökhöz folyamodott. Ugyanakkor megértette, hogy

van ebben valami képtelenség, hogy mindez ellenkezik az új világgal. De nem változtathatott a rendszeren, amely hatalmon tartotta: a hatalom számára mindennél előbbre való volt. Ezért folyamodott demagógiához, szertartásokhoz, haladásról papoló trónbeszédhez, amelyek oly üresen kongtak a nyomorgó és sötét országban. Hailé Szelasszié igen rokonszenves figura, éles elméjű politikus, tragikus atya, egyszersmind betegesen zsugori ember volt: ártatlanokat ítél halálra, bűnösöknek kegyelmezett meg. Íme, a hatalom szeszélyei, a palotapolitika, a kétértelműség és homály labirintusa -- ezen senki sem képes átlátni.

Z. SZ-K.:

Közvetlenül a godzsami felkelés után Kassza herceg össze akarta gyűjteni a császárhű diákokat, tüntetést szeretett volna rendezni Hailé Szelasszié mellett. Már minden készen állott, a portrék, a transzparenszek, amikor kegyes urunk tudomást szerzett a tervről, és jól megfeddte a herceget. Szó sem lehet semmiféle tüntetésről, mondta. Támogatással kezdik, aztán gyalázkodással végzik! Éljenzéssel kezdik, s a végén közéjük kell majd löni. Látod, barátom, tiszteletre méltó és mindenható urunk ekkor ismét bizonyosságát adta csodálatot ébresztő éleslátásának. A nagy zűrzavarban ugyanis már nem tudták lefűjni a tüntetést. Alighogy elindult a császárt éljenző menet mely diáknak öltözött rendőrökből állt -, azonnal hatalmas, lázongó diáksereg csatlakozott hozzájuk, és ez a baljós csöcselék a palota felé kezdett hömpölyögni. Nem volt más kiút, mint kivezéynelni eléjük a katonaságot és parancsot adni: csináljanak rendet. E szerencsétlen és vérfürdőbe torkolló összecsapásban elesett a diákok vezére, Tilahum Gizav. És - a sors iróniája! - elesett néhány teljesen ártatlan rendőr is! Emlékszem, ez hatvankilenc december végén történt. Másnap aztán szörnyű órákat éltem át, mert Hailu és összes barátja elmentek Gizav temetésére; a koporsó körül olyan tömeg gyűlt össze, hogy ebből megint tüntetés lett, márpedig nem lehetett hagyni, hogy a főváros rendjét állandóan megbolygassák, felforgassák, így aztán méltóságos urunk páncélkocsikat vezényelt ki, és parancsot adott a rend azonnali, szigorú helyreállítására. A „szigorúság” azt eredményezte, hogy több mint húsz diák veszett oda, a sebesülteket és letartóztatottakat nem is számítva. Urunk egy teljes évre bezáratta az egyetemet, ezzel sok fiatal ember életét mentve meg, mert hisz ha tanultak volna, gyűléseztek és a palotát támadták volna, amire az uralkodó ismét csak gumibotokkal, sortúzzal, vérontással

lett volna kénytelen válaszolni.

A BUKÁS

Bámulatos, milyen biztonságban érzik magukat a társadalom épületének legmagasabb és középső emeletein élők a forradalom kirobbanásának pillanatában: a legteljesebb lelki naivitással emlegetik a nép erényeit, szelídségét, ragaszkodását, ártatlan örömeit, pedig már fejük felett a 93-as év; komikus, egyszersmind szörnyű látvány.

(TOCQUEVILLE - *A régi rendszer és a forradalom*)

És volt ott még valami, valami láthatatlan, a végzet valamiféle uralkodó szelleme lapult meg ott, legbelül.

(JOSEPH CONRAD – *Lord Jim*)

De Justinianus egynémely udvaroncának, kik kései óráig mellette voltak a palotában, úgy tűnt, hogy szemeik a császár helyett idegen kísértetet látnak. Egyikük állította, hogy Justinianus hirtelen felpattant a trónról, és fel-alá járkált a teremben (csakugyan nem tudott sokáig egy helyben ülni); a feje egyszer csak eltűnt, de a teste tovább járkált körbe-körbe. Az udvaronc azt hitte, káprázik a szeme, egy hosszú percig állt zavartan és tanácstalanul, de aztán, amikor a császár feje visszatért törzsére, csodálkozva állapította meg: újra látja azt, ami az imént nem létezett.

(CAESARAEI PROCOPIUS - *Titkos történelem*)

Ezután tedd fel magadnak a kérdést: hol van most mindez? Füstté, hamuvá, mesévé vált, vagy még csak mesévé sem.

(MARCUS AURELIUS – *Elmélkedések*)

Senki gyertyája nem ég hajnalig.

(IVO ANDRIC - *Ő Császári Felsége konzuljai*)

M. Sz.:

Sok éven át voltam nagyméltóságú urunk mozsarasa. A mozsárágyút közel ahhoz a helyhez állítottam fel, ahol a jóságos uralkodó az éhező szegényeknek rendezett lakomákat. A bankett végeztével egy sorozat lövedéket lőttem fel. A robbanás pillanatában ezekből a lövedékekből színes felhőcskék bomlottak ki, és szétterülve lassan ereszkedtek alá: a

császár arcképével díszített, apró, színes kendők voltak. Az emberek tolakodtak, egymást lökdösték, karjukat nyújtogatták, mindegyikük urunk égből hullott arcmasával megajándékozva szeretett volna hazatérni.

A. A.:

Senki, de senki sem sejtette, barátom, hogy közeleg a vég. Vagyis hát voltak efféle előérzeteink, valami motoszkált a fejünkben, de csak úgy homályosan, ködösen, mintha egyáltalán semmi okunk nem lett volna bármi rendkívülit érezni. Pedig már régóta járta a palotát egy komornyik, egyre-másra oltogatta a lámpákat, s a szemünk olyannyira kezdett hozzászokni ehhez a fénynélküliséghez, hogy kialakult bennünk egy kényelmeskedő belenyugvás, hogy ennek ki tudja, miért, nyilván így kell lennie: minden fény legyen hát kioltva, letompítva, félhomályba szorítva. Ráadásul felháborító rendetlenség ütötte fel a fejét a császárságban. Ez rengeteg gondot okozott az egész palotának, de a legtöbbet a tájékoztatásügyi miniszternek, Teszfaje Gebre-Egzi úrnak, akit később a ma uralmon lévő lázadók kivégeztek. Azzal kezdődött az egész, hogy hetvenhárom nyarán ide érkezett egy bizonyos Jonathan Dimbleby, a londoni televízió újságírója. Ez a fickó már régebben is járt nálunk nemegyszer, dicsérő filmeket készített mindenható urunkról, és ezért senkinek sem jutott volna az eszébe, hogy egy olyan zsurnaliszta, aki eleddig dicsért, most szidalmazni merészeljen - de hát úgy látszik, ilyen hitvány természetűek eme méltóság nélküli hitetlenek. Szó ami szó, ezúttal ez a Dimbleby, ahelyett, hogy bemutatta volna, miképpen törődik urunk a haladással és a kisemberek jólétével - elcsavargott valahová északra, ahonnan állítólag izgatottan, megviselten érkezett vissza, és azonnal hazautazott Angliába. Egy hónap sem múlt el, jelentést kapunk nagykövetségünktől, hogy Dimbleby úr a londoni televízióban egy filmet mutatott be, „Titkolt éhínség” címmel. Ebben e gátlástalan rágalmazó odáig merészkedett, hogy demagóg trükkökkel egyfelől éhségtől haldokló etióp emberek ezreit mutatta be, másfelől tiszteletre méltó császárunkat, amint a nagyurakkal lakomázik. Ezt követően az utakat fotózta le, amelyek mentén tucattájjával heverték az éhhalált halt szegények csontvázai - és rögtön utána a mi repülőgépeinket, amint pezsgőt és kaviárt hoznak Európából; itt - tömegével agonizáló csont és bőr emberek; amott - urunk, amint ezüsttálról húst vet kutyáinak. És így váltakoztak a képek tovább és tovább: pompa - nyomor, gazdagság kétségbeesés, korrupció - halál.

Ráadásul Dimbleby úr kijelenti, hogy az éhínség hazánkban eddig már száz vagy tán kétszázezer ember halálát okozta, és a legközelebbi napokban várhatóan ugyanennyien számíthatnak hasonló sorsra. Nagykövetségünk jelentette, hogy a film bemutatása után nagy botrány tört ki Londonban, interpelláltak a parlamentben, az újságok riadót fűjtak, nemes urunkat kárhoztatták. Ebből is láthatod, barátom, milyen felelőtlen az idegen sajtó: Dimbleby úrhoz hasonlóan évekig dicsérte a császáruunkat, aztán hirtelen minden ok és mértéktartás nélkül elítélte. De miért? Honnan ez az árulás, ez az erkölcstelenség? Nagykövetségünk jelentette továbbá, hogy Londonból egy egész repülőgépre való európai újságíró indul, akik szeretnék megnézni az éhhalált, megismerni a valós helyzetet országunkban, és megállapítani, hová tűntek azok a pénzek, amelyeket az ottani kormányok adtak tiszteletre méltó urunknak, hogy fejlesszen, hogy utolérjen és elhagyjon más országokat. Vagyis hát, röviden szólva: be akartak avatkozni a császárság belügyeibe! A palotában nagy az izgalom és a felháborodás, de nagytiszteletű urunk higgadt nyugalmat parancsol. Várjuk, mi lesz a legfelsőbb utasítás! Máris olyan hangok hallatszanak, hogy mindenekelőtt haza kell hívni a nagykövetet kellemetlen és a palotában nyugtalanságot, riadalmat okozó jelentései miatt. De a külügyminiszter azzal érvel, hogy a hazahívás elriasztja majd a többi nagykövetünket, minek következtében azok felhagynak mindenféle jelentéssel, márpedig nemes urunknak tudnia kell, mit mondanak róla a világ különböző részein. Ezt követően megszólalnak a Koronatanács tagjai: követelik, hogy az újságírók repülőgépét irányítsák vissza, és be ne engedjék ezt a szentségtörő csöcseléket az országba. Már hogy tehetnénk ilyet, mondja erre a tájékoztatásügyi miniszter, akkor még nagyobb zajt fognak csapni, és kegyes urunkat még jobban elítélik. Hosszú tanácskozások után végül is azt javasolják jóságos urunknak: eressze be őket - de cáfoljunk meg mindent. Igenis, bizonyítsuk be, hogy nincs éhínség! Tartsuk őket Addisz Abeában, mutassuk meg nekik a fejlődést, és csak arról írjanak, amit a mi sajtónkból kiolvashatnak. Mert a sajtónk, barátom, az aztán lojális volt, sőt mondhatnám, példásan lojális. Igaz, nem volt belőle sok - a több mint harmincmillió alattvalónak naponta huszonötezer példányban nyomtattak újságot, de urunk azt az elvet vallotta, hogy még a leglojálisabb sajtót sem szabad túlادagolni, mert az ilyesmi az olvasás káros szokását válthatja ki, attól pedig már csak egyetlen lépés a gondolkodásig, és köztudott, hogy az mennyi kényelmetlenséggel,

bosszúsággal, bajjal és gonddal jár. Mert tegyük fel: lehet, hogy valamit lojálisán írnak meg, de illojálisan olvassák; valaki lojális dolgokat kezd olvasni, de később kedvet kap a nem lojálisak olvasására is, és így eltávolodik a tróntól, a haladástól, a lázadók uszályába kerül. Nem, nem, urunk nem érthetett egyet ilyen zülléssel, tévelygéssel és ezért egyáltalán nem rajongott a túlzott olvasásért. Röviddel ezután a külföldi tudósítók valóságos invázióját éltük át. Emlékszem, rögtön érkezésük után sajtókonferenciát rendeztek. Felteszik a kérdést: mi a helyzet a lakosságot megtizedelő éhínséggel? Erről semmit sem tudok, feleli a tájékoztatásügyi miniszter, és most azt kell mondanom neked, barátom: nem is járt messze az igazságtól. Először is: az éhhalál évszázadok óta mindennapos és természetes dolog volt nálunk, és soha senkinek nem jutott volna eszébe emiatt zajt csapni. Jött a szárazság, a föld kiszikkadt, elhullott a jószág, a parasztok meghaltak - ez a dolgok közönséges, természetes, örök rendje. És mivel ez örökké így volt és természetesnek véltük, soha egyetlen magas rangú hivatalnok sem merészelte volna nagyméltóságú urunk figyelmét felhívni arra, hogy az ő tartományában valaki éhen halt. Persze nemes lelkű urunk maga is felkereste a tartományokat, de nem volt szokása megállni a szegényebb vidékeken, ahol éhínség dühöngött, és különben is - mi látható meg az efféle hivatalos látogatások során? A palotabeliek sem utazgattak vidékre, mert elég, ha az ember elhagyja a palotát, a többiek rögtön pletykálni kezdenek róla, feljelentik itt-ott, és amikor visszatér, rájön, hogy ellenségei aláásták pozícióját. Honnan is tudhattuk volna hát, hogy északon valamilyen rendkívüli éhínség dühöng? Elmehetünk-e északra? - kérdezik a tudósítók. Nem lehet, válaszolja erre a miniszter, az utak tele vannak rablógyilkosokkal. És megint csak azt kell mondanom, nem járt messze az igazságtól, ugyanis az utóbbi időben a császárság minden zugából azt jelentették, hogy az utak mentén fegyveres felforgatók bujkálnak. Majd a miniszter elvitte az újságírókat egy városnéző kirándulásra: megmutogatta a gyárat, és dicsérte a haladást. De ezeknek nem kellett ám a haladás, csak az éhínséget követelték, semmi sem érdekelt ők, éhínséget akartak látni, csak azt! No, mondja a miniszter, éhínséggel nem szolgálhatok, miért is lenne éhínség ott, ahol haladás van! De akkor, barátom, újabb baj adódott. A lázadó diákságunk ugyanis küldötteket menesztett északra, ezek aztán fényképeket hoztak magukkal, meg szörnyűséges történeteket arról, hogyan haldoklik a nép, és mindezt a tudósító uraknak szép csendesen, titokban eljuttatták. Hát lett is botrány, nem mondhattuk már, hogy nincs

éhínség. A tudósítók megint rohamoznak, a fényképeket lobogtatják, kérdik, mit tett a kormány az éhínség ügyében. Nagyméltóságú urunk - válaszolja a miniszter - a legbehatóbban foglalkozik az üggyel. De konkrétan! Konkrétan mit tett? - kiabálja a pokolbéli riportercsürhe minden tisztelet nélkül. Urunk - válaszolja a miniszter higgadtan - a megfelelő időben közli majd, milyen felséges döntéseket, rendeleteket, utasításokat tart megfelelőnek, hisz nem a miniszterek dolga ilyen dolgokról dönteni s intézkedni. Végül a tudósítók elrepültek anélkül, hogy az éhínséget közélről látták volna. A miniszter a nyugodtan, méltósággal elrendezett ügyet sikernek, sajtónk pedig egyenesen győzelemnek tartotta. A miniszter valahogy mindig úgy intézte a dolgokat, hogy minden sikerrel zárult - mi pedig féltünk, ha ez a miniszter már nem lesz a posztján, bizony ránk jár majd a rúd; ami aztán beigazolódott, amikor őt elvesztettük. Azt is vedd figyelembe, jótevőm, hogy - magunk közt szólva - a nagyobb rend és az alattvalók fokozott alázata érdekében jó is, ha a népet egy kicsit lesoványítjuk, éhezettjük. Vallásunk is azt hirdeti, hogy az év napjainak felében szigorú böjtöt tartsunk; egyik parancsolatunk pedig kimondja: aki megszegi a böjtöt, súlyos bünt követ el, és a pokol kénköves bűze telepszik majd rá. Böjtnapon csak egyszer szabad enni; akkor is csupán egy darab, fűszerrel meghintett, kovásztalan lepényt. De hát miért hagytak ránk apáink ily szigorú szabályokat, miért parancsolták, hogy testünket sanyargassuk? Nos, azért, mert az ember természetétől fogva gonosz lény, amely kárhozott gyönyörét leli, ha engedhet a csábításoknak, főleg az engedetlenség, a birtoklás és a kicsapongás csábításának. Mert az ember lelkében két vágy burjánzik: az erőszak és a hazugság. Ha nem hagyjuk, hogy másokat bántson, hát önmagát fogja bántani; ha senkije sincs, akinek hazudhatna, önmagának hazudik gondolatban. Édes kenyér az ember számára a hazugság - mondja a Példabeszédek könyve -, de később homokkal telik meg a szája. Miként segíthetünk hát az ilyen veszélyes lényen, amilyen az ember maga, amilyenek mi mindnyájan vagyunk? Hogyan fékezzük, zabolázzuk meg, hogyan fegyverezzük le, hogyan tegyük ártalmatlanná ezt a bestiát? Egy, csak egy mód van erre, barátom: gyengévé kell tenni. Igenis megfosztani erejétől, mert anélkül nem tehet majd semmi rosszat. No és éppen a böjt, az éhség fosztja meg az erejétől. Ez a mi amhara filozófiánk, ezt tanítják apáink. Mindennek helyes voltát a tapasztalatok is igazolják. Akit egész életében éhezettek, soha nem fog lázadozni. Északon nem is volt semmiféle lázadás. Sem hangját, sem kezét

nem emelte fel senki. De csak szokja meg a jóllakottságot az alattvaló: ha utána el akarod venni előle a tálat, rögtön fellázad. Az a hasznos az éhezésben, hogy az éhezőnek csak a kenyéren jár az esze, csak az ételre gondol, erre vesztegeti el maradék energiáját is, így sem ereje, sem akarata nem marad arra, hogy az elégedetlenkedés csábításának engedjen - abban lelje örömét. Gondold csak el: ki tette tönkre, ki rombolta le császárságunkat? Nem azok, akiknek sok volt, sem azok, akiknek semmijük sem volt - hanem azok, akiknek valamijük volt. Igen, igen, mindig azoktól kell óvakodnunk, akiknek valamicskájuk van, ők a legrosszabbak, a legkövetelőzőbbek, a legbuzgóbban éppen ők kapaszkodnak felfelé.

Z. SZ-K.:

Nagy elégedetlenség és felháborodás uralkodott a palotában, el is ítélték azon európai kormányok illojalitását, amelyek engedélyezték, hogy Dimbleby úr és társai akkora zajt csapjanak az éhínség körül. A magas rangú tisztviselők egy része amellet kardoskodott, hogy továbbra is tagadni kell mindent, de ez már lehetetlen volt, hisz maga a miniszter közölte a tudósítokkal, hogy nagyméltóságú urunk a legnagyobb súlyt helyezi az éhínség ügyének megoldására. Hát akkor inkább lépünk mi is erre az új útra, és kérjünk segítséget a külföldi jótékonykodóktól! Nekünk nincs, adjanak hát mások, amennyit csak tudnak. És nem telt bele sok idő, jó hírek érkeztek. Hol repülőgépek jöttek gabonával, hol meg hajók hoztak lisztet és cukrot. Orvosok és misszionáriusok, jótékonyági szervezetek emberei, külföldi egyetemisták érkeztek, no meg ápolóknak öltözött tudósítók is. Mindnyájan északra mentek Tigre és Vollo tartományokba, no és keletre is, Ogadenbe, ahol - mint mondják - egész törzsek pusztultak éhen. Nemzetközi forgalom kezdődött a császárságban! Azonnal meg is jegyzem: a palotában nem örültek túlzottan ennek, mert soha nem jó dolog beengedni az országba ennyi külföldit: azok mindenben csodálkoznak, sőt mindent bírálnak is. És képzelj, Mister Richárd, magas rangú tisztviselőink balsejtelmei beigazolódtak. Mert amikor ezek a misszionáriusok, orvosok és ápolók utóbbiakról már említettem, hogy áruház tudósítók voltak -, mint mesélték, megérkeztek északra, soha nem tapasztalt dolgot láttak; nevezetesen azt, hogy ezrek és ezrek haldokoltak az éhségtől, mellettük pedig a piacok és a boltok telis-tele voltak élelemmel. Van itt ennivaló, van ám, mondogatják, csakhogy rossz volt a

termés, a parasztoknak az utolsó szem gabonájukat is oda kellett adniuk a földesuraknak, azért nem maradt semmijük. A spekulánsok pedig kihasználták a helyzetet, és úgy felverték az árakat, hogy alig akadt, aki csak egyetlen marék gabonát is meg tudott volna vásárolni; innen származott az egész baj. Kellemetlen ügy volt ez, Mister Richárd, mert éppen a mi rangos hivatalnokaink voltak ezek a spekulánsok, no de hogy szabad spekulánsnak nevezni tiszteletre méltó urunk hivatalos képviselőit? Hivatalnok és spekuláns? Nem, nem, ezt azért mégsem szabad! így hát, amikor a misszionáriusok és ápolók jajveszékelése eljutott a fővárosba, a palotában azonnal olyan hangok hallatszottak, hogy ezt az összes jótevőt és filozófust ki kell űzni a császárságból. Ugyan - mondják mások -, kiűzni? Hiszen lehetetlenség félbeszakítani az éhínségakciót, ha egyszer maga jóságos urunk oly nagy súlyt helyez rá! És megint nem tudtuk, mit tegyünk: ha kiűzzük őket, az is baj; ha otthagyjuk, az is baj. Kiszámíthatatlan és érthetetlen lett minden, és akkor újabb mennykő csapott le. Az ápolók és misszionáriusok botrányt csaptak, mert a liszt- és cukorszállítmányok nem jutottak el az éhezőkhez. Valami baj van, mondták a jótevők, mert a segélyek útközben eltűnnek. Meg kellene állapítani - javasolták -, hová tűnnek, és már a saját szakállukra el is kezdték a nyomozást: beavatkoztak, orrukat beleütötték ügyeinkbe. Megint csak az derült ki, hogy a spekulánsok egész szállítmányokat tetettek be raktáraikba, felsrófolták az árakat, teletöltték a zsebeiket. Hogy ez hogyan derült ki, hogy nem, ma már nehéz lenne megállapítani -- valami kiszivároghatott. Ugyanis úgy állapodtunk meg, hogy a császárság igenis elfogad segítséget, de az adományok szétszétaszását az állam saját hatáskörében végzi el, és ha valaki ellenőrizni kívánná, hová kerül a liszt és a cukor, azt beavatkozásnak fogjuk tekinteni. De diákjaink mégis csatába indultak; kivonultak az utcára, tüntettek, leleplezték a korrupciót, a bűnösöket bíróság elé citálták, szégyen! szégyen! - kiabálták, a császárság végét hirdették. A rendőrség gumibottal ütlegelte és letartóztatta őket. Forrongás, felháborodás mindenfelé, Mister Richárd, azokban a napokban ritkán volt otthon a fiam, Hailu. Az egyetem akkor már nyíltan hadat üzent a palotának. Ezúttal egy teljesen jelentéktelen ügy, egy apró esemény, egy olyan semmiség miatt robbant ki a dolog, hogy senki sem vette volna észre, esze ágába sem jutott volna - de úgy látszik, akadnak pillanatok, amikor a legapróbb esemény, egy ostoba kis dolog forradalmat, háborút robbant ki. Ezért volt igaza rendőrfőnökünknek, Jilma Sibesi tábornoknak, aki a kákán is csomót

keresett, mindenkit arra biztatott, ne lustálkodják, hanem szorgalmasan kutasson, legyen óvatos, és soha ne tévessze szem elől azt az elvet, hogy ha egy magból csíra hajt ki, nem szabad várni, amíg megnő, rögtön le kell vágni. Lám, a tábornok is kutatott, de - úgy tűnik - semmit sem talált. Az a jelentéktelen esemény pedig az volt, hogy az amerikai Békehadtest divatbemutatót rendezett az egyetemen, bár mindenféle gyűlést és találkozót betiltottak. De méltóságos urunk nem tagadhatta meg az amerikaiaktól a bemutatót; no, ezt a derűs és oly gondtalan programot használták fel a diákok, hogy összegyűljenek és hatalmas tömegben a palota ellen vonuljanak. Attól a naptól fogva nem is hagyták magukat hazakergetni: gyűléseztek, dühödten és féktelenül támadtak, többé nem hátráltak meg. Sibesi tábornok téphette is a haját, amiért még neki sem jutott az eszébe, hogy a forradalom divatbemutatóval is kezdődhet! Nálunk éppen ez történt. Apám - mondta Hailu -, ez a ti végetek kezdete! Nem élhetünk így tovább. Szégyen ül rajtunk. Az északi éhhalál és az udvar hazugságai miatt kerültünk szégyenbe. Az ország korrupcióba fullad, az emberek éhen halnak, lépten-nyomon tudatlanság, barbárság látható. Szégyelljük magunkat az ország miatt, mondta Hailu, szégyelljük Etiópiát. Pedig hát nincs másik hazánk, mondta, magunknak kell kiemelnünk a sárból. A ti palotátok kompromittált bennünket a világ előtt, ezért ez a palota nem létezhet tovább. Tudjuk, hogy nyugtalanság van a hadseregben, a városban, és most nem hátrálhatunk meg. Nem szégyenkezhetünk tovább, így történt, Mister Richárd e fiatal, nemes, de oly felelőtlen emberek mélységesen szégyelltek magukat a hazájukban dúló állapotok miatt. Számukra már csak a huszadik század létezett, vagy talán már az az annyira várt huszonegyedik, amikor majd az áldott igazság fog uralkodni. Semmi más nem illett már elképzeléseikbe, más már nem érdekelt ők. Nem azt látták maguk körül, amit látni szerettek volna. És most úgy tűnik - eldöntötték: olyanná teszik a világot, hogy elégedetten szemlélhessék. Eh, fiatalok ezek, Mister Richárd, nagyon fiatalok!

T. L.:

Az éhínség és a misszionáriusok, ápolók szájalása, a diákok gyűlései és a rendőrség gumibotos rohamai közepette méltóságos urunk Eritreába utazott látogatóba, ahol unokája, Eskinder Desta, a hadiflotta parancsnoka fogadta. Hailé Szelasszié sétahajózást szándékozott tenni a flotta admirálishajóján, az „Etiópián”, de annak csak egyik motorját sikerült begyűjtani, ezért le

kellett mondani a kirándulásról. Urunk átszállt a „Protet” nevű francia hajóra, melynek a fedélzetén az ismert marseille-i admirális, Hiele adott vacsorát a tiszteletére. Másnap már Massawa kikötőjében volt kitűnő urunk, s - ez alkalomból a császári flotta tengernagyává nevezve ki önmagát hét kadétot a haditengerészet tisztjévé avatott, ily módon is erősítve haditengerészetünket. Odahívatta azokat a szerencsétlen északi előkelőségeket is, akiket a misszionáriusok és ápolók spekulációval és az éhezők meglopásával vádoltak, és magas posztokra emelte őket, csak hogy bebizonyítsa, ártatlanok voltak. S azért is, hogy ezáltal véget vessen a külföldi pletykáknak, rágalmaknak. Úgy tetszett hát, hogy minden szerencsésen és lojálisán halad, remekül, kedvezően fejlődik, a császárság hatalma növekszik, sőt - miként urunk hangsúlyozta - virágzik; mikor hirtelen jelentés érkezett, hogy ama tengeren túli jótévők, akik soha jól nem lakó népünk élelmezésének hálátlan feladatát magukra vállalták, fellázadtak és leállították a szállítmányokat, és pedig azért, mert Jilma Deressza pénzügyminiszterünk - a császári kincstár gazdagítása érdekében - a befolyó segélyekért magas vámokat akart fizettetni a jótévőkkel. Ha segíteni akartok - mondta a miniszter -, segítsetek, de fizetnetek kell érte! Erre ők azt mondták: hogyhogy fizessünk? A segítségért, amelyet nyújtunk - még fizessünk is? No igen - felelte a miniszter -, ilyenek az előírások. Netán úgy akartok segíteni, hogy ebből a császárságnak semmi haszna se legyen? És ekkor a miniszterrel együtt a sajtónk is felemelte a hangját, és szemére hányta a fellázadt jótévőknek, hogy visszatartva a segítséget, nemzetünket a nyomor és éhhalál kegyetlen sorsára ítélik, fellépnek a császár ellen, beavatkoznak belügyeinkbe. S máris szárnyra kapott a hír, barátom, hogy félmillió ember halt éhen, amit újságjaink azonnal e gyalázatos misszionáriusok és ápolók szégyenletes számlájára írtak. A manővert, mely nem volt egyéb, mint hogy kormányunk e szédelő altruistákat vádolta a nemzet tönkretételével és kiéheztetésével, Gebre-Egzi úr sikernek könyvelte el, s ezt egyhangúan megerősítették újságjaink is. És éppen akkor, amikor a legnagyobb hévvel kürtöltük világgá legújabb sikerünket, a legtöbbet cikkeztünk róla, nemes urunk elhagyta a francia hadihajó vendégszerető fedélzetét, és visszatért a fővárosba. Itt, mint mindig, most is alázatosan és hálátelten üdvözölték, ámbátor - ma már legyen szabad megjegyeznem - az egykori alázat már kissé tétova volt, egy kis bizonytalan kétértelműség, afféle - mondjuk így - alázatos alázatnélküliség érződött benne. Háláját sem mutatta már ki olyan buzgón a

tömeg: hálálkodott ugyan, de inkább visszafogottan, durcásan; és milyen passzívan, milyen lanyhán, milyen hálátlanul hálásan! Persze most is úgy volt - lehetett volna másként? -, hogy amerre elhaladt a császár és kísérete, az emberek arcra borultak, de mi volt ez a régi arcra borulásukhoz képest! Barátom, régebben zuhanás volt a leborulásuk, estükben porrá váltak, megsemmisültek, reszkettek, vonaglottak a földön fekvő, az egész gyarló utcai népség semmivé lett, a karját nyújtogatta, könyörületért esedezett. Most pedig? No igen, leborultak, de valahogy élettelenül, álmosan, mintha csak kötelességüket végeznék, megszokásból, a békesség kedvéért, lassan, lustán, egyszerűen: visszautasítóan. Igen, visszautasítóan borultak le, szeszíni, fanyalogva. Nekem úgy tetszett, hogy leborultak ugyan, de a lelkük mélyén állva maradtak, feküdtek bár, de gondolatban üldögéltek, a látszat: megadó alázat; a valóság: szívből jövő ellenkezés. A kíséretből ezt senki sem vette észre, de ha felfigyeltek volna is az alattvalók bizonyos tespedtségére, aluszékonyságára, senki sem tette volna szóvá, mert a palotában nem kedvelték a kétértelmű dolgokat. A magas tisztségek viselőinek ugyanis általában kevés idejük volt, viszont ha valakinek kétségei támadtak, mindannyiuknak azonnal félbe kellett hagyni egyéb tennivalóit és nekilátni a felmerült kétségek eloszlatásának, azok tökéletes és teljes felszámolásának, s a kételkedő-gyengélkedőket a hónuk alá nyúlva, magukhoz kellett téríteniük. A palotába visszatérve tiszteletre méltó urunk kémjelentést kapott Keteme Jifru kereskedelemügyi minisztertől, aki azzal vádolta a pénzügyminisztert, hogy a magas vámok kivetésével visszatartotta az éhezőknek járó segélyeket. De mindenható urunk egyetlen szóval sem büntette meg Jilma Deressát, sőt arcán elégedettség tükröződött, mivel ő mindig is húzódozott ettől a segélytől, hisz a vele járó zaj, az egész sóhajtozás, fejcsóválás a haldokló éhenkórászok miatt csak rombolta a császárság szép és imponáló hírnevét - márpedig országunk a semmitől sem háborgatott fejlődés útján haladt, utolért, sőt le hagyott másokat. Ettől kezdve nem volt szükség semmiféle segítségre és alamizsnára, az éhezők kénytelenek voltak beérni azzal, hogy maga jószágos urunk a legnagyobb hangsúlyt fektette sorsuk alakulására - ami bizony különleges, a legmagasabbnál is magasabb kötődés jele volt, mely az alattvalók sebeire gyógyírt hozott, erősítő reményt sugárzott. Attól fogva tudniok kellett, hogy ha bármikor támad is bajuk, gondjuk, panaszuk - nagyméltóságú urunk erőt ad nekik, nevezetesen oly módon, hogy gondjukra-bajukra a legnagyobb súlyt fekteti.

D.:

Az utolsó év! Igen, de akkor ki tudhatta előre, hogy az a hetvennégyes év lesz a mi utolsó évünk? Persze, éreztük valamilyen ködös, zavaros események előszelét, bizonyos elutasítást is megsejtettünk, és a levegőben is volt valami nehéz, ideges feszültség, hol hervadás, hol kivilágosodás, hol sötétedés; de hogy ebből az állapotból csak úgy hirtelen, egyenesen a szakadékba zuhanjunk...? És kész, megszűnt a világunk? Nézzetek körül, s a palotát nem látjátok. Kereshetitek, de nem leltek rá. Kérdezősködtök felőle, de senki sem mondja meg, hol van. Szóval úgy kezdődött - ez is érdekes; annyiszor elkezdődött már a bukás, mégsem lett belőle semmi, megannyi kezdet volt, de soha végső befejezés; és annyi ilyen bevégezetlen kezdet volt, hogy a lelkünk mélyén már hozzászoktunk, azzal vigasztaltuk magunkat, hogy a végén úgyis megússzuk szárazon, újra felszínre kerülünk, és nem engedjük ki a kezünkől, ami a miénk, a legrosszabb időszakot átvészeli. És végül ez a megszokás lett a veszünk. A nevezett év januárjában Beleta Abebe tábornok, aki Ogadenbe ment ellenőrzésre, éjszakára a godei kaszárnnyában szállt meg. Másnap elképesztő jelentés érkezett a palotába; a tábornokot a katonák letartóztatták és arra kényszerítették, egye azt a kosztot, amelyet ők kapnak. Az ételük nyilván pocskék lehetett, mert felmerült az aggály, hogy a tábornok megbetegszik és tán meg is hal. A császár saját gárdájának egy deszantalakulatát vezényelte Ogadenbe, ők szabadították ki és vitték kórházba a tábornokot. Uram, ekkor kellett volna kitörnie a botránynak, hisz mindenható urunk a katonai-rendőri órában teljes figyelmét a seregnek szentelte, állandóan emelte a zsoldot és a katonai költségvetést. Most meg egyszer csak kiderült, hogy az emeléseket a tábornok urak zsebre vágták, és így nagy vagyonokhoz jutottak. De a császár nem korholta egyik tábornokát sem, viszont a godei katonákat szétkergette, elűzette. E kellemetlen és feledésre méltó incidens után, amely a seregben uralkodó fegyelmezetlenségre utalt - márpedig Fekete-Afrikában a mi hadseregünk volt a legnagyobb, s urunk nem is titkolta, hogy büszke rá - újra nyugalom következett, de csak rövid időre, mert egy hónappal később újabb, félelmetes jelentés érkezett a palotába...! A déli Szidamo tartomány Negele helyőrségében a katonák fellázadtak és letartóztatták magas rangú tisztjeiket. A dolog hátterében az állt, hogy ebben a trópusi városkában kiszáradtak a közkatonák kútjai, a tisztek viszont nem engedélyezték, hogy a katonák a tisztí kutakból merjenek

vizet. A katonák a szomjúság miatt eszüket vesztették és fellázadtak. Már-már úgy volt, hogy ellenük indítják a császári gárda különítményét, hogy letörje és elnyomja őket, de jusson eszedbe, uram, ez volt az a szörnyű és érthetetlen február, amikor magában a fővárosban is oly hirtelen robbant ki a felfordulás, úgyhogy mindenki megfélemedezett a negelei csökönyös katonákról, akik végre megkaparintották a tiszti kutakat, és mint a szivacs, úgy szívták magukba a vizet. Ezúttal ugyanis egy másik lázadás ellen kellett fellépni: ez a fővárosban, a palota közvetlen közelében robbant ki. Mily meglepő volt is az ok, mely az utcán eluralkodó heves izgalmat előidézte! Csupán csak az történt, hogy a kereskedelemügyi miniszter felemelte a benzin árát. Váratlanul és azonnal sztrájkba léptek a taxisofőrök. Egy nappal később már a tanítók is sztrájkoltak. Ugyanakkor kivonultak az utcára a gimnazisták, megtámadták és felgyújtották a városi autóbuszokat; hadd említsem meg, hogy az autóbosztársaság méltóságos urunk tulajdonát képezte. A rendőrök véget akartak vetni a kilengéseknek, elkaptak öt gimnazistát, s hogy az örömük teljes legyen, egy dombról letaszítva őket célba lövöldöztek a guruló testekre, hármat agyonlőttek, kettőt megsebesítettek. Az eset után ítéletidő következett: kavargás, kétségbeesés és gyalázat! A gimnazisták támogatására tüntetni indultak az egyetemisták is, akiknek eszükbe sem jutott már a tanulás és a hálás szorgalom, inkább mindenbe beleütötték az orrukat, és szemérmetlenül áskálódtak. Egyenesen a palota ellen támadtak, hát a rendőrök közéjük lőttek, gumibotozták, letartóztatták őket, kutyákat uszítottak rájuk, de mindez nem segített, és ekkor - hogy örömet okozzon népének - jó urunk visszavonatta a benzin árának emelését. De hiába, mert az utca népe csak nem nyugodott meg! És minderre - mint derült égből villámcsapás - jött a hír, hogy Eritreában fellázadt a Második Hadosztály. Elfoglalták Aszmarát, letartóztatták tábornokukat, lecsukták a tartomány kormányzóját, és rádión keresztül istentelen felhívást sugároztak. Igazságot, zsoldemelést és emberhez méltó temetésekét követeltek. Eritreában nehéz volt a helyzet, uram, a hadsereg partizánokkal harcolt, sokan estek el, ezért hát régóta fennállt a temetések problémája, nevezetesen: avégett, hogy csökkentsék a háborús - rendkívül magas - kiadásokat, csak a tiszteknek járt ki az eltemettetés joga, míg az egyszerű katonák holttesteit a hiénáknak és keselyűknek vetették, és éppen ez az egyenlőtlenség okozta a lázadást. Másnap a lázadókhöz csatlakozott a hadiflotta is, annak parancsnoka pedig, a császár unokája, Dzsibutiba menekült. Milyen kínos, hogy a legmagasabb

család egy tagjának ily becsstelen, méltóságán aluli módon kellett mentenie az életét! De, uram, a lavina továbbgördült, mert még ugyanazon a napon fellázadt a légierő is: a város felett repülőgépek jelentek meg, elterjedt a rémhír, hogy bombáznak. Másnap pedig fellázadt a legnagyobb és legfontosabb Negyedik Hadosztály, azonnal körülfárta a fővárost, zsoldemelést követelt, és azt, hogy állítsák bíróság elé a miniszter urakat és más vezetőket, azokat - hangoztatták a dühödt katonák -, akik oly gyalázatos módon hagyták magukat megvesztegetni, és akiknek pellengérré kellene kerülniük! No, ha már a Negyedik Hadosztálynál is felcsaptak a lángok, azt jelenti, hogy a tűzvész közel van a palotához, menekülni kell gyorsan, így hát bőkezű urunk még azon éjjel zsoldemelést hirdetett, és biztatta a katonákat, térjenek vissza a kaszárnnyákba, legyen nyugalom, békesség. Maga pedig - aggódván az udvar jó híre miatt - utasította Aklilu miniszterelnököt, hogy egész kormányával együtt mondjon le; márpedig egy ilyen utasítás nehezére eshetett, mert Aklilu - bár általában nem kedvelték, sőt elítélték - mégis Hailé Szelasszié szeme fénye és bizalmasa volt. Ugyanakkor urunk Endelkacsev urat nevezte ki miniszterelnöknek, aki liberális, művelt és sima modorú ember hírében állott.

N. L. E.:

Akkoriban az udvari nagykamarás irodájában, a számláló osztályon mint címzetes hivatalnok teljesítettem szolgálatot. A kormányátalakítás miatt rengeteg munkánk volt, mert a mi osztályunk foglalkozott azon utasítások felügyeletével, amelyeket a császár a különféle hivatalnokok és notabilitások nevének említési sorrendje és gyakorisága dolgában kiadott. Ezzel a kérdéssel urunknak személyesen kellett foglalkoznia, mert minden előkelő hivatalnok azt szerette volna, ha nevét állandóan emlegetik, s főként mindenható urunk neve mellett, ahhoz a lehető legközelebb. Állandósultak a cívakodások, gyűlölködések és intrikák amiatt, kinek a nevét említették a császár neve mellett, kiét nem, kit hányszor és a hányadik helyen. És bár pontos utasításokat kaptunk a császártól - megszokott normáink voltak: kit és milyen gyakran lehet említeni; mégis hihetetlenül önfejű marakodás kezdődött, ránk, egyszerű hivatalnokokra rettenetes nyomást gyakoroltak az előkelőségek, hogy itt vagy ott, soron kívül, a normán felül említsük meg a nevüket. Említs meg, említs meg, mondja hol az egyik, hol a másik, és ha szükséged lesz valamire, számíthatsz rám. No, persze nem csoda, hogy hatott ránk a csábítás, hogy

ezt vagy azt az urat a norma felett is megemlítsük, és ily módon magas rangú pártfogóra tegyünk szert. Ugyanakkor ez komoly kockázatot is jelentett, mert az ellenfelek állandóan számon tartották egymást, figyelték, kinek a nevét hányszor említették, és ha többletet fedeztek fel, rögtön besúgták tiszteletre méltó urunknak, aki aztán vagy büntetett, vagy elsimította az ügyet. Végül is a nagykamarás utasítást adott, hogy mindegyik előkelőségről vezessünk ún. „említhetőségi” lapot, arra írjuk fel, melyiket hányszor említették meg itt vagy ott, és havonta készítsünk kimutatást, amelynek alapján aztán nemes urunk maga döntheti el, kinek jár még néhány alkalom a neve szerepeltetésére és kitől kell elvenni néhányat. No, most e lapok közül ki kellett dobni az egész Aklilukabinetet, és új lapokat fektethettünk fel. Ekkor megint különösen nagy nyomás nehezedett ránk, mert az új miniszterek lázasan igyekeztek, hogy az ő nevüket emlegessék, részt akartak venni minden fogadáson és ünnepségen, csak hogy a nevük ez alkalomból is megemlíttessék. Engem viszont rögtön a kormányátalakítás után állásomból az utcára dobtak, ugyanis eléggé el nem ítéltető módon érthetetlen baklövést követtem el: egy ízben kihagyott az agyam, és nem említettem meg az új udvari miniszter, Johannesz Kidane úr nevét, erre az úgy felbőszült, hogy - bármiképp esedeztem is bocsánatáért -- megparancsolta, dobjanak ki.

március -- április – május

SZ.:

Talán nem kell különösebb magyarázat hozzá, barátom, hogy tudd: pokoli összeesküvés áldozatai lettünk. Énélkül a palota még ezer évig állhatott volna, hisz nincs olyan palota, amely csak úgy magától összeomlana. De amit ma tudok, nem tudtam tegnap, amikor a vesztünkbe sodródtunk; kábultan, elvakultan, észvesztve, hatalmunkban bízva, ebben egymást felülmúlva nem láttunk a dolgok végére. Pedig közben az utcák szüntelenül forrongtak! Mindenki tüntetett - diákok, munkások, mohamedánok, mind-mind jogokat követeltek, sztrájkoltak, gyűléseztek, a kormányt szidalmazták. Ekkor jelentés érkezett: az Ogadenben állomásozó Harmadik Hadosztály fellázadt. Most már az egész hadsereg viszályt szít, a hatalom ellen tör, már csak a császári gárda hűséges. E minden határt meghaladó dölyfös anarchia és rágalmazó agitáció miatt suttogás indult a palotában, az urak egymást lesték, tekintetükben néma kérdés: mi lesz? Mit tegyünk? Az

egész udvarban nyomott, szorongó hangulat uralkodott, a palota suttogással telt meg, hol itt su-su, hol ott su-su-su, már semmit sem csináltak, csak a folyosókon vonultak ide-oda, a szalonokban gyülekeztek, és titokban terveket kovácsoltak, gyűléseztek, a népet szidták. És így nőtt, mindent megmérgezett a palota és az utca közötti per, a hibák pécézése, irigykedés és gyűlölködés. A palotában lassan-lassan három frakció alakult ki. Az első: a „rács hívei” -makacs és kitartó klikk, amely rendcsinálást és a szájaskodók letartóztatását követelte. - Rács mögé a lázadókkal! Gumibotot nekik! Akasztófára velük! - hirdették. Ezt a frakciót egy hatvankét éves, megátalkodottan gonosz és makacs hölgy: Tenene Work, a császár lánya vezette. Tisztelt urunknak állandóan szemére hányta jóságát. A második frakcióban az „asztal hívei” tömörültek - ez a liberálisok, gyengék, mi több, filozófák klikkje, akik szerint a lázadókkal asztalhoz kellene ülni, tárgyalni, meghallgatni mondanivalójukat, no és valamit változtatni, javítani a császárságban. Itt a legnagyobb hangja Mikael Imru hercegnek volt, aki nyílt elméjű, engedményekre hajlamos, világot látott, fejlett országokat ismerő férfiú. A harmadik frakció hívei a „dugóemberek”. A palotában belőlük volt a legtöbb. Nekik nincs véleményük, de arra számítanak, hogy - miként dugót a víz - úgy sodorják majd magukkal őket az események, míg végül minden elrendeződik, és sikeresen partot érnek egy vendégszerető kikötőben. Szóval, mikor az udvar már feloszlott a „rács”, az „asztal” híveire és a „dugóemberekre”, mindegyik klikk elkezdte érveit hangoztatni, de csak titokban, szinte a föld alatt, mert nagyméltóságú urunk nem kedvelte a frakciózást, ugyanis nem tűrte az üres beszédet, a kényszert, a nyugalmat zavaró fellépéseket. No de most, hogy a frakciók létrejöttek és egymással harcba szálltak, rágalmakkal illették egymást, karmaikat mutogatták, hadonásztak -- egy pillanatra megélenkült a palota, visszatért a régi életerő, olyan lett minden, mint valaha volt.

L.C.:

Ebben az időben urunk már egyre ritkábban kelt fel ágyából. Egész éjjel rosszul vagy egyáltalán nem aludt, később, napközben viszont elalszunnyadt. Velünk egy szót sem váltott, még az étkezések közben sem, amit a családjával költött el - habár ő maga már szinte egy falatot sem evett, keveset is beszélt, egyre hallgatabb lett. Csak a besúgások órájában élénkült fel, mert az emberei most érdekes híreket hordtak; elmondták,

hogy a Negyedik Hadosztályban titkos összeesküvést szőttek a tisztek, akiknek ügynökeik vannak az összes helyőrségben és a császári rendőrségben - de hogy kik vesznek részt az összeesküvésben, azt a besúgók nem tudták megmondani, mert abban az időben nagy titkolódzás folyt mindenfelé. Tiszteletre méltó urunk - mondták később a besúgók szívesen hallgatta őket, de semmilyen utasítást nem adott, és kérdéseket sem tett fel. Azt is furcsállták, hogy a jelentéseiknek semmi következménye sem lett, mert kitűnő urunk ahelyett, hogy letartóztatásokat, akasztásokat rendelt volna el - csak a kertben sétált, párdúcait etette, magvakat szórt a madarak elé, és szüntelenül hallgatott. Amikor pedig elérkezett április közepe, az állandósult utcai rendbontások közepette urunk elrendelte, tartsunk a palotában utódlási ünnepséget. A nagy trónteremben gyűltek össze a nagyurak és előkelőségek, várakozva, suttogva, vajon kit nevez ki a császár utódjának. Nagy dolognak számított ez, mert urunk az utód kilétét találkozó mindennemű sűgást-bűgást mind ez ideig megtiltott és büntetett. Most viszont - meghatottságtól remegő, elelcsukló s alig hallható hangon - legkegyelmesebb urunk bejelentette, hogy idős korára való tekintettel, minthogy egyre gyakrabban hallja a „Seregek Urának” hívó szavát - halála esetére - utódjául unokáját, Zera Jákobot nevezi ki. Eme húszéves ifjú akkoriban Oxfordban tanult, nem sokkal előbb küldték oda Etiópiából, mert túlzottan szabados életmódjával sok gondot okozott apjának, Aszfa Vosszan hercegnek, a császár egyetlen élő fiának, aki viszont örökre bénán, magatehetetlenül feküdt egy genfi kórházban. És, bár őfelsége Zera Jákobot jelölte ki örökösül, az idős előkelőségek és a Koronatanács ősz tagjai suttogni, sőt itt-ott tiltakozni kezdtek, mondván, hogy nem fognak szolgálni egy ilyen tejfelesszájú ifjoncot, hisz ez megalázó, sértő volna hajlott korukra és számos érdemükre nézve. Rögtön kezdett is kialakulni egy antiörökösödési frakció; ezek azon töprengtek, hogyan lehetne trónra juttatni a császár lányát, ama ráncspárti dámát, Tenene Workot. De azonnal megalakult egy másik frakció is, ez a császár másik unokáját, Makonnen herceget szerette volna a trónon látni. A herceg az idő tájt Amerikában tanult egy tisztiiskolán. És így, barátom, a hirtelen elszabadult örökösödési intrikák olyan gyűlölködésbe, pletykálkodásba sűllyesztették az udvart, hogy már senki sem gondolt arra, mi is történik a császárságban, vagy legalább a palotához legközelebb eső utcákon. Teljesen váratlanul - de milyen váratlanul, mily meglepően! egyik éjjel a hadsereg bevonult a városba, és letartóztatta a régi Aklilu-kormány

összes miniszterét, még magát Aklilut is lecsukták, no és vele együtt kétszáz tábornokot és magas rangú tisztet is, akik rendkívüli és soha meg nem ingó hűséggel álltak a császár mellett. Senki még csak fel sem ocsúdott a hihetetlen esemény után, mikor hírt kaptunk, hogy az összeesküvők letartóztatták a vezérkar főnökét, Asszefa Ajene tábornokot, a császár leglojálisabb emberét, aki ezerkilencszázhatvan decemberében megmentette a trónt; ő semmisítette meg a Neway fivérek csoportját és verte le a császári gárdát. A palotában rémület, ijedelem, nyugtalanság, csüggedés. A rácspártiak nyomást gyakorolnak a császárra, hogy tegyen valamit, szabadítsa ki a bebörtönzötteket, oszlassa szét a diákokat, akasztassa fel az összeesküvőket. Jó urunk mindenkit meghallgat, bólogat, vigasztal. Az asztalpártiak meg azt mondják, ez az utolsó pillanat, hogy tárgyalóasztalhoz üljenek, beszéljenek az összeesküvőkkel, javítsanak a császárság helyzetén. Köztiszteletben álló urunk őket is végighallgatja, bólogat, vigasztal. De múlnak a napok, és az összeesküvők a palotából hol ezt, hol amazt az urat viszik el. Akkor meg a „rácsos hölgy”, Tenene Work molesztálja urunkat: miért nem védelmezi a lojális urakat? De hát ez már csak így van, barátom: minél lojálisabb valaki, annál jobban rugdossák, mert ha valamelyik frakció célba veszi, urunk egyetlen szó nélkül elveti magától, de a hercegnő - úgy tűnik - ezt nem értette meg, mert kiállt a lojálisok védelmében. És eljött a május, vagyis legfőbb ideje volt annak, hogy a Makonnen-kabinetet feleskessék. De a császári protokoll közli, hogy nehéz lesz a kormányt felesketni, mert a minisztereket részben vagy letartóztatták már, vagy külföldre szöktek, vagy soha nem is jelentkeztek a palotában. Magát az elnököt pedig a diákok gyalázzák, kövel hajigálják, mivelhogy Makonnen soha nem tudott népszerűsége szert tenni. Rögtön kinevezése után valahogy felfuvalkodottá vált, teste felpuffadt, tekintete pedig fensőbbes és oly homályos lett, hogy senkit sem ismert fel, senki sem közelíthetett hozzá. Valamilyen döllyf hajtotta Makonnt folyosókon és szalonról szalonra, de mindenhol hozzáférhetetlen, megközelíthetetlen maradt. Ha pedig megjelent valahol, szinte ájtatosságot tartott személyének, a többiek meg belementek az imádatába hajlongásaikkal, alázatukkal, tömjénezésükkel. Már akkor köztudott volt, hogy Makonnen nem fogja sokáig tartani magát, mert sem a katonák, sem a diákok nem akarták őt. Végül már nem emlékszem, megtörtént-e a felesketése vagy sem, mert egyre-másra csukták le a minisztereit. Tudnod kell, barátom, hogy összeesküvőink rendkívül ravaszak voltak. Mert ha letartóztattak

valakit, rögtön kihirdették, hogy ezt a császár nevében tették, rögtön fel is emlegették urunk iránt érzett hűségüket, amivel nagy örömet okoztak neki. Ezért is történhetett meg az, hogy amikor Tenene Work apjához szaladt a hadseregbe panaszkodni, a császár megszigta a lányát, dicsérte serege hűségét és ragaszkodását - erről hamarosan megbizonyosodhatott, amikor május elején a háborús veteránok hűségüntetést rendeztek a palota előtt, tiszteletre méltó urunkat éltették. Urunk-császárunk akkor megjelent a palota erkélyén, köszönetet mondott a hadseregnek töretlen hűségéért, és további sikereket kívánt.

június -július

U. Z-V.:

A palotában gyötrelmes a hangulat; tehetetlenség, rémült várakozás uralkodik, vajon mit hoz a holnap - s ekkor urunk váratlanul összehívja a tanácsadóit, lehordja őket, hogy elhanyagolják a haladást. A szidalomözön után kihirdeti: gátakat fogunk építeni a Níluson. Hogyhogy gátakat építeni, morgolódnak zavarodottan a tanácsadók, hiszen a vidéki tartományok éheznek, a nép lázadozik, az asztalpártiak azt sugallják, hogy meg kell javítani a rendszert, a tisztek összeesküvéseket szőnek és vezetőket tartóztatnak le. No, és rögtön meg is indul a lazító sustorgás a folyosókon, hogy jobb lenne éhezőinket támogatni és lemondani ezekről a gátakról. Erre a pénzügyminiszter úr elmagyarázza, hogy ha felépíti az említett gátakat, akkor vizet eresztethetünk majd a földekre, és ebből aztán akkora termés lesz, hogy éhhalál sem lesz többé. No igen, suttogják azok, akik suttogtak - de hány évbe kerül mindez, addig a nép éhen hal. Nem hal éhen, magyarázza a miniszter, ha eddig nem haltak meg, hát ezután sem. De ha a gátakat nem építjük fel - mondja -, hogyan érvük utol, hogyan hagyjuk el a többi országot? No, de kivel kell versenyeznünk, suttogják a suttogók. Hogyhogy kivel? - válaszolja a pénzügyminiszter. Egyiptommal. De uram, Egyiptom nálunk is gazdagabb, és mégsem saját zsebből építette fel a Nílus-gátat, akkor mi honnan veszünk pénzt a mi gondjainkra? Ekkor a miniszter úr megharagudott a kétkedőkre-suttogókra, magyarázni kezdte nekik, milyen fontos dolog, hogy áldozatokat hozzunk a haladásért, és ha nem építjük fel azokat a gátakat, semmilyen haladás nem lesz, pedig hát urunk megparancsolta, hogy mindnyájan szüntelenül haladjunk, egyetlen percnyi pihenő nélkül, szívvel-lélekkel. A tájékoztatásügyi miniszter úr

pedig azonnal új sikerként könyvelte el és tette közzé tiszteletre méltó urunk döntését, és emlékszem, egyetlen szempillantás alatt fővárosszerte ejelszót aggatták ki: „Amint a gátakat felállítjuk - mindenkinek mindenből jut! Az ellenség hiába izgat: mi felépítjük gátjainkat!” De az ügy annyira feldühítette az összeesküvő tiszteket, hogy a gátak felügyeletével urunk által megbízott császári tanácsot alig néhány nappal később letartóztatták, mondván: ebből csak még nagyobb korrupció származhat és a nép számára még több éhezés. Mindig úgy véltem, hogy ama tisztek cselekedete különösen kellemetlen lehetett urunk számára, hisz érezvén, hogy az évek egyre nagyobb súllyal nehezednek vállára, imponáló és mindenkitől csodált emlékművet akart maga után hagyni, olyant, hogy még sok év múlva is, ha valakinek sikerülne eljutni a császári gátakhoz, így kiáltson fel: Nézzétek, ilyen rendkívüli dologra tán csak maga a császár volt képes, egész hegyeket tett keresztbe a folyón! Másfelől nézve, ha a suttogókra, sustorgókra hallgatott volna, akik szerint jobb az éhezőket táplálni, mint gátakat emelni - azok, akik végül is jóllaktak volna, előbb-utóbb úgyis meghaltak volna anélkül, hogy bármilyen nyomot hagytak volna önmaguk vagy urunk után.

U. Z-V. hosszan töpreng, vajon a császár már ekkor gondolt-e a távozásra. Hiszen kijelölte a trónörököszt és örök időkre szóló emlékművet akart építtetni magának ama nilusi gátak képében (milyen tékozló ötlet a császárság megannyi más, nagyobb szükségletéhez képest!). Mégis úgy véli: itt valami másról volt szó. Azért nevezte ki trónörökösének fiatal unokáját, mert ily módon akarta megbüntetni fiát, amiért az olyan szégyenletes szerepet játszott az ezerkilencszázhatvan decemberi eseményekben. Mikor megparancsolta, hogy építsenek gátakat a Niluson, be akarta bizonyítani a világnak, hogy a császárság gyarapodik és virágzik, és minden vád a szegénységet és korrupciót illetően csak a monarchia ellenségeinek rosszindulatú fecsegése. A valóságban - mondja U. Z-V. - a lemondásnak még a gondolata is teljesen idegen volt a császártól, aki saját személyes művének tartotta államát, és azt hitte, hogy távozásával az ország széthullik, megsemmisül. Saját művét pusztítsa hát el? Ezenfelül - elhagyva a palotát, önjószántából tegye ki magát ellenfelei csapásainak? Nem, a palota elhagyása számításba sem jött, éppen ellenkezőleg, öregkori depresszióinak rövid rohamai után a császár mintha poraiból támadt volna fel, felélénkült, életerő költözött belé; látszott öreg arcán a büszkeség, hogy ilyen ügyes, eszes és vezetésre képes. Elérkezett a

június, az a hónap, amelyben az összeesküvők végérvényesen megerősödtek és megújították a palota elleni ravasz rohamaikat. Ez a mindent elpusztító ravaszság azon alapult, hogy a rendszer teljes szétrombolását a császár nevével ajkukon hajtották végre, mintha az ő akaratát teljesítették volna alázatosan. Ezúttal is - hirdetvén, hogy a császár nevében cselekednek, bizottságot hoztak létre a magas rangú vezetők soraiban uralkodó korrupció kivizsgálására: bankszámláikat, földbirtokaikat és minden más vagyonukat firtatták. A palotabelieket rémület fogta el, mert hisz egy szegény országban, ahol a vagyon alapja nem a szorgalmas munkálkodás, hanem a rendkívüli előjogok - egyetlen nagyúrnak sem lehetett tiszta a lelkiismerete. A gyávábbak külföldre akartak szökni, de a katonák lezárták a repülőteret, és megtiltották, hogy bárki is elhagyja az országot. Újabb letartóztatási hullám indult meg, minden éjjel eltűnt néhány palotabeli, az udvar kezdett kiürülni. Nagy izgalmat keltett a hír, hogy lecsukták Aszrat Kassza herceget, a Koronatanács elnökét, a császár után a monarchia második emberét. Börtönbe került Minasszié Hailé külügyminiszter is és száznál több előkelőség. Ezzel egy időben a hadsereg elfoglalta a rádióállomást és most először - bejelentette, hogy a megújodási mozgalom élén a fegyveres erők és a rendőrség koordinációs bizottsága áll, amely - továbbra is hangoztatták - a császár nevében tevékenykedik.

C:

Barátom, az egész világ fejtetőre állt, mégpedig azért, mert furcsa jelek tűntek fel az égbolton. A Hold és a Jupiter a hetedik és a tizenkettedik helyen maradtak, és ahelyett hogy a háromszög felé hajoltak volna, inkább baljós négyszöget formáltak. Az udvar hindu származású csillagjósai ekkor el is szöktek a palotából, alighanem azért, mert nem merték tiszteletre méltó urunkat e baljóslattal feldühíteni. De Tenene Work hercegnő valószínűleg továbbra is kapcsolatban állt eme hindukkal, mert felháborodottan futkosott a palotában, és molesztálta idős urunkat: tartóztassa le ezt, akasztassa fel amazit. A többi rácpárti - már térden állva! - könyörgött nagyméltóságú urunknak, hogy fékezze meg és dugja rács mögé az összeesküvőket. Elképzelheted, barátom, meglepődésüket és értetlenségüket, amikor látták, hogy kitűnő urunk éppen ekkor kezdett állandóan katonai egyenruhát viselni, érdemrendeket csörgetni, marsallbotot hordozni - mintha csak mutatni akarta volna, hogy továbbra is

ő vezeti hadseregét, ő áll az élén, ő parancsol neki! Sebj, hogy a hadsereg a palota ellen lázad, igenis, lázad, de az ő vezetésével, ez hűséges, lojális sereg, amely mindent a császár nevében tesz. Fellázadtak? Igen, de lojálisán lázadtak fel! Hát erről van szó, barátom: nagyurunk mindenek felett akart uralkodni; ha lázadásról volt szó - akkor a lázadás felett; ha felkelés, akkor a felkelés felett - még akkor is, ha ez az ő saját uralma ellen irányul. A rácspártiak azt dübnyögték, hogy urunknak megzavarodhatott az elméje, ha nem képes felfogni, hogy magatartásával saját bukására ügyel fel. De jószágos urunk senkire sem hallgatott, fogadta az amhara nyelven Derg-nek nevezett bizottság küldöttségét, majd dolgozószobájába zárkózott, és tovább tárgyalt azokkal az összeesküvőkkel! No, barátom, szégyenkezve kell beismernem, hogy e pillanatban a folyosókon istentelen és igen elítélendő suttogások kezdődtek el, miszerint urunk alighanem megőrült, hiszen az általa fogadott küldöttségben egyszerű káplárok és őrmesterek is voltak, s micsoda ötlet, hogy legkegyelmesebb urunk egy asztalhoz üljön ilyen alacsony rangú népséggel! Ma már nehéz lenne megállapítani, miről tárgyalt urunk ezekkel az emberekkel, de rögtön utána újabb letartóztatások kezdődtek, és a palota még inkább elnéptelenedett. Lecsukták Mesfina Shileshi herceget is, pedig az igazi nagyúr volt, saját hadsereggel is rendelkezett, igaz, azt is rögtön lefegyverezték. Lecsukták Work Szelasszié herceget is, pedig neki mérhetetlen földbirtokai voltak. Letartóztatták a császár vejét, Abije Abebe tábornokot, hadügyminisztert. Végül börtönbe zárták Endelkacsev elnököt és néhány miniszterét. Most már naponta lecsuktak valakit, állandóan ismételve, hogy a császár nevében teszik. A rácspárti hölgy tiszteletre méltó apját próbálta rábeszélni, legyen kemény. „Állj ki, apám mondogatta -, légy kemény!” De, úgy őszintén szólva, miféle keménységre telik ilyen idős korban? Urunk ekkor már csak gyengédségével tudott hatni, és inkább nagy bölcsességét bizonyítja, hogy ahelyett hogy kemény kézzel törte volna le az ellenállást, belenyugvást, egyetértést mutatott, ily módon próbálván megszelídíteni az összeesküvőket. Tenene Work hercegnő pedig minél inkább követelte a keménységet, annál dühöttebben nézte gyengédségét, és semmiképpen sem tudott megnyugodni. De jó urunk soha nem jött méregbe, ellenkezőleg, mindig dicsérte, vigasztalta azt a nőt, lelkerőt öntött belé. Az összeesküvők most már egyre gyakrabban jelentek meg a palotában, urunk pedig fogadta és meghallgatta őket, dicsérte lojalitásukat, buzdította őket. Efölött leginkább az asztalpártiak örvendeztek, állandóan hangoztatták

felhívásukat: ülünk tárgyalóasztalhoz, javítsuk ki a császárság hibáit, teljesítsük a lázadók követeléseit. Ahányszor csak az asztalpártiak ilyen kiáltványt nyújtottak be, kitűnő urunk dicsérte hűségüket, vigasztalt és buzdított. De a hadsereg már az asztalpártiak sorait is meggritkította, ezért aztán egyre gyengült a hangjuk. Akkoriban a szalonok, folyosók, tornácok és udvarok napról napra néptelenebbek lettek, de valahogy senki sem akart a palota védelmére kelni. Senki nem kiáltotta el magát, hogy „kaput zárj!” és „fegyvert ragadj!” Egyik a másikat nézte, és az járt az eszében; talán őt elviszik, engem meg békén hagynak? Ha viszont felemelem a hangomat a lázadók ellen, pont engem csuknak le, és a többieket hagyják szabadlábon! Hát ne szólj szám, nem fáj fejem! Aki ugrik, bukik! Megbánásra siet, ki hamar szól! Néha azért mindegyikünk elment a császárhoz megkérdezni, mit tegyünk. Mindenható urunk végighallgatta panaszainkat, dicsért és buzdított. Később viszont már egyre nehezebb volt audienciát kapni, mert méltóságos urunk belefáradt az állandó nyafogások és panaszok, követelések és besúgások hallgatásába, legszívesebben idegen államok nagyköveteit és mindenféle külföldi küldöttet fogadott, mert könnyítettek a lelkén, hisz dicsérték, vigasztalták, buzdították őt. E nagykövek és az összeesküvők voltak az utolsó emberek, akikkel urunk távozása előtt beszélgetett és mindnyájan egybehangzóan állították, hogy egészségesnek látták, öntudata teljében volt.

D.:

A palotában még megmaradt rácspártiak a folyosókat járták, és tettekre buzdítottak mindenkit. Mozdulni kell, mondták, offenzívát indítani, fellépni a bujtogatók ellen, különben siralmas módon elvész minden. De miként lehetne offenzívát indítani, ha az egész udvar defenzívába vonult, mit érnek a tanácsok, ha mindenki tanácstalan; miért hallgassunk az asztalpártiakra, akik változásokat követelnek, de nem mondják, mit kellene megváltoztatni és azt sem, honnan vegyünk erre erőt? Minden változtatás csak a császártól eredhetett, egyetértésére és támogatására volt szükség, másképpen hitszegésnek minősült, és büntetés járt érte. Ugyanígy állt a dolog a kegygel is, csak urunk gyakorolhatta, és aki valamit a tróntól nem kapott meg, egymaga nem érhetett el. Ezért aggódtak az udvaroncok, mert ha urunk már nem lesz, ki fog kegyeket osztani, birtokokat növelni? Aki akkor csak ott volt abban az ostromlott, átkozott palotában, mind-mind meg akarta törni ezt a tehetetlenséget, valami méltó ötlettel előlépni,

életrevalóságát bizonyítani! Aki még képes volt rá, a folyosókon járkált fel-alá, homlokát ráncolta, törte a fejét egy ilyen gondolaton, no és végre megszületett az ötlet: ünnepeljünk évfordulót! Hát ez meg miféle ötlet, kezdtek kiabálni az asztalpártiak: ünnepségekkel foglalkozzunk most, amikor ez az utolsó pillanat, hogy tárgyalóasztalhoz ülünk, mentsük, javítsuk a császárságot! De a „dugóemberek” úgy vélték, ez méltó, az alattvalók soraiban tiszteletet ébresztő bizonyítéka lesz életerőnknek; no és neki is fogtak az ünnepséget megtervezni, a szegényeknek lakomát készíteni. Az alkalmat pedig az szolgáltatta, barátom, hogy közeledett urunk nyolcvankettedik születésnapja. Bár a diákok - akik most valamilyen régi aktákban kotorásztak - rögtön zajongani kezdtek, hogy ez nem is a nyolcvankettedik, hanem a kilencvenkettedik születésnapja urunknak, aki egykor letagadott tíz évet a korából. De a mételyt hintő diákok nem tudtak örömet csempészni örömmünepünkbe, amelyet a tájékoztatásügyi miniszter - valamilyen csoda folytán még szabaddalbon volt - sikernek, a harmónia és a hűség legjobb példájának nevezett. Ezt a minisztert semmiféle ellentmondás sem tántorította el, olyan éleseszű volt, hogy a legnagyobb csapásban is felismerte az előnyt. Nála minden olyan rafináltan állt tótágast, hogy a vereségben is győzelmet látott, a balsorsban is szerencsét, a szegénységben gazdagságot, a csapásban sikert. Mert e „tótágas” nélkül hogyan is szervezhettük volna ezt a szomorú ünnepséget remeknek? Aznap hideg eső esett, és köd gomolygott, mikor urunk kilépett a palota erkélyére, hogy megtartsa trónbeszédét. Mellette ott az erkélyen csak egy maroknyi állott, gondterhes uraság állott, mert a többi már börtönben ült vagy elmenekült a fővárosból. Nem volt ám tömeg, csak az udvari szolgasereg és a császári gárda néhány katonája álldogált a szinte üresen tátongó udvaron. Tiszteletre méltó urunk együttérzéséről biztosította az éhező tartományokat, és kijelentette, mindent megtesz azért, hogy a császárság tovább virágozzék. A hadseregnek is köszönetet mondott hűségéért, dicsérte alattvalóit, buzdított, és sok sikert kívánt. De már olyan halkán beszélt, hogy az eső zúgásán át alig lehetett hallani egy-egy szavát. És tud meg, barátom: mindezt magammal viszem a sírba, mert állandóan hallom urunk egyre elcsukló hangját, és látom, hogy vén arcán könnyek peregnek. És akkor, igen, akkor ott először gondoltam arra, hogy most már valóban mindennek vége szakad. Hogy azon az esős napon távozik el egész életünk, hideg és ragadós köd borul ránk, a Hold és a Jupiter pedig a hetedik és a tizenkettedik helyen megtorpanva négyszöget alkotnak.

Ez idő alatt - 1974 nyarán vagyunk - nagy harc dúl két ügyes és agyafűrt ellenfél: az ősz császár és a Derg-béli fiatal tisztek között. A tisztek ravasz játékot űznek: igyekeznek az öreg uralkodót saját palotabarlangjába szorítani. És a császár? Az ő terve sokkal finomabb, de várjunk egy kicsit, rögtön megismerjük a gondolatait. És a többiek? Az elragadó drámai játék többi résztvevőjét az események sodra ragadta el, és nem nagyon értik, mi is történik. A magas rangú hivatalnokok és kedvencek tanácstalanul és rémülten ténferegnek a palota folyosóin. Ne feledjük el, hogy a palota a középszerűség fészke, másodlagos emberek gyülekezete volt, az ilyenek pedig válságos pillanatokban mindig elvesztik a fejüket, és csak a saját bőrüket mentik. A középszerűek ilyenkor nagyon veszélyesek, mert ha fenyegetve érzik magukat, könyörtelenek. Ezek azok a bizonyos ráncspártiak, akiktől csak ostopattogatásra és vérontásra telik. Elvakítja őket a rémület és a gyűlölet, a tettekre pedig a legalantasabb erők: az aljasság, a makacs önzés, a kiváltságok elvesztésétől és az elmarasztalástól való félelem ösztönzi őket. Az ilyenekkel nem lehet párbeszédet folytatni, nincs értelme. A másik csoportot az asztalpártiak alkotják: jóakarátú, de természettől fogva defenzív, ingadozó, engedékeny emberek, nem képesek kilépni a palota gondolkodási sémáinak kereteiből. Ők kapják a legtöbb ütést, méghozzá minden oldalról, eltávolítják és megsemmisítik őket, mert már egy teljesen széthulló helyzetben szeretnének tevékenykedni, ahol a két szélsőséges ellenfél - a ráncspártiak és a lázadók - nem igénylik szolgálataikat; elsatnyult és felesleges fajként tartják őket számon, akik csak útban vannak, mégpedig azért, mert a szélsőséges ellenfelek célja az összecsapás, nem pedig a kiegyezés, így hát az asztalpártiak sem értenek és nem is jelentenek semmit, őket is túlnőtte és félreállította a történelem. A dugóemberekről nincs mit mondani; ezek arra úsznak, amerre az ár viszi őket, taktikus apróhalak raja ez - minden irányba húzzák, vonszolják őket, miközben ők csak túlélni szeretnének. Ez hát a palota faunája, amely ellen fellép a fiatal tisztek, a talpraesett, intelligens, becsvágyó és elkeseredett hazafiak csoportja. Tudatában vannak hazájuk szörnyű helyzetének, az elitréteg ostobaságának és tanácstalanságának, a korrupciónak és züllöttségnek, a szegénységnek és az erősebb államoktól való megalázó függésnek. Ők maguk, mint a császári hadsereg része, az elit alsóbb rétegéhez tartoznak, nekik is vannak előjogaik, tehát nem a szegénység miatt szállnak harcba, azt közvetlenül

nem is érzik - az indok az erkölcsi szégyenben és a felelősségérzetben keresendő. Fegyverük van, és úgy döntenek, használni fogják a legnemesebb cél érdekében. Az összeesküvés a Negyedik Hadosztály vezérkarából indul ki, melynek laktanyája Addisz Abeba külvárosában áll, mellesleg elég közel a császári palotához. Az összeesküvő csoport hosszabb időn át a legzártabb konspirációban tevékenykedett - akár csak egyetlen kiszivárgó apróság, egy utalás is megtorlást, kivégzéseket vonhatna maga után. A konspiráció fokozatosan áttérjed a többi helyőrségbe, később a rendőrség soraiba is. A hadsereg és a palota összecsapását siettető esemény az északi tartományokban dühöngő éhínség volt. Általában azt szokták mondani, hogy a tömeges éhhalált az időközönként fellepő aszály és az általa előidézett rossz termés okozza. Ezt a nézetet az éhező országok elitrétege hangoztatja. De ez hamis állítás. Az éhínség forrása legtöbbször a javak, a nemzeti vagy ön igazságtalan vagy helytelen elosztása. Etiópiában sok gabona volt, de azt a gazdagok elrejtették, és később kétszeres áron dobták piacra - ezt az árat viszont nem tudták megfizetni sem a parasztok, sem a városi szegények. Több százezres számokat közölnek: ennyi ember halt éhen a dúsan ellátott magtárak közvetlen közelében. A helybéli notabilitások parancsára a rendőrség legyilkolta a még élő csontvázak tömegét. E végletes sérelem, e horror és kétségbeejtően lehetetlen helyzet ösztönzi a konspirációban levő tiszteket arra, hogy felfedjék magukat. A lázadás sorban áttérjed az összes hadosztályra, pedig hát éppen a hadsereg volt a császári hatalom legfőbb támasza. Rövid, kábult, meglepett és ingadozó időszak után H. SZ. kezdi felfogni, hogy kicsúszik kezéből a hatalom legfontosabb eszköze. A Dér-g-csoport kezdetben sötétben tapogatózik, konspirációban rejtőznek, senki sem tud róluk, ők maguk sincsenek tisztában vele, a hadseregnek mekkora része áll mellettük. Óvatosan kell hát cselekedniük, lopakodva, titokban, lépésről lépésre haladni. Maguk mögött tudják a munkásokat és a diákokat. Ez fontos, de a tábornoki kar és a magas rangú tisztek többsége az összeesküvők ellen van; pedig ezek a tábornokok vezénylik továbbra is a hadsereget, ők adják ki a parancsokat. Lépésről lépésre cselekedni - ez hát ennek a forradalomnak a taktikája, ezt diktálja a helyzet. Ha nyíltan és rögtön léptek volna fel, a sereg tájékozatlan része - nem tudván, miről van szó - megtagadhatta volna segítségét, sőt ellenük fordulhatott volna. Megismétlődött volna az ezerkilencszázhatvanas dráma, amikor katonák lőttek katonákra, és a palota ennek révén megmenekült még tizenhárom

évre. Mellesleg magában a Dergben sincs egység - no igen, a palotát mindnyájan likvidálni szeretnék, változtatni akarnak az idejét múlta, erejét vesztett, tanácstalanul vegetáló rendszeren - de folynak a viták, mi legyen a császárral. A császár mítoszt teremtett maga körül, amelynek erejét és életrealóságát lehetetlen volt ellenőrizni. A külvilágban kedvelt alak volt, személyes varázssal rendelkezett, és mindenfelé tisztelték. Ráadásul az egyház feje volt, Isten választottja, a lelkek ura. Kezet emelni rá? Ez mindig is kiátkozással és akasztófával végződött. A Derg emberei csakugyan igen bátrak voltak. No és bizonyos fokig mindenre elszántak is, ugyanis később bevallották: mikor elhatározták, hogy szembeszállnak a császárral, nem hittek a sikerben. Lehet, hogy H. Sz. tudott valamit a Derget gyötrő kétségekről és véleménykülönbségekről, végtére is hihetetlenül szerteágazó kémiszolgálatokkal rendelkezett. Vagy talán csak az ösztöne irányította, átható taktikai érzéke, nagy tapasztalata? És ha másképpen volt? Ha nem érzett magában erőt a további küzdelemhez? Úgy tűnik, az egész palotában csupán csak ő értette meg, hogy ezzel a most felcsapó hullámmal már nem szállhat szembe. Minden széthullott, üres lett a keze. Engedni kezd hát, sőt mi több - felhagy az uralkodással. Csak imitálja saját létezését, de a legközelebbi munkatársai tudják, hogy a valóságban semmit sem csinál, semmit nem tesz. Környezetét ez a tétlenség teljesen megzavarja, találgatásokba merülnek. Hol az egyik, hol a másik frakció hozakodik elő egymással teljesen ellentétes érvekkel, ő mindegyiket egyforma figyelemmel hallgatja végig, bólogat, mindenkit dicsér, vigasztal, buzdít. Szabad folyást enged az eseményeknek - emelkedett, távoli, zárkózott, kikapcsolódott, mintha már egy másik dimenzióban, más időben mozogna. Lehetséges, hogy a konfliktus fölé akar emelkedni, hogy utat adjon az új erőknél, amelyeket úgysem tud visszatartani? Vagy arra számít, hogy ezért a szívességért amazok majd később tisztelni fogják s elfogadják? Hisz magára maradván, ő, a sír szélén álló öregember már nem jelent számukra veszélyt. Tehát maradni szeretne? Átmenteni önmagát? Egyelőre a katonák csak egy kisebb provokációval „nyitnak”: korrupció vádjával letartóztatják az Aklilu kormány néhány volt miniszterét. Nyugtalanul várják, hogyan reagál erre a császár. De H. Sz. hallgat. Ez a jel, hogy a húzás sikerült, az első lépést megtették. Felbátorodva mennek tovább: kezdetét veszi az elitréteg fokozatos leépítésének taktikája, megindul a palota lassú, de gondos kiürítése. A méltóságok, a notabilitások egymás után tűnnek el tehetetlenek, akarat nélküliek, csak

sorsukra várnak. Később mindnyájan a Negyedik Hadosztály fogdájában, egy új, különleges, nyomasztó antipalotában találkoznak. A kaszárnya kapuja előtt - éppen az itt húzódó Addisz Abeba - Dzsibuti vasútvonal sín párja mellett - hosszú sorban elegáns limuzinok állnak; döbbszent és rémsült hercegnők, miniszter- és tábornokféleségek hordozzák az ide bezárt férjeiknek és fivéreiknek - a közelgő rend foglyainak - az élelmet és a ruhát. E jeleneteket izgatott és csodálkozó bémésszkodók tömege szemléli, hiszen az utca népe még nem tudja, mi is történik valójában, még nem fogták fel az eseményeket. A császár még mindig a palotában van, a tisztek pedig továbbra is a Hadosztály vezérkarában tanácskoznak, következő lépéseiket tervezgetik. A nagy játszma folyik tovább, de már közeledik az utolsó felvonás.

augusztus-szeptember

M. V. J.:

Egyszer csak az udvaroncokat komorságba döntő, a palotát betöltő szomorúság és bánat közepette svéd doktorok érkeznek, akiket kitűnő urunk még nagyon régen hívott meg Európából, de azok valamilyen érthetetlen oknál fogva csak most jöttek, hogy udvarunkban tornaórákat tartsanak. Pedig hát gondolj csak bele, barátom, akkor már minden romokban hevert: akit a császár környezetéből még nem csuktak le, nem tudta, mit hoz számára a következő perc, és csak a fal mellett oldalozott, lopakodott, a folyosókon, nehogy felfigyeljenek rá a tisztek, mert azok aztán rögtön elkapták az embereket és lecsukták, senkit sem hagytak elszökni. No és akkor eme letartóztatások, hajtóvadászatok közepette - tornázni kell! Kinek van erre most kedve, kiabálják az asztalpártiak hisz ez az utolsó perc, hogy tárgyalóasztalhoz ülünk, javítsunk a császárságon, elviselhetővé tegyük! De hát az volt egykoron urunk akarata, no és az egész Koronatanács is, hogy az udvarbeliek igencsak törődjenek az egészségükkel: busásan használják ki a természet adta javakat, pihenjenek csak, amennyit kívánnak, kényelmesen és jólétben, kellemes - legjobb, ha külföldi - levegőn. Erre nem szabad sajnálni a pénzt, parancsolta urunk, és gyakran mondogatta, hogy a palota lakóinak élete a császárság legnagyobb kincse, a monarchia legfőbb értéke. Nos és minthogy a rendeletet, melyben kötelezővé tétetett a torna, urunk már régen hozta, és a nagy zűrzavar meg az egyre növekvő felfordulás miatt azt visszavonni elfeledte, így hát most

nekünk - a palotában élő utolsó kis csoportnak - reggelente tornára kellett felsorakoznunk, és kezünket-lábunkat mozgatva igyekeztünk rugalmassá tenni a császárság legfőbb értékét. A tájékoztatásügyi miniszter pedig, amikor látta, hogy a palotát lassan elfoglaló kemény támadók ellenére is haladunk a tornával, sikernek és udvarunk megingathatatlansága fényes bizonyítékának kiáltotta ki a dolgot. Abban a bizonyos rendeletben az is megparancsoltatott, hogy ha valaki hivatali kötelességei teljesítése közepette csak egy kicsit is elfáradt, azonnal pihenjen meg, utazzék el kényelmes, de kies helyekre, ott kicsit lazítson, belégzés-kilégzés, sőt egyszerű ruhát öltve, közönséges emberekhez hasonlóan közeledjék a természethez. Ha pedig valaki feledékenységből vagy netán túlbuzgó munkaláz következtében elhanyagolta eme pihenőket, azt tiszteletre méltó urunk megszidta, mi több, a többi udvaronc is a szemére hányta, hogy az állam kincsét herdálja, és követelték, hogy óvja a legdrágább nemzeti értéket. No, de hogyan közeledhattunk most a természethez, hogyan pihenhattunk volna meg annak lágy ölen, mikor a tisztek senkit sem engedtek ki a palotából; ha pedig valaki mégis kilopózott, azt már otthonában várták, és börtönbe vetették. Az említett tornának a legszörnyűbb következménye az volt, hogy amikor az udvaroncok egy csoportja összegyűlt valamelyik szalonban, és ott kézzel-lábbal hadonászott, az összeesküvők rögtön közbeléptek, és mindenkit börtönbe zártak. Meg vannak számlálva a napjaik, de azért tornáznak! - nevettek a tisztek elvetemülten gúnyolódva rajtunk. Ez is ékes bizonyítéka volt annak, hogy a tiszt urak semmiféle értéket nem tisztelnek, és a császári javak ellen lépnek fel. Ez még a svéd doktorokat is aggasztotta, mert felbontották velük a szerződést, persze ugyanakkor örültek is, hogy legalább élve kijutottak a palotából. S hogy a lázadók ne tartóztathassanak le egyszerre mindenkit, hát az udvar főkamaraása igen ravaszul azt javasolta, hogy csak kis csoportokban tornásszunk, ily módon, ha egyesek le is buknak, a többiek megmenekülnek, s átvészelve a legrosszabb időszakot, továbbra is urai maradnak majd a palotának. De hát, kedves barátom, még ez a megfontolt, de ravasz manőver sem sokat segített, mert a rebellisek megerősödtek, és a palotát makacsul, rendkívül kitartóan ostromolták. Elkövetkezett az augusztus, tehát mindenható urunk uralkodásának utolsó hetei. De vajon jól mondom-e, ha uralkodásról beszélek ezekben a szertefoszló napokban? Nagyon nehéz megállapítani, hol a határ az igazi uralkodás, a mindenek felett való, a világot teremtő vagy pusztító, az élő, a

hatalmas, bár szörnyű uralkodás - és az üres áluralkodás, a pantomimhatalom, az önmagának statisztálás, a játszott szerep, a világ-nem-látás és nem-hallás, a csak önmagába nézés között. Még nehezebb megmondani, melyik pillanatban megy át a mindenhatóság tehetetlenségbe, mikor lesz a sikerből eredménytelenség, a ragyogásból rozsdá. Éppen ezt nem érezhette meg senki a palotabeliek közül, akik valahogy a tehetetlenségben az utolsó pillanatig mindenható erőt láttak, az eredménytelenségben sikert, a rozsdában ragyogást. De ha valaki mégis észrevette volna, a fejét vitte volna a vásárra, ha urunk lábához borulva így szólt volna: Uram, tehetetlen vagy már, sikertelenség övez, rozsdá borítja fényedet! Az volt a baj a palotában, hogy az igazság nem juthatott be; amikor pedig a benne élők felocsúdtak, már le is csukták őket. És azért volt ez így, barátom, mert mindent szépen elválasztottak egymástól: a látást a gondolkodástól, a gondolkodást a beszédétől; az emberben pedig nem volt olyan pont, ahol ez a három lényeges dolog találkozhatott és hallható hangon megszólalhatott volna. De szerintem akkor kezdődtek az igazi bajok, barátom, amikor kitűnő urunk engedélyezte, hogy a diákok egybegyűljenek azon a bizonyos divatbemutatón. Ezzel alkalmat nyújtott nekik arra, hogy tömeget alkossanak és tüntetni kezdjenek, s ebből aztán megszületett az a lazító mozgalom. Ez volt a legnagyobb hiba, mert semmiféle mozgalom létrejöttét nem lett volna szabad hagyni, hisz mi csak a mozdulatlanságban létezhattunk; mert minél merevebb a mozdulatlanság, annál hosszabb és biztosabb a mi létünk. Furcsálltuk is urunk döntését, hisz ő ismerte legjobban ezt az igazságot, amiről már abból is meggyőződhattunk, hogy kedvenc köve a márvány volt. És hát a márvány - a maga hallgatag, mozdulatlan, verejték csiszolta felületével nemes urunk vágyát fejezte ki: körös-körül minden ugyanilyen mozdulatlan és hallgatag, egyenletesen sima, szabályosra metszett, évszázadokra szánt és felállított, a nagyságot díszítő legyen.

A. G.:

Tudnia kell, Mister Richard, hogy akkor, augusztus elején a palota belseje már teljesen elvesztette méltóságát és tiszteletet ébresztő komolyságát. Olyan rendetlenség uralkodott, hogy a szertartáshivatal embereiből az a kevés, aki még megmaradt, már semmilyen rendet nem volt képes tartani. Ez a rendetlenség abból eredt, hogy a palota az előkelő urak és magas rangú hivatalnokok utolsó menedékhelye lett - akik az egész fővárosból,

sőt az egész országból odasereglettek, abban reménykedve, hogy urunk mellett nagyobb biztonságban lesznek, hogy a császár megmenti őket, kijárja szabadságukat a kemény kezű katonatiszteknel. Az előkelő, magas rangú urak és kedvencek most már méltóságukat és címeiket feladva a szőnyegeken, díványokon, fotelokban háltak, összeveisza. Függönyökkel takaróztak, amiből persze állandó veszekedések és nézeteltérések származtak, mert egyes urak nem engedték leakasztani azokat az ablakokról, állítván, hogy el kell sötétíteni a palotát, mert a fellázadt légierő bombákat szórhat rájuk. De erre a többiek haragosan válaszolták, hogy takaró nélkül nem tudnak elaludni; és el kell ismerni, igen hidegek voltak az éjszakák, hát ügyet sem vetve amazokra, levették a függönyöket és betakaróztak. De a viták és kölcsönös vádaskodások már céltalanok voltak, minthogy a tisztek hamar összebékítették őket: az egész társaságot letartóztatták és börtönbe vitték, ahol aztán semmiféle takaróra nem számíhattak. Ezekben a napokban minden reggel megjelentek a palotában a Negyedik Hadosztály járőrei, a lázadó tisztek kiugráltak az autókból, és elrendelték az urak gyülekezését a trónteremben. Urak, gyülekező! Urak, a trónterembe! kiabálták a folyosókon a szertartáshivatalnokok, akik már akkor a tiszteket szolgálták. Erre a felszólításra az előkelőségek egy része félreeső sarkokba rejtőzött, a többiek meg az említett függönyökbe burkolózva felsorakoztak a trónteremben. Akkor aztán a tiszt urak neveket olvastak fel egy listáról, és akit fölolvastak, azt letartóztatták. Eleinte azonban ahányat elvittek, helyükbe ugyanannyi jött, mert bár naponta folytak a letartóztatások, újabb urak érkeztek, akik azt hitték, hogy a palota a legbiztonságosabb hely, és hogy tiszteletre méltó urunk megvédelmezi őket a tisztek vakmerőségétől. El kell ismerni, Mister Richard, hogy kitűnő urunk - most mindig egyenruhában járt: díszegyenruha, szertartásokon viselt mundér, tábori, harci egyenruha, amiben a hadgyakorlatokat szemlélte - mikor megjelent a szalonokban, ahol a búskomor, ijedt előkelőségek heverték a szőnyegeken vagy a díványokon ülve egyik a másiktól kérdezgette, mi lesz vele, ha véget ér a várakozás, vigasztalta, biztatta embereit, sikereket kívánt nekik, s nagy hangsúlyt fektetve a dologra, személyes törődésének adta jelét. De ha a folyosókon a tisztek őrzésével találkozott, őket is biztatta, sikert kívánt, és köszönetet mondván a hadseregnek hűségéért, biztosította őket, hogy személyesen törődik velük. Erre a rácpártiak dühödten, mérgesen azt suttogták urunknak, hogy a tiszteket fel kell akasztatni, mert ők pusztították el a császárságot.

Jóságos urunk őket is figyelmesen végighallgatta, biztatott, sok sikert kívánt, és köszönetet mondva hűségükért biztosította híveit: nagyra értékeli őket. Tiszteletreméltó urunk, fáradhatatlan tevékenységét, amellyel, nem sajnálva tanácsait és útmutatásait, hozzájárult a dolgok elrendeződéséhez, Gebre-Egzi úr sikernek kiáltotta ki, ebben is monarchiánk életerejének újabb bizonyítékát látva. Sajnos a sikerek folytonos hajtogatásával a miniszter úr úgy felbőszítette a tiszteket, hogy azok börtönbe vetették, s többet beszélni nem engedték. Beismerem önnek, Mister Richard, hogy a palota ellátásügyi minisztériumának hivatalnokaként a legkegyetlenebb napjaimat éltem át ebben az utolsó hónapban. Lehetetlen volt ugyanis megállapítani az udvar létszámát, hisz az urak száma naponta változott - egyesek menedékre számítva csusszantak be a palotába, másokat letartóztattak a tisztek, de az is gyakran előfordult, hogy valaki éjjel besurrant, délben meg már le is csukták, így aztán nem tudtam, mennyi élelmet vételeztessek a raktárból; gyakran nem volt elég adag, és az urak azt kiabálták: a minisztérium már a lázadók oldalára állt, ki akarja őket éheztetni - ha pedig túl sok étel volt, a tisztek szidtak meg az udvarban tapasztalható pazarlás miatt. Már éppen azon gondolkoztam, hogy bejelentem lemondásomat, de ez a gesztus feleslegesnek bizonyult, mert mindnyájunkat elűztek a palotából.

J. J.:

Alig maroknyian voltunk már csak, a legszörnyűbb végítéletre várakozva, amikor - Istennek legyen hála! - egy reménysugár tűnt fel a jogász urak személyében, akik hosszú tanácskozások után - végre elkészítették az új alkotmány tervezetét és elhozták urunknak. A tervezet szerint egyeduralmon alapuló császárságunkat alkotmányos monarchiává kell átalakítani, a kormányt megerősíteni, tiszteletre méltó urunknak pedig csupán annyi hatalmat hagyni, amennyivel az angol királyok rendelkeznek. Előkelő uraink rögtön olvasni is kezdték a tervezetet, persze kis csoportokra oszolva, mert ha a tisztek nagyobb csoportosulást láttak, rögtön mindenkit letartóztattak. Sajnos, barátom, a rácspártiak miután elolvasták a tervezetet, azonnal ellenzéket alakítottak mondván, hogy meg kell őrizni az abszolút monarchiát, a vidéki kormányzók teljhatalmát is fenn kell tartani, a bukott brit birodalomtól kölcsönvett alkotmányos monarchia tervezetét pedig tűzbe kell vetni. De akkor meg az asztalpártiak támadtak a rácspártiakra: ez az utolsó pillanat - mondták -, hogy a

császárságot alkotmányos úton megjavítsuk, megédesítsük, elviselhetővé tegyük, így vitatkozva vonultak kegyes urunkhoz, aki éppen a jogászok küldöttségét fogadta, és személyesen latolgatta az általa nagyra értékelt tervezet részleteit. Miután pedig végighallgatta a rácspártiak duzzogását és az asztalpártiak hízelgő szavait, mindenkit megdicsért, biztatott és sok sikert kívánt. De eközben valamelyik spicli már alighanem elrohant a tisztekhez, mert alig jöttek ki a jogászok nagyságos urunk dolgozószobájából, máris a katonákkal találták magukat szemközt, akik elvették tőlük a tervezetet, hazazavarták őket, és megtiltották, hogy betegyék lábukat a palotába. Mily furcsa is volt a palotán belüli élet, mintha szinte minden csak önmagában, önmagáért létezett volna. Amikor a városba mentem mint a palota postahivatalának dolgozója, a szokásos életet láttam mindenütt: az utcákon autók robogtak, gyerekek labdázta, a piacon adtak-vettek, öregek ültek és csevegetek. Én pedig nap mint nap átjártam az egyik világból a másikba, egyik létből a másikba, már magam sem tudtam, melyik a valóságos, csak azt éreztem, elég bemennem a városba, az utcán járó, saját gondjaikkal törődő emberek közé - rögtön szem elől tévesztem az egész palotát, eltűnik, mintha soha nem is létezett volna; még féltem is, hogy egyszer visszajövök a városból, és sehol sem lelem.

E.:

Az utolsó napokat már egyedül töltötte a palotában, a tisztek csak öreg komornyikját hagyták meg mellette. A Dergben alighanem az a csoport kerekedett felül, amely a palotát bezárni, a császárt pedig trónjától megfosztani akarta. Akkoriban e tisztek közül még senkinek sem ismertük a nevét, nem hozták nyilvánosságra, mindvégig teljes konspirációban tevékenykedtek. Csak most beszélik, hogy ezt a csoportot egy Mengisztu Hailé Mariam nevű fiatal őrnagy vezette. Voltak ott más tisztek is, de azok ma már nem élnek. Emlékszem rá, amikor még csak mint százados járt a palotába. Az anyja az udvarnál szolgált. Nem tudnám megmondani, ki tette lehetővé számára a tisztiiskola elvégzését. Karcsú, alacsony termetű férfi volt, valamiféle belső feszültség vibrált benne - de igyekezett uralkodni magán -, legalábbis a látszat ez volt. Kitűnően ismerte az udvart: jól tudta, ki kicsoda, kit mikor kell letartóztatni ahhoz, hogy a palota tevékenysége megszűnjön, hogy elveszítse hatalmát és erejét, hogy afféle felesleges maketté váljon, amilyenné - most láthatod - lett is: elhagyottan áll,

roskadozik. Körülbelül augusztus első napjaiban hozhatták meg a Derg emberei a döntő elhatározást. A katonai bizottság - vagyis a Derg százhusz küldöttből állt, akiket a hadosztályok és helyőrségek gyűlésein választottak meg. Volt egy listájuk ötszáz előkelő úr és udvaronc nevével, ezeket fokozatosan tartóztatták le, s így egyre nagyobb lett az úr a császár körül, mígnem végül a palotában egyedül ő maradt. Az utolsó csoportot - a császár legközelebbi környezetét - augusztus közepén tartóztatták le. Akkor vitték el a császár védelméért felelős Tasew Wajo ezredesét; császáruk adjutánsát; Assefa Demissie tábornokot; a császári gárda parancsnokát: Tadessze Lemma tábornokot; Hailé Szelasszié személyi titkárát: Szolomon Gebre-Mariamot; Endelkacsev elnököt, a legmagasabb kegyek miniszterét: Admasszu Rettát és körülbelül húsz más személyt. Ezzel egyidőben feloszlatták a Koronatanácsot és más, a császárnak közvetlenül alárendelt intézményeket. Attól kezdve különleges revízió alá vették a palota összes hivatalát. A leginkább kompromittáló dokumentumokat a legmagasabb kegyek hivatalában találták; ez annál is könnyebben ment, mert Admasszu Retta nagy buzgalommal maga tálalt ki mindent a tiszteknek. A kiváltságokat egykor személyesen csak maga Hailé Szelasszié osztogatta, de a császárság fokozatos hanyatlásával a notabilitások sorában úgy elharapózott a torzsalkodásmarakodás, hogy H. Sz. nem volt már képes mindent egyedül kézben tartani, és így engedélyezte, hogy a kiváltságok egy része fölött Admasszu Retta rendelkezék szabadon. Neki persze nem volt olyan zseniális emlékezőtehetsége, mint a császárnak, aki semmit sem volt kénytelen feljegyezni, így Retta pontos kimutatást vezetett a szétszortott földekről, házakról, vállalatokról, devizáról és az uraknak juttatott más javakról. Mindez most a katonák kezére került, akik persze azonnal nagy propagandahadjáratot indítottak a palota korrupciójáról, és közzétették e nagyon is kompromittáló dokumentumokat. Ezek aztán haragot és gyűlöletet ébresztettek a nép körében, tüntetések kezdődtek, az utca bitót követelt, ijesztő világvége-hangulat alakult ki. Még szerencsénk is volt, hogy a katonák mindnyájunkat kiűztek a palotából - lehet, hogy éppen ezért maradtam életben.

T. V.:

Neked megvallom, uram: már régtől tudtam, hogy rosszabbodik a helyzet: láttam nagyuraink viselkedését, akik, amikor csak viharfelhők gyűltek fejük fölé, rögtön csoportokba verődtek, feledték a császárságot, csak

egymás társaságát keresték, egymással disputáltak, kölcsönösen hűségüket bizonygatták, egymásnak helyeseltek, sőt tőlünk, szolgálótól sem kérdezték már, mi újság a városban, tartottak a szörnyű hírektől; különben is hasztalan kérdezősködtek volna, hiszen már úgysem tehettek semmit, már minden szétesőben volt. Ekkoriban a dugóemberek így vigasztalták a többieket: hogy ha egyszer ilyen tehetetlenségbe estünk, az csak nekünk kedvez, mert így a lehető legtovább maradhatunk a palotában, ugyanis a tehetetlenségnek megvan az a természete, hogy ellenállóképessége a legnagyobb, súlyával minden mozgást legyőz, az alázatos népet úgy elaltatja, hogy akár évszázadokig is kitarthatunk, feltéve, hogy idejében és ott, ahol kell - engedünk, az ellenfelet nem ingereljük, sőt támogatjuk. No és biztosan így is történik, ahogy azt a dugóúraságok mondták, ha nincs a tisztek féktelen dühe, ha nem garázdálkodhattak volna szabadjára a palotában, ha olyannyira meg nem ritkítják a méltóságok sorait mert végtére az egész udvart kisépérték, majdhogynem senki sem maradt benne, csupán csak kitűnő urunk és az ő utolsó szolgálója.

A legnehezebb volt fellelni azt az embert, ki éppoly öreg, mint ura, és úgy elfeledték, hogy sokan, akiket előle kérdeztem, csak a vállukat vonogatták és állították: rég meghalt. A császárt az utolsó napig szolgálta - vagyis addig a percig, mikor urát a katonák a palotából elszállították, neki pedig megparancsolták, szedje a holmiját és menjen haza. Augusztus második felében a tisztek letartóztatják H. SZ. környezetében a szolgálatot teljesítő utolsó, még szabadlában levő embereket. A császárhoz ekkor még nem nyúlnak, időre van szükségük, hogy felkészíthessék a közvéleményt; a városnak meg kell értenie, miért távolítják el az uralkodót. A tisztek tudatában vannak vele, mit jelent a nép mágikus gondolkodásmódja, és milyen veszéllyel fenyeget. Gondolkodásuk mágikus volta abban rejlik, hogy a legmagasabb személyt - sokszor öntudatlanul - isteni tulajdonságokkal ruházza fel. A legmagasabb rangú egyben a legjobb, okos és nemes, feddhetetlen és jóságos. Csak a nagyurak a gonoszak, ők az okai minden bajnak. Sőt ha a legmagasabb tudná, miket művelnek az emberei, azonnal kijavítaná a rosszat, az élet rögtön jobbra fordulna! Sajnos, ezek a ravasz gazemberek mindent eltitkolnak uruk előtt, azért van mindenfelé annyi szörnyűség, azért ennyire elviselhetetlen, alantas és szerencsétlen az élet. Ennek a gondolkodásmódnak a mágikussága azon

alapul, hogy - a valóságban - az egyeduralkodói rendszerben éppen a legmagasabb az eredendő oka minden rossznak, ami történik. Ő pontosan tud mindenről, de ha valamiről még sincs tudomása, csak azért nincs, mert nem akar tudni róla, számára az kényelmetlen. Nem volt ám véletlen, hogy a császár környezete többségében aljas és színtelen emberekből állt. Az aljasság és színtelenség a nobilitáció alapfeltétele volt, az uralkodó e kritériumok alapján válogatta ki kedvenceit, ezért jutalmazta őket előjogokkal. A palotában egyetlen lépést sem tehetett senki, egyetlen szót sem mondhatott ki az ő tudta és beleegyezése nélkül. Mindenki az ő hangján beszélt, még ha különböző dolgokat mondtak is, mert hisz ő maga is eltérő dolgokat hangoztatott. Nem lehetett másképpen, hiszen a császár környezetében való megmaradásnak feltétele a császár kultuszának gyakorlása volt. Aki ebben a kultuszban elgyengült, buzgalma csökkent - elvesztette a helyét, elhullott, eltűnt. H. Sz. saját árnyékai között élt, környezete az uralkodó elszaporodott árnyaiból állott. Kik voltak Aklilu, Gebre-Egzi, Admasszu Retta urak azon kívül, hogy H. SZ. miniszterei voltak? Senkik, csupán csak H. SZ. miniszterei. De a császárnak éppen ilyen emberekre volt szüksége, csak ők elégíthették ki a hiúságát, önszeretetét, színjátzó és magamutogató szenvedélyét, kegyességét és tekintély vágyát. És íme, ekkor a tisztek szemtől szembe találják magukat a császárral, ott állnak farkasszemet nézve egymással, kezdetét veszi a végső párharc. Eljött a pillanat, amikor mindenkinek le kell vetnie álarcát s megmutatnia igazi arcát. Ezt persze nyugtalanság és feszültség kíséri, mivel mindkét félnek új, ezúttal ismeretlen helyzetben kell cselekednie. A császár veszített helyzetben van, de még védekezhetsz - védekezhetsz a védtelenségével, tétlenségével, csupán csak azzal, hogy létezik, hogy a palotában tartózkodik; az elévüléssel és azzal, hogy rendkívüli szívességet tett a tiszteknek - hisz hallgatott, amikor a lázadók azt hirdették, hogy az ő nevében indítanak forradalmat, soha nem tiltakozott, nem hangoztatta, hogy ez hazugság; hisz éppen ez a lojalitásjáték, amit a katonák hónapokon keresztül játszottak, könnyítette meg számukra a feladatot. A tisztek mégis úgy döntenek, továbblépnek egészen a végsőkhöz: le akarják leplezni az istenséget. A szegénységtől, nélkülözésektől, gondoktól olyannyira elgyötört etióp társadalomban semmi sem hat úgy a képzelőerőre, semmi sem ébreszthet nagyobb haragot, felháborodást és gyűlöletet, mint az elitréteg korrupciója és kiváltságai. Még egy tehetségtelen, jellegtelen kormány is ha spártai életformát folytatna -

évekig létezhetne a nép elismerésétől övezve. Alapjában véve ugyanis a nép a palotával szemben általában jámbor és megértő. De minden tűrésnek megvan a maga határa, amit a dölyfös és féktelen palota könnyen és gyakran áthág. Ilyenkor aztán az utca hangulata alázatosból háborgóvá, türelmesből lázadóvá válik. De íme, eljön a pillanat, amikor a tisztek döntenek: lemeztelenítik a királyok királyát, kiforgatják zsebeit, feltárják és megmutatják az embereknek a császári dolgozószoza titkos rejtekhelyeit. Ez idő tájt az idős H. Sz. - aki körül a kör egyre inkább bezárul - a kihalt palotában kószál komornyikja, L. M. Kíséretében.

L. M.:

Kegyes uram, mikor amazok már az utolsó méltóságokat vitték el - úgy rángatták elő a zugokból-sarkokból és rakták teherautókra őket -, az egyik tiszt odaszólt nekem, hogy maradjak tiszteletre méltó urunk mellett, és mint mindig, most is legyenek szolgálatára - és távoztak. Rögtön el is mentem urunk dolgozószozájába, hogy meghallgassam mindenható császárom parancsát, de a dolgozószozában senkit sem találtam, hát folytattam utamat a folyosókon, töprengve, hová is mehetett uram, mikor megpillantottam a nagy fogadóteremben. Ott állt és nézte, amint testőrgárdája katonai hátizsákjaikat és poggyászukat tömködi és távozásra készülődnek. Hát ez meg hogy lehet, gondoltam, csak úgy elmennek, urunkat minden védelem nélkül hagyják, amikor a város telis-tele tolvajokkal és lázadókkal? Kértem őket: Hé, ti mind elmentek? El ám, felelik, de a kapuőrség itt marad, tehát ha még valamilyen előkelő uraság be akarna szökni a palotába, azok majd elcsípi! Közben látom, hogy kitűnő urunk csak áll, néz, egyetlen szó nélkül. Ezek meghajolnak előtte, és batyuikkal kivonulnak - tiszteletre méltó urunk pedig némán néz utánuk, majd egyetlen szó nélkül visszatér dolgozószozájába.

Sajnos, L. M. összefüggéstelenül beszél, öreg már, és nem képes a képeket, élményeit és benyomásait összerakni, egységes egésszé formálni. Atyám, emlékezzen csak vissza, hogyan volt pontosan! -- erősködi Teferra Gebre-Vold. (L. M. nem rokona - atyjának a kora miatt szólítja az öreget.) L. M.-nek végre eszébe jut egy jelenet: egyszer a szalonban az ablaknál állva találta a császárt. Közelebb ment, és ő is kipillantott az ablakon: látta, hogy a palotakertben tehenek legelnek. Úgy látszik, a városban már elterjedt a hír, hogy befogják zárni a palotát, ez bátorította fel a

pásztorokat, akik behajtották marháikat a kertbe. Valaki elmondhatta nekik, hogy a császár már nem számít, és osztozhatnak a vagyonán, vagy legalábbis a palota pázsitján, amely a nép tulajdona lett. A császár akkoriban hosszú meditációkba merült (erre egykor a hinduk tanították, parancsolták neki, hogy álljon egy lábon, csukja be a szemét, még azt is megtiltották, hogy lélegezzon). Órákig mozdulatlanul medített dolgozószobájában (medített, vagy szunyókált? töpreng most inasa), L. M. nem mert bemenni; nem merte zavarni. Még mindig tartott az esős évszak, egész nap esett, a fák vízben álltak, reggelente köd volt, éjjel hideg. H. Sz. továbbra is egyenruhát viselt, arra meleg gyapjú körgallért vetett. Mint régen, évek óta, most is hajnalban keltek, elmentek a palota kápolnájába, ahol L. M. hangosan olvasott fel - mindig más és más - részleteket a Zsoltárok Könyvéből. „Uram! mennyire megsokasodtak ellenségeim, sokan vannak a reám támadók!” „Erősítsd meg lépteimet ösvényeiden, ne inogjanak meg az én lábaim!” „Ne légy messze tőlem, mert közel a nyomorúság és nincs, aki segítsen!” Ezután H. Sz. dolgozószobájába vonult, leült hatalmas íróasztala mögé, amelyen tíz-egynéhány telefonkészülék állt. De mind hallgatott, tán mindegyiket kikapcsolták már. L. M. leült az ajtó elé, várt, nem szólítja-e a csengő, nem ad-e valamilyen utasítást az uralkodó.

L. M.:

Hát, uram, azokban a napokban csak a tiszt urak jártak a nyakunkra. Előbb hozzám jöttek, hogy jelentsem be őket kitűnő urunknál, majd bevonultak a dolgozószobába, ahol urunk kényelmes fotelokba ültette őket. A tiszték rögtön felolvastak egy kiáltványt, abban követelték, hogy bőkezű urunk adja vissza azokat a pénzeket, amelyeket ahogy mondták - az ötven év alatt eltulajdonított és a világ különböző bankjaiban elhelyezett, és a palotában meg az előkelőségek házaiban eldugdosott. Ezt mind vissza kell szolgáltatni, mondták, mert az a nép tulajdona, annak véréből és verejtékéből fakadt. Miféle pénzekről van szó - kérdezte jóságos urunk -, semmi pénzünk nem volt, minden elment a haladásra, hogy utolérjük és hagyjuk a többi országot, hisz a haladást sikerként hirdettük ki. Miféle haladást? - kiabálták a tiszték - mindez csak üres demagógia, ködösítés, mondták, csak hogy az udvar meggazdagodhasson! És rögtön fel is ugrottak a fotelekből, a hatalmas perzsaszőnyeget felkapták a padlóról - hát alatta telis-tele volt dollárokkal, olyan sűrűn dugdosták oda a kötegeket,

hogy a padló szinte zöld volt. Ezeket a dollárokat tiszteletre méltó urunk jelenlétében megszámlatták, és összeírták az őrmesterekkel, és állami tulajdonba vették. De aztán elmentek, és akkor urunk behívott a dolgozószobába, és megparancsolta, rejtsem el az íróasztalban tartott pénzt a könyvek közé. Urunknak, mint Salamon király utódjának, nagy Szentírás-gyűjteménye volt, a világ minden nyelvén volt ott Szentírás, azokba dugdostuk el a pénzt. De a tiszt urak, ó, ravasz fosztogatók voltak ám! Másnap megint eljöttek, kiáltványt olvastak fel, a pénz visszaadását követelték, mert - mint mondták - lisztet kell vásárolni az éhezőknek. De urunk az íróasztal mögött ülve nem szólt egyetlen szót sem, csak mutatta az üres fiókokat. Erre a tisztok felpattantak a fotelekből, kitárták a könyvszekrények ajtaját, az összes Bibliából kiszórták a dollárokat, az őrmesterek megszámlatták, feljegyezték, állami tulajdonba vették. Ez mind kevés, mondták a tisztok, oda kell adnia a többi pénzt is, főként urunk magánszámláján a svájci és angol bankokban lévőket, ami összesen félmilliárd dollárt vagy többet tesz ki. Ekkor rá akarták beszélni jóságos urunkat, hogy írja alá a megfelelő csekket, ily módon mondták - ama pénznek vissza kell térnie a nemzet tulajdonába. Honnan lenne ennyi pénzem, kérdezte tiszteletre méltó urunk, hisz csak egy kis összeget utaltam át a svájci kórházban betegen fekvő fiam ápolására. Szép kis összeg, felelték amazok, és felolvasták a svájci nagykövetség levelét, amelyben az állt, hogy bőkezű urunknak az ottani bankokban százmillió dollár van folyószámláján. Olyan veszekedésbe kezdtek, hogy nemes urunk végül meditációba merült, szemeit behunyta, nem is lélegzett. Erre a tisztok eltávoztak a dolgozószobából, bár bejelentették: visszajönnek még. Amint ezek az erőszakos alakok elmentek, a palotában csend lett, de ez a csend nem volt jó, mert ekkor meg behallatszott az utcáról a kiáltozás és zaj, mivelhogy különféle tüntetők járták a várost, csöcselék kóválygott fel-alá, urunkat gyalázták, tolvajnak nevezték. Akasszuk fel! - kiabálták. Te csaló, add vissza a pénzünket! - üvöltöttek, vagy ütemesen kiáltották: Felkötni a császárt! Igyekeztem ekkor becsukni a palota összes ablakát, hogy ezen illetlen és rágalmazó kiáltások ne jussanak el urunkhoz, ne bosszantsák fel. És rögtön a kápolnába vezettem uramat, mert az volt a legcsendesebb helyen, és - hogy még az ott is hallható szentségtörő lármát elnyomjam - hangosan olvastam a próféták szavait: „Ne higgy minden szóban, amelyet az emberek mondanak; ne bántson még az sem, hogy tulajdon szolgád mond rólad rosszat.” „Hitványak ők, a hibák művei; ha eljön az idő,

elpusztulnak.” „Nézd, Uram! mi történt velünk; lásd szégyenünket. Szívünk megszűnt vidám lenni, víg ugrálás helyett siránkozunk. Leesett fejünkről a korona; ezért álélt el szívünk, ezért fedi homály szemünket.” „Oh, rozsdá lepte arany! Kitűnő aranyunk elváltozott; a szentély köveit szétszórták minden utcák sarkain. Akik gyönyörrel éltek, az utcákon pusztulnak, kik pediglen bíborban nevelkedtek, trágyában hevernek.” „Látod, ellenem fordult egész bosszújuk, minden szándékuk. Hallod gúnyolódásukat, Uram! Hallod az ellenem szóló ajkakát; mindig én vagyok az ő daluk. Gödörbe dobták életem, s köveket szórtak rám.” Ezt hallgatva agg uram elszundított. Ott is hagytam, és a szobámba mentem, hogy meghallgassam a rádiót - ama napokban a rádió jelentette az egyetlen összeköttetést a palota és a császárság között.

Akkoriban mindenki a rádiót hallgatta, az a kevés ember pedig, akinek televízióra is tellett (ebben az országban a tévé továbbra is a legnagyobb luxus jelképe), azt nézte. Ekkor tehát - augusztus és szeptember fordulóján - minden nap bőséges szenzációval szolgált a palota és a császár életéről. Röpködtek a számok és a nevek, bankszámlák számai, birtokok és magáncégek nevei. Megmutatták a notabilitások házait, a bennük felhalmozott gazdagságot, titkos széfek tartalmát, ékszerhalmokat. Gyakran lehetett hallani a legmagasabb kegyek miniszterének, Admasszu Rettának hangját, aki a korrupciót kutató bizottság előtt tett vallomásában elmondta, melyik előkelőség mikor mit kapott, hol és milyen értékben. A nehézséget sajnos az okozta, hogy nem lehetett határvonalat húzni az államháztartás és a császár magánkincstára között: itt minden határ elmosódott, homályos, kétértelmű volt. A magas rangú hivatalnokok kormánypénzből építettek maguknak palotákat, vásároltak birtokokat, utazgattak külföldre. A legnagyobb vagyont a császár halmozta fel. Ahogy öregedett, úgy nőtt aggkori gyászos mohósága. Sajnálattal és elnézően szólhatnánk erről, ha nem volna tudomásunk arról, hogy H. Sz. - embereivel együtt - milliókat emelt el az államkasszából, a palota ablakából szabad szemmel is látható temetőket - az éhhalálra kárhoztatottak temetőit - szaporítva ezáltal. Augusztus végén a katonák kihirdetik: rendeletileg államosították a császár összes palotáját. Mind a tizenötöt. Ugyanerre a sorsra jutnak H. Sz. magánvállalatai is, köztük a Szt. György-sörfőzde, az Addisz Abeba-i városi autóbuszközlekedési vállalat és az ambói ásványvízüzem. A tisztek továbbra is látogatták a

császárt, és hosszas beszélgetéseket folytattak vele, - rá akarták venni, hogy vonja ki a külföldi bankokból pénzét, és utalja át az államkincstárnak. Valószínűleg soha nem fogjuk megtudni, pontosan mennyi pénz volt a császár folyószámláin. A propaganda négymilliárd dollárról beszélt, de ezt erős túlzásnak tarthatjuk. Inkább néhány száz millióról lehetett szó. A katonák erőfeszítése sikertelenül végződött; a császár nem adta át pénzét a kormánynak, az összeg még ma is idegen bankokban van. Egyik nap - emlékszik vissza L. M. - azzal a hírrel jöttek a tisztok a palotába, hogy este a tévében levetítenek egy filmet, amelyet H. Sz.-nak okvetlenül meg kell néznie. A komornyik továbbította a hírt a császárnak. Az uralkodó szívesen teljesítette hadserege kérését. Este helyet foglalt a tévékészülék előtt, elkezdődött a program. Jonathan Dimbleby „Titkolt éhínség” c. dokumentumfilmjét vetítették le. L. M. állítja, hogy a császár végignézte a filmet, majd meditációba merült. Azon az éjszakán, szeptember 11-ről 12-re virradóan, a szolga és ura - két aggastyán az elhagyott palotában nem aludtak, mivel szilveszter éjszakája volt, az etióp naptár szerint az új év kezdete. L. M. az alkalomhoz illően égő gyertyákkal díszítette a palotát. Hajnaltájt motorzúgást és aszfalton csikorduló hernyótálpak zaját hallották. Hat árákor katonai autók érkeztek a palotához. Három tábori egyenruhás tiszt a dolgozószobába ment, ahol a császár hajnal óta tartózkodott. Meghajoltak, majd egyikük felolvasta a trónfosztásról szóló rendeletet. A rendelet szövege (mely később a sajtóban is megjelent és a rádióban is elhangzott) így szólt: „Annak ellenére, hogy a nép jóhiszeműen az egység jelképét látta a trónusban, I. Hailé Szelasszié saját személyes céljai érdekében használta ki a trón tekintélyét, méltóságát és becsületét. Ennek eredményeképpen az ország szegénységbe és romlásba dőlt. Ezenfelül a 82 éves uralkodó hajlott kora miatt már nem képes ellátni feladatait. Ezért ő Császári Felsége I. Hailé Szelasszié 1974. szeptember 12-ik napjával trónjától megfosztatik, a hatalmat pedig az Ideiglenes Katonai Bizottság veszi át. Etiópia mindenekelőtt!” A császár figyelmesen, állva hallgatta végig a tiszt szavait, majd mindenkinek köszönetet mondott, megjegyezte, hogy a hadsereg soha nem élt vissza bizalmával, és hozzátette: ha a forradalom a nép javát szolgálja, akkor ő is mellette áll, és nem ellenzi a trónfosztást. Hát akkor - mondta a tiszt (őrnagyi rangban volt) - Császári Felséged most velünk jön! Hová? - kérdezte H. Sz. Biztonságos helyre visszük válaszolta az őrnagy. - Császári Felséged majd meglátja, hová. Mindnyájan kijöttek a palotából. A

kocsifeljárónál egy zöld Volkswagen állt. A volánnál egy tiszt ült, aki kitárta az ajtót, és előrehajtott a ülést, hogy a császár beülhessen. Hogyhogy! Ezzel menjek? -- hőkölt hátra H. Sz. Akkor ott reggel adta tiltakozásának egyetlen jelét. De elhallgatott, és beült az autóba. A Volkswagen előtt egy dzsip haladt felfegyverzett katonákkal, egy másik pedig követte őket. Nem volt még hét óra, még tartott a kijárási tilalom, hát üres utcákon haladtak keresztül. A császár útközben kézmozdulattal üdvözölte azt a néhány járókelőt, akikkel találkoztak. Végül a kocsioszlopot a Negyedik Hadosztály kaszárnyájának kapuja nyelte el. L. M. a tisztek utasítására összecsomagolta a palotában saját holmiját és kis batyujával a hátán kilépett az utcára. Megállított egy taxit, és hazavitette magát a Jimma Roadon levő otthonába. Teferra Gebre-Vold meséli, hogy még aznap délben két főhadnagy érkezett a palotához, és kulcsra zárták ajtaját. Egyikük zsebre vágta a kulcsot, dzsipbe ültek és elhajtottak. Az éjszakára a kapu elé állított két tank - a járókelők virágesőjétől borítva - délután visszatért támaszpontjára.

ETIÓPIA.

Hailé Szelasszié továbbra is hisz abban, hogy ő Etiópia császára.

Addisz Abeba, 1975. február 7. (Agence Francé Presse). - Addisz Abeba egyik dombján, a régi Menelik-palotában, katonái között tölti élete utolsó hónapjait Hailé Szelasszié.

Szemtanúk beszámolója szerint ezek a katonák - akár a császárság fénykorában - továbbra is megadják a tiszteletet a királyok királyának. Emiatt - ahogy azt nemrégén egy nemzetközi segélyszervezet képviselője állította, aki látogatást tett nála és más, a palotában őrzött többi fogolynál is - Hailé Szelasszié továbbra is hisz abban, hogy ő Etiópia császára. A Négus jó egészségnek örvend, mostanában sokat olvas - éveit ellenére sincs szüksége szemüvegre -, és időnként tanácsokat osztogat az őrzetével megbízott katonáknak. Érdemes megjegyezni, hogy a katonákat hetente váltják, mert az agg uralkodó megőrizte régi rábeszélő tehetségét. Ugyanúgy, mint régen - a volt császár napjait megváltoztathatatlan program irányítja, és minden a protokoll szerint történik.

A királyok királya hajnalban kel, majd részt vesz egy hajnali misén, később olvasmányaiiba merül. Nemegyszer híreket kér arról, hogyan halad a forradalom. Az egykori mindenható uralkodó még most is azt ismételteti, amit trónfosztása napján mondott: „Ha a forradalom a nép javát szolgálja,

akkor mellette állok.”

A császár régi dolgozószobájában - néhány méterre attól az épülettől, amelyben ma él Hailé Szelasszié - a Derg tíz vezetője szünet nélkül a forradalom megmentéséről tanácskozik, mivel az eritreai háború kirobbanása miatt új viharfelhők gyülekeznek. A közelben a császár ketrecekbe zárt oroszlánjai vészes morgással követelik mindennapi húsadagjukat.

A régi palota mellett - közel ahhoz az épülethez, amelyet Hailé Szelasszié foglal most el - találhatók az egykori császári udvar más helyiségei; ezek pincéiben magas rangú hivatalnokok és vezetők várnak sorsukra.

„THE ETHIOPIAN HERALD”:

Addis Abeba 28. 8. 75. (ENA) - Tegnap meghalt Etiópia volt császára - I. Hailé Szelasszié. Halálának oka: keringési elégtelenség.

A SAHINSAH

FORDÍTOTTA GIMES ROMÁNA

KÁRTYÁK, ARCOK, VIRÁGMEZŐK

*Kedves Jóisten,
annyira szeretném, ha nem lennének
rossz dolgok a világon*

DEBBIE

*(„Gyereklevelek
a Jóistenhez”, Pax, 1978)*

A szobában olyan nagy a felfordulás, mintha a rendőrség lázasan és kapkodva, csak az imént végezte volna be a házkutatást. Mindenféle újságok, helyi és külföldi lapok egész halmai, rendkívüli mellékletek, szembeszökő nagybetűs címek

ELUTAZOTT

és nagyméretű fényképek: a keskeny, hosszúkás arcon konok erőfeszítés az idegesség és kudarc leplezésére, annyira fegyelmezett arcvonások, hogy már nem is fejeznek ki semmit. Kissé távolabb későbbi dátumú rendkívüli mellékletek diadallal és lelkesen adják hírül, hogy

VISSZAÉRKEZETT

lejjebb pedig az egész oldalt betöltő patriarkális, szigorú és zárkózott arc, melyen semmi hajlandóság, hogy bármiről is nyilatkozzék.

(Az elutazás és visszatérés közt pedig mennyi izgalom, láz, düh és rettegés, mennyi tűzvész!)

Mindenütt - padlón, székeken, asztalon, íróasztalon szétszórt cédulák, sebtiben odavetett feljegyzések olyan összevisszaságban, hogy most törhetem a fejem, honnan is vettem például ezt az idézetet: „Orrotoknál fogva vezet majd titeket, mindent megígér, de ne hagyjátok, hogy becsapjon!” Ki mondta ezt? Kinek és mikor?

Vagy miért írtam fel piros ceruzával egy másik cédulára: „Feltétlenül felhívni a 64-12-18-at!” (Annyi idő telt el azóta, hogy nem jut eszembe, kinek a száma is lehet; és miért volt akkor olyan fontos?)

Befejezetlen és el nem küldött levelek. „Öregem! Naphosszat beszélhetnék Neked arról, amit itt láttam és megéltem. Nehéz megszerezni a benyomásokat, melyek...”

A nagy kerek asztalon van a legnagyobb rendetlenség: különböző méretű fényképek, magnókazetták és 8 mm-es amatőr filmszalagok,

közlönyök, röpcédulák fénymásolatai, mindez szanaszéjjel, összekeverve, mint a bolhapiacon. Végül plakátok, albumok, lemezek, kiválogatott és ajándékba kapott könyvek, egy olyan időszak teljes dokumentációja, mely csak nemrég múlt el, de még meg lehet hallgatni, végig lehet nézni, mert filmre vették, megörökítették: hömpölygő, lázas emberáradatok; a kazettákon: műezzinek jajgatása, parancsnokok vezényszava, beszélgetések, monológok; a fényképeken: arcok a felindultság, az eksztázis állapotában.

Ha arra gondolok, hogy végre neki kéne látni és számba venni mindent (már közeledik elutazásom napja), rögtön elcsüggedek, és valami végtelen fáradtság vesz erőt rajtam. Őszintén szólva, ha szállodában kell laknom - ami roppant gyakran megeshet velem -, jobb szeretem, ha a szobámban rendetlenség van, ez legalább valamiféle élet látszatát kelti, pótolja a bensőséget és melegséget, és azt bizonyítja (még ha meglehetősen csalóka is ez a bizonyíték), hogy egy rendeltetésénél fogva annyira idegen és rideg helyet, amilyen egy szállodai szoba, sikerült legalább részben birtokunkba venni és megszeli. A túlzottan rendbe rakott szobákban magányosnak érzem magam, megdermedek, szenvedek az egyenes vonalaktól, melyeket a bútorok szegélyei, a felületek alkotnak, elcsüggeszt ez az egész közönyös és merev geometria, a kínos és aggályoskodó rend, mely mintha önmagáért lenne, és nem viseli magán jelenlétünk nyomait. Szerencsére már néhány órával megérkezésem után, ténykedésem nyomán (amely egyébként öntudatlan, inkább sietségből és lustaságból fakad), az egész itt talált rend szétfoszlik, nyoma sincs már, minden tárgy életszagú lesz, ide-oda költözik, újabb kapcsolatokban rendeződik, egyszeriben szűk lesz a hely, minden barokkosan túláradvá, egyszersmind barátságosabbá és otthonosabbá változik. Végre nyugodtan fellelégezhet az ember, eleresztheti magát.

Egyelőre nincs erőm hozzá, hogy bármit is elmozdítsak a helyéről, elindulok hát lefelé a lépcsőn, ahol az üres és komor hallban négy fiatalember teázik és közben kártyázik. Valamilyen bonyolult játékba merültek bele, melynek szabályait képtelen vagyok megérteni. Nem bridzs, nem póker, nem is huszonegy. Két paklival játszanak, hallgatnak, azután az egyik elégedett képpel váratlanul besöpri a lapokat. Egy idő múlva újra osztanak, rengeteg kártyát raknak szét az asztalon, törlik a fejüket, valamit kiszámítanak, miközben viták robbannak ki.

Ez a négy ember (a szálloda recepciójának személyzete) belőlem él, én

tartom el őket, mivel ezekben a napokban én vagyok a szálloda egyetlen vendége. Rajtuk kívül eltartom még a takarítónőket, a pincéreket, a szakácsokat, a mosogatókat, az éjjeliőröket és a kertészt, s az a gyanúm, hogy még másokat is, családotul. Persze nem állítom, hogy ha nem fizetnék rendesen, éhen vesznének, én mindenesetre igyekszem idejében kiegyenlíteni a számlát. Ebben a városban néhány hónappal ezelőtt még kivételes teljesítménynek számított, ha az embernek sikerült valahogy szállodai szobát szereznie; úgy érezte megütötte a főnyereményt. A rengeteg szálloda ellenére akkora volt itt a forgalom, hogy az átutazó kénytelen volt magánkórházban ágyat bérelni, ha Teheránban akart megszállni. De most lőttek az üzletnek, vége a könnyű pénzkeresetnek és a szédítő tranzakciónak, az itteni *businessmenek* kénytelenek voltak eltűnni szem elől, a külföldi partnerek hanyatt-homlok elmenekültek. Hirtelen megszűnt a turistaforgalom, minden külföldi utazás. A szállodákat felgyújtották, bezárták vagy üresen állnak (az egyikben a partizánok ütötték fel főhadiszállásukat). A város ma önmagával van elfoglalva, semmi szüksége idegenekre.

A kártyázók abbahagyják a játékot, szeretnének megkínálni teával. Itt csak teát vagy joghurtot lehet fogyasztani, nem isznak kávé és semmiféle alkoholt. Az alkoholfogyasztásért negyven sőt hatvan botütés jár, márpedig ha egy izompacsirta hajtja végre az ítéletet (rendszerint ezek kedvelik az effajta munkát), szíjat hasítanak az ember hátából. Ezért aztán forró teát szürcsölünk a hall másik végébe pillantgatva, ahol az ablaknál a tévékészülék áll.

A televízió képernyőjén Khomeini látható.

Khomeini egy egyszerű széken ülve beszél, amit deszkából összerótt pódiumra raktak fel Qom egyik szegénynegyedének terén (látszik a házak minőségén). Qom szürke, lapos, csúnya kisváros, pokolian forró sivatagi földön terül el, Teherántól százötven kilométerre délre. Azt hinné az ember, hogy ez a gyilkos éghajlat nem kedvez az elmélkedésnek és kontemplációnak, Qom mégis a vallási fanatizmus, a megátalkodott ortodoxia, a misztika és a harcoló hit városa. Ebben a kisvárosban ötszáz mecset működik, és itt vannak a legnagyobb papi szemináriumok, itt vívják csatáikat a Korán és az ősi tradíció őrei, itt tanácskoznak az agg

ajatollahok¹, innen kormányozza Khomeini az országot. Ő sohasem hagyja el Qomot, nem megy el a fővárosba, egyáltalán nem megy sehová, nem keres fel semmit, nem látogat meg senkit. Valaha itt lakott a feleségével és öt gyerekével egy pici házban, egy poros, szűk, fojtogató, kikövezetlen sikátorban, melynek közepén szennyvíz csordogált. Most a lánya házába költözött, melynek erkélye az utcára nyílik; ha kimegy az erkélyre, közelről láthatják az odasereglő emberek (többnyire fanatikus zarándokok, akik a szent város mecsetjeit keresik fel, mindenekelőtt a Szeplőtlen Fátime, Rezá, a nyolcadik imám nővérének sírját, ahová más hitű nem teheti be a lábát). Khomeini aszkéta módjára, rizsen, joghurton és gyümölcsön él, a szobájában semmi bútor, csak a fekhely a padlón, és rengeteg könyv. Khomeini itt fogadja a hivatalos külföldi delegációkat is, a padlóra terített pokrócon ülve, hátát a falnak támasztva. Az ablakból a mecsetek kupoláira és a medresze² tágas udvarára lát a türkiz mozaikok, kékeszöld minaretek, a hűvösség és árnyék zárt világára. Egész nap hömpölyög itt a vendégek és az ügyfelek áradata. Ma egy kis szünet van, Khomeini elmegy imádkozni, vagy a szobájában marad, hogy elmélkedjen, illetve szundítson egyet - ami igazán érthető egy nyolcvanesztendő agastyánnál. Szobájába állandó bejárása van kisebbik fiának, Ahmednek; ő is pap, akárcsak az apja. Az elsőszülött fiú, Khomeini életének reménye, titokzatos körülmények közt halt meg, azt beszélik, hogy a sah rendőrsége gyilkolta meg alattomban.

Az operatőr kamerája végigpásztazza az embertömegtől hangyálló teret. Kíváncsi és komoly arcok. A csadort viselő nők oldalt állnak, külön a férfiaktól. Nem süt a nap, minden szürke, a tömeg sötét, ott pedig, ahol az asszonyok állnak - koromfekete. Khomeini most is sötét, bő ruhát hord, a fején fekete turbán. Arca mozdulatlan, sápadt, a szakálla ősz. Beszéd közben keze a szék karfáján pihen, nem gesztikulál. A feje, teste nem mozdul, mereven ül. Csak ritkán ráncolja össze magas homlokát és vonja fel szemöldökét, különben egyetlen izom se rándul meg ennek a hihetetlenül konok, eltökélt és kíméletlen, soha meg nem hátráló, sőt meg sem ingó embernek a határozott, elszánt arcán. Ez az arc, melyet mintha egyszer s mindenkorra formáltak volna meg, változatlan, nyoma sincs rajta semmiféle érzelemnek vagy hangulatnak; egyszerűen feszült figyelmet és

1 A legmagasabb tudományos fokozattal rendelkező moszlim pap vagy jogtudós az iszlám síita ágazatában. Egyeseket tudásuk és tiszteletre méltó életmódjuk alapján nagy ajatollahnak minősítenek.

2 Iszlám tudományok oktatására szolgáló intézmény neve.

benső koncentrátságot fejez ki. Csak a szeme mozgékony, élénk. Átható pillantása végigsiklik a göndör fejek tengerén, a tér mélységét méregeti, a távolságot a szélek között, és tovább fürkészi aprólékosan, mintha kitartóan kutatna valami megfogható után. Hallom monoton, sima, mindig egyforma, egyenletesen lassú ütemű, erős hangját. De nincs benne lendület, temperamentum és fény.

- Miről beszél? - faggatom a kártyázókat, mikor Khomeini egy pillanatra elhallgat, és a következő mondatán töpreng.

- Azt mondja, meg kell őrizni emberi méltóságunkat feleli az egyik.

Az operátor most a környező háztetőkre irányítja a kamerát, ahol fiatalok állnak automata géppisztolyokkal; fejükön kockás kendő.

- És most mit mond? - kérdem ismét, mert nem értem a perzsa nyelvet.

- Azt mondja - feleli valamelyik -, hogy országunkban ne tűrjük az idegen befolyást.

Khomeini tovább szónokol, mindenki figyelmesen hallgatja; a képernyőn látni, amint valaki csendre inti a pódium köré gyűlt gyerekhadat.

- Mit mond? - kérdem kisvártatva.

- Azt mondja, hogy nekünk senki se fog többé parancsolni, se ránk kényszeríteni bármit is, és azt mondja: legyetek testvérek, őrizzétek meg az egységet.

Csak ennyit tudnak mondani nekem valamilyen suta és tört angol nyelven. Mindazoknak, akik angolul tanulnak, tudniuk kell, hogy ezen a nyelven egyre nehezebben érteti meg magát az ember a világban. Állítólag egyre nehezebben értik meg egymást az emberek franciául is, és egyáltalán az európai nyelveken. Valaha Európa uralkodott a világon, minden kontinensre elküldte kereskedőit, katonáit, misszionáriusait és hivatalnokait, másokra kényszerítve a saját üzleti érdekeit és kultúráját (ez utóbbit gyakran kétes minőségben). Az európai nyelv ismerete a világ legtávolabbi zugában is hozzátartozott a jó modorhoz, az előkelő neveléshez, és sokszor életszükséglet volt: a társadalmi felemelkedés, a karrier alapja, valamint annak feltétele, hogy egyáltalán emberszámba vegyenek valakit. Ezeket a nyelveket tanították az afrikai iskolákban, ezt használták az egzotikus parlamentekben, a kereskedelemben, minden intézménynél, az ázsiai igazságszolgáltatásban, az arab kávéházakban. Az európai ember bejárhatta az egész világot, és mindenütt otthon érezhette magát, kifejthette a véleményét, és értette, amit mondanak neki. Ma a világ megváltozott, a földgolyón száz meg száz hazafiság virágzott ki. Minden

nép szeretné, ha az ő országa csak az ő tulajdona volna, s a hazai hagyományok szerint volna berendezve. Minden népnek kifejlődött ez irányú becsvágya, mindegyik szabad és független (vagy legalábbis az szeretne lenni), megbecsüli a saját értékeit, és megköveteli, hogy azokat mások is tiszteletben tartsák. Figyeljük meg, hogy ezen a ponton mennyire érzékeny és sebezhető mindegyik. Még a kis és gyenge nemzetek se viselik el (ők aztán a legkevésbé), ha kioktatják őket, és fellázadnak azok ellen, akik uralkodni akarnak rajtuk, és rájuk akarják kényszeríteni az ő (gyakran valóban nagyon kétes) értékeiket. Az emberek csodálhatják valaki erejét, de ezt inkább a távolból szeretnék megtenni, nem szeretik, ha rajtuk próbálják ki. Minden erőnek megvan a saját dinamikája, domináló és expanzív tendenciája, ormótlan erőszakossága, és az a szinte kényszerképzete, hogy a gyengéket térdre kényszerítse. Ez az erő törvénye, és ezt mindenki ismeri. Mit tehet ez ellen a gyengébb? Elkerítheti magát. Ahhoz, hogy megvédhesse és a víz felszínén tarthassa magát ezen a túlsúfolt és erőszakos világon, a gyengébbnek el kell különítenie magát, félre kell húzódnia. Az emberek félnek attól, hogy beszippantják, elnyelik őket, kifosztják, gleichschaltolják a lépésüket, az arcukat, tekintetüket és a beszédüket, megtanítják őket egyformán gondolkodni és egyformán reagálni, félnek attól, hogy idegen érdekekért kell fegyvert ragadniuk, s hogy végül elpusztítják őket. Mi mással magyarázható tiltakozásuk és lázadásuk, küzdelmük a saját létükért, tehát a saját nyelvükért is? Szíriában megszüntették a francia újságot, Vietnamban az angolt, most pedig Iránban a franciát is meg az angolt is. A rádióban és a televízióban is csak a saját nyelvük hallható - a perzsa. A sajtókonferenciákon ugyanez a helyzet. Börtön jár annak, aki nem tudja elolvasni Teheránban a női konfekcióbólra kifüggesztett feliratot: „Férfiaknak börtönbüntetés terhe mellett tilos belépni!” Meghal, aki nem tudja elolvasni Isfahánban: „Belépni tilos. Aknaveszély!”

Azelőtt mindig egy kis zsebrádiót hordtam magamnál, és a világon bárhol meghallgattam a helyi állomásokat, mindegy, melyik kontinensen, mindig tudtam, hogy mi történik földgolyónkon. Most ez a rádió, mely hajdan akkora hasznomra volt, teljesen felesleges. Ha a gombját tekergetem, egymás után tíz rádióállomás szólal meg tíz különböző nyelven, de egyikből se értek egy árva szót sem. Ezer kilométerrel távolabb újabb tíz rádióállomás szólal meg ugyanolyan érthetetlen nyelveken. Talán éppen azt jelentik be, hogy a pénz a zsebemben mától fogva egy vasat sem

ér? Vagy talán arról adnak hírt, hogy kitört a nagy háború?

Ugyanígy áll a dolog a televízióval.

Az egész világon, minden órában képernyők millióin megszámlálhatatlan embert látni, akik mind mondanak nekünk valamit, meg akarnak győzni valamiről, taglejtéssel és mimikával tudomásunkra akarnak hozni valamit, lelkesek, mosolyognak, fejüket ingatják, valamire ujjal mutogatnak, de nekünk fogalmunk sincs, miről beszélnek, mit akarnak tőlünk, mire szólítanak fel. Olyanok, mint valami jövevények egy távoli bolygóról, a Vénuszról vagy a Marsról érkezett reklámhajcsárok nagy hadserege, pedig valójában felebarátaink, emberfajtánk részecskéi ők is, ugyanaz a csont, ugyanaz a vér, ők is mozgatják a szájukat, hallani a hangjukat, mégse értünk egy kukkot se a beszédükből. Milyen nyelven folyik majd az emberiség egyetemes párbeszéde? Sok száz nyelv harcol az elsőbbségért és a felemelkedésért, nyelvi korlátok emelkednek, nőttön-nő a meg nem értés és a süketség.

A rövid szünet után (ebben az országban a szünetekben virágos réteket mutatnak, itt nagyon szeretik a virágokat, legnagyobb költőik sírjait színpompás és pazar kertekben állítják fel) egy fiatalember fényképe jelenik meg a képernyőn. Felhangzik a bemondó hangja:

- Mit mond? - kérdem a kártyásaimat.

- Megmondta ennek az embernek vezeték - és keresztnévét. Meg azt, hogy ki volt.

Aztán új abb fénykép tűnik fel - majd még egy. Egyetemista igazolványképek vagy bekeretezett fényképek, gyorsfényképek, amatőr képek távoli romokkal a háttérben, egy családi fénykép, rajta egy kislányra mutató nyíl, hogy tudjuk, kiről van szó. Minden fényképet néhány pillanatig láthatunk, közben a bemondó sorolja a neveket.

Aki tud róluk valamit, kérjük, értesítse szüleiket.

Hónapok óta várnak értesítésre, most is élteti őket a remény, melyet feltehetően már csak ők nem vesztek el. Gyerekeik még szeptemberben, decemberben, januárban tűntek el a legsúlyosabb harcok idején, amikor a városok fölött magas, ki nem hunyó tüzek lángoltak. Talán az első sorokban meneteltek a tüntetések alatt, egyenesen neki a gépfegyvereknek. Vagy a környező tetőkről szedték le őket a mesterlövészek. Sejteni lehet, hogy ezeket az arcokat legutoljára egy katona látta, amikor rájuk irányította fegyverét.

A film pereg tovább, ez a nap leghosszabb műsora, s miközben a

szpíker tárgyilagos hangja elér hozzánk, újabb embereket láthatunk, akik már nem élnek.

Ismét virágmezők. Kis idő múlva folytatódik az esti program. Újabb fényképeket mutatnak, most azonban egészen másokét. Többnyire gondozatlan külsejű idősebb urakat; öltözetük hanyag (piszkos, gyűrött zsávolyzakó), kétségbeesett pillantások, borotválatlan, beesett arcok, némelyeknek a szakálla is kinőtt már. Nyakukban hatalmas kartonlap, rajta a vezeték- és keresztnévük. Amikor megjelenik a következő kép, az egyik kártyázó felüti a fejét - aha, ez az! -, és mindenki rámered a képernyőre. A bemondó felolvassa a személyi adatokat, és elmondja, hogy ki milyen gaztettet követett el. Mohammad Zand tábornok parancsot adott, hogy Tabrizban a békés tüntetők közé löjenek, sok száz halott. Hosszein Farzin őrnagy a kínvallatások alatt a foglyok szemhéját megégette, és kitepte a körmüket. Néhány órával azelőtt - tudósít a bemondó - az iszlám milícia kivégzőosztaga már végrehajtotta rajtuk a törvényszék ítéletét.

Nehéz és fojtó a levegő a hallban, a jó és rossz távollevők ezen parádéja közben, mert a halál régóta mozgó kereke tovább forog, újabb fényképek százait dobja ki (már fakulót és vadonatújat, iskolai és börtönfényképeket). Annyira csüggesztő és egyúttal magával ragadó a mozdulatlan, hallgatag arcoknak ez a tovasuhanó és minduntalan megtorpanó áradata, hogy egy pillanatra úgy érzem, tüstént megpillantom a képernyőn a mellettem ülők arcát, s végül a magamét, és hallom, amint a bemondó felolvassa a nevünket.

Fölmegyek az emeletre, átvágok az üres folyosón, és bezárkózom kacatokkal borított szobámba. A láthatatlan város mélyéből, valahonnan mint ez idő tájt mindig, puskaropogás hallatszik. Minden éjjel szabályos tűzpárbaj robban ki, körülbelül kilenckor kezdődik, mintha a feleket valami régi szokás vagy megállapodás kötné. Később elcsöndesedik a város, de azután ismét lövéseket, sőt tompa robbanásokat hallani. Különben senki sem izgatja magát, senki sem törődik vele, nem is tekinti veszélyesnek (azokat kivéve, akiket eltalálnak a golyók). Február közepe óta, amikor a városban kirobbant a felkelés, és a tömeg széthordta a fegyverraktárakat, Teherán fel van fegyverkezve, fel van ajzva, orgyilkos drámák játszódnak le az éjszaka leple alatt az utcán és a házakban, a napközben meglapuló illegális szervezetek mozgolódnak, álcázott harci csapatok indulnak támadásba.

Ezek a nyugtalan éjszakák börtönre ítélik az embereket, vagyis arra,

hogy gondosan elrekesztelt ajtók mögött töltsék az éjjelt. Látszatra nincs kijárási tilalom, de éjféltől hajnalig az utcákon való közlekedés nehézségekbe ütközik és veszélyes. Az ugrásra kész és mozdulatlan város ilyenkor az iszlám milícia vagy a független harci egységek prédája. Mindkét esetben jól fölfegyverzett fiúk csapatával találjuk szembe magunkat, akik ránk szegeznek pisztolyukat, kifaggatnak mindenről, tanakodnak egymás közt, s időnként, biztos, ami biztos, börtönbe kísérnek, ahonnan azután nem könnyű kiszabadulni. Ráadásul afelől se lehetünk bizonyosak, hogy kik vetnek börtönbe minket, mert az erőszaknak még ismertető jegyei sincsenek, se egyenruha, se sapka, se karszalag, se jelvény; ezek fegyveres civilek, akiknek hatalmát minden kritika és kérdezősködés, minden feltétel nélkül el kell ismernünk, ha kedves az életünk. Néhány nap múlva azonban már kezdjük kiismerni magunkat, és osztályozzuk őket. Az az elegáns úr ünneplő öltönyben, hófehér ingben, választékos ízlésre valló nyakkendőben, nos, ez az előkelő úr, aki most puskával a hátán vonul végig az utcán, alighanem valamelyik minisztérium vagy központi hatóság milicistája. Viszont az az álarcot viselő fiú (az arcára egy gyapjúharisnyát húzott, a szemének és a szájának nyílásokat vágott), helyi fedáin;³ mi sem ismerhetjük sem az arcát, sem a nevét. Afelől sem vagyunk bizonyosak, kik lehetnek azok a zöld amerikai dzsekibe öltözött emberek, akik autón robognak, s géppisztolyuk csöve az ablakban meredezik. Talán milicisták, de az is lehet, hogy az egyik ellenzéki harci csoport tagjai (vallási fanatikuskok, anarchisták vagy a Szavak maradéka), akik öngyilkos eltökéltséggel rohannak, hogy szabotázsakciót hajtsanak végre vagy bosszút álljanak valakin.

Végző soron teljesen mindegy, hogy ki indít hajtóvadászatot ellenünk és milyen hivatalos vagy illegális szervezet csapdájába esünk. Senkinek sem öröm az ilyen megkülönböztetés, az emberek inkább elkerülik a meglepetéseket, és éjszakára gondosan elsáncolják magukat a házukban. Az én szállodám is be van zárva (a lövések dörrenései ebben az órában az egész városban elvegyülnek a nagy zajjal leeresztett zsaluk, becsapott ajtók és betolt reteszek hangjával). Senki se jön, semmi se történik. Nincs kivel szót váltanom, egyedül ücsörgök a szobámban, az asztalon lévő fényképeket és feljegyzéseket nézegetem, hallgatom a fölvelt beszélgetéseket.

3 Az iráni baloldal egyik jelentős szervezetének, a Fedáijáne Khalq (Népi Fedáijok) tagja.

DAGERROTIP

*Drága Jóisten,
mindig a megfelelő lelket
teszed a megfelelő emberbe?
És sohase szoktál tévedni?*

CINDY

*(„Gyereklevelek
a Jóistenhez”, Pax, 1978)*

FÉNYKÉP (I)

Ez a legrégibb fénykép, amit sikerült szereznem. Rajta egy katona látható, jobb kezében lánc, s ehhez egy embert bilincseltek. A katona és a láncra fűzött ember feszülten mered a fényképezőgép lencséjébe, érezzük, mennyire fontos pillanat ez nekik. A katona idősebb, alacsony férfi, egyszerű és engedelmes paraszt, nem az ő természetére szabott túl bő egyenruhát visel, a nadrágja harmonikaszzerűen lóg rajta; nagy félrecsapott sapkája alól kilátszik elálló füle, és egyáltalán roppant nevetséges figura: Svejkre emlékeztet. A láncra vert ember (keskeny, sápadt arc, beesett szem) megsebesült: a feje be van pólyálva. A fénykép alatt lévő írás azt tanúsítja, hogy a katona Mohammad Rezá Pahlavinak (Irán utolsó uralkodójának) a nagyapja, a sebesült pedig Naszr-eddin gyilkosa. A felvétel 1896-ban készülhetett, mikor Naszr-eddint, negyvenkilenc évi uralkodás után, megölte a fényképen látható merénylő. A nagyapa és a gyilkos nagyon fáradtnak látszanak, ami érthető: jó néhány napja vándorolnak már Qomból az ítélet-végrehajtás helyére - Teheránba. Álmosan vonszolják magukat a sivatagon át az izzó, fullasztó pokoli kánikulában, hátul a katona, elől pedig a csont és bőr gyilkos, akit a láncnál fogva visznek (ahogyan hajdan a mutatványosok az idomított medvét vezették, bohókás látványossággal mulattatva a közönséget az útba eső kisvárosokban, ebből tartva el magukat és az állatot). A nagyapa és a gyilkos elcsigázottan vánszorognak, egyre gyakrabban törlik le a

verejtékcseppeket homlokukról a gyilkos időnként a fejét fájlalja -, de többnyire csak hallgatnak, végül is mi beszélőnivalójuk lehet - a gyilkos gyilkolt, a nagyapa pedig a kivégzésre viszi. Perzsia ezekben az években csüggesztően nyomorúságos ország, nincs vasútja, csak az arisztokrácia jár fogaton, a fényképen látható két embernek tehát gyalog kell megtennie az utat a parancs és ítélet megszabta távoli úticélig. Útközben itt-ott agyagviskókat, nyomorgó és rongyos parasztokat látni, akik tétlenül, mozdulatlanul kuporognak a falak tövében. A közeledő rab és kísérője láttára azonban érdeklődés villan a szemükben; feltápaszkodnak, és körülfogják a porlepte jövevényeket. Kit vezetsz, uram? - kérdezik bátoratlanul a katonától. Hogy kicsodát? - ismétli a kérdést a katona, és egy ideig hallgat, hogy annál nagyobb legyen a hatás. Ez itt - szólal meg végre, és oldalba böki a rabot -, a sah gyilkosa! A nagyapa hangjában leplezetlen büszkeség cseng. A parasztok pillantásában iszonyat és csodálat keveredik. A megláncolt ember megnő a szemükben azáltal, hogy ilyen nagy urat ölt meg; a gyilkosság magasabb régióba emeli. Nem tudják eldönteni, hogy hátha támadják vagy térdre vessék magukat előtte. Ezalatt a katona az út menti cölöphöz erősíti a lánc végét, leemeli a puskát a válláról (a fegyver olyan hosszú, hogy majdnem a földet súrolja), és megparancsolja a parasztoknak: azonnal hozzanak vizet meg valami ennivalót. A parasztok a fejüket vakargatják; a faluban egy falat nem sok, annyi étel sincs, éhínség van. Tegyük még hozzá, hogy a katona is paraszt, akár a többiek, neki sincs saját neve, a faluja nevét viseli - Szavad-Kuhi; de egyenruhája és puskája van, most abban a megtiszteltetésben részesül, hogy ő kísérheti a vesztőhelyre a sah gyilkosát; ki is használja magas pozícióját, és újra rájuk parancsol, hogy hozzanak vizet, és tüstént kerítsenek valami harapnivalót, mert majd kiugrik a szeme a éhségtől; annak pedig mindenképpen elejét kell vennie, hogy a megláncolt rab útközben felforduljon a szomszédoktól vagy a kimerültségtől; különben le kellene fűjni Teheránban a nem mindennapi látványosságot: a sah gyilkosának felakasztását a sokaságtól hullámzó téren. A riadt és a katona fenyegetőzéseitől beijedt parasztok végül előhózzák, amijük van, s amivel maguk is táplálkoznak: földből kiásott gyökereket és szárított sáskát. A nagyapa és a gyilkos az árnyékba húzódva nekilátnak az evésnek, jó étvággal ropogtatják a sáskát, kiköpik a szárnyakat, vizet isznak rá, miközben a parasztok némán, irigykedve nézik őket. Mikor beesteledik, a katona kiválasztja a legjobb viskót, kikergeti a lakókat, és ideiglenes börtönné nyilvánítja. A láncot a dereka köré tekeri

(nehogy megszökjön a gyilkos), s mindketten az agyagos, svábbogaraktól hemzsegő földre fekszenek le, és a tűző napon megtett hosszú úttól elcsigázva mély álomba zuhannak. Reggelre kelve nekivágnak a parancs és ítélet megszabta úticéljuknak, vagyis északnak, Teherán felé, ugyanazon a sivatagon át, ugyanolyan rekkenő hőségben, az addigi fölállásban - elől a bepólyált fejű gyilkos, mögötte a himbálózó vaslánc, melynek végét a kísérő katona tartja, s hátul ő maga; a lötyögő egyenruhájú, félrecsapott sapkájú, elálló fülű katona olyan mókás, hogy egyből Svejks jutott eszembe, amikor először megláttam a fényképét.

FÉNYKÉP (2)

Ezen a képen a perzsiai kozákok dandárjának fiatal tisztje látható, amint a nehézgéppuska mellett álló bajtársainak a halálhozó fegyver működését magyarázza. Mivel a nehézgéppuska az 1910-es Maxim korszerűsített változata, a kép is abból az időből származhat. A fiatal tisztet (1878-as évjárat) Rezá Khánnak hívják, és annak a fegyveres őrnök a fia, akivel tizen-valahány esztendővel előbb a sivatagban találkoztunk, amint láncra fűzve vezette a sah gyilkosát. Ha összevetjük a két felvételt, mindjárt szembetűnik, hogy Rezá Khán, apjával ellentétben, valóságos izomkolosszus. Legalább egy fejjel magasabb a bajtársainál, mellkasa hatalmas, az a fajta erőművész, aki egy kézzel könnyedén összenyomja a patkót. Arc kifejezése harcias, tekintete hideg és átható; erőszakos állá, összeszorított szája örökké mosolytalan. A fején kozák sapka fekete perzsaszőrméből; említettem már, hogy a perzsiai kozákok dandárjának tisztje (abban az időben ez a sah egyetlen hadserege, s parancsnoka a szentpétervári Vszevolod Ljahov cári ezredes). Rezá Khán Ljahov kedvence; az ezredes szereti a született katonákat, a mi fiatal tisztünk pedig az a javából. Tizennégy éves korában lépett a dandárba, analfabéta volt (különbön élete végéig nem tanult meg tisztességesen írni és olvasni), de engedelmes, fegyelmezett, határozott és értelmes fiúnak bizonyult, és főleg megvolt benne az, amit a katonák vezetői képességnek neveznek, ezért aztán egyre magasabbra emelkedik a katonai ranglétrán. A nagy előléptetésekre csak 1917 után kerül sor, amikor a sah azzal gyanúsítja Ljahovot (egyébként alaptalanul), hogy a bolsevikokhoz húz, ezért felmenti és visszaküldi Oroszországba. Rezá Khán ekkor lesz ezredes és a kozák dandár parancsnoka. A dandár ettől kezdve az angolok pártfogását élvezi.

Az egyik fogadáson Sir Edmund Ironside brit tábornok lábujjhegyre ágaskodik, hogy fölrjen Rezá Khán füléig és odasúgja neki: - Ezredes, nagy lehetőségek nyílnak meg most ön előtt! Kisétálnak a kertbe, ahol a tábornok megpendíti a puccs gondolatát, egyszersemind biztosítja az ezredest London áldásáról. 1921 februárjában Rezá Khán dandárja élén bevonul Teheránba, letartóztatja a fővárosi politikusokat (tél van, hull a hó, a politikusok sokat panaszkodnak a börtöncellák hidegére és nyirkosságára), majd új kormányt alakít, melynek ő lesz a hadügyminisztere, később a miniszterelnöke. 1925 decemberében az engedelmes Alkotmányozó Gyűlés (az ezredestől és az őt támogató angoloktól rettegetve) a kozák parancsnokot Perzsia sahjává kiáltja ki. Ettől fogva fiatal tisztünket, aki a fényképen a tökéletesített típusú 1910-es Maxim nehézgéppuska működését magyarázza bajtársainak (mindnyájan orosz inget és kozák sapkát viselnek), a Nagy Rezá Sahnak, a Királyok Királyának, a Mindenható Árnyékának, Isten Helytartójának, a Világmindenség Központjának nevezik. Ő a Pahlavi-dinasztia megalapítója, mely vele kezdődik, és a sors akaratából a fiával végződik, aki ötvennyolc évvel később egy ugyanolyan hideg téli reggelen, mint amelyen apja elfoglalta a fővárost és a trónt, végleg el fogja hagyni a palotát és Teheránt, a kifürkészhetetlen sors felé repülve modern sugárhajtású gépén.

FÉNYKÉP (3)

Ha figyelmesen szemügyre vesszük az apa és a fiú képét 1926-ból, sok mindent megértünk. Ezen a fényképen az apa negyvennyolc, a fiú pedig hétéves. Minden szempontból kirívó az ellentét: a hatalmas termetű sah apa homlokát ráncolva, csípőre tett kézzel, ellentmondást nem tűrve áll ott, a mellette álló apró, törékeny fiú pedig, aki alig ér az apja derekáig, sápadtan, lámpalázasan, szófogadóan merevedik vigyázzba. Ugyanazt az egyenruhát, sapkát, cipőt, derékszíjat viselik, gombjaik száma is pontosan megegyezik - tizennégy. Az apa ragaszkodott az egyforma öltözethez, hogy a fia, aki semmiben sem hasonlít rá, legalább külsőre legyen pontosan azonos vele. Márpedig a fiú nagyon is érzi ezt a különbséget, s bár természeténél fogva gyenge akaratú, ingadozó és tétova, mindenáron igyekszik majd hasonlítani az apa kíméletlen, zsarnoki személyiségéhez. Ettől fogva kétfajta természet él és fejlődik ki benne - a sajátja és a példaképül választott; a vele született

és a szülői, melyet nagy becsvággyal próbál majd kifejleszteni magában. Az apai hatás olyan erős, hogy amikor sok évvel később a fiú elfoglalja a trónt, ösztönösen (de gyakran tudatosan is) az apját fogja utánozni, és még uralkodása végén is apja korlátlan hatalmára hivatkozik. Az apa egyelőre erős kézzel, nagy hévvel lát neki az ország kormányzásának. Elhivatottságot érez, és tudja, mit akar (az ő brutális nyelvén szólva, a sötét csöcseléket munkára kell hajtani, és olyan erős, korszerű államot felépíteni, hogy - az ő szavai szerint félelmében mindenki a nadrágjába csináljon). Porosz módra, vaskézzel uralkodik, de egyszerű, gazdálkodói módszereket alkalmaz. Az ősi, szunnyadó Irán alapjaiban rendült meg (az ő parancsára nevezik Perzsiát attól fogva Iránnak). Uralkodását egy tekintélyes hadsereg megszervezésével kezdi. Százötvenezer embernek ad egyenruhát és fegyvert. A hadsereg a szeme fénye, legfőbb szenvedélye. Mindig van rá pénz, mindig meg kell legyen mindene. A hadsereg tereli a népet a korszerűség, a fegyelem, az engedelmesség útjára. Mindenki vágja magát haptákba! Ezentúl senki se járhat viseletben. Mindenkinek európai ruhát kell hordania! Tilos iráni sapkát viselnie. Mindenki hordjon európai sapkát! Betiltja a csador viselését. A rendőrség az utcán letépi a rémült asszonyok fejről a csadort. Masad mecsetjeiben a hívők hevesen tiltakoznak az efféle módszerek ellen. A sah kivezényli a tüzéséget; lerombolják a mecsetet, és lemészárolják a lázadókat. Parancsot ad a nomád törzsek letelepítésére. A nomádok ellenállnak. Megmérgezteti a kútjaikat, s ezzel éhhalálra ítéli őket. Mikor a nomádok továbbra is ellenállnak, büntetőszázadokat küld ellenük, melyek lakatlan földdé változtatnak egész körzeteket. Sok vér folyik Irán útjain. Nem szabad lefényképezni a tevéket. A sah szerint a teve ősi állat. Qomban az egyik móllá ellene prédikál. Behatol a mecsetbe, és bottal tanítja móresre a bírálóját. Madreszi, a nagy ajatollah fölemeli a szavát ellene, ezért évekre tömlőcbe vetik. A liberálisok bátoritanul tiltakoznak az újságokban. Betiltja az újságokat, a liberálisokat börtönbe zárítja. Néhányat közülük befalaztat egy toronyba. Annak, akit elégedetlenkedőnek vél, mindennap jelentkeznie kell a rendőrségen. Még az arisztokrata hölgyeket is ájulás környékezi, ha a fogadásokon zord pillantást vet rájuk ez a mogorva és megközelíthetetlen óriás. Rezá Khán élete végéig számtalan szokást őriz meg falun töltött gyermekkorából és a kaszárnyai időkből. A palotában is a padlón hál, csak egyenruhát visel, egy kondérból eszik a katonákkal. Belevaló fickó! Mohón veti rá magát a földre és a pénzre. Élve hatalmával,

páratlan vagyont halmoz fel. Ő a leghatalmasabb hűbérúr, háromezer falu és kétszázötvenezer jobbágy ura, részvényes a gyárakban, részesedik a bankok jövedelméből, adót vet ki, folyton-folyvást csak számol, újabb és újabb összegekkel szaporítja vagyonát. Elég, ha fölcsillan a szeme, ha meglát egy gyönyörű erdőt, zöldellő völgyet, termékeny ültetvényt, és az erdő, a völgy, az ültetvény máris az övé; lankadatlanul és kielégíthetetlenül szaporítja birtokait, gyarapítja, sokszorozza tulajdonát. Senki sem közelítheti meg a mezsgyét, mely az uralkodó földjének határát jelzi. Egyik nap látványos kivégzést rendeznek - a sah parancsára a katonai kivégzőosztag megöl egy szamarat, mely a tilalommal dacolva arra vetemedett, hogy behatoljon Rezá Khán földjére. Az ítélet végrehajtására összeterelik a környező falvak parasztjait, hogy egyszer s mindenkorra a fejükbe verjék, hogyan kell tiszteletben tartani az uralkodó birtokait. De az öreg sahnak minden kegyetlensége, mohósága és különcsége mellett érdemei is voltak. Az első világháború után megmentette Iránt a széthullástól, igyekezett korszerűsíteni az országot, utakat és vasutat, iskolákat és hivatalokat, repülőtereket és új lakónegyedeket építtetett. A nép azonban szegény maradt és egykedvű, és amikor Rezá Khán eltávozott az élők sorából, sokáig örvendezve ünnepelte a nagy eseményt.

FÉNYKÉP (4)

Ez a híres kép annak idején az egész világon szenzációt keltett: Sztálin, Roosevelt és Churchill karosszékben ülnek a tágas verandán. Sztálin és Churchill egyenruhában. Roosevelt sötét öltönyben. Teherán, napfényes téli reggel, 1943. Mindenki derűsen tekint a világba ezen a képen, és ez számunkra örvendetes, mert tudjuk, hogy közben a történelem legnehezebb háborúja zajlik, és ezeknek az embereknek arckifejezése nagyon fontos: reményt kell hogy ébresszen. A fotóriporterek már befejezték munkájukat, és a három nagy a hallba vonul vissza egy kis magánbeszélgetésre. Roosevelt azt kérdezi Churchilltől, hogy tulajdonképpen mi is történt ennek az országnak az uralkodójával, Rezá sahhal („nem tudom, jól ejtem-e ki a nevét”, teszi hozzá Roosevelt). Churchill megvonja a vállát, nem szívesen beszél róla. A sah csodálta Hitlert, és Hitler embereivel vetette körül magát. Egész Irán tele volt németekkel - a palotában, a minisztériumokban, a hadseregben, mindenütt németek. Teheránban az Abwehrnek hatalmas befolyása volt, és a sah pártfogását élvezte, hiszen

Hitler Anglia és Oroszország ellen harcolt, a mi uralkodónk pedig nem szenvedhette se Angliát, se Oroszországot; elégedetten dörzsölgette a kezét, mikor a Führer hadai előretörték. London viszont az iráni olajért, a brit flotta üzemanyagáért reszketett. Moszkva pedig attól tartott, hogy a németek partra szállnak Iránban, és hátba támadják a Kaszpi-tenger térségében. De mindenekelőtt az Iránt átszelő vasútról volt szó; az amerikaiak és az angolok ugyanis ezen akartak fegyvert és élelmiszert szállítani Sztálinnak. A sah ezt megakadályozta, a pillanat pedig drámai volt: a német hadosztályok egyre mélyebben nyomultak előre Keleten. Ilyen körülmények között a szövetségesek erélyes lépésre szánták rá magukat - 1941 augusztusában a brit hadsereg és a Vörös Hadsereg bevonult Iránba. A tizenöt iráni hadosztály minden nagyobb ellenállás nélkül megadta magát; a sah ezt egyszerűen nem akarta elhinni, személyes megaláztatásként és vereségként fogadta. A katonák közül sokan hazaszöktek, a többieket a szövetségesek a kaszárnnyákba zárták. Hadsereg nélkül a sah nem számított, megszűnt létezni. De az angolok még azokat az uralkodókat is tiszteletben tartják, akik elárulták őket, ezért tisztes megoldást ajánlottak. Kegyeskedjék öfelsége lemondani a fia javára, jó véleménnyel vagyunk róla, és biztosítjuk támogatásunkról. Azt persze ne gondolja öfelsége, hogy más megoldás is létezhet a számára! A sah beletörődik a sorsába, és még ugyanabban az évben, vagyis 1941 szeptemberében huszonnégy esztendőes fia, Mohammad Rezá Pahlavi foglalja el a trónt. Az öreg sah ettől kezdve már csak magánszemély, és életében először civil ruhába öltözik. Az angolok elviszik hajón Afrikába, Johannesburgba (ahol három unalmas, bár kényelmes év után, melyről nincs mit mondani, meghal). *We brought him, we took him* zárta le a kérdést tömören Churchill (mi raktuk oda, mi mozdítottuk el).

A JEGYZETEKBŐL (I)

Ügy látom, hogy néhány fénykép hiányzik, vagy egyszerűen nem találom őket. Nincs például fényképem az utolsó sah kora ifjúságából, sem pedig 1939-ből, amikor a teheráni tisztiiskola növendékeként, a huszadik születésnapja után apja tábornokká nevezi ki. Első feleségéről, Fauziáról sincs fényképem, amint tejben fürdik. A feltűnő szépségű Fauzia, Faruk király húga valóban tejben fürdött, de Asraf hercegnő, a fiatal sah ikertestvére - s mint rebesgették: rossz szelleme és gonosz lelkiismerete -

valami maró szert szórt a kádba; lám, micsoda botrányok voltak a palotában. Van viszont egy 1941. szeptember 16-i keltezésű fényképem az utolsó sahról, amikor mint Mohammad Rezá Pahlavi elfoglalja a trónt. A sovány, diszgyenruhás sah karddal az oldalán ott áll a parlament üléstermében, és a kezében tartott papírlapról olvassa fel az eskü szövegét. Ezt a képet később úton-útfélen látni lehetett a sah tiszteletére készült albumokban, melyeket tízesével, százasaival jelentettek meg. A sah szívesen lapozgatta a róla irt könyveket, és nézegette a tiszteletére kiadott albumokat. Nagy örömmel leplezte le a róla készült egész alakos és mellszobrokat. Mindenütt találkozni lehetett a sah képmásával. Bárhol állt is meg az ember, elég volt, ha csak kinyitotta a szemét: a sah ott volt. Mivel a természet nem ajándékozta meg magas termettel, a fényképészeknek úgy kellett beállítani az objektívet, hogy mindenképpen magasabbnak lássék másoknál. E fáradozásukban ő maga is segítségükre volt azzal, hogy mindig magas sarkú cipőt hordott. Alattvalói csókkal illették a cipőjét. Nekem is van egy képem, amelyiken emberek fekszenek a lába előtt, és a cipőjét csókolják. Ezzel szemben nincs fényképem az 1949-es egyenruhájáról. Ezt golyók ütötték át, vér áztatta, és Teheránban a tisztiklubban állították ki mint ereklyét és örök mementót. Ezt az egyenruhát viselte a sah, mikor egy fotóriporternek álcázott fiatalember ráfogta a fényképezőgépbe szerelt pisztolyt, és egy sorozatot eresztve beléje, súlyosan megsebesítette. Összesen öt merényletet követtek el ellene. A fenyegetettség légköre vette körül (egyébként joggal), ezért rendőrök sokaságától körülfogva mert csak közlekedni. Az irániak legnagyobb bosszúságára nemegyszer került sor olyan rendezvényekre, amelyekre biztonsági okból csak külföldiek kaptak meghívót. Honfitársai gúnyosan azt mondogatták róla, hogy csak repülőn vagy helikopteren jár a saját országában, és madártávlatból, vagyis ebből a kényelmes, az ellentmondásokat elmosó perspektívából nézi a tulajdon országát. Khomeiniről sincs régebbi fényképem. Az én fényképgyűjteményemben Khomeini már öreg; mintha nem is lett volna soha fiatal vagy érett férfi. Az iráni fanatikuskok szentül meg vannak győződve róla, hogy Khomeini az a bizonyos tizenkettedik imám, a Régóta Várt, aki a IX. században tűnt el, és most, több mint ezer esztendő múltán tér vissza, hogy megszabadítsa őket a szegénységtől és üldöztetésektől. Ez bizony paradoxon, de annyi bizonyos, hogy Khomeini minden fényképen már mint aggastyán látható, mintegy alátámasztva ezt a csalóka hitet.

FÉNYKÉP (5)

Bizonyára ez Moszádegh hosszú életének legszebb napja. A doktor most lép ki a parlamentből: az ujjongó tömeg a vállára emeli. Moszádegh mosolyog, jobb kezét feltartja és integet. Három nappal korábban, 1951. április 28-án nevezték ki miniszterelnöknek, és ezen a napon hagyta jóvá a parlament a kőolaj államosításáról szóló törvénytervezetet. Ezzel Irán legnagyobb kincse a nép tulajdonába került. Nem könnyű elképzelni azt a légkört, mert a világ azóta sokat változott. Azokban az években olyasmit csinálni, mint amire Moszádegh vetemedett, annyit jelentett, mint váratlanul bombát dobni Londonra vagy Washingtonra. És a lélektani hatás is hasonló sokkot, rémületet, dühöt és felháborodást váltott ki. Valahol, valamilyen Iránban egy öreg népámító ügyvéd - kétségkívül bujtogató - kezét mert emelni az angol-iráni cégre, birodalmunk egyik pillérére. Ez hallatlan és - ami ennél fontosabb - megbocsáthatatlan! A gyarmati tulajdon valóban szent és sérthetetlen volt. De ezen a napon, melynek fennkölt hangulata ott tükröződik a fényképen látható minden arcon, az irániak még nem sejtik, hogy gaztettet követtek el, amiért lakolniuk kell. Egyelőre egész Teherán örömmámorban úszik, mert megélte az idegen és gyűlölt múlttól való megtisztulás nagy napját. A kőolaj a mi vérünk!, kiáltozza ütemesen az őrző tömeg, a kőolaj a mi szabadságunk! A palotára is áterjed a város lelkesedése: a sah aláírja az államosítási okmányt. Mindenki barátságos mindenkihez, ritka pillanat ez, s nemsokára már csak emlék: a nemzetsalád egyetértése nem tart sokáig; Moszádegh és a két Pahlavi (apa és fiú) közt sem volt soha valami jó viszony. A francia haladó politikai eszméket valló, liberális és demokrata szellemű Moszádegh ugyanis hitt a parlament intézményében, a szabad sajtóban, és fájlalta, hogy hazája függőségbe került. Már az első világháború idején, mikor az Európában folytatott tanulmányai után hazatér és parlamenti képviselő lesz, erről a fórumról indít harcot a korrupció, a lakájszellem, a hatalom kegyetlenkedései és a kiváltságosak megvásárolhatósága ellen. Amikor Rezá Khán államcsínyt hajt végre, és fejére teszi a sahi koronát, Moszádegh nagy hévvel lép föl ellene, ostoba tuskónak és trónbitorlónak nevezi, és hogy kifejezze tiltakozását, lemond parlamenti tagságáról, és visszavonul a közéletből. Rezá Khán bukása után Moszádegh és a hozzá hasonló politikusok hívei előtt nagy lehetőségek nyílnak meg. A fiatal sah

olyan ember, akit az idő tájt sokkal jobban érdekel a szórakozás és a sport, mint a politika, ezért mód nyílik a demokrácia megteremtésére, és az ország teljes függetlenségének kivívására. Moszádegh hatalma olyan nagy, és az általa hirdetett jelszavak annyira népszerűek, hogy sikerül a sahot háttérbe szorítania. Az naphosszat futballozik, saját repülőgépén utazgat ide-oda, álarcosbálokat rendez, elvállik, aztán újra megnősül, Svájcba jár síelni. A sah sohasem volt népszerű, azoknak a köre, akikkel közelebbi kapcsolatot tartott fenn, nagyon is szűk volt. Ehhez a körhöz most mindenekelőtt a tisztek tartoznak, a palota legfőbb támaszai. Egyrészt az idősebb tisztek, akik még nem felejtették el, milyen nagy volt a hadsereg befolyása és hatalma Rezá sah idejében, másrészt a fiatalok, az új sah bajtársai a katonai akadémiáról. A katonák rossz szemmel nézik Moszádegh demokratizmusát és az utca népének uralmát, mely Moszádegh támogatását élvezi. De Moszádegh maga mögött tudja az akkoriban legnagyobb befolyású személyt - Kásháni ajatollahot, s ez azt jelenti, hogy az öreg doktor mögé felsorakozott az egész nép.

FÉNYKÉP (6)

A sah Rómában, új feleségével, Szoraja Eszfandijárral. Nem nászút ez, nem vidám és gondtalan kalandozás távol a mindennapi élettől és a bosszúságoktól, dehogyis! Menekülés az országból. A harmincnégy éves sah (világos, kétsoros öltönyben, fiatalon, napbarnított arccal) még ezen a beállított képen se bírja leplezni idegességét; ezen nincs is mit csodálkoznunk, hiszen ezekben a napokban dől el a sorsa; még kérdés, visszatérhet-e a trónra, melyet oly sietve hagyott el, vagy egész életét száműzetésben tölti. Ezzel szemben a feltűnő, de hideg szépségű Szoraja, a bakhtjár törzs vezetőjének és egy Iránban letelepedett német nőnek a lánya, sokkal fegyelmezettebbnek látszik; arcáról semmit se lehet leolvasni, annál is kevésbé, mert napszemüvege mögé rejti. Előző nap, vagyis 1953. augusztus 17-én érkeztek Iránból, saját repülőjükön (a sah mindig szeretett pilótáskodni, pihentette), és a pazar Excelsior Hotelban szálltak meg, ahol most húsz-harminc fotóriporter egymás sarkát taposva lesi, hogy mikor bukkan fel a császári pár. Rómában a nyári vakáció időszakában rengeteg a turista, az olasz strandokon óriási a tömeg (akkor kezdődik a bikini divatja). Európa pihen, vakációzik, műemlékeket látogat, jó vendéglőkben étkezik, a hegyeket járja, kempingezik, erőt gyűjt, és felkészül az őszi

hidegre és a havas télre. Teheránban nincs nyugalom, itt senki se gondol a kikapcsolódásra, puskaporos a levegő, szinte hallani, ahogyan a késeket élesítik. Mindenki arról beszél, hogy valaminek végre már történnie kell, és hogy bizonyosan történni is fog (mindenki érzi a sűrűsödő levegő fojtogatását, a közelgő robbanást), de csak egy maroknyi összeesküvő tudja, hogy ki is fogja elkezdni a dolgot, és hogyan. Véget ért doktor Moszádegh kétévi kormányzása. A doktor élete veszélyben forog (minthogy demokrata és liberális, nemcsak a sah emberei, de az iszlám fanatikuskok is bosszút forralnak ellene), ezért ágyastul, pizsamástul (pizsamában fogadta ügyfeleit), gyógyszeres táskájával egyetemben beköltözött a parlament épületébe, abban a hiszemben, hogy ott biztonságban lesz. Többé ki se mozdult onnan, de annyira összeroppant, hogy akik abban az időben találkoztak vele, könnyeket véltek látni a szemében. Minden reménye szertefoszlott, elképzelései nem váltak valóra. Az angolokat elkergette ugyan az olajmezőkről, azt hangoztatva, hogy minden országnak joga van saját természeti kincseihez, de megfélemlkezett róla, hogy az erő többet elérhet, mint a jog. A Nyugat blokád alá vette Iránt, bojkottálta az iráni kőolajat, ami ezáltal tiltott gyümölcsé vált a világpiacon. Moszádegh arra számított, hogy az amerikaiak majd igazat adnak neki az Angliával folytatott pörében. De az amerikaiak nem segítettek. Iránnak a kőolajon kívül nem sok eladni való terméke van, így aztán csakhamar a tönk szélére jutott. A doktor egyre-másra írta a leveleket Eisenhowernek, a lelkiismeretére s a józan észre hivatkozott, de levelei válasz nélkül maradtak. Eisenhower a kommunizmus hívének tartotta. Moszádegh valójában független hazafi; ellenzi a kommunizmust. De senki se hallgatta meg, mert a világ hatalmasai szemében a gyengén fejlett országok patriótái már eleve gyanúsak. Eisenhower a sahkal tárgyal, egyezkedik vele, számít rá, de a sahot a saját országában bojkottálják, jó ideje már, hogy ki sem mozdul a palotájából, szorong, depressziós; fél, hogy a kiszámíthatatlan és haragvó tömeg elúzi trónjáról; még nem tudja, hogy megfogadja-e a palotához legközelebb álló tisztek tanácsát: eltávolítani Moszádeghet, ha meg akarja menteni a monarchiát és a hadsereget (Moszádegh azzal haragította magára a tiszteket, hogy menesztett huszonöt tábornokot, a haza és a demokrácia elárulásának vádjával). A sah sokáig nem tudta rászánni magát a döntő lépésre, mellyel fölégetné az utolsó, már amúgy is rozoga hidat maga és Moszádegh elnök között (mindketten túlságosan belebonyolódtak már ebbe a játszmába, itt

már nincs megoldás, hiszen a sah által képviselt egyeduralkodó és Moszádegh által hirdetett demokrácia került szembe egymással), a sah talán azért is halogatja a döntést, mert az öreg doktort mégiscsak respektálja, vagy egyszerűen csak nincs mersze hadat üzeni neki; maga is bizonytalan, nincs meg benne a szükséges hajthatatlanság. Azt szeretné, hogy mások végezzék el helyette ezt az egész fájdalmas és brutális műveletet. Mivel nem tud dönteni, ingerült hangulatban Rámszarba, a kaszpi-tengeri nyári rezidenciájába vonul vissza, ahol végül is alá fogja írni az ítéletet a miniszterelnök ellen; de a hír valahogy kiszivárog, és a Moszádeghgel való leszámolási kísérlete kudarcra vezet. Ekkor anélkül, hogy az események további alakulását megvárná (egyébként számára kedvezőek lennének), fiatal feleségével együtt Rómába menekül.

FÉNYKÉP (7)

Ezt a fényképet olyan vigyázatlanul vágta ki egy újságból, hogy nincs rajta a kép aláírása. Magas gránittalpazaton álló lovas szobrot ábrázol; a lovas herkulesi termetű, kényelmesen ül a nyeregben, bal kezét a nyeregkápán nyugtatja, jobb kezével pedig előre mutat valami cél (alighanem a jövő) felé. A lovas nyaka köré kötelet hurkoltak, s kötél van a ló nyakán is. Egy csapat férfi teljes erőből húzza a köteleket. Mindez egy sokaságtól hangyálló téren történik: a tömeg a férfiakra mered, akik a kötelekbe fogva magukat, igyekeznek ledönteni a súlyos bronzszobrot. A fénykép abban a pillanatban készült, amikor a kötelek már húrként feszültek, a ló meg a lovasa már oldalra billent, s egy pillanat múlva lezuhan a földre. Önkéntelenül is átvillan az agyunkon, hogy azoknak az embereknek, akik oly roppant erőfeszítéssel és elszántsággal húzzák a köteleket, lesz-e annyi idejük, hogy félreugorjanak, mert bizony mozdulni sem lehet a tülekedő, szájtáti népségtől. A kép valamelyik sah (apa vagy fiú) szobrának ledöntését ábrázolja Teheránban vagy egy másik iráni városban. Immár bajos megállapítani, melyik évben készülhetett, mert mindkét Pahlavi szobrait többször is ledöntötték, vagyis mindig, valahányszor alkalom nyílt rá. Most is, alighogy híre ment, hogy a sah elköltözött a palotából és Rómába menekült, az emberek kiözönlöttek a terre, és ledöntötték a dinasztia emlékműveit.

ÚJSÁG (I)

A teheráni napilap, a *Kajhán* riportere interjút készített a sah szobrainak lerombolójával:

- Ön, Gholám, nagy népszerűségnek örvend területében mint a sah szobrainak lerombolója, úgy is mondhatnánk, hogy ebben a szakmában szinte veterán.

- Így van. Először az öreg sah, vagyis Mohammad Rezá szobrát romboltam le 41 -ben, amikor le kellett mondania. Még emlékszem, hogy ujjongott a város, amikor híre kelt, hogy az öreg sah távozik. Mindenki azon nyomban nekiesett a szobornak. Akkor még egészen fiatal voltam, és segítettem apámnak, aki a szomszédokkal együtt azt a szobrot döntötte le, amit Rezá Khán a mi kerületünkben állíttatott fel magának. Azt is mondhatom, hogy ez volt a tűzkeresztségem.

- És üldözték ezért?

- Akkor még nem. Abban az időben, az öreg sah távozása után egy ideig szabadság volt. A fiatal sahnak még nem volt elég ereje, hogy ránk kényszerítse a hatalmát. Ki üldözött volna akkor? Hiszen mindenki a monarchia ellen volt. Csak a tisztek egy része no meg az amerikaiak támogatták a sahot. De nemsokára puccsot szerveztek, börtönbe vetették a mi Moszádeghünket, meggyilkolták az embereit és a kommunistákat. A sah meg visszajött és bevezette a diktatúrát. Ez 1953-ban történt.

- Emlékszik még 53-ra?

- Már hogyan emlékeznék, hisz ez volt a legfontosabb esztendő; akkor ért véget a demokrácia, és kezdődött el a másik rendszer. Mindenesetre jól emlékszem, hogy amikor a rádióban bejelentették: a sah Európába menekült, az emberek kitódultak az utcára, és döntögetni kezdték a szobrokat. Meg kell mondani, hogy a fiatal sah alighogy trónra lépett, egyfolytában szobrokat állíttatott az apjának meg magának, így hát jócskán volt mit ledönteni. Az apám már nem élt, én meg közben felnöttem, és a szobrokat már önállóan döntögettem.

- No és sikerült minden szobrot megsemmisíteni?

- Igen, minden simán ment. Mire a puccs után a sah visszajött, egyetlen Pahlavi-szobor se maradt. De rögvest újabb szobrokat állíttatott az apjának és magának.

- Ezek szerint, amit maga ledöntött, azt ő menten felállíttatta, amit pedig ő felállított, azt maga ledöntötte, s ez így ment vég nélkül?

- Valóban így ment. Az ember egyszerűen tehetetlen volt. Mi

ledöntöttünk egyet, erre ő hármat állíttatott fel helyette, mi leromboltuk azt a hármat, erre ő nyomban tízet emeltetett. Nem volt se vége, se hossza.

- Később aztán újra nekilátott a munkának, igaz?

- A dolgot 63-ra terveztük, vagyis annak a felkelésnek az alkalmából akartunk döntögetni, mely azután robbant ki, hogy a sah börtönbe vetette Khomeinit. Csakhogy akkor a sah olyan vérfürdőt rendezett, hogy nem volt időnk semmit se ledönteni, és újra el kellett rejteni a köteleket.

- Ezt úgy értem, hogy speciális köteleket használtak erre a célra?

- Hát persze! A vastag szizálköteleket az egyik kötélárusnál rejtettük el, a bazárban. Nem volt mese, ha a rendőrség a nyomunkra akad, falhoz állítanak. Az alkalmas pillanatra vártunk, és töviről hegyire átgondoltunk, begyakoroltunk, előkészítettünk mindent. Az utolsó forradalom alatt, vagyis 79-ben, az volt a baj, hogy nagyon sok amatőr látott neki a munkának, sok volt a baleset, mert a szobrokat a fejükre rántották. Egy szobrot nem könnyű ledönteni, ehhez szaktudás és nagy gyakorlat kell. Tudni kell, hogy milyen anyagból készült, mekkora a súlya, magassága, odahegesztették-e körös-körül vagy csak cementtel van odaerősítve; aztán még azt is tudni kell, hogy hová hurkoljuk a kötelet, melyik oldalára döntsük, s hogy aztán hogyan kell szétrombolni. Mi már akkor kidolgoztuk a módszereket, mikor a sah új szobrot állíttatott. Ez jó alkalom volt, hogy mindent pontosan szemügyre vegyünk, vagyis hogy milyen a szobor felépítése, üres-e belül vagy tömör, és ami a legfontosabb hogyan kapcsolódik a talpazathoz, miképpen erősítették oda.

- Sok időt áldozott erre?

- Azt meg HISZEM! Tudja, az utóbbi időben egyre több szobrot állíttatott magának a sah. Mindenhol -- tereken, utcákon, pályaudvarokon, utak mellett. De ezenkívül még mások is emeltek neki szobrot. Aki jó szerződést akart kötni, és meg akarta előzni a versenytársát, igyekezett elsőként szobrot állítani neki. Ezért aztán sok volt a selejtmunka, és mikor rákerült a sor, ezeket a szobrokat könnyű volt ledönteni. De bevallom, volt idő, mikor magam is kételkedni kezdtem benne, hogy képesek leszünk-e lerombolni ennyi temérdek szobrot. Hiszen százával állították fel őket. Olyan keményen dolgoztunk, hogy szakadt rólunk a veríték. A kezem csupa bőrkeményedés meg hólyag volt.

- Ezek szerint a maga munkája, Gholám, nagyon érdekes lehetett.

- Nem munka volt ez, hanem kötelesség. Nagyon büszke vagyok rá, hogy a sah szobrainak lerombolója lehettem. Azt hiszem, mindenki, aki

részt vett a szobrok ledöntésében, ugyanolyan büszkeséget érez. Amit mi tettünk, azt mindenki láthatja, hiszen minden talapzat üresen áll, a szobrokat szétvertük, vagy ott kallódnak valahol az udvarokon.

KÖNYV (i)

David Wise és Thomas B. Ross amerikai riporterek a *The Invisible Government* (A láthatatlan kormányzat) című könyvükben (London, 1965) ezt írják:

Nem kétséges, hogy a CIA szervezte meg és vezette azt a puccsot, mely 1953-ban Moszádegh miniszterelnök bukásához vezetett, és biztosította a trónt Mohammad Rezá Pahlavi sah számára. De azt kevés amerikai tudja, hogy a puccs élén Theodore Rooseveltnél unokája, a CIA ügynöke állt. Ez az ember - Kermit Rooseveltnél - Teheránban olyan látványos hadműveletet hajtott végre, hogy hosszú ideig Mister Iránnak nevezték CIA-körökben. Azt a legendát terjesztették róla, hogy személyesen irányította a Moszádegh eltávolítását célzó hadműveletet, és saját kezűleg szorította a pisztolyt az iráni páncélos hadosztály parancsnokának halántékához, amikor a hadoszlop feltűnt Teherán utcáin. De egy másik ügynök, aki nagyon jól tudta, hogyan zajlottak az események, ezt a változatot „kissé romantikusnak” nevezte, és így nyilatkozott: „Kermit vezette az egész hadműveletet, de nem a nagykövetség épületéből, hanem egy teheráni pincéből”, és elismerően hozzáfűzte: „Ez valóban James Bondhoz méltó tett volt.”

Fazollah Záhedi tábornok, akit a CIA Moszádegh miniszterelnök helyére szemelt ki, szintén olyan ember, aki méltán lehetne egy kém-történet hőse. Magas, jóvágású szoknyavadász volt, harcolt a bolsevikok ellen, azután elfogták a kurdok, 1942-ben pedig az angolok tartóztatták le, mivel felmerült a gyanú, hogy Hitler ügynöke. A második világháborúban az angolok az oroszokkal szövetségben elfoglalták Iránt. Amikor Záhedit letartóztatták, a brit ügynökök szerint a következő holmikat találták a hálószobájában: német automatafegyver-kollekciót, női selyembugyit, egy kevés ópiumot, a hegyekben bujkáló német ejtőernyősök leveleit, valamint egy listát Teherán legpikánsabb prostituáltjairól, képekkel illusztrálva.

A háború után Záhedi visszatért a közéletbe. Belügyminiszter, amikor Moszádeghet miniszterelnökké nevezték ki 1951-ben. Moszádegh állami

kezelésbe vette a brit Anglo-Iranian Companyt, és lefoglalta a nagy olajfinomítót Abadánban, a Perzsa-öbölben.

Moszádegh nem tiltotta be a Tudét,⁴ vagyis az iráni kommunista pártot, ezért Londonban és Washingtonban ferde szemmel néztek rá; attól féltek, hogy Irán hatalmas olajtartalékai az oroszok kezére kerülnek. Moszádegh, aki az ágyából irányította az ország ügyeit - azt állította, hogy súlyos beteg -, szakított Záhedivel, mikor az tiltakozott a kommunistákkal szemben tanúsított engedékenysége miatt. Ez volt a helyzet az országban, amikor a CIA és Kermit Roosevel munkához láttak, hogy Moszádeghet eltávolítsák, és Záhedit tegyék a helyére.

Moszádegh megbuktatását a brit és az amerikai kormány közösen határozza el. A CIA úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a művelet sikerrel kecsegtet, mert a körülmények kedvezőek. Az akkoriban harminchét esztendő, de a hírszerzésben veterán Kermit Roosevelt titokban érkezett Iránba. Autóval ment át a határon, eljutott Teheránba, és ott eltűnt. El kellett tűnnie, mert már nemegyszer járt Iránban, és ismerték az arcát. Többször is lakást változtatott, hogy Moszádegh ügynökei ne akad hassanak a nyomára. Őt amerikai segített neki, többek között a CIA ügynökök az amerikai nagykövetségről. Ezenkívül néhány helyi ügynök is együttműködött vele, például az iráni hírszerzés két magas rangú tisztviselője; velük összekötők segítségével tartotta a kapcsolatot.

Augusztus 13-án a sah aláírt egy határozatot, amelyben felmenti Moszádeghet, és a helyére Záhedit nevezi ki miniszterelnöknek. Moszádegh azonban letartóztatja azt az ezredest (a Szavak későbbi főnökét, Nematolláh Nasszirit), aki a határozatot átadja neki. A tömegek kivonulnak az utcára, hogy tüntessenek a sah döntése ellen. Ilyen körülmények közt a sah és felesége, Szoraja repülön Bagdadba, onnan pedig Rómába menekül.

A következő két napon teljes a zűrzavar az országban; megszakad minden kapcsolat Roosevelt és az ügynökei közt. Közben a CIA főnöke, Allen Dulles is Rómába érkezik, hogy megbeszélje Mohammad Rezával az akciót. Teheránban kommunista tömegek ellenőrzése alá kerül az utca. A sah távozását ünneplik, lerombolják a szobrait. A kaszárnnyákból kivonul a katonaság, és lassanként körülfogja a tüntetőket. Augusztus 19-én Kermit Roosevel, aki továbbra se jön elő rejtékhelyéről, parancsot ad iráni

4 Pontosabban Khezb-e Tude (Néppárt), 1941-ben alakult az iráni Kommunista Párt utódaként.

ügynökeinek, hogy mindenkit, akit csak lehet, vezényeljenek ki az utcára.

Az ügynökök fölkeresik a sportklubokat, és súlyemelőkből és atlétákból álló bizzarr keverék népséget toboroznak össze; ezek nem mindennapi látványt nyújtanak. És a menet megindul a bazáron át, a sahót éltetve.

Este Záhedi előbújik rejtekhelyéről. A sah visszatér a száműzetésből. Moszádeghet börtönbe vetik. A Tudepárt vezetőit lemészárolják.

Az USA természetesen sohasem ismerte el hivatalosan, hogy a CIA milyen szerepet játszott ezekben az eseményekben. Még aránylag Dulles mondott a legtöbbet, amikor megvált a CIA-tól, és 1962-ben fellépett a CBS televíziós programjában. Mikor megkérdezték tőle, igaz-e, hogy „a CIA több millió dollárt költött olyan személyek fölbérlésére, akik az utcán tüntettek és más olyan akciókra, amelyek célja Moszádegh eltávolítása volt”, Dulles azt válaszolta: „Én csak annyit mondhatok, hogy ez az állítás, miszerint sok dollárt adtunk ki erre a célra, nem felel meg a valóságnak.”

KÖNYV (2)

Két francia riporter, Claire Eriére és Pierre Blanchet ezt írják *Iran: la revolution au nom de Dieu* (Irán: forradalom Isten nevében) című könyvükben (Párizs, 1979):

„Roosevelt érkezettnek látta az időt, hogy harcba vesse Saabán Bimoh alakulatait. Saabánt mindenki »Agynélkülinek« nevezte, aki egyébként a teheráni lumpen elemek gengijének főnöke és Zur Kháne, vagyis a nemzeti birkózás nagymestere volt. Saabán összegyűjti háromszáz-négyszáz kollégáját, akik jól tudnak verekedni, s ha kell, löni is. Persze csak azzal a feltétellel vállalja el, ha fegyvert kapnak. Az Egyesült Államok új nagykövete, Loy Henderson elmegy a Nemzeti Bankba, ahol dollárkötegeket vesz fel, és ezekkel megtölti a kocsiját. Négyszázezer dollár volt nála, állítólag. Az egészet beváltja ríálra.

Augusztus 19-én irániak kisebb csoportjai (az »Agynélküli« emberei) előveszik ezeket a bankjegyeket, azt ordítván: »Kiáltsátok ti is velünk - éljen a sah!« Aki hajlandó éltetni a sahót, tíz riált kap. A parlament körül egyre nagyobb csoportok verődnek össze, végül is menetté tömörülnek, mely bankjegyeket lobogtatva kiáltozza: »Éljen a sah!« A tömeg egyre nő - van, aki a sahót élteti, mások Moszádeghet.

De váratlanul páncéloskocsik bukkannak fel, megtámadják a sah ellenfeleit: Záhedi lép színre. Ágyúkból és gépfegyverekből tüzelnek a

tömegre. Már az első tűzre kétszáz halott és több mint ötszáz sebesült rogyik a földre. Négykor már vége mindennek; és Záhedi táviratozik a sahnak, hogy visszatérhet Rómából.

1953. október 26-án Tejmur Bakhtjárt nevezik ki Teherán katonai kormányzójává. Olyan kíméletlen és kegyetlen, hogy csakhamar rajta ragad a »Gyilkos« csúfnév. Főleg Moszádegh rejtőzködő híveit veszi üldözőbe. A Qaszr börtönből szélnek ereszti a bűnözőket. Harckocsik és páncélozott járművek veszik körül a börtönt, ahová katonai teherautókon szüntelenül szállítják a letartóztatottakat, Moszádegh híveit, a minisztereket, a gyanús tiszteket. A Tude-párt funkcionáriusait kihallgatják és megkínózzák. Az udvaron több száz embert végeznek ki.

Az irániak számára az 1953. augusztus 19-i államcsíny Mohammad Rezá Pahlavi sah igazi trónra lépését jelenti, ez iszonyú vérontás és megtorlás közepette ment végbe.”

KAZETTA(1)

Igen, hát persze hogy bekapcsolhatja a magnót. Ez a téma ma már nem tabu. Azelőtt - igen. Tudta azt, hogy húsz éven át még a nevét sem volt szabad kiejteni? Hogy a Moszádegh nevet minden könyvből törölték? Minden tankönyvből s látja, most a fiatalok, akiről azt hitték, hogy a nevét sem ismerik, az ő képmását hordozva mentek a halálba. Hát itt a bizonyíték, hogy mit ér, ha megcsönkítják és átírják a történelmet. De a sah ezt nem tudta. Nem tudta, hogy az embert el lehet ugyan pusztítani, de ezzel korántsem szűnik meg létezni. Ellenkezőleg, hogy úgy mondjam, még inkább létezni fog. Ez is olyan paradoxon, amivel egyetlen zsarnok se tud megbirkózni. Egyet suhint a kaszával, de a fű újra kinő, még egyet suhint, és a fű olyan magasra szökken, mint azelőtt soha. Nagyon vigasztaló törvénye ez a természetnek.

Moszádegh! Az angolok bizalmasan Old Mossynak hívták. Roppant dühösek voltak rá, de valahogy mégis tisztelték. Egyetlen angol se lőtt rá. Végül a mi hazai egyenruhába bújtatott gengsztereinket kellett előkaparni ellene. Néhány nap alatt be is vezették a maguk rendjét! Mossyt három évre bebörtönözték. Ötezer embert falhoz állítottak vagy az utcán lőttek agyon. Ez volt a trón megmentésének az ára. Szomorú, véres és mocskos *entree*.⁵ Azt kérdi, hogy Moszádeghnek szükségszerűen el kellett-e veszítenie a

5 Bemutatkozás, (francia)

csatát? Először is nem vesztette el, hanem győzött. Az ilyen embereket nem hivatali, hanem történelmi mércével kell mérni, és ez két különböző dolog. Az ilyen embert el lehet távolítani hivatalából, de senki sem zárhatja ki a történelemből, mert senki sem törölheti ki az emberek emlékezetéből. Az emlékezet magántulajdon, semmiféle hatalomnak nincs oda bejárása. Mossy azt mondta, hogy a föld, amelyen járunk, a mienk, és minden, ami ebben a földben rejlik, a mi tulajdonunk. Ebben az országban előtte még senki se fogalmazta meg ezt így. És azt is hirdette: mindenki mondja ki, amit gondol, mindenki kérjen szót, hallani akarom, hogy mit gondoltok. Ugye megérti; két és fél évezredes zsarnoki lealjasítás után ráébresztette az itteni embert, hogy gondolkodó lény. Ezt még soha egyetlen uralkodó se tette! Azt, amit Mossy mondott, megjegyezték, bevésődött az emberek fejébe, és most is bennük él. Mindig azokra a szavakra emlékszünk a legjobban, melyek felnyitják szemünket a világra. És ezek ilyen szavak voltak. Mondhatja-e bárki, hogy amit Mossy tett és hirdetett, abban nem volt igaza? Becsületes ember ilyet nem állíthat. Manapság mindenki azt hangoztatja, hogy igaza volt, csak hát túl korán volt igaza. Az embernek nem lehet túl korán igaza, mert akkor a karrierjét, sőt gyakran a fejét kockáztatja. Minden igazság sokáig érik, az emberek pedig közben szenvednek, vagy a sötétben botorkálnak. De hirtelen eljön egy ember, aki ezt az igazságot hirdeti, mielőtt még megérett volna rá az idő, mielőtt még általánosan elfogadott igazsággá vált volna, és az ilyen eretnek ellen összefognak a hatalmon lévő erők, és máglyára vagy tömlöcbe vetik, vagy felakasztják, mert az érdekeiket, a nyugalmaikat veszélyezteti. Mossy a monarchia diktatúrája és az ország függősége ellen emelte fel szavát. Ma sorra hullnak szét a monarchiák, a függőség pedig ezer más formában rejtőzködik, olyan nagy ellenállást vált ki mindenütt a világon. De ő már harminc évvel ezelőtt meghirdette ezt az igazságot, amikor még senki se merte kimondani nálunk ezeket a maguktól értetődő dolgokat. Láttam őt két héttel a halála előtt. Hogy mikor? Talán 67 februárjában. Utolsó tíz évét házi őrizetben töltötte, egy kis birtokon Teherán mellett. Persze tilos volt meglátogatni, a környéket megszállta a rendőrség. De tudja, pénzzel és összeköttetéssel mindent el lehet intézni ebben az országban. A pénz itt mindent nyúlós gumivá tud változtatni. Mossy akkoriban közel kilencvenéves lehetett. Azt hiszem, azért tartotta magát olyan sokáig, mert nagyon szerette volna megérni a pillanatot, amikor az élet igazolja őt. Kemény, kibírhatatlan természetű ember volt, mert sohase volt hajlandó

engedni. De az ilyenek nem akarnak, sőt nem is tudnak meghátrálni. Mindvégig megőrizte tisztánlátását, és számot vetett mindennel. Már nagyon nehezen, a botjára támaszkodva járt. Meg-megállt és lefeküdt a földre, hogy kifújja magát egy kicsit. A rendőrök, akik őrizték, később azt mesélték, hogy egyik reggel ugyanígy sétált, majd lefeküdt a földre pihenni, és sokáig nem kelt fel; amikor odamentek hozzá, látták, hogy már nem él.

A JEGYZETEKBŐL (2)

A kőolaj óriási izgalmat képes kelteni, nagy szenvedélyeket tud ébresztetni; az olaj hatalmas kísértés. Hihetetlen mennyiségű könnyű pénzt hoz, gazdagságot, erőt, vagyont és hatalmat jelent. Az olaj, ez a bűdös és szennyes folyadék, vidáman szökken a magasba a föld alól, hogy zizegő pénzesőként hulljon vissza a földre. Az, akinek sikerül megtalálnia és birtokába vennie egy kőolajforrást, úgy érezheti magát, mintha hosszú, föld alatti bolyongás után, hirtelen kincseskamrára lelt volna. Nemcsak hogy gazdag emberré válik máról holnapra, de eltölti valami misztikus érzés is, mintha valamiféle magasabb rendű erő nyájasan tekintene le rá, kiválasztottjává tenné. Számptalan felvétel készült arról a pillanatról, amikor a kútból feltör az első kőolaj sugár: az emberek örömben ugrándoznak, összeölelkeznek, sírnak. Bajosan tudunk elképzelni egy olyan munkást, aki eufóriába esik attól, hogy a futószalag mellett becsavarta a soron következő srófot; vagy egy olyan verejtékben fürdő parasztot, aki az örömtől mámorosán, ugrándozva fogja meg az eke szarvát. A kőolaj ugyanis a teljesen megváltozott élet illúziójával ajándékozza meg az embert, ebben az életben nem kell semmilyen erőfeszítést tenni, itt minden ingyen van. A kőolaj megmérgezi a gondolatokat, elhomályosítja a látást, demoralizál. Az elmaradott országokban az emberek arról ábrándoznak: Ó, Istenem, ha nekünk kőolajunk lenne! A kőolaj utáni áhítozásban kifejezésre jut az ember örök vágya a véletlen folytán ölébe hulló gazdagságra, amiért nem kell verejtékezni, szenvedni, robotolni. Ilyen értelemben a kőolaj mese, s mint minden mese - hazugság. A kőolaj felfuvalkodottá teszi az embert; azt képzei magáról, hogy az annyira rendíthetetlen és rideg kategóriát is képes megváltoztatni, amilyen az idő. A kőolaj segítségével, hajtogatta az utolsó sah, egy nemzedék alatt egy új Amerikát építék föl! Nem építette föl. A kőolaj roppant erő, de vannak gyenge pontjai - nem pótolhatja a

gondolkodást, nem helyettesítheti a bölcsességet. A világ hatalmasai számára viszont az a legfőbb vonzereje, hogy a segítségével megszilárdíthatják a hatalmukat. Óriási nyereséget hoz, és alig kell hozzá ember. Társadalmi szempontból a kőolaj nem okoz zavart, nem hoz létre nagyszámú proletariátust, de nagyszámú burzsoáziát se, a kormánynak senkivel se kell osztozkodnia a hatalmas jövedelmen, belátása szerint rendelkezhet vele. Elég egy szempillantást vetni a kőolajtermelő országok minisztereire - milyen magasan hordják az orrukat, mennyire bíznak a saját erejükben; az energetika ezen lordjai döntenek el, hogy holnap kocsin fogunk-e járni vagy gyalog. Hát a kőolaj meg a mecset? Ez a hihetetlen gazdagság mennyi erőt, fényt és ragyogást kölcsönzött a vallásuknak - az iszlámnak, mely most éli nagy expanziós időszakát, egyre szaporítván hívőinek irdatlan tömegét.

A JEGYZETEK BŐL (3)

Ami a sahhal azután történt, mondja, az jellegzetesen iráni jelenség. Itt emberemlékezet óta minden sah nyomorúságosan és szégyenteljesen végezte. Vagy a fejét vették, vagy kést döftek a hátába, vagy - ha több szerencséje volt - megmenekült ugyan a haláltól, de el kellett hagynia az országot, és mindenkitől elhagyatva, elfeledve halt meg száműzetésben. Lehet, hogy voltak kivételek, ő azonban nem emlékszik, hogy bármelyik sah tisztelettől és szeretettől övezve, természetes halállal halt volna meg. Arra sem emlékszik, hogy a nép egyetlen sahot is gyászolt volna és könnyes szemmel kísérte volna utolsó útjára. Ebben a században valamennyi sah, pedig volt belőlük bőven, igen gyászos körülmények közt vesztette el trónját és életét. A nép szemében kegyetlen zsarnokok voltak, aljas gazemberek, gúnykacaj és átok közepette távoztak, haláluk híre pedig örömnapp lett.

(Azt mondom neki, hogy ezt mi sohasem fogjuk megérteni, annyira mások a mi hagyományaink. A lengyel királyok közt kevés kegyetlenkedő akadt, többnyire jó emléket hagytak maguk után. Egyikük fából épült országot kapott örökségbe, és téglából építettet hagyott utódjára; a másik a vallási türelmet hirdette, és nem engedte, hogy embereket égessenek meg; a harmadik a barbárság áradata ellen oltalmazott meg bennünket. Volt olyan királyunk, aki a tudósokat kedvelte, meg olyan is, aki a költőket fogadta barátaivá. A rájuk ragadt nevek is - Újító, Bőkezű, Igazságos, Kegyes -

arról tanúskodnak, hogy nagyra tartották őket, és jó szívvel gondolnak rájuk. Ezért az én hazámban, ha azt halljuk, hogy egy uralkodó ilyen kegyetlen véget ér, önkéntelenül egy gyökeresen más hagyományokban fogant érzelemmel viseltetünk iránta; vagyis azzal, amit mi az igazságos és kegyes uralkodóink iránt táplálunk, mert szánandónak tartjuk azt, akinek fejeéről ilyen kegyetlenül rántották le a koronát.)

Igen, belátom, nehéz megérteni, hogy valahol másként van, és az uralkodó meggyilkolását örvendetesnek, sőt egyenesen Isten rendelésének tekintik. Voltak persze nekünk is kiváló sahjaink, mint Kürosz és Abbász, de ők már a múlt ködébe vesznek. A két utolsó dinasztiánk sok ártatlan vért ontott azért, hogy megszerezze a trónt. Gondold el, volt egy sahunk, Agha Mohammad Khan, aki a trónért folytatott harcban parancsot adott Kermán egész lakosságának kiirtására vagy megvakíttatására. Nem tesz kivételt; és testőrei buzgón teljesítik kívánságát. A város minden lakosának fel kell sorakoznia előttük, a felnőtteket felkoncolják, a gyerekeknek kivájják a szemét. De a számtalan közbeiktatott pihenő ellenére a testőrök annyira elfáradnak, hogy már arra sincs erejük, hogy a kardot vagy a kést a magasba emeljék. Csakis a hóhérok elcsigázottságának köszönhető, hogy az emberek egy része túléli a mészárlást, és megmarad a szeme világa. Később a megvakított gyerekek körmenetei kerekednek fel a városból. Bejárják az országot; de sokan eltévednek a sivatagban, és szomján hálnak. Mások eljutnak az emberi településekre, s ételért rimázkodnak, és dalokat énekelnek Kermán lakosainak lemészárlásáról. Akkoriban még lassan terjedtek a hírek, ezért az emberek álmélkodva hallgatják a kis vak mezítlábasok kórusát, iszonytató regéiket a suhogó kardokról és porba hulló fejekről. Kérdezzetik őket, vajon miféle gatzettre vetemedett a város, amiért ilyen kegyetlenül kellett lakolnia. Válaszul a gyerekek eléneklik főbenjáró vétkükről szóló dalukat. Apáik ugyanis menedéket nyújtottak az előző sahnak, s ezt az új sah nem tudta megbocsátani. A megvakított gyerekek minden emberben szálnalmat ébresztenek, nem tagadják meg tőlük az ételt, de csak lopva segíthetik, csak titokban táplálhatják a kis jövevényeket, mert a sah büntetése alatt állnak, vagyis bizonyos fajta vándorló ellenzékét képviselnek; márpedig mindenfajta ellenzék támogatása szigorúan tilos. Lassanként más gyerkőcök is csatlakoznak a menethez; ezek vezetik a vak gyerekeket. Attól fogva együtt vándorolnak, ennivalót és valami meleg zugot keresve, és a legtávolabbi falvakba is elviszik Kermán pusztulásának hírét.

Ezeket a sötét és kegyetlen históriákat, mondja, nem lehet kitörölni az emlékezetünkéből. A sahok az anyák jajveszékelése és haldoklók hörgése közepette, holttesteken átgázolva ragadták magukhoz a hatalmat. Az utódlást gyakran távoli fővárosokban döntötték el, az új trónkövetelő úgy vonult be Teheránba, hogy egyik könyökét a brit követ fogta, a másik oldalán az orosz követ haladt. A nép trónbitorlónak és megszállónak tekintette őket. E hagyomány ismeretében érthető, hogyan tudtak a mollák annyi lázadást szítani a sahok ellen. A mollák azt mondták: az az ember ott, a palotában idegen, és idegen hatalmaknak engedelmességek. Ő, aki ezen a trónon ül, minden balszerencsétek okozója, a ti rovásotokra szedte meg magát, eladta az országot. És az emberek hallgattak a mollák szavára, mert nyilvánvalóan igazuk volt. Ezzel nem akarom azt mondani, hogy a mollák szentek. Korántsem! Temérdek sötét erő leselkedik a mecsetek árnyékában. De a hatalommal való visszaélés és a törvénytelenések a mollákat a nemzeti ügy szószólóivá tették.

Aztán visszakanyarodik az utolsó sah életéhez. Ott, Rómában a néhány napig tartó száműzetésben döbben rá, hogy örökre elveszítheti a trónt, és a világban kóborló uralkodók egzotikus seregét gyarapíthatja. Ez kijózanítóan hat rá. Szakítani akar az eddig csupán mulatsággal és szórakozással töltött élettel. (A sah később könyvet ír, s ebben elmondja, hogy álmában megjelent neki a szent Ali, és így szólt: térj vissza országodba, és mentsd meg népedet.) Felébred benne a becsvágy, bizonyítani akarja erejét és fölényét. Ez is jellegzetesen iráni jellemvonás. Az iráni sohasem engedhet a másíknak, meg van győződve saját fölényéről, mindig ő az első, a fontosabbí, rá akarja kényszeríteni a másíkra a saját énjét. Én! Én! Én ezt jobban tudom, nekem ebből több van, nekem mindent szabad. Velem kezdődík a világ, én vagyok az egész világ. Én! Mindíg csak én! (Ezt valahogý érzékeltetni ís akarja: fölkel, a fejét fölszegi, felülről néz le rám, pillantásában keleti fensőbbiség, hangsúlyozott büszkeség tükröződík). Ha az irániak összejönnek, rögtön a hierarchia elve szerínt rendeződnek. Én vagyok az első, te a másodík, te pedig folyton-folyvást a harmadík. De a másodík és a harmadík nem törődík bele a sorsába, azon nyomban intrikál, fondorkodík, intézkedik, manőverezík, hogý elfoglalja az elsőnek a helyét. Annak pedig jól körül kell sáncolnia magát, hogý ne taszíthassák le a magasból.

Jól körül kell sáncolnia magát, és lövésre készen kell tartania a géppuskát!

Még a családban is ugyanezek a szabályok érvényesülnek. Minthogy én magasabb rangú vagyok, a nő van alárendelve nekem. Lehet, hogy az életben egy senki vagyok, de a saját házamban kárpótlást kapok - itt én vagyok minden. Hatalmam megoszthatatlan, és annál nagyobb, minél népesebb a családom. Jó, ha sok a gyerek, mert van kin uralkodni; az ember saját családországának egyeduralkodójává lesz, tiszteletet és csodálatot kelt, alattvalók sorsáról dönt, vitákat simít el, rákényszeríti az akaratát másokra, egyszóval kénye-kedve szerint uralkodik. (Most azt figyelni, mit szólok ahhoz, amit mondott. Határozottan tiltakozom. Nem fogadom el az efféle általánosításokat. Sok szerény és udvarias honfitársát ismertem, nem tapasztaltam, hogy alacsonyabb rangúként bántak volna velem.) Ez igaz, ismeri el, de csak azért, mert számunkra nem jelentesz semmilyen veszélyt. Nem vesz részt ugyanis a mi játékunkban, ez pedig abból áll, hogy ki kerekedik felül a másikon. Nálunk ezért nem lehetett soha semmilyen megbízható pártot alakítani, mert tüstént hajba kaptak azon, hogy ki legyen a vezető; mindenki saját pártot akart alapítani. És most a Rómából visszatérő sah is teljes hévvel veti bele magát az elsőbbségért folytatott küzdelembe.

Mindenekelőtt megpróbálja visszaszerezni a tekintélyét, mert a tekintély elvesztése a mi hagyományaink szerint nagy szégyen. Az uralkodó, a nép atyja a legválságosabb időpontban menekült el az országból, és a boltokat járja, hogy a feleségének ékszereket vásároljon! Nem, valahogy ki kell törölni az emberek emlékezetéből ezt a képet. Tehát, amint Záhedi sürgönyöz, hogy a harckocsik megtették a magukét, és biztosítja, hogy nyugodtan visszatérhet, már elmúlt a veszély, a sah megszakítja az útját Irakban, lefényképezteti magát Ali kalifának, a síiták patrónusának sírja előtt. Igen, a szent küldi őt vissza a trónra, az ő áldása kíséri.

Vallási gesztussal mindig meg lehet nyerni a mi népünket!

A sah tehát visszatér, de az országban még nincsen nyugalom. Sztrájkolnak a diákok, az utca tüntet, lövöldözések, temetések mindenütt. A hadseregben is konfliktus, összeesküvés és veszekedés. A sah nem meri kitenni a lábát a palotából, túlságosan sokan vadásznak a fejére. Most a családja, az udvaroncai, a tábornokai közt húzza meg magát. Moszádegh eltávolítása után Washington nem sajnálja tőle a pénzt, ő pedig a tőke felét a hadseregre költi, egyre inkább a hadseregre támaszkodik, katonákkal veszi körül magát. (Egyébként ugyanígy járnak el az uralkodók más, Iránhoz hasonló országokban is. Ezek a monarchiák a katonai diktatúra

arannyal és gyémántokkal ékesített formáját jelentik.)

A katonák húst és kenyeret kapnak. Nem szabad elfelejteni, hogy milyen nyomorban élnek nálunk az emberek, és mit jelent, ha a katona jóllakhat; ezzel ugyanis a többiek fölé emelkedik.

Azokban az években lépten-nyomon felfűvódott hasú gyerekeket lehetett látni: füvet ettek.

Emlékszem, volt, aki az édes gyerekének a szemhéját cigarettával perzselt meg. Ettől a gyerek szeme megdagadt és gennyezni kezdett, az arca iszonytatóvá vált. Azután a saját kezét is bekente valamilyen kenőccsel, amitől az felpuffadt és megfeketedett. Ezzel akarta felkelteni az emberekben a szánalmat, hogy valami ennivalót adjanak nekik.

Gyerekkoromban a kövek voltak a játékszereim. Egy követ húztam magam után madzagon; a követ a sah aranyozott hintájának képzeltem, és persze én voltam a ló.

Most az a huszonöt esztendő következik, mondja kis idő múlva, mialatt a sah megpróbálja megszilárdítani a hatalmát. Nincs könnyű dolga, sokan nem hiszik, hogy ez sikerül is neki. Az amerikaiak visszaszerezték neki a trónt, de még korántsem biztosak benne, hogy helyesen választottak-e. A sah kiszolgálja az amerikaiakat, mert szüksége van a támogatásukra, de nem érzi elég erősnek magát a saját országában. Minduntalan Washingtonba utazgat, hetekig tartózkodik ott, megbeszéléseket folytat, magyarázkodik, biztosítékokat ad. De mások is odautaznak, hogy biztosítékokat adjanak. Megkezdődik kiváltságosaink versenyfutása Amerikába, a kínálatok és garanciák licitje, az ország kiárúsítása.

Már rendőrállamban élünk, megalakul a Szavak. Első főnöke Szoraja nagybátyja, Bakhtjár tábornok. Később a sah, attól tartva, hogy az erős kezű és igen határozott nagybácsi netán puccsot kísérel meg ellene, megfosztja hatalmától, és főbe löveti.

Mindenhol tisztogatások; a rettegés és a terror légköre uralkodik. Mindenki félti az életét. Nincs nyugalom; puska- és forradalom szaga érződik. Iránban soha sincs nyugalom, állandóan fekete felhő függ az ország felett.

A JEGYZETEKBŐL (4)

Kennedy elnök reformok bevezetésére buzdítja a sahot. Kennedy azt tanácsolja az uralkodónak (valamint a többi baráti diktátornak), hogy újítsa

meg és korszerűsítse az országát, hogy elkerülje Fulgencio Batista szomorú sorsát. (Amerika abban az időben - 1961-ben! - Fidel Castro győzelmének hatása alatt nem szeretné, ha az eset másutt is megismétlődne.) Kennedy úgy véli, hogy ezt a kellemetlen eshetőséget úgy lehet elkerülni, ha a diktátorok reformokat vezetnek be, engedményeket tesznek, mert ezzel kiütik a fegyvert a vörös forradalmat előkészítő agitátorok kezéből.

Washington felhívására és unszolására a sah meghirdeti a Fehér Forradalmat. Mohammad Rezá minden bizonnyal lényeges előnyöket fedezett fel az Egyesült Államok elnökének törekvésében. Ugyanis két dolgot akart elérni egyszerre (s ez sajnos összeegyeztethetetlen) - megszilárdítani a saját hatalmát, egyszersmind növelni népszerűségét.

A sah számára a dicséret, az elragadtatás, a bálványozás és a taps életszükséglet volt; ebből táplálkozott hiúsága, de gyenge, ingadozó természete is. Az ilyen ember nem tud élni és dolgozni e nélkül a szakadatlanul magasba ragadó hullám nélkül. Örökösen hallania kell a legelismerőbb szavakat, látnia kell képmását az újságok első oldalán, a televízió képernyőjén, de még az iskolai füzeteken is. Olyan arcokat kell megpillantania maga körül, amelyek az ő láttára felragyognak; szakadatlanul magasztáló és lelkendező szavakat kell hallania. Ha a hozsannázók kórusába (gondja van rá, hogy az egész világon hallják) valamilyen disszonáns hang vegyül, szenved tőle vagy dühbe gurul, s évekig nem felejtí el. Az egész udvar ismeri ezt a gyengéjét, ezért az iráni nagykövetek legfőképpen a bírálat mindenfajta megnyilvánulásának kiirtásával vannak elfoglalva, még ha olyan jelentéktelen országokban hangzanának is el, mint teszem azt Togo vagy Salvador, vagy olyan kis nyelveken, mint a zandi vagy az oromo. Az ilyen országoknál Irán tüstént tiltakozik, felháborodását fejezi ki, megszakítja vele a kapcsolatot. Olyan hevesen, sőt mániákusan üldözték a külföldi szkeptikusokat, hogy (a ritka kivételektől eltekintve) senki sem tudta, valójában mi is történik Iránban, mivel a világnak ezt az annyira bonyolult, szenvedő, drámai, ezer sebéből vérző országát rózsaszínű cukormázzal leöntött névnapi tortaként tálaltak. Itt is a rekompenzáció mechanizmusa működött talán - a sah a világban próbálta megtalálni azt, amit nem lelt meg a saját országában, vagyis az elismerést és a tapsot. Otthon nem volt népszerű, nem vette körül melegség. S ezt bizonyára érezte is.

Kapóra jött tehát az alkalom, hogy a földreform bevezetésével legalább a falut magához édesgesse, elnyerje a földosztással a parasztok

rokonszenvét. De kinek a földjét ossza szét közöttük? A földeket ő maga, a feudális urak és a papság már megkaparintotta magának. Ha elveszi a feudális urak és a papság birtokait, meggyengül hatalmuk vidéken. Falun pedig megszilárdul az állam, s ezzel a sah hatalma. Ez igazán pofon egyszerű. De nem ám az, amit a sah tesz. Minden cselekedetét felemás megoldások jellemzik. Elveszi ugyan a feudális urak földjét, de csak egy részükét, ráadásul igen magas felvásárlási árat fizet nekik. Igaz, a parasztok is kapnak földet, de csak egy részük; azok, akiknek már amúgy is volt (a többségnek semmije sincs).

Hogy jó példával járjon elő, a sah közhírré teszi, hogy lemond birtokairól. Megjelenik a helyszínen, és a parasztoknak átnyújtja az adományozó okiratokat. Ott látható a fényképeken, mint jótevő, kezében az okirattokercsekkel (a birtoklevelekkel), a parasztok pedig előtte térdelnek, és a cipőjét csókolják.

De a botrány nem várat magára!

A sah apja, hatalmával visszaélve, sok feudális és papi birtokot sajátított ki. Amikor aztán lemondott a trónról, a parlament határozatot hozott, hogy azokat a birtokokat, melyeket Rezá Khán jogtalanul tulajdonított el, vissza kell szolgáltatni a tulajdonosoknak. A fia pedig most saját tulajdonaként ajándékozza el a földeket, melyeknek jogos tulajdonosuk van. A tetejében mindezért hatalmas összegeket vág zsebre, s nem röstelli nagy reformernek kikiáltani magát.

De ez még hagyján! A sah a haladás zászlóvivőjeként ráteszi a kezét a mecsetek birtokaira azon a címen, hogy mindenkinek áldozatot kell vállalnia a parasztok sorsának jobbításáért. Évszázadok óta az a szokás alakult ki, hogy az istenfélő muzulmánok, a Korán útmutatásaihoz híven, a mecsetekre íratják a birtokuk egy részét. A mecsetek tulajdonában hatalmas birtokok vannak, és az jó, hogy a sah meg akarja kopasztani a mollákat, hogy a nyomorgó parasztokon segítsen. Sajnos, csakhamar újabb botrány kavarja fel a kedélyeket. Napfényre kerül, hogy azokat a földeket, amelyeket a reform fennkölt jelszavával vettek el az egyháztól, az uralkodó a legközelebbi embereinek - tábornokoknak, ezredeseknek, az udvari kamarillának adományozta. Amikor ez a hír az emberek fülébe jutott, olyan nagy volt a felháborodás, hogy elég volt egyetlen jeladás, és kitört a következő forradalom.

A JEGYZETEKBŐL (5)

Azt állítja, hogy akkor bármilyen ürügy elegendő volt a sah elleni felkeléshez. Az emberek meg akartak szabadulni tőle, az erejüket próbálgatták, mihelyt alkalom adódott rá. Beleláttak a kártyáiba, s mélységesen felháborodtak. Rájöttek, hogy a sah meg akarja szilárdítani a helyzetét s vele együtt a diktatúrát, és ezt nem tűrhették. Rádöbrentek, hogy a Fehér Forradalmat felülről akarják rájuk kényszeríteni olyan politikai céllal, ami csakis a sahnak előnyös. Mindenki Qomra kezdett figyelni. Mindig így volt a mi történelmünkben, valahányszor elégedetlenség támadt, vagy válság robbant ki; minden szem Qomra tekintett. Innen jött a jeladás.

És Qom már mennydörgött.

Mert volt itt még egy másik dolog is. A sah abban az időben az amerikai hadsereg minden tagjának családostul diplomáciai kiváltságokat biztosított. Akkor már sok amerikai katonai szakértő volt a mi hadseregünkben. És a mollák nagy lármát csaptak, hogy ez a diplomáciai kiváltság összeegyeztethetetlen az ország függetlenségével. Ekkor hallotta meg Irán először Khomeini ajatollah szavát. Azelőtt nem ismerte senki, vagyis Qomon kívül senki. Több mint hatvanesztendő volt már akkor, a korkülönbséget tekintve akár a sah apja lehetett volna. Később gyakran szólította drága fiamnak, persze gúnyosan. Khomeini rendkívül éles szavakkal ostorozta a sahot. Emberek, harsogta, ne higgyetek neki, nem a ti emberetek! Mit törődik ő veletek, csak a saját érdekeit nézi, meg azokét, akiket szolgál. Eladja az országunkat, mindnyájunkat elad! A sahnak távoznia kell!

A rendőrség börtönbe zárja Khomeinit. Qomban tüntetések kezdődnek. A tüntetők Khomeini szabadon bocsátását követelik. Aztán megmozdul a többi város is - Teherán, Tabriz, Masad, Iszfahán. A sah kivezenyi a katonaságot, és megkezdődik a mészárlás (feláll, kezét előrenyújtja, tenyerét összeszorítja, mintha nehézgéppuska agyát szorítaná. Jobb szemét kissé összehúzza, s a fegyver ropogását utánozza). Mindez 1963 júniusában történt, mondja. A felkelés öt hónapig tartott, ez Moszádegh pártjának demokratái és a papság irányította. Több mint tízezer halott és sebesült. Azután évekig temetői csend, de ez sem volt háborítatlan, valahol mindig lázadás tört ki, és folyt a harc. A sah külföldre száműzi Khomeinit, aki Irakban Nadzsafban, a síiták legnagyobb városában telepedik le, ott, ahol Ali kalifa sírja van.

Most azon töprengek, miféle erő emelte föl Khomeinit. Abban az időben sok nála fontosabb és ismertebb ajatollah és kimagasló politikus volt, s ezek mind felemelték szavukat a sah ellen. Mindannyian tiltakozásokat, kiáltványokat, leveleket és memorandumokat fogalmaztunk. Ezeket csak az értelmiségiek elenyésző része olvasta, mert legálisan nem lehetett kinyomtatni; nálunk pedig a társadalom túlnyomó többsége olvasni sem tud. Ezekben a sahot bíráltuk, kijelentettük, hogy a helyzet válságos, változásokat és reformokat sürgettünk, nagyobb demokráciát és igazságot követeltünk. Senkinek sem jutott eszébe, hogy azt tegye, amit Khomeini tett - vagyis sutba vágni a sok irkafirkát, folyamodványt, kérvényt és határozatot. Sutba vágni, és odaállni az emberek elé, és azt kiáltani: a sahnak távoznia kell!

Tulajdonképpen ez minden, amit Khomeini mondott, és azután tizenöt éven át ezt hajtogatta. Ez egyszerű volt, mindenki meg tudta jegyezni, de tizenöt év kellett hozzá, hogy mindenki meg is értse. A monarchia intézménye ugyanis olyan magától értetődő volt, mint a levegő, és senki se tudta elképzelni az életet nélküle.

A sahnak távoznia kell!

Nem érdemes vitázni, nem érdemes szót fecsérelni rá, nem érdemes toldozgatni, nem érdemes javíthatni. Ennek semmi értelme, mit se változtat a lényegen, hiábavaló erőfeszítés, illúzió. Nincs más kiút, csak a monarchia romjain mehetünk tovább.

A sahnak távoznia kell!

Ne várjatok, ne késlekedjete, ne aludjatek!

A sahnak távoznia kell!

Először úgy hangzott, mint egy mániákus, egy őrült kiáltása. Még nem merült ki a monarchia fennmaradásának minden lehetősége. De az előadás lassan a végéhez ért, az epilógus következett. És akkor hirtelen mindenkinek eszébe jutott az, amit Khomeini mondott, és őt követték.

FÉNYKÉP (8)

A fényképen látható emberek Teherán egyik utcáján, az autóbussmegállóban várakoznak. Az autóbuszra várakozó emberek az egész világon hasonlítanak egymásra, arcuk egyformán közömbös és fáradt, ugyanaz a tompultság és kapituláció jellemzi őket, szemükben ugyanaz a zavar és fásultság. Az az ember, akitől ezt a felvételt kaptam,

megkérdezte tőlem, látok-e rajta valami feltűnőt. Nem, válaszoltam neki rövid tünődés után, nem látok rajta semmi különösét. Ekkor elárulta nekem, hogy a felvételt titokban készítették a szemben lévő lakás ablakából. Figyeljem csak meg azt ott, mondta, és egy fickóra mutatott (alacsonyabb rangú hivatalnoknak látszik, különös ismertetőjele nincs), három beszélgető férfi mellett ácsorog, és a fülét hegyezi. Ez a pasas a Szavak embere és ebben a megállóban teljesít szolgálatot; kihallgatja, amit az autóbuszra várók egymás közt beszélnek. Ezeknek a beszélgetéseknek valójában nincs tartalmuk. Csak közömbös dologról lehetett beszélgetni, de itt kiváltképp csak olyasmiről folyhatott a szó, amiben a rendőrség nem fedezhetett fel semmilyen célozgatást. Egyszer a rekkenő forráságban, délben egy idősebb, szívbeteg ember állt meg itt, és így sóhajtott fel: olyan fullasztó az idő, hogy az ember nem kap levegőt. Hát igen, kapott a szón rögtön a Szavak ügyeletes embere, közelebb lépve az elcsigázott jövevényhez, egyre fullasztóbb a levegő, alig lehet lélegzetet venni. Ő igen, bólintott rá az idősebb, naiv férfi, s a szívére szorította a kezét, olyan nehéz a levegő; és ez a fullasztó hőség! A Szavak embere abban a szempillantásban megmerevedett, és ridegen így szólt: rögtön visszanyeri az erejét, ne féljen. Es szó nélkül letartóztatta. A megállóban álldogálók dermedten figyelték a jelenetet, ugyanis kezdettől fogva tudták, hogy az idősebb beteg ember megbocsáthatatlan bűnt követett el azzal, hogy az idegennel szóba állva ezt a kifejezést használta: fullasztó. A tapasztalat arra tanította őket, hogy nem szabad hangosan kiejteni olyan szavakat, mint: levegőtlenség, sötétség, teher, szakadék, ájulás, mocsár, széthullás, ketrec, rács, lánc, szájszecek, furkósbót, cipő, badarság, zseb, mancs, örület; meg a következő ígéket: elterülni, feküdni, elterpeszkedni, (fejre) zuhanni, elsatnyulni, gyengülni, megvakulni, megsüketülni, elmerülni; sőt az ilyen határozatlan névmással kezdődő szólásokot is kerülni kell, mint például: itt valami sántít, valami nem stimmel, valami nem úgy van, ahogyan kéne, itt valami megpattant. Ezek a főnevek, ígék, melléknevek, névmások mind a sah rendszerére vonatkozó célozgatássá változhatnak, vagyis jelentéstani aknamezőt alkottak; elég volt egyre is rálépni, máris a levegőbe repült az ember. A megállóban ácsorgó emberek agyán egy pillanatra még az is átvillant, hogy esetleg a beteges öreg is a Szavak embere (ha egyszer a rendszert bírálta), hiszen beszélgetés közben a fullasztó szót használta; vajon nem azért használta-e, mert neki szabad? Ha nem lett volna joga hozzá, akkor vagy hallgat, vagy kellemes dolgokról kezd beszélni,

mondjuk arról, hogy süt a nap, és az autóbusz kétségkívül nemsokára megérkezik. Mert kinek van joga bírálni a rendszert? Csakis a Szavak embereinek; ők provokálják az óvatlan fecsegőket, hogy aztán börtönbe kísérik őket. A mindenütt jelenvaló félelem teljesen megzavarta az emberek tisztánlátását, és annyira felkeltette gyanakvásukat, hogy már nem is hittek a tisztességben, mások becsületességében, tisztaságában és bátorságában. Hiszen önmagukat is becsületesnek tartották, mégsem mertek véleményt nyilvánítani vagy panaszt tenni, tudván, hogy milyen kegyetlen büntetés várna rájuk ezért. Ha tehát valaki elítélte és szidta az uralkodót, azt hitték róla, hogy bizonyosan különleges kiváltságokat élvez és rossz szándékból teszi: le akarja leplezni azokat, akik bólogatnak, hogy azután tönkretegyék őket. Minél élesebben és találóbban fejezte ki valaki az emberek titkolt véleményét, annál gyanúsabb volt a szemükben; tüstént félrehúzódtak és figyelmeztették a többieket is: legyetek résen, gyanús alak, túl merészen vagdalkozik. Így hát diadalt ült a félelem - eleve bizalmatlanul fogadták és elítélték azokat, akik a legjobb szándékkal akartak szembeszállni az erőszakkal. Az emberi értelem annyira elfajult, hogy a vakmerőségben cselfogást, a bátorságban - kollaborációt szimatolt. Látván azonban, hogy a Szavak embere milyen brutálisan lökdösi áldozatát, a buszra várók belátták, hogy ennek a beteg öregnek igazán semmi köze a rendőrséghez. Kisvártatva mindketten eltűntek a várakozók szeme elől, de a kérdés - hova mentek? - válasz nélkül maradt. Valójában senki sem tudta, hol lehet a Szavak. Nem volt főhadiszállása, szétszórták az egész városban (és az egész országban); mindenütt jelen volt és sehol. Észrevétlenül ott működött a bérházakban, a villákban és gyanút nem keltő lakásokban. Ezekben az épületekben nem volt semmilyen felirat, vagy nem létező cégek és intézmények névtábláit függesztették ki rájuk. A telefonszámokat csak a beavatottak ismerték. A Szavak még közönséges tömbházakban is lefoglalhatott szobákat, ahová csak valami bolton, mosodán vagy éjszakai mulatón át juthatott be az ember. Ilyenformán minden falnak lehetett füle, és minden ajtó, kis- és nagykapu a Szavak nyomozó helyiségeibe vezethetett. Aki a rendőrség markába került, az hosszú időre (vagy örökre), nyom nélkül eltűnt. Hült helyét találták, senki se tudta, mi történt vele, hol keressék, hová menjenek, kit kérdezzenek felőle, kitől kérjenek kegyelmet. Talán valamelyik börtönbe zárták, de melyikbe? Hatezer működött. Az ellenzék azt állította, hogy rendszerint mintegy százezer politikai foglyot tartottak lakat alatt. Az emberek előtt

láthatatlan, de rendíthetetlen fal magasodott, s ők tanácstalanul nézték, anélkül hogy egyetlen lépést is tehettek volna. Irán a Szavak állama volt, de ez földalatti szervezetként működött: hol felbukkant, hol ismét eltűnt; minden nyomot igyekezett eltüntetni maga után; egyáltalán nem volt címe. Hivatalosan különböző sejtjei léteztek. A Szavak cenzúrázta a sajtót, a könyveket és a filmeket. (Betiltotta Shakespeare-t és Molière-t, mert a műveik kipellengérezték az uralkodók hibáit.) A Szavak parancsolt a főiskolákon, hivatalokban és gyárakban. Rettenetes méretű polippá növekedett, mely mindent befont, minden zugba bemászott, mindenre rátapasztotta szívókorongjait, mindent kikémlelt és kiszaglászott, mindenhová befurakodott, mindent aláásott. Hatvanezer ügynöke volt. A számítások szerint ezenkívül még hárommillió besúgója is, ezek különböző okból vállalkoztak erre: hogy pénzt keressenek, a bőrüket mentsék, munkát kapjanak vagy előléptessék őket. A Szavak megvásárolta vagy megkínozta az embereket, állást adott nekik vagy börtönbe vetette őket. A Szavak döntötte el ki az ellenség, vagyis kit kell elpusztítani, ítéleteit nem ellenőrizte senki, nem lehetett sehová fellebbezni. Csak a sah menthette meg az elítéltet. A Szavak csak a sahnak tartozott felelősséggel. Mindazok, akik a sahnál lejjebb álltak, tehetetlenek voltak a rendőrséggel szemben. Ezt a megállóban gyülekező emberek is tudták, ezért a Szavak ügynökének és az öregnek az eltűnése után is hallgattak. A szemük sarkából lesték a szomszédjukat, senki se tudta, hogy a mellette álló nem fogja-e följelenteni. Talán csak az imént engedték haza egy beszélgetésről, ahol azt mondták neki, ha olyasmire lenne figyelmes, olyat hallana, ami érdekes lehet, és erről értesíti őket, a fiát biztosan fölveszik az egyetemre. Vagy ha valamit megfigyelne, vagy hallana, akkor a személyi irataiból törölni fogják, hogy az ellenzékhez tartozott. De hiszen én sohase voltam ellenzéki! - próbál az illető védekezni. De igen, nálunk fel van jegyezve, hogy hozzájuk tartozol. A megállóban várakozók akaratlanul utálkozva és gyűlölködve nézik egymást (bár igyekeznek ezt eltitkolni egymás előtt, nehogy felébrezzék a másokban szunnyadó fenevadat). Mindenre idegbeteg módjára, szélsőségesen reagálnak. Minden bosszantja őket, bűzlik nekik, elhúzódnak egymástól, s várják, ki támad először, ki veti rá magát először a másokra. Ez a kölcsönös bizalmatlanság is a Szavak ténykedésének következménye, hiszen évek óta azt súgja a fülükbe, hogy mindenki a Szavaknak dolgozik. Ez is, meg az is, meg amaz is. Az is? Az? De még mennyire. Mindenki! De az is lehet, hogy a megállóban ácsorgók

rendes emberek, felindultságuk pedig, amit hallgatással s rezzenetlen arckifejezéssel kell leplezniök, egyszerűen abból fakad, hogy az imént iszonyúan megijedtek, a tarkójukon érezték a Szavak leheletét, hiszen ha csak egy pillanatra is cserbenhagyja őket az ösztönük, s valami kétértelmű témát pendítenek meg, teszem azt, beszélgetni kezdenek a halakról: hogy ebben a hőségben milyen hamar megromlanak, márpedig ha egy ilyen bestia romlani kezd, valami csoda folytán előbb a feje kezd el bűzleni, de olyan áthatóan, hogy menten le kell vágni, ha a többi részét meg akarjuk menteni; vagy ha óvatlanul más, hasonló szakácstémát érintenek, most ők is osztozhatnak annak a szerencsétlennek a sorsában, aki a szívéhez kapott. De egyelőre megmenekültek, épek, egészségesek, és ott állnak a megállóban, verejtékező homlokukat törölgetik, nyirkos ingüket lebegtetik.

A JEGYZETEKBŐL (6)

A konspirációs körülmények közt elfogyasztott whiskynek (most valóban kénytelen konspirálni az ember, mivel érvényben van a Khomeini által elrendelt szesztilalom), mint minden tiltott gyümölcsnek, különösen csábító az íze. De a poharakban már csak néhány csöpp maradt - a házigazda elővette az utolsó elrejtett palackot is, és mindenki tisztában van vele, hogy a következőt már nincs hol megvásárolni. Ezekben a napokban meghalnak az ország utolsó alkoholistái. Minthogy sehol se lehet pálinkát, bort, sört satöbbit vásárolni, holmi oldószereket hajtanak le, s ezzel be is fejezik földi pályafutásukat.

A kicsi, de kényelmesen és nagy gonddal berendezett villa földszintjén ücsörgünk; a széthúzott üvegajtón át ide látszik a kert, és a mögötte magasodó fal, mely az utcától választja el az ingatlant. A fal három méter magas, és azzal fokozza a meghittség érzését, hogy külső házfalat alkot, mely mintegy oltalmazza a belül lévő lakóházat. A vendéglátó házaspár negyven körül jár; Teheránban végezték az egyetemet, s egy utazási irodában dolgoznak (sok száz hasonló iroda működik ebben az országban, az irániak hallatlan mozgékonyaságáról tanúskodva).

- Már több mint tíz éve vagyunk házасok - mondja a deresedő hajú házigazda -, de most beszélünk először politikáról a feleségemmel. Eddig kerültük a témát. És az ismerőseim is.

Nem, ezzel nem azt akarja mondani, hogy nem bíztak egymásban. Nem is egyeztek meg semmiben. Valamiféle hallgatólagos megállapodás volt

köztük; ez szinte öntudatlanul alakult ki, és abból az emberi természetről alkotott gyakorlatias feltételezésből született, hogy sohase lehet tudni, hogyan viselkedik az ember szélsőséges helyzetben. Mi mindenre lehet rákényszeríteni, milyen rágalomra, milyen árulásra.

- Az a baj - szólal meg a háziasszony, és a félhomály ellenére jól látom nagy, csillogó szemét -, hogy az ember nem tudhatja, hogyan viseli el a kínzásokat. Hogy egyáltalán képes-e elviselni. A Szavak mindenekelőtt iszonyú kínvallatásokat jelentett. Az volt a módszerük, hogy az utcáról hurcolták el az embert, bekötötték a szemét, és anélkül, hogy bármit is kérdeztek volna tőle, egyenesen a kínzókamrába vitték. Ott aztán elkezdődött a borzalom, széttörték a csontjait, kitepték a körmét, forró kályhába dugták a kezét, elevenen szétfűrészelték a koponyáját, és rengeteg más kegyetlenséget műveltek vele, és csak akkor próbálták megállapítani a személyazonosságát, ha a fájdalomtól félőrült áldozat már összeeső, vérző ronccsá vált. Keresztnev? Családi név? Cím? Mit is mondtál a sahról? Mondd el újra, hogy mit mondtál! S tudja, az is lehet, hogy valóban nem mondott semmit, hogy teljesen ártatlan. Ártatlan? Az nem számít! Így majd mindenki, bűnös és ártatlan egyaránt félni fog, senki sem érzi majd biztonságban magát. A Szavak terrorjának lényege az volt, hogy bárkire lecsaphatott, bárkit megvádolhatott, mert nem cselekedete, hanem szándéka szerint ítélte meg az embert, rossz szándékkal pedig mindenki meggyanúsítható. Felléptél a sah ellen? Nem én, dehogyis! Akkor azt tervezted, te rohadt szemét. És ez elég is volt.

- Néha bírósági tárgyalásokat is rendeztek. A politikai foglyok fölött (de ki nem volt itt politikai?) csak hadbíróság ítélkezhetett. Zárt üléseken, védelem nélkül, tanúk nélkül hirdettek ítéleteket. Aztán végre is hajtották az ítéletet. Ki tudja megszámolni, hogy a Szavak hány embert gyilkolt meg? Százakat, minden bizonnyal. Nagy költönket, Khoszrou Goleszorkhit főbe lőtték. Nagy rendezőnket, Keramat Denahiánt ugyancsak főbe lőtték, írók, egyetemi tanárok, művészek tucatjait vetették börtönbe. A többiek kénytelenek voltak emigrálni. A Szavak hihetetlenül sötét és brutális söpredékből állt; ha olyasvalaki került a kezükbe, aki könyveket szokott olvasni, azt különösen nagy kéjjel kínozták meg.

- Azt hiszem, a Szavak nem kedvelte a bíróságot és a pereket. Szívesebben választott más módszert, többnyire alattomban gyilkolt. Később már semmit se lehetett megállapítani. Ki lehetett a gyilkos? Azt már nem lehet tudni. Hol vannak a vétkesek? Nincsenek vétkesek.

- Az emberek nem bírták már elviselni a terrort, pusztá kézzel vetették rá magukat a hadseregre és a rendőrségre. Ezt magyarázhatjuk a kétségbeeséssel is, de nekünk már minden mindegy volt. Az egész nép fellázadt a sah ellen. Nekünk a Szavak a sahot jelentette, az ő fülét, az ő szemét és kezét.

- Tudja, ha a Szavakról beszéltünk, egy óra múlva már gyanakodva méregettük egymást, arra gondolva, hátha a másik is a Szavak embere. Csökönyös gondolat volt, az ember nem tudta kivenni a fejéből. Még ha csak az apámmal, a férjemmel vagy a legjobb barátnőmmel beszélgettem is. Uralkodj magadon, ez képtelenség - mondtam magamnak, de nem volt menekvés, a gondolat makacsul visszatért. Ez kóros tünet, tudom, de az egész rendszer beteg volt, és azt is őszintén bevallom, hogy fogalmam sincs, mikor leszünk újra egészségesek, vagyis kiegyensúlyozottak. Ennyi év diktatúrája kifecamította még a lelkünket is; sok időbe kerül, amíg újra normális életet fogunk élni.

FÉNYKÉP (9)

Ezt a fényképet Sirázban tették ki, a forradalmi bizottság épülete előtti hirdetőtáblára, jelszavak, kiáltványok és más fényképek mellé. Megkértem a diákot, fordítsa le a kézzel írt szöveget, amit rajzszöggel erősítettek a fénykép alá. Azt írják, mondja, hogy ezt a hároméves kisfiút Habib Farduszinak hívják, és a Szavak foglya volt. A foglya? Hogyan? A diák azt felelte, hogy a Szavak gyakran egész családokat bebörtönzött, és ez is egy ilyen eset. Aztán végigolvasta a szöveget, s hozzátette, hogy a kisfiú szülei belehaltak a kínvallatásokba. Most sok könyvet jelentetnek meg a Szavak rémtetteiről; napvilágot látnak különféle rendőrségi okiratok és azoknak a beszámolóí, akik túléltek a kínzásokat. A tetejében - és ez nagyon megrendített - olyan színes levelezőlapokat is árusítottak az egyetem előtt, amelyeken a Szavak áldozatainak megcsonkított teste látható. Minden úgy fest, mint Timur korában, hatszáz év óta semmi se változott; ugyanaz a beteges kegyetlenség, talán valamivel jobban gépesítve. A Szavak helyiségeiben a leggyakoribb eszköz a villannyal működő, serpenyőnek nevezett vasasztal volt, melyre ráültették az áldozatot, és odakötözték a kezét és a lábát. Sok ember lelte halálát ezeken az asztalokon. Voltak vádlottak, akik már a kínzókamrán kívül, a sorukra várva megtévelyodtak, az iszonyú ordítást hallva és az égő hús szagát érezve. De ebben a lidérces

világban a régi, jól bevált középkori módszereket nem tudta kiszorítani a technika fejlődése sem. Iszfahán börtöneiben az embereket nagy zsákokba dugták, melyekben hemzsegték az éhségtől megkergült kandúrok vagy mérges kígyók. A kínzásokról szóló rémtörténeteket, melyeket a Szavak tudatosan is terjesztett, évekig adták szájról szájra; s az emberek egyre nagyobb iszonyattal hallgatták, hiszen az ellenség ködös és önkényes meghatározása folytán mindenki nagyon is jól el tudta képzelni magát ezekben a kínzókamrákban. A Szavak nemcsak kegyetlen erőt képviselt, hanem idegen, megszálló hatalmat, a Gestapo helyi változatát is.

A forradalom napjaiban a tüntetők egy dalt énekelnek Teherán utcáin, melyben roppant kifejező erő és pátoz sűrűsödik - az Allah Akbar-t,⁶ s ebben többször is visszatér a következő két sor:

*Irán, Irán, Irán
Khun-o-marg-o-oszján.
(Irán, Irán, Irán,
vér, halál és lázadás.)*

Ez Irán tragikus, de talán legtalálhatóbb meghatározása. Századok óta, szakadatlanul.

Nagyon fontosak itt a dátumok. 1978 szeptemberében, vagyis négy hónappal távozása előtt, a sah interjút adott a *Stern* című képes hetilap munkatársának. Vagyis éppen húsz esztendővel azután, hogy életre hívta a Szavakat.

- Hány politikai fogoly van ma Iránban?

Sah: Mit ért ön politikai foglyon? Nos, sejtem, hogy mire gondol, ezernél kevesebb.

- Bizonyos ön abban, hogy senkit se kínoztak meg közülük?

Sah: Éppen most adtam ki az utasítást a kínvallatások beszüntetésére.

FÉNYKÉP (10)

A felvétel 1973. december 23-án készült Teheránban: a sah beszédet mond az újságírókkal zsúfolt teremben, mikrofonbarikád mögött. Az egyébként kifogástalan modorú és kimérten tartózkodó Mohammad Rezá most képtelen palástolni izgalmát, sőt - a riporterek megfigyelése szerint - a

6 Allah a Legnagyobb

felindultságát. Valóban az egész világ sorsát befolyásoló pillanat ez, hiszen a sah most jelenti be az új olajárakat. Nem egészen négy hónap alatt a kőolaj ára négyszeresére szökött fel. Irán eddigi kőolajexportja évi ötmilliárd dollárt jövedelmezett, ezentúl húszmilliárdot hoz. Tegyük hozzá, hogy ezzel a hihetetlen összeggel a sah rendelkezik. Mint egyeduralkodó, kénye-kedve szerint járhat el, a tengerbe dobhatja, fagylaltra költheti vagy egy aranyládába zárhatja. Nem csoda, ha az uralkodó ennyire felvillanyozódott; ki tudja, hogy mi hogyan viselkednénk, ha hirtelen húszmilliárd dollárt találnánk a zsebünkben, s tudnánk, hogy ez évente további húszmilliárddal gyarapszik, és később még ennél is többel. Nem csoda hát, hogy a sahkal az történt, ami történt, vagyis hogy teljesen elvesztette a fejét. Ahelyett, hogy maga köré gyűjtötte volna a családját, hűséges tábornokait és bizalmas tanácsadóit, hogy megfontolja, mire is költse okosan ezt a töméntelen pénzt, a sah előtt - saját állítása szerint - fényes látomás jelenik meg, ő pedig közhírré teszi, hogy Iránt (ezt az elmaradott, kaotikus, félig írástudatlan országot) egyetlen nemzedék alatt a világ ötödik nagyhatalmává teszi. Mindjárt be is dobja a jólét csábító jelszavát, amivel az emberekben nagy reményeket ébreszt. Kezdetben ez nem is látszik olyan hiú reménynek, hiszen köztudott, hogy a sahnak valóban rengeteg pénze van.

A fényképen látható sajtókonferencia után néhány nappal a sah interjút ad a *Spiegel* című hetilap tudósítójának, és kijelenti:

- Tíz év múlva ugyanolyan életszínvonal lesz nálunk, mint önöknél, a németeknél, a franciáknál vagy az angoloknál.

- Uram, ön szerint - hitetlenkedik a tudósító - elegendő erre tíz esztendő?

- Természetesen.

- De hiszen - képed el a tudósító - a Nyugatnak több nemzedékre volt szüksége ahhoz, hogy a jelenlegi életszínvonalat elérje! Ön ezt át tudja ugorri?

- Persze.

Ez az interjú jár a fejemben most, amikor a sah már nincs Iránban, és én hihetetlen sárban és trágyatengerben caplatok egy kis faluban, nyomorúságos agyagviskók közt, valahol Siráz környékén, félmeztelen és átfagyott gyerekek gyűrűjében, egy asszony pedig kerek lepényeket gyúr egy viskó előtt tehéntrágyából: a kőolaj és a gáz országában, falun mindmáig ez az egyetlen fűtőanyag. Nos, most, amikor jó néhány évvel az

interjú után átbálgatok ezen a lehangoló középkori falun, a világ legbanálisabb gondolata jut eszembe, nevezetesen, hogy nincsen olyan képtelenség, amit az emberi elme ne tudna kigondolni.

A sah egyelőre visszavonul a palotájába, és százával adja ki a határozatokat, melyek majd felrázzák Iránt, és öt év múlva a sah vesztét okozzák. A beruházásokat megkétszerezi, elrendeli a technológia nagymérvű importját, célja az, hogy létrehozza műszaki fejlettségét tekintve a világ harmadik hadseregét. Elrendeli a legkorszerűbb berendezések behozatalát, felszerelését és gyors üzembe helyezését. Korszerű gépek gyártják majd a korszerű termékeket. Irán pedig elárasztja velük az egész világot. Atomerőműveket, elektronikus készülékeket gyártó üzemeket, kohókat és más gyárakat épített. És mivel Európában éppen csodás tél van, elmegy síelni St. Moritzba. De az ottani elragadó és elegáns rezidenciája már nem a csend és a magány oázisa. Az új eldorádóról szóló hír ugyanis futótűzként terjed a világban, és mindenkit lázba hoz. Ilyen halom pénz mindenki képzeletét megragadja, ezért tüstént számolni kezdenek, mekkora tőkét lehetne összekaparni Iránban. A sah svájci rezidenciája előtt sorban állnak jelentős és híres országok egyébiránt tiszteletre méltó és gazdag kormányainak miniszterelnökei és miniszterei. A sah karosszékében üldögélve, kezét a kandallónál melengetve hallgatja végig a javaslatok, árajánlatok és nyilatkozatok áradatát. Az egész világ előtte hajlong. Mélyen lehorgasztott fejeket, meghajtó nyakakat és feléje nyújtott tenyereket lát. No, látjátok, mondja a miniszterelnököknek és minisztereknek, ti nem tudtok gazdálkodni, ezért nincs pénzetek! Kioktatja Londont és Rómát, tanácsokat osztogat Párizsnak, korholja Madridot. A világ ezt alázatosan hallgatja, még a legkeserűbb pirulákat is lenyeli az iráni sivatagban magasodó csillogó aranypiramisra függesztve a szemét. A Teheránban szolgálatot teljesítő nagykövetek azt sem tudják, hová kapkodjanak, az otthoni hivatalok elárasztják őket táviratokkal: mennyi pénzt kaphatunk a sahtól? Mikor és milyen feltételekkel? Nem ad semmit, azt válaszolta? Kérjük excellenciádat, vesse latba minden befolyását! Garantáltan kitűnő szolgáltatásokat és remek sajtóviasszhangot ajánlunk neki! Még a sah legkisebb hatáskörű minisztereinek az előszobájában is nagy a tülekvés és furakodás; a szemek lázban égnek, a tenyerek izzadtak, semmi elegancia és méltóság. Pedig akik itt szoronganak, egymás ruhaujját ráncigálják, egymásra förmednek, azt kiáltják szomszédjuknak: itt a sor vége! - világhírű részvénytársaságok elnökei, óriási konszernek igazgatói,

híres cégek és vállalatok küldöttei, illetve többé vagy kevésbé tiszteletre méltó kormányok képviselői. Egymást túllicitálva tesznek ajánlatokat, az egekig magasztalva hol egy repülőgépgyárat, hol valami autógyárat, esetleg televízió- vagy óragyárat. A világtőke és világipar - normális körülmények közt igen előkelő lordjain kívül, a kisebb halak egész rajai tódulnak Iránba, mindenféle kis stílusú spekulánsok és szélhámosok, az arany és más nemesfém, a diszkó és sztriptíz, az ópium és éjszakai mulatók, a beretvahajvágás és hullámlovaglás szakértői, meg azok, akik a *Playboy* perzsa változatát állítják elő, és Las Vegas-i stílusú show-t tudnak rendezni, s úgy felvirágoztatják a rulettet, hogy az üzlet jobban megy, mint Monte-Carlóban. Teherán utcáin csakhamar ilyen reklámtáblák olvashatók: *Jimmy's Night Club, Holiday Barber Shop, Best Food in the World, New York Cinema, Discreete Corner*. Minden pontosan olyan, mint a Broadwayn vagy a londoni Sohóban. Az ajtókon és ablakokon át Iránba tóduló fickóknak az európai repülőtereken holmi csuklyás diákok összesodort röpcédulákat próbálnak a kezébe nyomni, melyekben az áll, hogy hazájukban halálra kínozzák az embereket kihallgatás közben, hogy nem tudni, hányan vannak életben azok közül, akiket a Szavak elhurcolt; de ki törődik ezzel, ha ilyen pompás alkalom kínálkozik, hogy megszédjék magukat, ráadásul mindez a sah által meghirdetett Nagy Civilizáció jelszavával történik. A sah kipihenve és elégedetten érkezik meg a téli üdülésből, most végre mindenki őt dicséri, az egész világon a legjobbakat írják róla, méltatják érdemeit, azt hangoztatva, hogy amerre csak néz az ember, mindenütt annyi a baj, sőt botrány, de Iránban minden remekül halad, az egész országot a haladás és korszerűség fénye sugározza be, tehát keressék fel és vegyenek példát erről a felvilágosult uralkodóról, aki fáradhatatlanul ösztökéli a főlemelkedésre toprongyos és elmaradott népét, s arra biztatja: most, hogy megszabadult a szegénységtől, a babonáktól, minden erejét megfeszítve tornássza fel magát Franciaország és Anglia szintjére.

- Felséged véleménye szerint - kérdezi tőle a *Spiegel* tudósítója - ez a fejlődési modell a legkorszerűbb?

- Erről mélyen meg vagyok győződve - feleli a sah.

Az uralkodó elégedettsége azonban sajnos nem fog soká tartani. A fejlődés ugyanis alattomos folyó, erről mindenki meggyőződhet, aki a sodrába kerül. A felszínen simán és sebesen folyik a víz, de mihelyt elbízta magát a kormányos, tüstént rádöbben, hogy e folyamatban mennyi ijesztő

örvény és alattomos homokzátany rejtezik. Ahogyan a csónakja újabb meg újabb akadályokba ütközik, úgy nyúlik meg egyre jobban a kormányos képe is. Még dúdolgat magában és hangoskodik, de leikébe már befészkelte magát a csalódás és a keserűség, mert a csónak látszólag ugyan még halad, a valóságban azonban már megrekedt: orra befűródött a homokzátanyba. De ez csak később következik be. A sah egyelőre milliárdos vásárokat bonyolít le; árukkal megrakott hajókat indítanak minden világrészről Irán felé. De amikor az Öbölbe érnek, kiderül, hogy Iránnak nincsenek kikötői (erről a sah nem tudott). Vagyis vannak, de kicsik és elavultak, képtelenek ekkora árutömeget fogadni, így aztán hajók százai vesztegelnek a tengeren, várva, hogy mikor kerül végre rájuk a sor, s a várakozás gyakran fél évig is eltart. Irán egymilliárd dollárt fizetett évente a hajótársaságoknak a várakozásért. Lassacskán valahogy csak kirakodtak, de akkor kiderült, hogy Iránnak nincsenek raktárai (erről a sah nem tudott). Szabad ég alatt, a sivatagban, a rettenetes trópusi hőségben sok millió tonna áru hevert, a felét ki kellett dobni a szemétbe, mert élelem és mindenféle könnyen bomló vegyszer is akadt közte. Ezután az árut az ország belsejébe kellett volna szállítani, de akkor kiderült, hogy nincsenek szállítóeszközök (erről a sah nem tudott). Vagyis van valamennyi gépkocsi és vagon, de a szükségletekhez képest elenyésző számban. Kétezer teherautót hozattak hát Európából, de akkor kiderült, hogy Iránban nincs elég gépkocsivezető (erről a sah nem tudott). Hosszas tanakodás után repülőket menesztettek Szöulba, ahonnan dél-koreai gépkocsivezetőket hoztak. Megindították a teherautókat, és megkezdtek a rakomány fuvarozását. De amikor a gépkocsivezetők már megtanultak néhány szót perzsául, rájöttek, hogy csak feleannyi bért fizetnek nekik, mint iráni kollégáiknak. Ezen annyira felháborodtak, hogy a teherautókat faképnél hagyva, visszautaztak Dél-Koreába. Ezek a teherautók mind a mai napig ott állnak a sivatagban a Bandar Abbász Teheránnal összekötő úton, homokkal vastagon belepve. Különböző külföldi fuvarozó cégek segítségével lassanként mégiscsak elszállították a külföldön vásárolt gyárakat és gépeket. Eljött az idő, mikor meg kellett volna kezdeni az összeszerelésüket. De akkor kiderült, hogy Iránban nincsenek mérnökök és technikusok (erről a sah nem tudott). Ha az ember logikusan gondolkodik, azt hihetné: ahhoz, hogy valaki létrehozhassa a Nagy Civilizációt, először igyekszik megteremteni a személyi feltételeket, a hazai értelmiséget, a szakmai gárdát. Erről azonban szó se lehetett! Csak nem fognak új

egyetemeket, főiskolákat létesíteni?! Ezek a lázadás melegágyai. Minden egyetemista született lázadó, zendülő, szabadgondolkodó. Nem csoda hát, hogy a sah nem akart olyan korbácsot fonni, amivel az ő hátát verik. Az uralkodó ennél jobb megoldást talált - a diákok nagy részét távol tartotta Irántól. A maga nemében páratlan jelenség volt ez világszerte. Több mint százezer fiatalot küldött az európai és amerikai egyetemekre. Ez jóval költségesebb multság, mint saját egyetemeket létrehozni. De a rendszer ilyenformán viszonylagos nyugalomban és biztonságban lehet. A legtöbb diák később már nem is tért vissza. San Franciscóban és Hamburgban jóval több az iráni orvos, mint Tabrizban vagy Masadban. Még a felkínált magas fizetések sem csábították haza őket: rettegtek a Szavaktól, és nem akarták senki cipőjét csókolgatni. Évek óta nagy tragédiája ez az országnak. A sah diktatúrája, a megtorlások és az üldözések Irán legkiválóbb elméit, a legnagyobb írókat, tudósokat és gondolkodókat száműzésre, hallgatásra vagy börtönre ítélte. Marseille-ben vagy Brüsszelben több diplomás iránival lehet találkozni, mint Hamadánban vagy Qazoinben. Iránban nem lehetett megvenni a kiváló írók műveit (csak külföldön jelenhettek meg), nem lehetett látni a kiváló rendezők filmjeit (nem mutatták be őket az országban), nem lehetett hallani az entellektüelek szavát (hallgatásra ítélték őket). A sah akaratából az embereknek nem volt más választásuk, mint a Szavak vagy a mollák. Persze hogy a mollákat választották. Ha egy diktatúrát megdöntenek (márpedig a sah rendszere a diktatúra különösen brutális és perfid formája volt), ne ringassuk magunkat olyan illúziókban, hogy vele együtt eltűnik az egész rendszer; szertefoszlik, mint valami lidérces álom. Persze, a rendszer fizikailag megszűnik létezni. De lelki, társadalmi következményei nem tűnnek el, tovább élnek, sőt fennmaradnak az öntudatlanul is utánzott magatartásformák. A diktatúra az értelmiség és a kultúra elpusztításával együtt üres és holt teret hagy maga után, ahol nem hajt ki egyhamar a gondolat fája. Ezen a terméketlen talajon nem mindig a legjobbak vetik meg a lábukat, a búvóhelyekről és a hasadékokból többnyire azok kúsznak elő, akik erősebbnek bizonyultak, akik vastagabb bőrűeknek és nagyobb állóképességüknek köszönhetően mindent átvészelnének, nem pedig azok, akik új értékeket teremtenek. A történelem tragikus, ördögi körbe kerül, és gyakran korszakokba telik, amíg ki tud szabadulni belőle. Itt álljunk meg, sőt tegyünk meg visszafelé néhány évet, hiszen az események elébe vágva, már meg is döntöttük a Nagy Civilizációt, holott először fel kellene építeni. Igen ám, de hogyan építsük

fel, ha nincsenek szakembereink, a népnek pedig nincs hol tanulnia, ha volna is hozzá kedve? Ahhoz, hogy a sah látomása valóra váljon, hétszázezer szakembert kellett volna azonnal munkába állítani. Itt is megtalálták a legegyszerűbb és legbiztonságosabb megoldást: külföldről kell behozni őket. A biztonság kérdése volt a legdöntőbb érv, hisz nyilvánvaló, hogy a külföldi nem szervez összeesküvést, és nem szít lázadást, nem bujtogat és nem tiltakozik a Szavak ténykedése ellen, csak azzal foglalkozik, hogy a munkáját mielőbb elvégezze, megkeresse a pénzét, hogy hazatérhessen. Sehol a világon nem kellene többé forradalomtól tartani, ha az ecuadoriak építenék fel Paraguayt, és a hinduk, mondjuk, Szaúd-Arábiát. Elég ha jól összerázzuk, megkeverjük, áttelepítjük, szétszórjuk az embereket, és mindenhol nyugalom lesz. Tízezerrel hozzák hát be Iránba a külföldi szakembereket. A teheráni repülőtéren egyik gép a másik után száll le. A Fülöp szigetekről házvezetőnők érkeznek, Görögországból vízvezeték-szerelők, Norvégiából villanszerelők, Pakisztánból könyvelők, Olaszországból gépészek, az Egyesült Államokból katonai szakértők. Ebből az időből származó fényképeket nézegetünk: a sah egy müncheni mérnökkel beszélget, a sah elbeszélget egy milánói műszerésszel, a sah egy bostoni darussal beszélget, a sah beszédbe elegyedik egy kuznyecki technikussal. És ki lehet az a néhány iráni a fényképen? Miniszterek és az uralkodó biztonságán örökdő Szavak emberei. A fényképekről lemaradt irániak viszont kerekre nyílt szemmel bámulják az egészet. Az idegenek már szakmai szempontból is fölöttük állnak, még ha a lehető legszerényebben viselkednek is (mint a mi szerény létszámú lengyel szakmunkáscsoportunk), és kisebbrendűségi érzést váltanak ki belőlük, hiszen meg tudják nyomni a megfelelő gombot, mozgásba tudják hozni a megfelelő emelőkart, össze tudják kötni a megfelelő kábeleket. Az idegen ért hozzá, én pedig nem. Az iráni nép büszke, hihetetlenül érzékeny emberi méltóságára. Egy iráni sohase vallja be, hogy valamihez nem ért, mert ez nagy szégyen; vége a tekintélyének. Gyötrődik, szenved és a végén már gyűlölködik. Az irániak hamar átláttak a sah szándékán: ti csak csücsüljetek továbbra is a mecsetek árnyékában, csak legeltessétek a juhokat, száz év kell, hogy kinyíljon a csipátok; én majd közben a németekkel és az amerikaiakkal tíz év alatt fölépítem a világbirodalmat. Ezért aztán az irániak elsősorban az ő nagy megaláztatásuknak fogják fel a Nagy Civilizációt. De ez a kérdésnek csupán az egyik oldala. Híre terjedt, hogy mennyit keresnek a szakemberek

abban az Iránban, ahol tíz dollár már vagyonnak számít sok paraszt szemében (a paraszt csak öt százalékot kap a városi piacokon eladott terméke árából). Az amerikai tisztek fizetése valóságos sokkot vált ki az emberekből. Ez gyakran évi százötven-, illetve kétszázezer dollárra rúg. Négy esztendő után az amerikai tiszt félmillió dollárral a zsebében tér haza Iránból. A mérnökök ennél kevesebbet keresnek. De ez a plafon alakítja ki az irániak elképzelését a külföldiek jövedelméről. Nem nehéz elképzelni, mennyire utálhatja a sahot meg az egész Civilizációt az az átlag iráni, aki nyomorúságosan tengeti életét, hogyan reagál arra, hogy saját országában ide-oda lökdösi, kioktatják, kigúnyolják ezek az idegenek, akik - ha nyíltan nem is juttatják kifejezésre megvetésüket - mégiscsak lenézik őt. Idegen segítséggel végül mégiscsak felépült a gyárak egy része, de akkor kiderült, hogy nincs áram (erről a sah nem tudott). Vagyis, pontosabban szólva nem is tudhatta, hiszen a sah csak a statisztikákat ismerte, és azokból úgy tetszett, mintha lenne. És ez igaz is volt, mert a statisztikai adatok szerint kétszer annyi áram volt, mint amennyi a valóságban létezett. A sah már a torkán érezte a kést, mindenképpen ipari termékeket kívánt exportálni, mert ezt a fantasztikus mennyiségű pénzt nemcsak hogy elköltötte az utolsó garasig, de már kölcsönöket is fölvelt innen-onnan. De miért kellett Iránnak adósságokba vernie magát? Mert kénytelen volt felvásárolni a nagy amerikai, német és más külföldi konszernek részvényeit. Ez valóban elkerülhetetlen volt? Igen, mert a sah akart uralkodni az egész világon. Az utóbbi években hozzászólt, hogy mindenkit kioktasson, tanácsokat osztogasson a svédeknek és az egyiptomiaknak, de most valóságos erőre volt szüksége. Az iráni falu elmerült a sártengerben, napon szárított tehéntrágyával fűtött, de mit számított ez ahhoz képest, hogy a sahot világraszóló becsvágy fűtötte?

FÉNYKÉP (11)

Ez igazából nem is fénykép, hanem egy olajfestmény reprodukciója, amelyen a panegirista festő Napóleonpózban ábrázolja a sahot (ahogyan Franciaország császára lóháton vezeti a csatát). A képet az iráni tájékoztatási minisztérium sokszorosította az uralkodó engedélyével (nota bene! a Szavak felügyelete alatt), aki kedvelte az ilyen összevetéseket. Mohammad Rezá délceg, kisportolt alakján jól érvényesült a remekbe szabott egyenruha, s rajta a gazdag díszítés, a töméntelen kitüntetés, a

választékosan elrendezett zsinórok. A képen a sah kedvenc szerepében, vagyis a hadsereg parancsnokaként látható. A sah persze gondol alattvalóinak sorsával, szem előtt tartja a gyors ütemű fejlődést satöbbi, satöbbi, mindez azonban csak terhes kötelesség, lévén hogy ő a nemzet atyja; de igazi hobbija és szenvedélye a hadsereg. Ez persze nem érdek nélküli szenvedély. A hadsereg mindig is a trón legfőbb támasza volt, az évek múlásával pedig egyetlen támasza lett. Abban a pillanatban, amikor a hadsereg szétszóródott - a sah megszűnt létezni. De csak vonakodva használok a hadsereg szót, mert bennünk ez egészen más képzettársításokat kelt. A mi történelmünkben a hadsereg mindig olyan emberek szövetsége volt, akik önnön és mások szabadságáért, felszabadításáért ontották vérüket, az ország határait védelmezték, a függetlenségért harcoltak; győzelmet arattak, dicsőséget hozván a harci lobogóra, vagy tragikus vereséget szenvedtek, s ezzel a megpróbáltatások komor időszaka kezdődött az egész nemzet számára.

Mindez nem mondható el a két Pahlavi sah hadseregéről. Egyetlen alkalma adódott, hogy megvédelmezze az országot (1941-ben), de amint feltűnt az első idegen katona, nyomban futásnak eredt, és hazaiszkolt. De előtte és azután is mindig szívesen fitogtatta erejét, ha halomra kellett gyilkolni a (gyakran védtelen) nemzeti kisebbségeket, és az ugyancsak védtelen lakosságot. A hadsereg tehát a belső terror eszköze volt, valamiféle kaszárnnyarendőrség. Amiképpen a mi ármádiáink történetét egykor a Grunwald, Cecora, Raclawice vagy Olszynka Grochowska alatt vívott csaták fémjelzik, Rezá Pahlavi hadseregének történetét a saját népe ellen végrehajtott tömegmészárlások jellemzik. (Azerbajdzsán - 1946, Teherán - 1963, Kurdisztán - 1967, egész Irán - 1978 satöbbi.) így hát a hadsereg fejlesztését a nép mindig iszonyodva, rettegve figyelte, azt tartván, hogy a sah még vastagabb és hasogatóbb korbácsot fon, s az ütések előbb-utóbb a nép hátán csattannak. A hadsereg és a rendőrség (nyolcféle létezett) közti különbség is csak formális volt. Mindenfajta rendőrség élén katonai tábornokok álltak a sah legbizalmasabb emberei. A hadsereg, a Szavakhoz hasonlóan, különleges jogokat élvezett. (Amikor franciaországi tanulmányaim befejezése után hazatértem, meséli egy orvos ismerősöm, feleségemmel moziba készültünk, és beálltunk a sorba jegyet váltani. Egyszer csak odaállított egy altiszt, és mindenkit megelőzve megvette a jegyét a pénztárlablaknál. Én ezt nem hagytam szó nélkül, mire hozzám lépett és arcul ütött. Ezt el kellett tűrnöm, mert a sorban állók

figyelmeztettek; ha tiltakozom, börtönbe zárhatnak.) A sah egyenruhában érezte magát a legjobban, és a legtöbb időt a hadseregnek szentelte. Kedvenc időtöltése évek óta az volt, hogy átnézte a különböző cégek és gyárak legújabb fegyvereit reklámozó újságokat (Nyugaton tucatjával jelennek meg ilyen újságok). Mohammad Rezá minden lapra előfizetett, és éveken át - akkor még nem volt annyi pénze, hogy valamennyi szívének kedves halált hozó játékszer megvásároljon - buzgón tanulmányozta őket, és e lebilincselő ténykedés közben arról ábrándozott, hogy az amerikaiak majd csak megajándékozzák valamelyik harckocsival vagy repülőgéppel. Az amerikaiaktól valóban sok fegyvert kapott, de mindig akadt olyan szenátor, aki akadékoskodott és bírálta a Pentagont, amiért túl sok fegyverrel látja el a sahot; ilyenkor rövid időre beszüntették a fegyverszállításokat. Most azonban, hogy a sah ilyen hatalmas pénzösszeghez jutott, megszűntek a nehézségek! A sah először is nagyjából két részre osztotta az évi húszmilliárd dolláros szédítő összeget: tízmilliárdot a hadsereg kapott (megjegyzendő, hogy a lakosságnak csupán egy százaléka szolgált a hadseregben). Az uralkodó attól fogva még buzgóbban bújtatta az újságokat és fegyverprospektusokat, és a legfantasztikusabb megrendelésekkel árasztotta el a világot. Hány harckocsija is van Nagy-Britanniának? Másfél ezer. Rendben, mondja a sah, akkor én kétezret rendelek. És hány nehézlövege lehet a Bundeswehrnek? Ezer. Jó, akkor én másfél ezret rendelek. De miért kellett neki több, mint az angol hadseregnek vagy az NSZK hadseregének? Mert a mi hadseregünket a világ harmadik hadseregévé kell tennem. Hiába no, nem lehetünk se az első, se a második helyen, de a harmadikon, ott, igenis, lehetünk, és ott is kell lennünk. Újra Irán felé tartanak a hajók, szállnak a repülőgépek, gördülnek a teherautók, megrakva a legmodernebb fegyverrel, ami csak létezik a világon. Irán kisvártatva a legkülönbözőbb fegyvertípusok és hadfelszerelések gigantikus kiállítási területévé változik (a gyárak építése körül akadtak nehézségek, a harckocsik szállítása ezzel szemben simán folyik). Nem tévedés: kiállítási területévé, hiszen nincsenek raktárak, lerakatok, hangárok, ahová raktározna és ahol biztonságba helyeznék ezeket a hadfelszereléseket. Ez aztán valóban nem mindennapi látvány. Ha Sirázból Iszfahánba tartunk, százával látni helikoptereket az országút mentén, jobboldalt, a sivatagban. A sok használatlan gépet lassanként betemeti a homok. Senki se vigyáz rájuk, de erre nincs is szükség, úgyse tudják beindítani őket. Egész mezőket lepnek el az ágyúk

Qom környékén. Ahváz mellett pedig garmadával állnak az elhagyott harcokcsik. De újra előreszaladtunk. Egyelőre még Mohammad Rezá uralkodik Iránban, és minden percét be kell osztania. Az uralkodó fegyverraktára napról napra gyarapszik, mindig érkezik valami újdonság - hol rakéták, hol radarok, hol vadászgépek, hol páncélozott járművek. Hatalmas tömeg halmozódott már fel, egy év alatt ötszörösére ugrott Irán hadiköltségvetése, vagyis kettőről tízmilliárd dollárra, de a sah a további növelésen töri a fejét. Az uralkodó sokat utazgat, mindent szemügyre vesz, megvizsgál és kézbe vesz. Jelentéseket, beszámolókat, magyarázatokat hallgat meg arról, hogy mire szolgál ez az emelőkar, vagy mi történik, ha az ember megnyomja azt a piros gombot. A sah hallgat és bólogat. Furcsa arcok kandikálnak ki a rohamsisakok, pilótasapkák alól. Szőkés borostás tejfehér, néha meg egészen fekete, néger arcok. Úgy bizony, ezek amerikaiak! Mert valakinek csak vezetnie kell ezeket a gépeket, irányítania a radart, beállítania az irányzékot, és tudjuk, hogy Iránnak nemcsak a polgári életben, de a hadseregben sincs megfelelő létszámú technikai személyzete, szakértője. A sah mindig a legkülönlegesebb hadifelszereléseket vásárolja meg, így aztán ráadásul be kell hozatnia a legdrágább szakembereket is, akik kezelni tudják. Uralkodásának utolsó évében mintegy negyvenezer amerikai katona állomásozott Iránban. A bérlistán minden harmadik tiszt amerikai volt. Sok műszaki alakulatnál egy kézen is meg lehetett számolni az iráni tiszteket. De még az amerikai hadseregben sem volt annyi különleges képesítésű műszaki szakértő, amennyit a sah óhajtott. Egyik nap, a fegyvergyártó cégek prospektusait lapozgatva, a sah valósággal eksztázisba esett a legújabb Spruance-romboló láttán. Egyetlen darabért háromszázharmincnyolcmillió dollárt kértek. A sah tüstént négyet rendelt belőlük. Amikor a rombolók megérkeztek Bandar Abbászba, az amerikai személyzetnek haza kellett térnie, mert az Egyesült Államokban se volt elég szakember. Ezek a rombolók mind a mai napig Bandar Abbász kikötőjében vesztegelnek. Máskor az F-16-os vadászbombázó prototípusa ejtette ámulatba a sahot. Elhatározta, hogy ezekből azonnal egy nagyobb tételt vásárol. De az ágrólszakadt amerikaiak nem engedhetik meg maguknak, hogy valami tisztességes terméket állítsanak elő, úgyhogy abbahagyták a bombázó gyártását, mivel túl magasnak ítélték az árat! Huszonhatmillió dollárba került egyetlen példány. Szerencsére a sah megmentette a helyzetet: úgy döntött, hogy segít szegény barátain. Százhatvan repülőgépet rendelt, s

ehhez mellékelte egy hárommilliárd-nyolcszázmillió dollárra szóló csekket. Miért nem lehetett ezekből a szédítő összegekből lefaragni legalább egymilliót, és legalább néhány autóbust vásárolni rajta Teherán lakosai számára? A fővárosban órákig kellett az embereknek autóbuszra várni, hogy aztán hosszú órákig utazzanak a munkahelyükig. Hogy ő városi autóbuszokat vásároljon? Miféle nagyság rejlik egy fővárosi autóbuszban? A hatalomnak micsoda kisugárzása áradhat egy ilyen járműből? És ha ezekből a milliárdokból lecsípett volna egymilliót, hogy néhány faluban kutakat építtessen? Kutakat? Ki a csuda utazik el a világ végére csak azért, hogy kutat nézzen? Ezek a falvak a hegyek közt fekszenek, az isten háta mögött, senki se fog odautazni, hogy megcsodálja őket. Tegyük fel, hogy albumot készítenek Iránról, a világ ötödik hatalmáról. És ebbe az albumba belekerül egy kép arról a faluról, ahol a kút áll. Akkor majd Európában azon törhetik az emberek a fejüket, hogy vajon ezzel a fényképpel mit akartak kifejezni. Semmit. Egy falut látni rajta, ahol egy kút áll. De ha az uralkodó képét tesszük a helyébe, mögötte pedig a lökhajtásos gépek egész sora látható (rengeteg ilyen felvétel készült), mindenkinek leesik az álla, elégedetten bólogat, és azt mondja: ez már igen, a sah valóban nem mindennapi dolgot vitt végbe! Mohammad Rezá ezután a dolgozósobájába vonul vissza, ahol a falat egy hatalmas térkép borítja. A térképtől jókora távolságra egy mély, terjedelmes karosszék, mellette asztalka, azon három telefon. Feltűnő, hogy az egész helyiségben nincs más bútor. Se fotel, se szék. A sah itt mindig csak egyedül tartózkodott. Letelepedett a karosszékbe, és a térképet nézegette. A Hormuzi szorost, a szigeteket. Hadserege már megszerezte, elfoglalta őket. Omán. Ott sorakoznak a hadosztályai. Szomália. Katonai segítséget nyújtott neki. Zaire. Ugyancsak segítséget nyújtott. Egyiptomnak és Marokkónak hiteket adott. Európa. Itt vannak a tőkebefektetései, bankjai, részesedései a nagy konszerneknél. Amerika. Ott is sok részvényt vásárolt fel, beleszólási joga van. Irán megnövekedett, hatalmas lett, újabb pozíciókat foglalt el minden földrészen. Az Indiai-óceán. Igen, eljött a pillanat: növelnie kell befolyását az Indiai óceán térségében. Ezentúl erre fog törekedni.

FÉNYKÉP (12)

A Lufthansa gépéről készült Teheránban, a mehrábádi repülőtéren.

Reklámfelvételnek látszik, pedig itt nincs szükség reklámra, minden jegy elkelt. A Teheránból naponta induló gép délben érkezik Münchenbe. Az előre megrendelt Limousine-ok a repülőtérrel egyenesen az elegáns vendéglőbe viszik az utasokat ebédelni. Ebéd után ugyanazzal a géppel visszarepülnek Teheránba, ahol már a saját otthonukban költik el vacsorájukat. Igazán nem drága multság - mindössze kétezer dollár személyenként. A sah kegyeit élvezők számára egy ilyen összeg nem számít. Jobbára a palota átlaghivatalnokai költik el ebédjüket Münchenben. A náluk valamivel magasabb rangúaknak semmi kedvük az ilyen fárasztó utazáshoz. Inkább a párizsi Maximból hozatják az ebédet, szakácsokkal és pincérekkel együtt, az Air Francé gépein. De még az efféle szeszélyek sem jelentenek gondot, hiszen a költségek eltörpülnek azokhoz a mérhetetlen vagyonokhoz képest, amelyeket Mohammad Rezá és hívei halmoztak fel. Az átlagos iráni számára a Nagy Civilizáció, vagyis a sah és a Nemzet Forradalma voltaképpen Nagy Rablást jelentett; az elit hajtotta végre. Mindenki lopott, akinek valami hatalma volt. Ha valaki magas beosztásba került és nem lopott, rögtön légüres térbe került: gyanússá vált. Egyből rásütötték, hogy biztosan spicli, akit azért neveztek ki, hogy szemmel tartsa a többieket és jelentse, hogy ki mennyit rak zsebre; az ellenség keze van a dologban. Ha csak tehették, igyekeztek megszabadulni az ilyen embertől, mert beleköpött a levesükbe, így aztán minden a feje tetejére állt, az értékek ellenkező előjelűek lettek. Ha valaki becsületes akart maradni, azt hitték róla, hogy fizetett besúgó. Ha tiszta maradt a keze, jól el kellett rejtenie, mert a tisztaság szégyellnivaló és kétes dolog lett. Minél magasabb polcra kapaszkodott fel valaki, annál jobban megszédte magát. Ha valaki elhatározta, hogy gyárat épít, üzletet nyit vagy gyapotot termeszt, jövedelmének egy részét fel kellett ajánlania a sah családjának vagy valamelyik főtisztviselőnek. Szívesen tette, mert tudta, hogy csak az udvar támogatásával virágozhat fel az üzlet. Pénzzel és protekcióval minden akadályt el lehet hárítani. A protekciót meg lehetett vásárolni, és ezáltal tovább lehetett gyarapítani a vagyont. Elképzelhetetlen, hogy milyen mérhetetlen pénzáradat ömlik a sah, a családja és a kiváltságosok kasszájába. A sah családja egy-egy alkalommal százmillió dollárt vagy annál is nagyobb baksist vág zsebre. A Pahlavi család iráni tőkéje három- és négymilliárd közt ingadozott, de vagyona nagy részét külföldi bankokban helyezte el. A miniszterelnököket és tábornokokat húsz- és ötvenmillió dollár közti összegekkel vesztegették meg. A ranglétrán lejjebb

haladva a megvesztegetési pénz is arányosan csökkent, de azt mindenképpen le kellett szurkolni! Az árak növekedésével a csúszópénzek is nőttön-nőttek, s az emberek azon siráncokztak, hogy fizetésüknek egyre nagyobb hányadát kell a korrupció bálványának áldozniuk. Itt hajdanában az volt a szokás, hogy az állások licitáción keltek el. A sah állapította meg a kormányzói tisztség kikiáltási árát, és aki többet fizetett, azt nevezte ki kormányzóvá. A kormányzó azután hivatalba kerülve jól megkopasztotta alattvalóit, s így bőségesen kárpótolta magát azért, amit a sahnak fizetett. Most újra feléledt ez a régi szokás, de más formában. Az uralkodó jelölte ki azokat, akik nagy jelentőségű, főleg katonai szerződéseket kötöttek külföldön. Ezért hatalmas jutalékot kaptak, de ennek egy része az uralkodó családját illette meg. Ez volt a tábornokok eldorádója (főleg a hadsereg meg a Szavak szedte meg magát a Nagy Civilizáción). A tábornokok szemérmetlenül tömték meg a zsebüket. A haditengerészet parancsnoka, Abbasz Atá ellentengernagy csempészbándát szállított át Dubaiból Iránba a saját flottáján. Irán a tenger felől teljesen védtelen volt, hajói Dubaiban kötöttek ki, ahol az ellentengernagy japán gépkocsikat rakodott a fedélzetre.

A sahot annyira lefoglalta az Ötödik Birodalom, a Forradalom, a Civilizáció és a Haladás, hogy kisebb gondja is nagyobb volt annál, mint hogy az alattvalóival bajlódjon. Az ő milliárdokra rúgó bankszámlái sokkal egyszerűbben keletkeztek. Csak neki volt betekintése az Iráni Kőolaj Társaság könyvelésébe, ő döntötte el, mire költsék az olajdollárokat, az uralkodó és az állam pénztárcája közti határ pedig teljesen elmosódott. Tegyük még hozzá, hogy a sah, akinek vállát ennyi gond nyomta, egy pillanatra se feledkezett meg arról, hogy teletömje a saját pénzes ládját, és minden lehető módon kiszípolozza az országot. De mi történik azokkal a mérhetetlen pénzösszegekkel, amelyeket a sah emberei fölhalmaznak? Többnyire külföldi bankokban helyezik el. Már 1958-ban kitört a botrány az amerikai szenátusban, mert kiderült, hogy azt a segílyt, amelyet Amerika az éhező Iránnak nyújtott, a sah és családja, a legközelebbi emberei az utolsó fillérig a saját, amerikai bankszámlájukra fizették be, ilyenformán a pénz visszaáramlott az Egyesült Államokba. De attól a pillanattól fogva, mikor magasra szökik a kőolaj ára, vagyis megkezdődik a nagy kőolaj-business, semmiféle szenátus nem árthatja bele magát többé a királyság belső ügyeibe; attól fogva a dollárfolyam zavartalanul áramlik a megbízható külföldi bankokba. Az iráni elit évente több mint kétmilliárd

dollárt fizetett be ezekbe a bankokba, a forradalom évében pedig több mint négymilliárd dollárt vett ki. Az ország kifosztása elképesztő méreteket öltött. Mindenki annyi pénzt vitt ki, amennyit csak akart, nem volt semmilyen ellenőrzés és korlátozás, csak ki kellett tölteni egy csekket. De még ezzel sem érték be: hatalmas összegeket költenek el külföldön, ajándékokra és szórakozásra; bérházak és villák, szállodák és magánszanaszatóriumok, játékkaszinók és vendéglők egész sorát vásárolják meg Londonban vagy Frankfurtban, San Franciscóban vagy a Riviérán. A tömérdek pénz világra segített egy új osztályt, melyet addig nem ismert sem a történelem, sem a szociológia - nevezetesen a kőolaj-burzsóáziát. Ez páratlan társadalmi jelenség. A burzsóázia nem hoz létre új javakat, minden ténykedése a zabolátlan fogyasztásban merül ki. Nem társadalmi harc (a feudalizmus ellen vívott harc) vagy a konkurencia (az ipari és kereskedelmi) révén jut be az ember ebbe az osztályba, hanem kizárólag az uralkodó kegyeiért és jóindulatáért folytatott harc eredményeképpen. Ez a felemelkedés egyetlen nap alatt, egyetlen perc alatt mehet végbe, elég az uralkodó egyetlen szava, elég az aláírása. Azt fogadják be az új osztályba, aki szolgálatkészebb, jobban és kitartóbban tud hízelegni a sahnak, jobban meg tudja őt győzni lojalitásáról és hűségéről. Egyéb érték vagy érdem fölösleges. Az élősködőknek ez az osztálya kaparintja meg Irán kőolaj-jövedelmének jelentős részét, és birtokába veszi az országot. Mindent megengedhet magának, mert kielégíti a sah legfőbb szükségletét - hízeleg neki. Felvértezi az annyira áhított biztonságérzettel. A sahot most állig fölfegyverzett hadsereg veszi körül, és olyan tömeg, mely örömujjongásban tör ki, ha meglátja. A sah még nem sejti, hogy mindez mennyire felszínes, csalóka és törékeny. Egyelőre a kőolaj-burzsóázia van uralmon. (Furcsa keverék népség: a katonai és civil bürokrácia felső rétegéből, a palota embereiből, a spekulánsok és uzsorások felső rétegéből és mindenféle foglalkozás nélküli, állástalan, meghatározhatatlan, gyanús elemből rekrutálódik. Ez utóbbiak nehezen körülírhatóak. Mindegyiküknek pozíciója, vagyona és nagy befolyása van. De honnan?, kértem én. Mindig ugyanaz a válasz: a sah embere. És ez teljesen elegendő.) Ennek az osztálynak a legfőbb jellemzője, hogy megtagadja nemzetét, márpedig ez különösen felbőszíti a nemzeti hagyományokhoz annyira ragaszkodó irániakat. Ezek az emberek csak New Yorkban és Londonban csináltatnak maguknak ruhákat (a hölgyek inkább Párizsban), szabad idejüket teheráni amerikai klubokban töltik, gyermekeik külföldi egyetemeken tanulnak.

Minél jobban élvezik Európa és Amerika rokonszenvét, annál jobban gyűlölik őket a saját honfitársaik. Az Iránba látogató külföldieket elegáns villáikban látják vendégül, az ő hatásukra alakul ki a vendégek véleménye az országról (melyet gyakran ők sem ismernek). Modoruk kifogástalan, jól beszélnek az európai nyelveket, ezért érthető, hogy az európaiak legelőször is őket keresik föl. De milyen megtévesztő dolog ez, milyen távol esnek ezek a villák az igazi Irántól, mely nemsokára hallatni fogja a hangját, és meghökkenti a világot! Ez az osztály az önfenntartás ösztönétől vezetve érzi, hogy csillogó pályafutása csak rövid életű lehet. Ezért a kezdetektől fogva a bőrröndjén ül, külföldre juttatja tőkéjét, ingatlanokat vásárol Európában és Amerikában. De mivel mérhetetlenül sok a pénze, arra is telik belőle, hogy Iránban pazarul rendezze be az életét. Szuperluxus negyedek épülnek Teheránban, olyan komforttal és gazdagsággal, hogy a közönséges halandó beleszédül. Nem egy ház értéke több millió dollár. Ezek a luxusnegyedek olyan városban épültek föl, ahol nem egy utcában egész családok zsúfolódnak össze néhány négyzetméternyi lakóterületen, s ahol még víz és villany sincs. De ha legalább a kiváltságok élvezése, a nagy zabálás csöndben, észrevétlenül történne; vagyis összeharácsolta, de eldugta, hogy ne lássák; jól belakott, de elfüggönyözte az ablakot; pazar villát épített, de mélyen benn az erdőben, hogy ne bosszantsa a többieket! Á, erről szó sincs! Itt az elkápráztatás, az elbódítás járja: föl kell gyűjtani minden lámpát, elvakítani, térdre kényszeríteni, agyonlapítani, a földre taposni a többieket! Mit ér vele az ember, ha mindene van? Ha mások nem látják, észre se veszik? Mit ér, ha csak beszélnek róla, ha csak hallotta valaki állítólag; de hol a csudában lehet az a valami, és mi az? Azt már nem! Ha nem tud róla senki, az olyan, mintha semmije sem volna az embernek! Mindent dobra kell verni, szét kell kürtölni, hogy sárguljanak az irigységtől, csodálják az embert! És ez az iráni dolce vita a néma és egyre ellenségesebb tömeg szeme láttára folyik; az új osztály feslettsége, kapzsisága és cinizmusa nem ismer határt. Azzal a tűzzel játszik, melynek lángjaiban elpusztul majd, létrehozójával és protektorával együtt.

FÉNYKÉP (13)

Ezt a karikatúrát, melynek reprodukcióját nézegetem, egy ellenzéki művész rajzolta a forradalom napjaiban. Egy teheráni utcát láthatunk rajta. Az úttesten néhány hatalmas amerikai luxusautó, afféle országúti cirkáló

suhan. A járdán ácsorgók arca csalódott. Kezükben egy gépkocsi ajtajának kilincsét, egy ékszíjat vagy egy sebességváltó kart tartanak. A felirat a rajz alatt: Mindenkinnek lesz saját Peykanja! (A Peykan egy Iránban népszerű autó neve.) Amikor a sah hozzájutott ahhoz a hihetetlen mennyiségű pénzhez, ígéretet tett, hogy minden iráni vehet magának autót. A karikatúra azt ábrázolja, hogyan teljesítette a sah ezt az ígéretét. A haragos sah az utca fölött, egy felhőn trónol. Fejét feliratszalag övezi, ezzel a szöveggel: Mohammad Rezá haragszik a népre, mert nem akarja elismerni, hogy jobbra fordult a sorsa. A nagyon tanulságos rajz arról árulkodik, hogy az irániak a Nagy Civilizációt Nagy Igazságtalanságként értelmezték. Abban a társadalomban, ahol sohasem volt egyenlőség, még nagyobb szakadék keletkezett az emberek között. A sahek természetesen mindig tehetősebbek voltak a többiekénél, de bajosan lehetett őket milliomosoknak nevezni. Áruba kellett bocsátaniok a koncessziókat, hogy nagy üggyel-bajjal fenntarthassák az udvart. Naszreddin sah olyan nagy adósságokat csinált a párizsi bordélyházakban, hogy kénytelen volt eladni a franciáknak a régészeti kutatások és az ókori leletek kivitelének jogát. De ez ma már a múlté. Jelenleg, vagyis a hetvenes évek közepén, Irán mérhetetlen vagyontra tesz szert. És mit csinál a sah? A pénz egy részét szétosztja az elit között, az összeg felét a hadseregre fordítja, a maradékot - a fejlődésre. De mi az, hogy fejlődés? Nem semleges és elvont fogalom, hiszen a fejlődés mindig valakinek a nevében és valakinek az érdekében megy végbe. Van olyan fejlődés, amely által a társadalom gazdagodik és tökéletesedik, szabadabb és igazságosabb lesz, de a fejlődés ellenkező előjelű is lehet, így van ez az egyeduralkodó rendszerekben, ahol az elit azonosítja a saját érdekeit az állam (vagyis tulajdon hatalmi eszközének) érdekeivel, és ahol a fejlődés célja az állam és az elnyomó apparátus megszilárdítása; ez pedig csak a diktatúrát erősíti, a rabságot, a lét kilátástalanságát, szürkeségét és kietlenségét növeli. Ilyen fejlődés ment végbe Iránban, melyet a Nagy Civilizáció reklámsomagolásában próbáltak eladni. Csodálkozhatunk-e azon, hogy az irániak iszonyú véráldozatok árán megsemmisítették ezt a fejlődési modellt? Nem azért lázadtak fel, mert tudatlanok és elmaradottak voltak (a népről beszélünk és nem néhány tébolyult fanatikusról), éppen ellenkezőleg: mivel értelmesek és intelligensek voltak, rájöttek, hogy mi történik velük és fölismerték, hogy ha még néhány évig tart ez a Civilizáció, a levegőt is elrabolják tőlük; s nemzeti létük is veszélybe kerül. Nem csupán Khomeini és a mollák indítottak harcot a sah, vagyis a

diktatúra ellen. Mert az eseményeket propagandisztikus szempontból (mint utóbb kiderült) így tálalta a Szavak: a retrográd mollák elpusztították a felvilágosult és haladó sah művét. Ez hazugság! Ezt a harcot mindenekelőtt Irán szellemi erejének, lelkiismeretének, becsületének, tisztességének és hazaszeretetének képviselői vezették. Elsősorban ők pusztultak el a Szavak börtöneiben, és ők fogtak elsőként fegyvert a diktatúra ellen. Mert a Nagy Civilizációhoz kezdettől fogva két, ebben az országban ilyen mértékben sohasem tapasztalt jelenség társul: egyrészt a rendőri elnyomás s a diktatúra terrorja, másrészt a szaporodó munkássztrájkok, diáktüntetések és az erős partizánmozgalom. Utóbbi az iráni fedáinok vezetik (akiknek semmi közük a mollákhoz, ellenkezőleg, azok igyekeznek lejáratni őket). Ez a partizánmozgalom nagyobb mértéket ölt, mint sok latin-amerikai országban, de létezéséről a világ alig tud valamit; kit érdekel ez egyébként is, ha a sah mindenkinek megengedi, hogy megszédje magát! A partizánok között orvosok, mérnökök, diákok, költők harcolnak - ők az az iráni „sötét tömeg”, mely föllép a mindenki által megcsodált és agyondicsért, felvilágosult sah modern állama ellen. Sok száz iráni partizán pusztul el az ötéves harcban, sokat a Szavak kínoztak halálra. Ennyi gyilkosság még Somoza és Stroessner lelkiismeretét se terheli azokban az években. Egyetlen ember se maradt életben az iráni partizánmozgalom létrehozói és teoretikusai, vagyis azok közül, akik a fedáinokat, a modzsáhedineket⁷ és egyéb harcoló egységeket irányították.

A JEGYZETEK BŐL (6)

A síita mindenekelőtt megrögzött ellenzéki. Ali barátainak és híveinek kis csoportját nevezték így kezdetben. Ali Fatimének, Mohamed szerett lányának volt a férje. Mohamednek nem volt fiú sarja, és nem jelölt ki örökös, így hát halála után a muzulmánok között megindult a harc a próféta örökségéért, azért, hogy ki legyen Allah híveinek feje (kalifa), vagyis a legelső személy az iszlám világban. A párt (ugyanis ezt jelenti a sia szó) Alit jelölte erre a tisztségre, azzal érvelve, hogy ő képviseli egyedül a próféta családját, hiszen Mohamed két unokájának, Rászánnak és Husszeinnak ő az apja. A szunnita többség azonban huszonnégy éven át nem akar tudomást venni erről, és egymás után három kalifát választ: Abu

⁷ Az iráni baloldal egyik jelentős szervezetének, a Modzsáhedin-e Khalq-nak (Népi Modzsáhedek) tagja.

Bakrot, Omárt és Oszmánt. Ali végül elnyeri a kalifátust, de csak öt évre, mert egy merénylő mérgezett karddal kettészeli a fejét. Fiai közül Haszant megmérgezik, Husszein pedig a csatában esik el. Ali családjának kihalása után a síiták elvesztik minden reményüket a hatalom megszerzésére (az Omajjádok, majd az Abbászidák, végül az Ottománok ragadják magukhoz a hatalmat). A kalifátus, melynek a próféta elképzelése szerint a szerénység és az egyszerűség intézményének kellene lennie, dinasztikus monarchiává válik. A plebejus, istenfélő és nincstelen síiták nem szenvedhetik a győztes kalifák újjazdag stílusát, ezért ellenzékbe vonulnak.

Mindez a VII. században történt, de az emléke olyan eleven, hogy ma is izzó szenvedélyeket ébreszt. Ha egy síitával a hitéről beszélgetünk, újra meg újra visszatér e régmúlt eseményekhez, és könnybe lábadó szemmel ecseteli a kerbelai vérfürdőt, Husszein lemészárlásának részleteit. Ennek hallatára az európai ember hitetlenkedve, maró gúnnyal arra gondol: Úristen! Hol van az már! De ha gondolatát szavakba öntené, fölkeltené a síita gyűlöletét, és magára zúdítaná haragját.

A síiták sorsa valóban tragikus, és ez a tragikum, ez a történelmi igazságtalanság s a szakadatlan balsors érzete mélyen bennük él. Vannak közösségek a világon, melyeknek évszázadok óta semmi sem sikerült, minden kicsúszik a kezükből, a felcsillanó reménysugár tüstént ki is huny; ezek a népek örökös ellenszéllel viaskodnak, mintha valami szörnyű átok ülne rajtuk. A síitákkal is így van. Talán ezzel magyarázható, hogy mindig halálosan komolyak, mindig felajzottak, csökönyösen kitartanak az igazuk mellett, és nyugtalanítóan, sőt vészjóslóan ragaszkodnak az elveikhez, és mindig szomorúak (persze lehet, hogy ez csak futó benyomás).

Amint a síiták (a muzulmánoknak alig egy tizedét teszik ki, a többiek szunniták) ellenzékbe szorultak, megkezdődött az üldözésük. És ők mind a mai napig nem felejtették el azokat a pogromokat, melyek a történelem során megtizedelték őket. Gettókba zárkóznak, elszigetelt közösségekben élnek, mások által nem érthető jeleket használnak, és kidolgozzák a konspiráció szabályait. De újabb csapások zúdulnak rajuk. Az alázatos szunnita többséggel ellentétben a síiták népe büszke, szembeszegül a hivatalos hatalommal (mely Mohamed puritán korával ellentétben fényűző és gazdag); föllépnek a kötelező ortodoxia ellen, vagyis veszélyt jelentenek a hatalomra nézve.

Mivel üldözik őket, biztonságos fedezéket keresnek, ahol átvészélhetik a nehéz időket. A közlekedés abban az időben rendkívül nehézkes és lassú,

a távolság pedig hathatós elszigetelődés és válaszfal, ezért aztán a síiták igyekeznek minél távolabb kerülni a hatalom centrumától (ez előbb Damaszkusz, később Bagdad). Szétszóródnak a világban, hegyeken és sivatagokon kelnek át, lépésről lépésre szorulnak illegalitásba. Ily módon alakul ki az iszlám világban mindmáig meglévő síita diaszpóra. A síiták mérhetetlen önfeláldozásáról, bátorságáról, lelkierejéről hőskölteményt lehetne írni. A vándorló síita közösségek egy része kelet felé veszi az útját. Átkelnek az Eufráteszen, a Tigrisen és a Zagrosz-hegységen, és megérkeznek a sivatagon át az iráni fennsíkra.

Irán ekkoriban a Bizánccal folytatott évszázados harctól kimerülve, az arabok igájában sínylődik, akik új vallást terjesztenek - az iszlámot. Ez a folyamat nagyon lassan és heves ellenállások közepette megy végbe. Az irániaknak már van hivatalos vallásuk (a zoroasztrizmus), az uralkodó dinasztia (a Szászánidák) hivatalos vallása. Most egy másik hivatalos vallást akarnak rájuk kényszeríteni, a szunnita iszlámot, mely egy új (s ráadásul idegen) rendszerhez kapcsolódik; ez kissé olyan, mint amikor az ember cseberből vederbe kerül.

Ekkor érkeznek Iránba a szegény, elgyötört, sorsüldözött síiták, akiken meg is látszik a sok átélt szörnyűség. Kiderül, hogy ők is muzulmánok, ráadásul ők az igaziak (legalábbis ezt állítják magukról), hiszen megőrizték a hit tisztaságát, és az életüket is feláldozták érte, ha kell. Hát az arab testvéreitek, akik leigáztak bennünket?, szögeznek nekik a kérdést az irániak. Hogy a mi testvéreink?, tiltakoznak a síiták felháborodva, hiszen azok szunniták, bitorlók, üldöznek minket. Meggyilkolták Alit, s azután magukhoz ragadták a hatalmat. Nem ismerjük el őket! Mi az ellenzékhez tartozunk! Ezután a síiták megkérdik az irániaktól, megpihenhetnének-e náluk a hosszú vándorlás után, és kaphatnának-e egy korsó hideg vizet.

A mezítlásbas jövevények közlése létfontosságú nyomra vezet rá az irániakat. Aha, szóval úgy is lehetünk muzulmánok, ha nem támogatjuk a rendszert. Sőt, abból, amit a jövevények mondtak, az is kiderül, hogy vannak ellenzéki muzulmánok is! És hogy azok igazibb, jobb muzulmánok! Megkedvelik tehát ezeket az ágrólszakadt, sorsüldözött síitákat. Abban az időben az irániak is nagyon szegények voltak, öhozzájuk sem volt kegyes a sors. A háború tönkretette az országot, s hódítók uralkodnak rajta. Hamar szót értenek a száműzöttekkel, akik náluk keresnek menedéket, élvezik vendégszeretetüket, meghallgatják prédikátoraikat, eladdig, hogy áttérnek a síita hitre.

Ebben az ügyes hadműveletben kifejezésre jut az irániak rendkívüli intelligenciája és szabadságszeretete. Képesek rá, hogy a függőség alatt is megőrizték függetlenségüket. Az évszázadok során többször is leigazolt, felosztott, idegen iga alatt sínylődő, agresszió áldozatául eső, idegen hatalmak érdekeit képviselő kormányok vezette Irán mindezenközben megőrizte kultúráját, nyelvét, magával ragadó személyességét, és volt annyi lelkiereje, hogy kihasználja a körülmények kedvező alakulását, újjászülessen, feltámadjon halottaiból, írott történelmének huszonöt évszázada alatt az irániak előbb-utóbb mindig túljártak azok eszén, akik azt hitték, hogy büntetlenül uralkodhatnak rajtuk. Néha a felkelést választották, a forradalom fegyveréhez nyúltak, leróva tragikus véradójukat. Máskor a passzív ellenállás módszeréhez folyamodtak, és ezt hihetetlen következetességgel, szélsőségesen alkalmazták. Ha megelégtették, elviselhetetlennek érezték a hatalmat, nem akarták tovább eltűnni, az egész ország mozdulatlanná vált, a nép úgy eltűnt, mintha a föld nyelte volna el. A hatalom hiába osztotta parancsait, nem volt, aki ezeket meghallgassa; a hatalom a homlokát ráncolta, de senki se látta; a hatalom ordítása pusztába kiáltott szó maradt. És a hatalom összedőlt, mint a kártyavár. Jobbára azonban a felszívódás módszerét választották, az asszimiláció, az aktív asszimiláció módszerét, vagyis az ellenség fegyveréből kovácsoltak maguknak kardot.

Akkor is ezt tették, amikor az arabok leigázták őket. Ha mindenáron azt akarjátok, hogy az iszlám követői legyünk, hát felvesszük az iszlámot, mondták a megszállóknak, de a mi nemzeti változatunkban, a mi független, lázadó kiadásunkban. Ez a ti vallásotok, és mégis iráni vallás lesz, a mi szellemi erőnk, a mi kultúránk, a mi függetlenségünk fog kifejeződni benne. Ez a gondolat vezérli őket, mikor áttérnek az iszlámra. Elfogadják, de csak a síita változatát, mert ez a hitvallás akkoriban az igazságtalanságot elszenvedők és a leigazoltak vallása, az ellenállás és lázadás eszköze, a meg nem alkuvók ideológiája, azoké, akik vállalják a szenvedést, de nem engednek elveikből, ragaszkodnak különállásukhoz, meg akarják őrizni méltóságukat. Az irániak számára a sítizmus nem csupán nemzeti vallás, hanem menedék és mentsvár, a nemzet tovább élésének formája és - az alkalmas pillanatban harc, a felszabadulás eszköze is.

Irán az egész muzulmán birodalom legnyugtalanabb provinciájává változik. Itt mindig valamilyen összeesküvést szőnek, felkeléseket robbantanak ki, nyüzsögnek az álarcos emisszáriusok, illegális röplapokat

és titkos iratokat terjesztenek. A megszálló hatalmak terrort alkalmaznak, de ellenkező hatást érnek el vele. Válaszul a hivatali terrorra, harcba szállnak az iráni síiták is, de nem szemtől szembe, ehhez nem elég erősek. Ettől kezdve a síita társadalom egyik jellemzője lesz a perifériális terrorizmus - ha szabad ezt a kifejezést használni. Ezekből a kis, de ijesztő, szánszalmat nem ismerő konspiratív terrorista szervezetektől mind a mai napig rettegnek Iránban. Az ajatollahoknak tulajdonított gyilkosságok felét ezek a csoportok hajtják végre. A történelemben először a síiták alkalmazták a gyakorlatban az egyéni terrort mint gyakorlati harci módszert, és ők alkották meg az elméletét is. Mindez a síitizmus kebelén belül évszázadokon át dúló ideológiai harc eredménye.

A többi üldözött, gettóba zárt és a túlélésért harcoló közösséghez hasonlóan a síitákat is a konok elkeseredettség, ortodox megszállottság és doktriner fanatizmus hajtja. Ahhoz, hogy az üldözöttek túléljék az üldözést, rendíthetetlenül kell hinniük a választásuk igazában és azokban az értékekben, amelyek ehhez a választáshoz vezettek. A síitizmus történelme során bekövetkezett tucatnyi schisma (mai szóhasználattal) ultrabaloldali szakadás volt. Mindig akadt egy fanatikus csoport, amely azért ostorozta a többit, mert nem elég hitbuzgók, semmibe veszik vallásuk parancsait, kényelemszeretőek és opportunisták. Azután bekövetkezett a szakadás, a szakadók legfanatikusabb csoportja fegyvert fogott, hogy elpusztítsa az iszlám ellenségeit, hogy vérét áldozza (gyakran maguk is elpusztultak) vonakodó testvéreik lustaságáért és árulásáért.

Az iráni síiták nyolcszáz évig katakombákban élnek, életük az oroszlanok elé vetett első keresztények kínszenvedésére és balsorsára emlékeztet. Néha már úgy látszik, hogy kiirtják őket, hogy pusztulás vár rájuk. Ilyenkor visszahúzódnak a hegyekbe, barlangokban laknak, sokan éhen vesznek. Azokból a fennmaradt dalaikból, amelyek azokat az időket idézik fel, keserűség és kétségbeesés árad; a világ végét hirdetik.

De nyugodtabb időszakok is vannak, amikor Irán menedéket nyújt a muzulmán birodalom minden ellenzékijének; ezek az egész világból özönlnek ide, és biztatást és segítséget kapnak, a konspiráció nagy iskoláját. Elsajátítják az álcázás (taqija) tudományát, melynek segítségével átvészélhetik a nehéz időket. Ennek értelmében, ha a síita nála erősebb ellenféllel kerül szembe, színleg elismerheti az uralkodó vallást, a hívének vallhatja magát, hogy megmentse a saját és hozzátartozói életét. Megtanulják az ellenség félrevezetésének (ketmán) tudományát is:

veszélyhelyzetben a síita mindent szemrebbenés nélkül letagadhat, amit korábban mondott, vagyis hülyének tetheti magát, így a középkori Irán a Mekkája lett mindenféle kontesztátornak, zendülőnek, lázadónak, remetének, prófétának, megszállottnak, eretneknek, megbélyegzettnek, misztikusnak és jövendőmondónak. Ezek mind idesereglének, itt tanítanak, elmélkednek, imádkoznak és jövendölnek, így jön létre azután a vallásosságnak, egzaltációnak és misztikának az a sajátságos légköre, amely annyira jellemző erre az országra. Amikor iskolába jártam, olyan kegyes életet éltem, mondja egy iráni ismerősöm, hogy minden gyerek elhitte: glória van a fejem fölött. Gondoljuk csak el, mi történne, ha egy európai államfő azt mesélné, hogy lovastul egy szakadékba zuhant, de valamelyik szent utánanyúlt, és még a levegőben elkapta, megmentette az életét. Pedig a sah pontosan ezt az esetet írja le a könyvében, és minden iráni komoly képpel olvassa. A csodákba vetett hit errefelé mély gyökereket vert. Az emberek hisznek a számokban, a jelekben, a szimbólumokban, a jóslatokban és a jelenésekben.

A XVI. században a perzsa Szafavidák dinasztiája államvallássá nyilvánítja a síitizmust. Tehát a síitizmus, mely addig a népi ellenzék ideológiája, attól fogva az iráni ellenzéki állam ideológiájává válik. Ez az állam küzd az ottomán szunnita birodalom vezető szerepe ellen. De a monarchia és a síita egyház közti viszony később egyre romlik.

A síiták ugyanis nemcsak a kalifák uralmát utasítják el, de elleneznek mindenfajta világi hatalmat is. Irán a maga nemében azért egyedülálló ország, mert a társadalom csak a vallási vezetők, az imámok uralmát ismeri el, csakhogy az utolsó imám - igaz, racionális, nem pedig síita kritériumok szerint - még a IX. században távozott az élők sorából.

Ezzel elérkeztünk a síiták doktrínájához, vagyis a legfontosabb vallási tételükhöz. Minthogy a síiták sohase nyerhetik el a kalifátust, egyszer s mindenkorra hátat fordítanak a kalifáknak, s csak saját vallási vezetőiket – az imámokat ismerik el. Ali volt az első imám, a második és harmadik pedig a fiai - Haszan és Husszein, és így tovább egészen a tizenkettedikig. Valamennyien erőszakos halállal végezték, a kalifák vagy lemészároltatták, vagy megmérgeztették őket, mivel veszedelmes ellenséget láttak bennük. A síiták hite szerint azonban a legutolsó, a tizenkettedik imám - Mohammad nem halt meg, hanem csak eltűnt a szamarrai (Irak) nagy mecset barlangjában. Mindez 878-ban történt. Ez a Rejtőző, a Várva Várt imám pedig alkalmas időben Mahdiként (Isten által vezérelt) el fog jönni, és

megteremti az igazság országát a földön. Azután eljön a világ vége. A siíták hisznek abban, hogy ha ez az imám nem élne, ha nem volna jelen, a világ már rég elpusztult volna. A Várva Várt létezésébe vetett hit a siíták szellemi erejének legfőbb forrása, ez élte őket, ezért készek az életüket is feláldozni. Nagyon is érthető egy igazságtalanságot elszenvedő meggyötört közösségnek ez a vágya, a siíták ebből az eszméből merítenek vigaszt, és mindenekelőtt ebben lelik meg az élet értelmét. Nem tudjuk, mikor jön el a Várva Várt, de minden pillanatban megjelenhet, akár ma is. És akkor véget ér a bánat, mindenki leülhet a bőség asztalához.

A Várva Várt az egyetlen vezér, akit a siíták fenntartás nélkül elismernek. Vallási kormányosaikat - az ajatollahokat már kevésbé, de a sahot még ennél is kevésbé. A Várva Vártat vallási kultusz övezi, őt bálványozzák, a sahot éppen csak megtűrik.

A Szafavidák kora óta sajátos kettős hatalom alakult ki Iránban: az uralkodóé és az egyházé. Egymáshoz való viszonyuk változó, de sohase különösebben barátságos. De ha felborul az erőegyensúly, ha a sah teljhatalmat akar gyakorolni (a tetejében idegenek védnöksége alatt), akkor a nép a mecsetekben gyűlik össze és harcba indul.

A mecset a siita számára nemcsak a vallásgyakorlás helye, hanem az a kikötő, ahol meghúzódhat a viharban, s az életét is megmentheti. A mecset ugyanis védett hely, a hatalom ide nem hatolhat be. Azelőtt az volt a szokás, hogy ha a rendőrség üldözött valakit Iránban, és az a mecsetben rejtőzött el - megmenekült, mert onnan senki se hurcolhatta el erővel.

Már az épület konstrukciója is lényegesen különbözik a keresztény templométól. A templom zárt helyiség, az ima, az elmélyülés és a csönd helye. Ha itt hangosabban beszél valaki, a többiek lepisszegik. Másként van ez a mecsetekben. Az épület túlnyomó része nyitott udvar, ahol imádkozni, de sétálni és vitatkozni is lehet; sőt gyűléseket is tarthatnak. Mozgalmas társadalmi és politikai élet folyik itt. A munkában agyonhajszolt iráni, akitől a hivatalokban a zord bürokrata baksist várnak el, akinek minden lépését figyeli a rendőrség, azért jár el a mecsetbe, hogy megpihenjen, visszanyerje lelki békéjét és emberi méltóságát. Itt senki se lökdösi, senki se becsmérli. Itt nincs hierarchia, itt mindenki egyforma, mindenki testvér, és mivel a mecset a beszélgetés, az eszmecsere helye, az ember hallathatja a szavát, véleményt nyilváníthat, elpanaszolhatja bánatát és meghallgathatja a többieket. Micsoda megkönnyebbülés ez, és milyen nagy szüksége van rá mindenkinek! Amilyen mértékben fokozódik a

diktatúra s a némaság a munkahelyen és az utcákon, úgy nő a lárma és az emberek száma a mecsetekben. Nem csak a vakbuzgó muzulmánok járnak ide; az emberek azért is eljönnek, hogy kissé fellélegezzenek, embernek érezzék magukat. A mecsetekben még a Szavak működését is korlátozzák. Igaz, sok papot letartóztatnak és megkínóznak azok közül, akik nyíltan ostromozzák a hatalom túlkapásait. Szajdi ajatollah belehal a kínvallatásokba. A villanyasztalon égették meg. Ázarsari ajatollah néhány percig még él azután, hogy a Szavak emberei forró olajtól rotyogó üstbe mártják bele. Telegháni ajatollah kiszabadul ugyan a börtönből, de annyira megkínózták, hogy kevésre rá meghal. Nincs szemhéja. A Szavak emberei előtte erőszakolták meg a lányát, és Telegháni, hogy ezt ne lássa, behunyta a szemét. Hogy ne hunyhassa le, cigarettával égették a szemhéját. S mindez századunk hetvenes éveiben történt. A sah kegyetlen ellentmondásba keveredik az egyházhoz való viszonyában is. Egyfelől üldözi a papi ellenzékét, másrészt - népszerűsége érdekében - felkeresi a szent helyeket, imádkozik és a mollák áldását kéri mint buzgó muzulmán zarándok. Ilyen körülmények közt hogyan hirdethetne nyílt harcot a mecsetek ellen.

De más oka is van annak, hogy a mecsetek viszonylagos szabadságot élveznek. Az amerikaiaknak, akik a sahot irányították a távolból (ebből az uralkodóra csak szerencsétlenség származott, mert az amerikaiak nem ismerték Iránt), fogalmuk se volt róla, hogy mi történik ott, azt hitték, hogy a kommunista párt, a Tüde a sah egyetlen ellenfele. A Szavak tehát a kommunistákra nyit tüzet. De abban az időben már alig maradt kommunista, megtizedelték őket, elpusztultak vagy emigráltak. A rendszert annyira lefoglalja a meglévő és képzeletbeli kommunisták üldözése, hogy észre sem veszi azt az egészen másutt fölnövekvő új erőt, mely végül más jelszavakkal megdönti a diktatúrát.

A síita azért is eljár a mecsetbe, mert az többnyire a közelben, a szomszédban van, vagyis útba esik. Csupán Teheránban ezer mecset működik. A turista csak a legszembeütőbbeket fedezi fel. Többségük nyomorúságos helyiségekből áll, különösen a szegénynegyedekben, s alig különböztethetők meg azoktól a düledező viskóktól, amelyekben a plebejus világ zsúfolódik össze. Ezeket ugyanabból az agyagból tapasztották, s úgy elvesznek a kis utcák és sikátorok szürkességében, hogy észre sem vesszük őket, ha elhaladunk mellettük, így aztán valami különösen meghitt és hétköznapi légkör alakul ki a síita és mecsete között. Nem kell kilométereket gyalogolnia, ünnepi ruhába öltöznie, a mecset a mindennapot

jelenti, magát az életet.

Az Iránba érkező első síiták városiak, kiskereskedők és kézművesek voltak. Gettókban éltek, mecseteket építettek, ezek mellett elárusítóhelyeket, kis boltokat állítottak fel, a kézművesek pedig műhelyeket nyitottak. Mivel a muzulmán vallás előírja az imádkozás előtti mosakodást, a mecsetek körül fürdők nyíltak. Ima után pedig a muzulmánok teát vagy kávé-t iszogatónának és valamit harapnának is hozzá - ezért a vendéglők s a kávéházak sincsenek messze. Ilyenformán jön létre az iráni város egyedülálló jelensége - a bazár (ezzel a szóval jelölik ezt a színesen kavargó, zsúfolt, lármás, misztikus vásári, árufogyasztási helyet). Ha valaki azt mondja: megyek a bazárba, az nem feltétlenül azt jelenti, hogy bevásárolni megy. Az ember azért megy a bazárba, hogy imádkozzon, a barátait lássa, nyélbe üsse az üzletet, elüldögéljen a kávéházban. A síita itt meghallgathatja a pletykákat, és részt vehet az ellenzék gyűlésein anélkül, hogy ide-oda kellene futkosnia a városban; egy helyen, vagyis a bazárban elégítheti ki a test és a lélek minden szükségletét. Itt meglegeli mindazt, amire e világon szüksége van, s az imákkal és az áldozatokkal fölkészülhet az örök életre is.

A bazár elitjét a legöregebb kereskedők, a legügyesebb mesteremberek és a mollák alkotják. Tanácsaikat és véleményüket az egész síita közösség megfogadja; ők döntenek az életről itt a földön és a mennyben. Ha a bazár bezárja kapuit és sztrájkot hirdet, az emberek éhen vesznek, és oda sem mehetnek el, ahol lelkierőt meríthetnek. Ezért a bazár és a mecset szövetsége olyan nagy erő, mellyel minden hatalomnak számolnia kell. Így volt ez a legutolsó sah esetében is. Amint a bazár kimondta rá az ítéletet, a sorsa megpecsételődött.

A harc kiéleződésével a síiták mindinkább elemükben érezték magukat. A síita a harcban fejt ki tehetségét, nem a munkában. A síiták vérbeli lázadók és kontesztátorok, emberi méltóságukra és becsületükre büszke, konok ellenzékiek; amint harcolni kell, biztos talajt éreznek a lábuk alatt.

Az irániak számára a síitizmus ugyanazt jelentette, mint amit a mi összeesküvőinknek a padlásgerenda mögé rejtett kard a felkelések idején. Amíg az élet elviselhetőnek látszott, amíg nem jött el a harc ideje, a kard olajos rongyba göngyölve volt elrejtve. Mihelyt azonban felhangzott a harci jel, eljött az idő és hadba kellett menni, fölhangzott a padlásra vivő lépcsők nyikorgása, s kisvártatva a lódobogás, a levegőt hasító acélpengék suhogása.

A JEGYZETEK BŐL (7)

Mahmud Ázari 1977 elején tért vissza Teheránba. Nyolc évig abból tartotta el magát Londonban, hogy könyveket fordított a kiadóknak és alkalmi szövegeket a reklámügynökségeknek. Idősödő magányos férfi volt, aki munka után szívesen elbeszélgetett honfitársaival. Ezeken a találkozókon jobbra az angolok különböző gondjait vitatták meg. A Szavak még Londonban is mindenütt jelen volt, ezért lehetőleg kerültek a hazai témákat.

Ott-tartózkodása végén ismerősei néhány levelet hoztak neki Teheránból a bátyjától. A bátyja hazahívta, mondván, hogy a közeljövő nagyon érdekesnek ígérkezik. Mahmud félt az érdekesnek ígérkező jövőtől, de mivel a bátyja mindig nagy hatással volt rá, összecsomagolt és visszatért Teheránba.

Nem ismert rá a városra.

Az egykor csendes sivatagi oázis nyüzsgő hangyabolylyá változott. Ötmillió egymás hegyen-hátán élő ember próbált itt dolgozni, mondani valamit, sietni valahová, enni valamit. Millió gépkocsi zsúfolódott össze a szűk utcácskáknak, s egy tapodtat sem haladtak előre, mert az egyik irányba tartó gépkocsioszlop beletorkollott az ellenkező irányba igyekvőbe, ráadásul mindkét kocsioszlopot más, jobbról és balról, északkeletről és délnyugatról hömpölygő kocsioszlopok szorongatták, tizedelték, szelték át, s az egész együtt gigantikus, füstökádó, lármázó tengeri csillagként vergődött a szűk sikátorok börtönében. Sok ezer autó dudált teljesen értelmetlenül és fölöslegesen hajnaltól késő éjszakáig.

Mahmud megfigyelte, hogy az egykor nyugodt és udvarias emberek minden alkalmat megragadnak a veszekedésre, minden apróság miatt dühbe gurulnak, egymás torkának esnek, ordítanak és átkozódnak. Sajátságos, tudathasadásos szürrealista szörnyekre hasonlítottak, akik szolgálai hajlonganak a fontos és hatalmas személyek előtt, de a gyengébbet tüstént megragadják, összerugdalják, és megtapossák. Úgy látszik, kárpótolniuk kellett magukat, hogy valamilyen szánalmas és nyomorult egyensúlyra tegyenek szert, s ezáltal nagy nehezen a felszínen tartsák magukat.

Mahmud rettegve töprengett azon, vajon benne melyik mechanizmus lép működésbe, ha majd először találja szembe magát a szörnyel: a

szolgaian hajlongó vagy az agresszívan taposó. De csakhamar rájött, hogy az agresszív taposó sokkal aktívabb, a szörny jobbára támad, csak nagyon fontos körülmények készíthetik meghátrálásra.

Első sétája alkalmával elment a közeli parkba. Leült egy padra egy férfi mellé, s megpróbált szóba elegyedni vele. De az nyomban felpattant, és sietve távozott. Újabb kísérletet tett, megszólított egy járókelőt. Az illető olyan rémülten meredt rá, mintha egy örülttel találkozott volna. Mahmud nem erősködött tovább; visszaindult a hotelba, ahol megszállt.

A recepcióban egy álmos és ingerült fickó közölte vele, hogy jelentkeznie kell a rendőrségen. Nyolc év óta először fogta el a félelem, és rádöbbsent, hogy ugyanazt érzi, mint régen: mintha váratlanul jégdarabot nyomtak volna a meztelen hátához; úgy érezte, kimegy a lábából az erő.

A rendőrség egy nyomorúságos, nyirkos épületben volt, a szálloda utcájában. Mahmud beállt a hosszú sorba, a komor, egykedvű emberek közé. A korlát túlsó oldalán rendőrök terpeszkedtek és újságot olvastak. A nagy zsúfolt helyiségben súlyos csend volt: a rendőrök elmélyedtek az újságokba, a sorban állók pisszegni se mertek! Ki tudja, mi okból, egyszer csak megkezdődött a félfogadás. A rendőrök huzigálni kezdték a székeket, kotorásztak a fiókokban, és durván szidalmazták az embereket.

Miért ez a durvaság?, töprengett ijedten Mahmud. Amikor végre rákerült a sor, egy kérdőívet nyomtak a kezébe, amit ott helyben ki kellett töltenie. Minden rovatnál tétovázott, úgy érezte, mintha mindenki gyanakvóan figyelné. Ettől annyira megrémült, hogy idegességében olyan ügyetlenül kezdett írni, mint aki féligmeddig írástudatlan. Gyöngyözött a homloka, és mikor megállapította, hogy nincs nála zsebkendő, még jobban kiverte a veríték.

Aztán átadta a kérdőívet, sietve távozott, és úgy elgondolkozott az utcán, hogy véletlenül nekiment valakinek. Az illető hangosan szidalmazni kezdte. Menten körülfogták őket. Ez már szabálysértés volt, mert viselkedésével csödületet keltett. Mindenfajta gyülekezés tilos, ez tehát törvénybe ütköző cselekedetnek minősül. Odajött a rendőr. Sok időbe telt, amíg Mahmud végre megmagyarázta, hogy véletlenül nekiment egy járókelőnek, és közben semmiféle monarchiagyalázó jelszó nem hangzott el. A rendőr mindenesetre fölírta személyi adatait, és zsebre vágta Mahmud ezer riálját.

Mahmud letörve ballagott vissza a szállodába. Tudta, hogy a nevét följegyezték, sőt - nem is egyszer. Azon töprengett, mi lesz, ha a két

bejegyzés egyszer találkozik. Aztán megvigasztalódott - ebben a hihetetlen rendetlenségben talán örökre elmerül a neve.

Reggel, amikor a bátyja felkereste, néhány üdvözlő szó után Mahmud elmondta, hogy kétszer is följegyezték a nevét. Aztán nekiszegezte a kérdést: nem volna-e okosabb, ha most mindjárt visszatérne Londonba. A bátyja azelőtt egy fontos kiadót vezetett Iránban, melyet tönkretett a Szavak. A könyvek cenzúrázását ugyanis csak valamennyi példány kinyomtatása után végezték el. Ha egy könyv gyanús volt, valamennyi példányt be kellett zúzni, s a költségek a kiadót terheltek. Ezek után sikerült is tönkretenni a legtöbb kiadót. A kiadók nagyon óvatosan csak ötezres példányszámot kockáztattak a harmincötmilliós országban. A Nagy Civilizáció *Hogyan gondozzuk az autónkat* című bestsellerét csak tizenötezer példányban adták ki és csak egyszer, mert a Szavak a kormány helyzetére vonatkozó utalásokat vélt fölfedezni az akadozó motorról, a rossz szellőzésről és kimerült akkumulátorról szóló fejezetekben.

Mahmud bátyja a csillárra, a telefonra, a fali csatlakozásra és az éjjeli lámpára mutogatva, jelekkel adta öccse értésére, hogy beszélni szeretne vele, és azt mondta, ruccanjanak ki valahova a város környékére. Egy rozoga autón keltek útra a hegyek felé. A néptelen úton leállították a motort. Március volt, jeges szél fűjt, a tájat hó borította. Egy magas sziklatömb alá húzódtak; reszkettek a hidegtől.

(„A bátyám azt mondta, itt kell maradnom, mert már megkezdődött a forradalom, és rám is szükség lehet. Miféle forradalom, kérdeztem tőle, teljesen megőrültél! Félttem mindenféle felfordulástól, nem szeretem a politikát. Mindennap jógázom, verseket olvasok és fordítok. Mi közöm nekem a politikához? De a bátyám kijelentette, hogy én nem értettem meg semmit, és magyarázni kezdte a helyzetet. Washingtonban dől el a sorsunk, mondta. Jimmy Carter most az emberi jogokat hangoztatja. A sah ezt kénytelen lesz tudomásul venni! Be kell szüntetnie a kínvallatásokat, szabadon kell bocsátania a bebörtönzöttek egy részét, és meg kell teremtenie a demokráciának legalább a látszatát. Ez pedig kezdetnek elég nekünk! A bátyám nagyon izgatott volt, intettem neki, hogy kissé csöndesebben, bár egy teremtetett lélek se volt a közelben. Ezek után a kezembe nyomott egy kétszáz oldalas kéziratot. Az egyik írónk, Ali Aszghar Dzsavádi memoranduma volt - nyílt levél a sahnak. Dzsavádi a válságról, az ország függő helyzetéről, az országot lázban tartó botrányokról, a korrupcióról, az inflációról, az elnyomásról és az ország

erkölcsi zülléséről írt. A bátyám azt mondta, ez az írás titkon kézről kézre jár, és egyre több példányban terjesztik. Most, tette hozzá, a sah válaszát várjuk. Börtönbe veti-e Dzsavádit vagy sem. Egyelőre csak telefonon fenyegették meg. Ha akarod, összehozhatlak vele. Én azonban azt válaszoltam, hogy nem merek olyan emberrel találkozni, akit a rendőrség figyel.”)

Ezután visszamentek a városba. Mahmud bezárkózott a szobájába, és egész éjjel a memorandumot olvasta. Dzsavádi azzal vádolta a sahot, hogy elsorvasztotta a nemzeti szellemet. Nincs gondolati szabadság, írta, a legkiválóbb elméket hallgatásra ítélik. A kultúrát rács mögé zárták, föld alá kényszerítették. Óva intett attól, hogy a haladást a harcokcsik és a gépek számával mérjék. A haladás mértéke csakis az ember lehet, az emberi méltóság és a szabadságszeretet. Miközben olvasott, Mahmud folyton arra figyelt, nem jár-e valaki a folyosón.

Másnap azon tépelődött, hogy mit kezdjen a gépelt szöveggel. Mindenhová magával cipelte, nem merte a szobában hagyni. De az utcán rádöbbsent, hogy egy ilyen nagy papírköteg gyanús. Ezért újságot vásárolt, és abba tette a memorandumot. Mégis attól tartott, hogy bármely pillanatban megállíthatják és megmotozhatják. A legjobban a recepciótól rettegett. Biztos volt benne, hogy gyanújukat már fölkelte a csomag, amit örökké a hóna alatt szorongat. Elhatározta, hogy legalább korlátozza a szállodából való ki- és bejáráskálást.

Azután apránként találkozott régi barátaival és hajdani évfolyamtársaival. Sajnos, sokan már nem éltek, sokan emigrációba kényszerültek, néhányan börtönben sínylődtek. Végül sikerült néhány címet szereznie. Elment az egyetemre, ott találkozott Ali Qeidivel, akivel régen sokszor kirándultak a hegyekbe. Qeidi most a botanika professzora volt, a kemény lombú növények szakembere. Mahmud az ország helyzetéről puhatolódzott nála. Qeidi, hosszas tűnődés után, azt válaszolta, hogy már évek óta csak a kemény lombú növényekkel foglalkozik. Azután ezt a témát folytatva kifejtette, hogy ahol kemény lombú növények tenyésznek, ott sajátos éghajlat uralkodik. Télen sok az eső, a nyár viszont nagyon aszályos és forró. Télen tehát főleg az efemer fajták fejlődnek, vagyis a terofiták és geofiták, nyáron viszont a xerofiták, mert kevés vizet párologtatnak el. Mahmud, aki nem értette ezeket a kifejezéseket, megkérdezte volt kollégájától, hogy úgy általában, lehet-e számítani valami változásra. Qeidi ismét elgondolkodott, azután az Atlasz cédrus (Cedrus

atlantica) pompázatos koronáját írta le. Ámde, mondta felélénkülve, az utóbbi időben megvizsgáltam a mi Himaláj cédrusunkat (*Cedrus deodara*), és örömmel mondhatom, hogy az még sokkal gyönyörűbb!

Más alkalommal Mahmud egy volt osztálytársával találkozott, akivel annak idején még az iskolában drámát akartak írni. Most Karadzs polgármestere volt. Amikor befejezték az ebédet, amelyre a polgármester hívta meg egy kitűnő vendéglőben, Mahmud a közhangulat felől faggatta régi barátját. A polgármester csak saját városának problémáiról volt hajlandó beszélni. Nálunk Karadzsban, mondta, most a főutakat aszfaltozzák. A csatornázási munkálatokat is megkezdték, pedig még Teherán sincs csatornázva. Mahmud akkor jött rá, hogy egyetlen kérdést tett fel, amikor a polgármester számok és határidők özönével öntötte nyakon. De megmakacsolta magát, és megkérdezte volt osztálytársát, hogy Karadzsban miről beszélnek az emberek. A barát elgondolkodott. Tudom is én! Saját ügyeikről. Ezek az emberek egyáltalán nem gondolkoznak, nekik minden mindegy, lusták, apolitikusak, mindenki csak a saját ügyeivel foglalkozik. Irán jövője? Mit törődnek vele!? És újra folyt belője a szó: hogy most építettek egy paraldehidgyárat és az egész országot elárasztották paraldehiddel. De Mahmudnak fogalma se volt róla, hogy ez a szó mit jelent, műveletlennek érezte magát, mint aki lemaradt a fejlődés mögött. És nincs semmilyen gondod?, kérdezte volt iskolatársát. Már hogyan volna!, mondta a barátja, és az asztal fölé hajolva, hangját lehalkítva közölte, hogy az új gyárak csupa selejtet termelnek. Az egészséget ki lehet dobni a szemébe! Csak tessék-lássék dolgozik mindenki. Mindenütt közömbösség és valamilyen meghatározhatatlan ellenállás tapasztalható. Mintha az egész ország kátyúba jutott volna. De miért?, kérdezte Mahmud. Nem tudom, felelte a barátja, azután kihúzta magát, intett a pincérnek, és Mahmud lehangoltan állapította meg, hogy volt szerzőtársa egyetlen pillanatra felszínre törő nyílt lelke, melynek ezt a néhány furcsa megállapítást köszönhetette, visszasüllyedt a generátorok, futószalagok, reléállomások és csavarkulcsok tengerébe.

(„Ezeknek az embereknek a konkrétum jelentette a menedéket, bújóhelyet, sőt a megváltást. Igen, a cédrus konkrétum, az aszfalt is. A konkrétumnak az az előnye, hogy szabadon lehet beszélni róla. Tisztán kivehetők a körvonalai, vészcsengőkkel vannak ellátva a határai. Ha a konkrétumot taglalva, ehhez a határhoz közeledünk, a csengők figyelmeztetnek, nehogy rálépünk az általános gondolatok, a fölösleges

elmélkedések és általánosítások életveszélyes talajára. Amint felcsendül a vészjelzés, az értelem óvatosan hátrálni kezd, visszamerül a biztonságos konkrétumba. Ezt az egész folyamatot pontosan nyomon követhetjük, beszélgetőpartnerünket figyelve. Milyen élénken magyaráz, miközben számokra, százalékokra, nevekre és dátumokra hivatkozik. Látjuk, milyen biztosan mozog a konkrétum talaján. Akkor feltesszük neki a kérdést: nos, mindez nagyon jó, de az emberek miért nem elégedettek? Abban a pillanatban elváltozik az arca (megszólaltak a vészcsengők! Vigyázat! mindjárt átléped a konkrétum határát), szava elakad, lázasan keresi a kiutat, s ez persze visszatérést jelent a konkrétumba. Elégedett, mert sikerült elkerülnie a csapdát, nem esett bele, s megkönnyebbülve felsóhajt, újra élénken vitatkozik, szónokol, a konkrétummal bombáz minket, ami lehet dolog, tárgy, élőlény vagy jelenség. A konkrétum fő ismérve az, hogy önmagában nem kapcsolódik más konkrétumokhoz, nem alkot velük spontánul összefüggő, általános képet. Mondjuk egy negatív konkrétum is létezhet egy másik negatív konkrétum mellett úgy, hogy nem állnak össze általános képpé, csak akkor, ha az emberi gondolat összekapcsolja őket. Igen ám, de a gondolat meghátrál, ha megszólal a vészjelzés a konkrétum határán, vagyis nem tölti be feladatát, így hát a negatív konkrétumok külön-külön sokáig létezhetnek egymás mellett anélkül, hogy nyugtalanító képet alkotnának. Ha sikerül mindenkít saját konkrétumainak a határai közé szorítani, atomizált társadalom jön létre, amely n számú konkrét egységből tevődik össze, s ezek képtelenek jól működő közösséggé egyesülni.")

De Mahmud elhatározta, hogy elszakad a földhözragadt dolgoktól, és fölemelkedik a képzelet és megindultság régióiba. Megkereste egy másik diáktársát, akiből elismert költő lett. Haszan Rezváni modern luxurvillájában fogadta őt. A gondosan ápolt kertben, az úszómedence szélén üldögéltek (már beköszöntött a forró nyár), zúzmarás poharakból gint és tonikot iszogattak. Haszan elpanaszolta, hogy mennyire fáradt, mert előző nap érkezett meg a körútjáról. Montrealban, Chicagóban, Párizsban, Genfben és Athénban járt, és felolvasásokat tartott a Nagy Civilizációról, a Sah Forradalmáról és a Nemzetről. Megvallja, kínos volt, amikor felforgató elemek megzavarták az előadását, minduntalan közbeszóltak, sőt szidalmazták őt. Legújabb verseskötetét is megmutatta, melyet a sahnak ajánlott. Az első vers címe: *Ahová ő tekint, virágok nyílnak*. Arról szól a vers, hogy bárhol pihen meg a sah tekintete, ott nyomban szegfű vagy tulipán nyílik.

*Ahol pillantása megpihen,
ott rózsák nyílnak, rózsák.*

Egy másik versének azt a címet adta: *Ahol ő megáll, forrás fakad.* Ebben arról ír, hogy az uralkodó lába nyomán kristálytiszt víz tör fel.

*Ahol megáll és megpihen,
ott folyó támad iziben.*

Ezeket a verseket elszavalták a rádióban, a díszünnepségeken. Maga az uralkodó is igen elismerően nyilatkozott róluk, és Haszan megkapta a Pahlavi Alapítvány ösztöndíját.

Egyik nap az utcán Mahmud megpillantott egy embert, aki egy fa alatt ácsorgott. Közelebb lépve nagy nehezen fölismerte Mohszen Dzsálávart. Valaha együtt jelentették meg első cikkeiket az egyetemi újságban. Mahmud már hallotta, hogy Mohszen nagyon megkínzották a börtönben, mert mudzsahedin barátját bújtatta a lakásában. Mahmud megállt, és kezet nyújtott neki. Mohszen révetegen nézett rá. Mahmud megmondta a nevét. Mohszen továbbra se mozdult, és azt válaszolta, hogy őt ez egyáltalán nem érdekli. Ott állt görnyedten és a földet bámulta. Menjünk el valahová, ajánlotta Mahmud, szeretnék beszélni veled. Nem érdekel, hajtogatta Mohszen, s még mindig nem mozdult, még mindig a földet nézte. Mahmud érezte, hogy a hideg futkározik a hátán. Ide figyelj, próbálkozz újra, talán máskor? Mohszen nem is válaszolt, hirtelen még jobban összegörnyedt, azután fojtottan, halkán így szólt: vidd innen a patkányokat.

Egy idő múlva Mahmud szerény lakást bérelt a városközpontban. Éppen a bőröndjeit csomagolta ki, amikor beállított hozzá három férfi, üdvözölték, mint lakónegyedük új lakóját, azután megkérdezték, hogy tagja-e a sah pártjának, a Rasztákhiznek. Mahmud azt felelte, hogy nem; nemrég érkezett Európából. Ezzel gyanút keltett, hiszen aki csak tehet, odábbállt Iránból, így aztán faggatni kezdték, hogy miért tért vissza, s az egyik férfi minden szavát gondosan feljegyezte. Mahmud iszonyodva gondolt rá, hogy már harmadszor jegyezték fel a nevét. Aztán egy belépési nyilatkozatot nyomtak a kezébe, de Mahmud azt felelte, hogy nem szándékozik belépni, sohasem érdekelte a politika. A három férfi sóbálvánnyá dermedt; nyilván rádöbbenek, hogy az új lakónak fogalma

sincs róla, mit beszél. Ezért elolvastattak vele egy röpcédulát, rajta nagy betűkkel ott álltak a sah szavai: „Azok, akik nem tagjai a Rasztákhiz-pártnak: vagy árulók, akiket börtönbe kell vetni, vagy nem hisznek a Sahban, a Nemzetben és a Hazában, ezért nem várhatják, hogy úgy bánjunk velük, mint a többiekkel.” Mahmudnak azonban volt annyi bátorsága, hogy egy napi haladékokat kérjen azzal az ürüggyel, hogy a dolgot meg kell beszélnie a bátyjával.

A bátyja közölte vele, hogy nincs más kiút. Mindnyájan beléptünk! Az egész népnek egy emberként be kell lépnie. Mahmud hazatért, és mikor az aktivisták újból fölkeresték, jelentkezett a pártba. Ilyenformán lett a Nagy Civilizáció harcosa.

Nemsokára meghívót kapott a Rasztákhiz székházába, mely pár lépésre volt a lakásától. Az alkotóművészeket hívták össze, hogy megtárgyalják, milyen művészi alkotásokkal ünnepeljék meg a sah trónra lépésének harminchetedik évfordulóját. Minden, a sah személyéhez, s legfőbb vívmányához - a Fehér Forradalomhoz és a Nagy Civilizációhoz - fűződő évfordulót nagy garral és pompával ülték meg, voltaképpen az egész ország élete egyik évfordulótól a másikig ebben a fennkölt, ünnepélyes és méltóságteljes ritmusban folyt. Egész hadak vigyázták, naptárt szorongatva, hogy mikor ünnepelhetik meg méltó módon az uralkodó születésének, legutolsó házasságkötésének, koronázásának, a trónörökös születésének meg a többi szerencsésen világra jött utód születésének napját. A hagyományos ünnepek ezáltal mindig újbakkal szaporodtak. Alighogy az egyik ünnep véget ért, máris készülődtek a következőre, mindenhol lázas izgalom uralkodott, a munka félben maradt, mindenki a következő napra készült, ez pedig fényes bankettek, ünnepi lakomák, kitüntetések, gratulációk és fennkölt szertartások közepette telt el.

A gyűlésen azoknak az új szobroknak a felállításáról tárgyaltak, amelyeket az évfordulón lepleznek majd le. Mintegy százan gyűltek össze a teremben, az elnök feléjük fordulva hangsúlyozta, hogy ők milyen kiváló művészek. De a felsoroltak közül Mahmud egyetlen nevet sem ismert. Kik lehetnek azok, kérdezte Mahmud a szomszédjától, akik ott elöl, a bársonyfotelokban ülnek? Ezek különös kegyben részesültek, súgta oda neki a szomszédja, a sah személyesen nyújtotta át nekik dedikált könyvét.

A gyűlésen Kuros Lasai szobrász elnökölt, akit Mahmud még Londonból ismert. Lasai hosszú időt töltött Londonban és Párizsban, de mint művész semmire sem vitte. Tehetségtelen volt, nem csinált karriert.

Sorozatos kudarcok után csalódottan és sértődötten hazatért Teheránba. Rendkívüli becsvágy fűtötte, s ezért nem nyugodott bele a vereségbe, valamivel kárpótolni akarta magát. Belépett a Rasztákhiz-pártba, és ettől fogva egyre följebb emelkedett. Csakhamar a Pahlavi Alapítvány bíráló bizottsága elnökévé nevezték ki, ő döntötte el, hogy kit tüntetnek ki. A birodalmi realizmus teoretikusának tekintették. Az ő szava döntött, azt rebesgették, hogy kulturális ügyekben ő a sah legfőbb tanácsadója.

Amikor Mahmud távozni készült a gyűlésről, odalépett hozzá Gholám Qászemi, az író és műfordító. Sok éve nem látták egymást. Mahmud külföldön volt, Gholám itthon maradt, és magasztaló elbeszéléseket írt a Nagy Civilizációról. Jól ment a sora, szabad bejárása volt a palotába, minden könyve bőrkötésben jelent meg. Gholámnak fontos mondanivalója volt Mahmud számára, és erővel magával cipelte egy örmény kávéházba, ahol elővett valami hetilapot, és nagy büszkén azt mondta: ide nézz, ezt sikerült kinyomtatnom! Paul Eluard egyik versének fordítása volt. Mahmud elolvasta a verset, azután megkérdezte Gholámot, mi ebben a rendkívüli. Hogyan?, fakadt ki Gholám, hát te nem érted? Olvasd el még egyszer! Mahmud újra elolvasta, és újra megkérdezte: mi van ebben? Mire vagy olyan büszke? Öregem, hördült fel Gholám, te teljesen vak vagy? Ide nézz:

*Íme, a bánat ideje, olyan bakacsin éjszaka,
hogy a vakot sem űzik ki a házból.*

Olvasás közben minden szót aláhúzott a körmével a papíron. Mennyi utánjárásomba került, hogy ezt kinyomtathassam, kiáltott fel izgatottan, hogy egyáltalán megjelenhessen; meg kellett győzőnöm a Szavakat, hogy egyáltalán megjelenhet! Ebben az országban, ahol mindennek reményt kell sugallnia, virágoznia, mosolyognia kell, hirtelen, mint derült égből a villámcsapás, eljött „a bánat ideje”! El tudod képzelni? Gholám diadalmas arckifejezéssel ült ott, nagyra volt a saját vakmerőségével.

Mahmud akkor hitte el először, hogy valóban közel a forradalom, amikor Gholám görcsbe ránduló, ravasz arcát látta. Úgy érezte, hirtelen mindent megértett. Gholám érzi, hogy közeledik a katasztrófa. Ravaszul átcsoportosítja erőit, frontot változtat, megpróbálja tisztára mosni magát, sarcot fizet a közeledő győztesnek, melynek mennydörgő léptei tompa visszhangot vernek rémült és összeszorult szívében. A sah skarlát párnájára Gholám egyelőre egy rajzszöget tett alattomban. Nem időzített bombát, ó,

nem! A sah nem hal bele, viszont Gholámnak jobb a közérzete - föllépett ellene! Ezt a rajzszöveget mutogatja mindenkinek, s töviről hegyire elmeséli, hogyan esett meg a dolog, hogy elismerést és dicsőséget arasson, és azon örvendezhessen, milyen független szellem is ő.

De este Mahmudnak ismét kétségei támadtak. Az elnéptelenedő utcán sétált a bátyjával. Csupa levert, közönyös arcot látott. Az emberek fáradtan siettek, vagy szótlanul ácsorogtak a megállókban. A fal tövében férfiak szunyókáltak, fejüket a térdüknek támasztották. Ezek robbantják ki a forradalmat?, kérdezte a bátyjától, rájuk mutatva. Hiszen itt mindenki alszik. Igenis, ezek, válaszolta a bátyja. Ezek, akiket itt látsz. Azon a napon majd kinő a szárnyuk. De Mahmud nem tudta elképzelni.

(„Nyár elején már magam is úgy éreztem, minden megváltozott, valami újjáéledt az emberekben, volt valami a levegőben. Meghatározhatatlan hangulat volt ez, kissé olyan, mintha lidérces álomból ébredne az ember. Az amerikaiak nyomására a sah kénytelen volt kiengedni a börtönből az értelmiségiek egy részét. De igyekezett mindenáron kibújni; némelyeket kiengedett, másokat bezárt. A lényeg az, hogy ha csak egy lépést is, de engednie kellett, és a kemény, zárt rendszeren megjelent az első repedés, az első rés. Egy csoport ezt arra akarta felhasználni, hogy újra megalakítsa az Iráni Írók Szövetségét, melyet a sah 69-ben feloszlatozott. Egyáltalán minden szervezetet, a legártatlanabbakat is betiltottak. Csak a Rasztákhiz és a mecset között lehetett választani. *Tertium non datur.*⁸ De a kormány nem járult hozzá, hogy az íróknak szövetségük legyen. Titkos gyűléseket tartottak magánházakban, főleg Teherán környéki villákban, mert ott jobban lehetett konspirálni. Ezeket a gyűléseket kulturális estéknek nevezték. Az elején verseket olvastak fel, azután megkezdődött a vita a helyzetről. Azt taglalták, hogy a sah által kiagyalt, az ő érdekeit szolgáló fejlődési program kudarcot vallott, hogy nem működik semmi, a piacon egyre kevesebb az áru, az élet egyre drágul, a lakbér háromnegyedét emésztí fel a fizetéseknek, a hozzá nem értő és pénzsóvár kiváltságos réteg kifosztja az országot, a külföldi cégek hatalmas pénzüsségeket visznek ki, a kőolajból származó jövedelem felét a féktelen fegyverkezésre költik. Egyre nyíltabban és hangosabban beszéltek minderről. Emlékszem, itt láttam először azokat, akik börtönből szabadultak, írókat, tudósokat, diákokat. Néztem az arcukat, azt fürkésztem, milyen nyomokat hagy az ember arcán a félelem és a mérhetetlen szenvedés. Úgy éreztem, van

8 Harmadik lehetőség nincs, (latin)

valami természetellenes a viselkedésükben. Bizonytalanul mozogtak, elkábultak a fénytől és a sokaságtól. Óvatosan félrehúzódtak, mintha attól félnének, hogy a közeledésnek verés a vége. Egyikük borzalmas látványt nyújtott, az arcán és kezén égési sebek éktelenkedtek, csak bottal tudott járni. Joghallgató volt, a házkutatáskor megtalálták nála a fedáinak röpcéduláit. Elmondta, hogy a Szavak emberei bevezették egy nagy terembe, ahol az egyik fal izzásig hevített vasból készült. A padlón sínek voltak, rajtuk kerekeken gördülő vasszék. Erre a székre szíjazták rá. A Szavak embere megnyomott egy gombot, mire a szék gurulni kezdett az izzó fal felé. Lassan, szaggatottan, percenként három centimétert haladt előre. A diák rögtön kiszámította, hogy az út a falig két óra hosszat tart, de egy óra múlva már nem bírta tovább a hőséget, s elkezdett kiabálni, hogy mindent bevall, noha nem is volt mit beismernie, mert a röpcédulákat az utcán találta. Szó nélkül végighallgattuk, ő pedig a végén elsírta magát. Azt kiabálta, Istenem, miért mértél rám ilyen szörnyű csapást, mint a gondolkodás? Miért tanítottál meg gondolkodni ahelyett, hogy állati alázatra neveltél volna? A végén annyira elgyengült, hogy ki kellett támogatni a másik szobába. De a többiek, akik a börtönből szabadultak, rendszerint hallgattak, nem lehetett szóra bírni őket.”)

A Szavak azonban csakhamar szagot fogott. Egyik éjjel, amikor elhagyták a villát, és elindultak az ösvényen az országút felé, Mahmud hirtelen hallja, hogy az út mentén megzörrennek a bokrok. Egy pillanat múlva iszonyú kavarodás, kiabálás támadt, a sötétség hirtelen megsűrűsödött, s ő iszonyú ütést érzett a tarkóján; arccal a köves ösvényre bukott, és elvesztette az eszméletét. A bátyja karjában tért magához. A szeme megdagadt, vérzett, a sötétben alig látta a bátyja hamuszürke, összevert arcát. Fájdalmas nyögéseket hallott a közelben, valaki segítségért kiáltott; hirtelen felismerte a diák hangját, aki úgy látszik, sokkot kapott, mert folyton azt hajtogatta: miért tanítottál meg gondolkodni?! Miért mértél rám ilyen szörnyű csapást?! Mahmud egy ember lecsüngő karját látta, mellette egy másik ember térddepelt; szájából szivárgott a vér. Aztán zárt sorokban, lassan megindultak az országút felé, reszketve a félelemtől, hogy újramezódhat az egész.

Reggel Mahmud bepólyált fejjel és összevarrt homlokkal feküdt az ágyban. A házmester behozta neki az újságot, volt benne egy cikk az éjszakai verekedésről. „A múlt éjjel egy Kan közelében lévő villában a társadalom söpredéke vérlázító orgiát rendezett. A hazafias érzelmű helyi

lakosság többször is figyelmeztette ezeket az elvetemült elemeket, hogy undorítóan és ocsmányul viselkednek. De a fékevesztett geng ahelyett, hogy megszívlelte volna a hazafiak intő szavát, kövekkel és furkósbotokkal vetette rájuk magát. A hátra támadt lakosság kénytelen volt felvenni a harcot ellenük, és helyreállította a környék régi rendjét!” Mahmud jajgatott, a láza felszökött, a feje szédült.

Este meglátogatta a bátyja. Nagyon izgatott volt. Egy pillantásra se méltatta Mahmud sebeit, mintha teljesen megfélemedezett volna az éjszakai támadásról. A táskájából elővett egy vaskos köteg gépelt szöveget, és a beteg elé tette; olvassa el. Mahmud nagy ügyel-bajjal föltette a szemüvegét. Újabb levél, mondta kelletlenül, és rögtön el is tolta magától a gépelt szöveget. Hagyj békén! De, öregem, mondta a bátyja felháborodva, legalább nézd meg, hogy mi az; nagyon fontos! És Mahmud, akinek hasogató fejjel el kellett olvasnia a szöveget, megvallotta, hogy valóban nagyon fontos, nem mindennapi ügyről van szó. Annak a levélnek másolata feküdt előtte, melyet Moszádegh legközelebbi munkatársai intéztek a sahhoz. Mahmud megnézte az aláírásokat - Karim Szendzsábi, Sáhpur, Bakhtjár, Dárius Foruhar. Micsoda nagy nevek, gondolta magában, milyen tekintélyes emberek! Mindannyian a sah foglyai voltak különböző időszakokban. Bakhtjárt hatszor zárták börtönbe.

„!953 óta Irán a terror és félelem légkörében él - olvasta Mahmud -, minden ellenzéki mozgalmat csírájában elfojtanak, s ha ennek ellenére újra felszínre tör, vérbe fojtják. Azok a napok, amikor még vitatkozni lehetett az utcákon, még szabadon lehetett könyveket venni, mikor tüntetni lehetett, vagyis Moszádegh kora távoli álomnak tetszik; s szinte már mindenki elfelejtette. Minden tevékenységet azonnal betiltanak, amit az udvar rossz szemmel néz. A népnek befogják a száját, nem szólhat, nem nyilváníthat véleményt, nem tiltakozhat. Csak egyetlen út maradt, az illegális harc útja.”

Mahmud azután belemélyedt az *Irán nyugtalanító gazdasági, társadalmi és erkölcsi helyzete* című fejezet olvasásába. Ez a gazdasági felbomlásról, a riasztó társadalmi egyenlőtlenségekről s az erkölcsi hanyatlásról szólt, melybe a kiváltságosok taszították a nemzetet. „De a hallgatás és a látszólagos beletörődés korántsem jelent közönyt, még kevésbé megalkuvást a jelenlegi helyzettel. Az ellenállás különböző formákban nyilvánulhat meg, és a tömegeknek mindig az adott helyzetnek megfelelő formát kell választaniuk.” A levél határozott hangnemben íródott; olyan volt, mint egy ultimátum. Az egész a reformok, a demokrácia

és a szabadság követelésével zárult. Ezért biztosan börtönbe kerülünk, gondolta magában Mahmud, akinek még mindig sajgott minden tagja, és halántéka lüktetéséből érezte, hogy újra felszökött a láza.

Egy másik napon bátyja egy ismeretlen társaságában érkezett. A férfi egy karadzszi szerszámgyárban dolgozott mint munkás. Elmondta, hogy mindenhol egyre többen sztrájkolnak. Ennyi sztrájk még sohasem volt, mint ebben az évben. A sztrájk tilos, a sztrájkolókat üldözik, de nincs más kiút, az élet elviselhetetlen. Még a szakszervezeteknek is a Szavak parancsol, a Szavak irányítja a gyárat, a munkás a Szavak rabszolgája. A fizetések emelik, de az árak még ennél is gyorsabban növekszenek, úgyhogy egyre nehezebb összeegyeztetni a kettőt. Olyan mozdulatot tett, mintha össze akarná érinteni a két tenyerét, de valamilyen láthatatlan erő eltolná őket egymástól. Elmondta, hogy Karadzs munkásai fölvonultak Teheránba, a minisztériumba, hogy magasabb bért követeljenek. Katonaságot vezényeltek ki ellenük, és középük lőttek. Az út két oldalán sivatag, nem volt hova elmenekülni. Akik életben maradtak, magukkal vitték az elesetteket és a sebesülteket. Hetven ember halt meg és kétszáz megsebesült. Az egész város gyászba öltözött, és bosszút követelt.

A sah napjai meg vannak számolva, jelentette ki határozottan Mahmud bátyja. Nem lehet évekig büntetlenül mészárolni a védtelen lakosságot. Meg vannak számolva a napjai?, csodálkozott Mahmud, fölemelve bepólyált fejét. Megörültél? Egyáltalán, láttad a hadseregét? Hogyne látta volna, ez csak szónoki kérdés volt. A moziban, a televízióban, mindenhol, szüntelenül a sah hadosztályait lehetett látni. A díszszemlék, hadgyakorlatok, a vadászgépek, rakéták, ágyúcsövek egyenesen Mahmud szívének irányozva. Mahmud viszolyogva nézte az idős tábornokokat, akik csak nagy nehezen tudták haptákba vágni magukat az uralkodó előtt. Kíváncsi lennék, gondolta, mi lenne, ha egy bomba a lábuk előtt robbanna fel. Menten szívrohamot kapnának. A televízióban egyre több harckocsit és aknavetőt vonultattak fel. Mahmud arra gondolt, hogy ez olyan iszonyatos erő, amely minden akadályt legyűr, mindent romba dönt és vérbe fojt.

Beköszöntött a nyár, a forróság. A Teheránt dél felől körülölelő sivatag tüzet okádott. Mahmud már jobban érezte magát, elhatározta, hogy este sétál egyet. Hosszú idő után először tette ki a lábát az utcára. Későre járt. Sötét sikátorokban egy gigantikus, komor épület közelében keringett, melyet csak a minap fejeztek be nagy sietve. A Rasztákhiz székháza volt. Hirtelen olyan érzése támadt, mintha a sötétben mozogna valaki, s azt is

hallani vélte, hogy egy alak bújik elő a bokrokból. Elfogta a félelem, bár tudta, hogy ennek semmi alapja. Hiszen itt nincsenek is bokrok, nyugtatgatta magát. Mégis rémülten fordult be az első keresztutcába. A hideg futkározott a hátán; elhatározta, hazamegy. Elindult lefelé a belvárosba. Hirtelen lépteket hallott maga mögött. Elámult, mert meg volt győződve róla, hogy rajta kívül egy árva lélek sincs az utcán. Akaratlanul is meggyorsította lépteit, erre a mögötte jövő is sietni kezdett. Egy ideig azonos ütemben lépkedtek, mint két őrszem. Mahmud elhatározta, hogy még jobban siet. Röviden, keményen lépkedett. A másik is ugyanígy tett, sőt egyre közelebb ért. Mégis jobb lesz, ha lassítok, gondolta Mahmud. Valahogy ki akart kerülni a csapdából. De a félelem erősebbnek bizonyult a józan észnél, és Mahmud szabadulni akarván kísérőjétől, megnyújtotta lépéseit. Úgy érezte, megbénul a félelemtől. Nem akarta provokálni a másikat. Azt hitte, ezzel elodázhathja a pillanatot, mikor az végül leüti. De a követője már egészen közel ért hozzá, már a lélegzetét is hallotta; lépteik egyetlen visszhanggá olvadtak össze az utca alagútjában. Mahmud nem bírta tovább, futásnak eredt. A másik utánavetette magát. Mahmud rohant, zakója fekete zászlóként úszott utána. Hirtelen rádöbbsent, hogy mások is csatlakoztak üldözőjéhez, tucatnyi láb csattogását hallotta maga mögött, mintha közeledő lavina mennydörögne. Továbbrohant, de már nem kapott levegőt, csuromvíz volt, szinte féláljult; úgy érezte, menten összeesik.

Végző erőfeszítéssel berontott a legközelebbi kapun, és belekapaszkodott a leeresztett zsalugáterbe. Azt hitte, menten széthasad a szíve. Mintha valaki szétroncsolta volna a bordáit, az öklével behatolt volna a bensejébe; ott fájdalmas ütéseket osztogatva, mindent péppé zúzva.

Nagy nehezen megnyugodott. Szétnézett. Az utcán egy teremtetett lélek sem járt, a fal tövében elsurrant egy macska. Mahmud ekkor a szívére szorította a kezét, és lassan, botladozva elindult. Összetörve, csüggedten, legyőzötten vánszorgott haza.

(„Minden azzal az éjszakai támadással kezdődött, amikor tavasszal hazaindultunk a gyűlésről. Attól kezdve mindig féltem, szüntelen rettegésben éltem. A legváratlanabb pillanatokban tört rám a félelem, mikor nem is számítottam rá. Nagyon szégyelltem magam, de semmit se tehettem ellene. Ez nagyon bántott. Iszonyattal gondoltam arra, hogy ezzel a félelemmel akaratlanul is részecskéje vagyok ennek az egész félelemre épülő rendszernek. És ez így is volt. Rettenetes, de eltérhetetlen kapocs, patológus szimbiózis alakult ki köztem és a diktátor között. Félelemmel

támogattam a rendszert, melyet utáltam. A sah számíthatott rám, vagyis a félelmemre, arra, hogy sohase okozok neki csalódást, hogy nem húzom át a számításait, mert a félelem görcsével válaszolok minden felülről érkező hangra. Igen, támogattam a rendszert, ez nem kétséges. Ha sikerül legyőzni a félelmet, aláásom a trón alapját, legalábbis azon a részen, ahol az én félelmem támasztja alá; de én akkor még képtelen voltam erre.”)

Mahmud egész nyáron gyengélkedett, közömbösen fogadta a bátyjától hallott híreket.

Akkor már egész Irán kitörésre készülő vulkán volt, egyetlen szikra is fellobbanthatta a tüzet. Kermánsahban iszonyú pánik tört ki egy megbokrosodott ló miatt. Egy falusi ember egy fához kötötte a lovat a város főutcáján. A ló annyira megrémült az autóktól, hogy elszakította a gyeplőt, és többeket megsebesített. Végül lelőtte egy katona. A tömeg körülállta a ló tetemét. A kivonuló rendőrség megpróbálta szétoszlatni a tömeget. Ekkor valaki elkiáltotta magát: akkor hol volt a rendőrség, amikor a ló letaposta az embereket? Dulakodás kezdődött. A rendőrök tüzet nyitottak. De a tömeg nőttön-nőtt. A város forrongott, az emberek barikádokat emeltek. Kivezé nyelték a katonaságot, a városparancsnok kijárási tilalmat rendelt el. Azt gondold, sok híja volt, hogy abban a városban kitörjön a forradalom?, kérdezte a bátyja Mahmudot. De ő még mindig azt hitte, hogy a bátyja túloz.

Szeptember elején a Rezá Khán fasorban járva, Mahmud nagy mozgolódást látott. Az egyetem főbejárata előtt katonai teherautók, sisakok, puskák, s zöld párdücsing katonák tünnek föl. A katonák a diákokat tartóztatták le, és teherautókra tuszkolták föl őket. Mahmud kiáltásokat hallott, látta, amint a fiatalok futásnak erednek az utcán, így kezdődött az egyetemi év.

Visszafelé indulva befordult az első mellékutcába. Látta, hogy néhány ember egy falra ragasztott röplapot olvas. Mosztafa Bakher ügyvéd sürgőnye volt, amit Ámuzegár miniszterelnökhöz intézett:

„Bizonyára tudja, hogy az utóbbi húsz esztendőben az egymást követő kormányok mind lábbal tiporták az emberi jogokat, és hogy egyetemeinken már nem is oktatás folyik. Ugyanis katonai erődítményekké alakították át őket, szögesdróttal vették körül, és odabent a rendőrség parancsol. Nem csoda, hogy ez haragot és elkeseredést váltott ki a gondolkodó fiatalokból. Ennek folytán a teheráni és a vidéki egyetemeiket vagy bezárták, vagy csak részben nyitották meg az utóbbi években.”

Az emberek elolvasták a rölapot, azután némán szétszéledtek.

Váratlanul felvillajogott a sziréna, s Mahmud látta, hogy diákokkal teletsúfolt teherautók robognak végig az utcán. Az egyetemisták a nyitott teherkocsin álltak; a kezüket megkötözték, és a katonák szorosan körülfogták őket. Úgy látszik, véget ért az embervadászat, gondolta Mahmud, és fölkereste a bátyját, hogy beszámoljon neki az egyetemi razziáról. A bátyjánál találkozott egy fiatalemberrel, Ferejdun Gandzsival, aki korábban egy gimnáziumban tanított. Mahmud emlékezett rá. Azon a kulturális esten találkozott vele először, amely után annyira összeverte őket a rendőrség. A bátyja már elmondta neki, hogy másnap, amikor Gandzsi bement az iskolába, az igazgatója, akit a Szavak előzőleg telefonon értesített, közölte vele, hogy ki van rúgva, és ordítani kezdett vele, hogy ilyen huligánnak és kötekedő fickónak semmi keresnivalója itt, a becsületes emberek közt. Sokáig nem kapott munkát, hiába próbált elhelyezkedni.

Később elhatározták, hogy elmennek a bazárba ebédelni. A szűk, fullasztó sikátorokban, a bazár közelében Mahmud rengeteg ópiumtól kábult, tántorgó fiatalembert látott. Némelyek a járdán gubbasztottak, mások üveges szemmel meredtek maguk elé. Volt, aki belekötött a járókelőkbe, szidalmazta őket, az öklét rázta feléjük. Hogyan tűrheti ezt a rendőrség?, kérdezte a bátyját. Már hogyne tűrné el, válaszolta a bátyja, néha nagyon is kapóra jön neki ez a társaság. Pár garasért hajlandók holnap gumibotokkal rátámadni a diákokra. A sajtó beszámol majd arról, hogy az egészséges, hazafias érzelmű fiatalság, a párt hívó szavára, alaposan megleckéztette a felforgató elemeket, a társadalom söpredékét, mely befészkelte magát az egyetem falai közé.

A vendéglőben a terem közepén lévő asztalhoz ültek. Miközben a pincérre vártak, Mahmud felfigyelt két izmos, lustán elterpeszkedő fickóra a szomszéd asztalnál. Biztosan a Szavak emberei, villant át az agyán. Tudjátok mit, szólt a bátyjához és Ferejdunhoz, ülünk át az ajtó közelébe. Átültek egy másik asztalhoz, s már jött is a pincér. Miközben a bátyja rendelt, Mahmud pillantása a két kihívó öltözékű szépfiúra esett, akik átellenben ültek, és egymás kezét szorongatták. Úristen, a Szavak emberei; homokosnak álcázzák magukat!, gondolta ijedten, viszolyogva. Ülünk át inkább az ablakhoz, indítványozta a bátyjának, hogy láthassam a bazárt. Átültek. Alighogy nekiláttak az evésnek, három férfi lépett a terembe. Némán, mintha előre megbeszélték volna, ugyanahhoz az ablakhoz ültek

le, ahonnan Mahmud a bazárt nézte. Ezek bennünket figyelnek, suttogetta, s észrevette, hogy a pincérek gyanakvóan méregetik őket, hiszen már harmadszor cseréltek asztalt. Arra gondolt, hogy a pincérek viszont őket nézik a Szavak embereinek, akik azért költöznek a terem egyik végéből a másikba, hogy meglessék áldozatukat. Rögön elment az étvágya, csak forgatta az ételt a szájában. Eltolta magától a tányért, intett a fejével, hogy menjenek.

Mikor a bátyjához értek, úgy döntöttek, hogy ki kell szabadulniuk ebből a nyomasztó városból, egy kis friss levegőt kell szívniuk, ezért elindultak kocsin a hegyekbe. Északnak tartottak, elsuhantak a még cementszagú újjgazdag lakónegyed, a Semirán mellett, maguk mögött hagyták a pompázatos luxusvillákat, kisebb palotákat, pazar vendéglőket s divatházakat, óriási kerteket, az úszómedencés, tenispályás exkluzív klubokat. Itt a sivatag minden négyzetméteréért (körös-körül sivatag van) több száz, sőt több ezer dollárt kellett fizetni, de még ezért a pénzért is csak nehezen lehetett hozzájutni a telkekhez. A palota kiváltságosainak mesevilága volt itt, egy másik világ, más bolygó. Aztán végtelen forgalmi dugóba kerültek. Valahol messze előttük, nem látták, hogy hol, valami akadály keletkezett. Sokáig vesztegeltek; úgy látszott, semmi kilátás rá, hogy továbbindulhassanak.

Aha, megint kirobbant egy bulldózerháború!, mondta végül a bátyja. A járdán parkoltak le, és gyalog indultak tovább. Egy negyedóraig baktattak szépen, lassan, és ekkor az utca végén ég felé szálló, óriási porfelhőt pillantottak meg. Kiáltásokat és nyöszörgéseket lehetett hallani. Egy teherautó tűnt fel, és Mahmud meglátott rajta két rongyokkal letakart holttestet. Lövések dörrentek. Amikor közelebb értek, a fejek fölött öt hatalmas sárga bulldózer pillantottak meg; a vályogviskókat rombolták le. Asszonyokat is láttak, akik a bulldózerek elé vetik magukat, és tanácstalan bulldózervezetőket, akik egy pillanatra leállítják a motorokat, és rendőröket, akik az embereket ütlegetve próbálják szétkergetni a tömeget, mely testével védelmezi nyomorúságos agyagviskóit.

(„Hát ez a bulldózerháború, mondta a bátyám, s már hónapok óta folyik. Azért üzik el a szegényeket, mert a kiváltságosok itt óhajtanak építkezni. Ugyanis ezen a részen a legjobb a levegő az egész városban, és a kaszárnnyak is védik ezt a negyedet. Már kiosztották egymás közt a telkeket a viskók helyén, már csak a lakókat kell elkergetni, és aztán földig rombolni házaikat, így veri szét a Semirán maga körül a nyomor gyűrűjét,

és aztán már semmi akadálya, hogy a trónhoz legközelebb állók tovább építsék szupernegyedüket. És látod, tette hozzá a bátyám, a dolog mégsem megy olyan simán. A fedáinok valóságos ellenállási mozgalmat szerveztek az agyagviskók lakói körében. Innen indul majd az első roham a palota ellen.”)

De Mahmud rajongónak tartotta a bátyját, és nem hitte el, hogy a jóslata beválik. Visszamentek az autóhoz, és a mellékutakon át próbáltak kijutni valahogy a városból. A hegyekbe érve egy sziklaomladék mögött húzták meg magukat. Egy kiálló szikla árnyékában Gandzsi elővett a táskájából egy kis magnetofont, kazettát tett bele, s megnyomta a billentyűt. Mahmud mély, monoton hangot hallott:

„Az irgalmas, a kegyelmes Allah nevében!

Emberek!

Ébredjetek fel!

A sah már tíz éve a fejlődéssel áltat bennünket. De a néptől még a legszükségesebb javakat is elrabolták. A sah ma újabb ígéreteket tesz a következő huszonöt esztendőre. De a nép már tudja, hogy ezek pusztá szavak csupán. Tönkretették a mezőgazdaságot, a munkások és parasztok anyagi helyzete egyre romlik, a népgazdaság függetlensége már csak álom. Ez az ember merészel nekünk forradalomról beszélni! Miféle forradalom az, amely megbénította a nép erejét, idegen diktatúra igájába hajtotta a népet és a kultúrát? Ezennel felhívom a diákokat, munkásokat, parasztokat, kereskedőket és kézműveseket, vegyék fel a harcot, vegyenek részt az ellenállásban, és bizonyos, hogy közel a rendszer bukása.

Emberek!

Ébredjetek fel!

Az irgalmas, a kegyelmes Allah nevében!”

A magnetofon elnémult. Kinek a hangja ez?, kérdezte Mahmud. Khomeinié, felelte Gandzsi.

Gandzsi egy olyan világot idézett fel Mahmud emlékezetében, melyről az már rég megfeledkezett. A mecsetek, mollák, a Korán, iszlám, Mekka világát. Mahmud, barátaihoz hasonlóan, már évek óta nem járt el a mecsetbe. Racionalistának és szkeptikusnak vallotta magát, viszolygott

mindenfajta bigott vallásosságtól; nem imádkozott, és nem volt hívő.

(„Gandzsi akkor megvallotta, hogy ő csempészte be ezeket a kazettákat. Annak a csoportnak volt a tagja, amely bejuttatta Khomeini felhívásait az országba. Abban az időben Khomeini száműzetésben élt Nadzsafban, egy kis iraki városban. Az ottani medreszében tanított. Ott vették magnóra a felhívásait. Még Gandzsinak sem volt fogalma a dologról, olyan kitűnő volt a konspiráció; pedig évekig csinálta. Ezekben a felhívásokban Khomeini a sah minden nyilatkozatát, minden intézkedését röviden, néhány mondatban bírálta mindenki számára érthető és könnyen megjegyezhető, világos nyelven. Minden felhívása Allah nevével kezdődött és azzal is fejeződött be: emberek! Ébredjetek fel! A kazettákat gyakran kerülő úton, vagyis Párizson és Rómán át csempészték be az országba. Hogy megtévesszék a Szavakat, mondta Gandzsi, a felhívásokat nemegyszer a beatszámok végére vették fel. A szalagokat pedig bizalmi embereknek adták át, ezek egyike volt Gandzsi is. Ezek aztán elvitték a kazettákat a mecsetekbe, és átadták őket a molláknak. így aztán a mollák mindig megkapták az utasításokat, hogy mit prédikáljanak és hogyan viselkedjenek. Egész értekezést lehetne írni róla, milyen szerepet játszott a magnókazetta az iráni forradalomban. Nekem akkoriban mindez szenzáció volt. Nem tudtam, milyen méretű a síita konspiráció, s úgy gondolom, még a sah se volt tisztában vele, bár bizonyára erről is voltak információi. Aznap jöttem rá, hogy létezik egy másik, földalatti világ is, amit nem ismerek, szinte semmit sem tudok róla.”)

Aztán visszamentek a városba.

A következő hetekben újabb kiáltványok és tiltakozó levelek jelentek meg. Titkos összejöveleteket és vitákat tartottak. Novemberben megalakították az emberi jogokat védő bizottságot és a diákok illegális szervezetét. Mahmud a közeli mecsetekbe is benézett néha, rengeteg embert látott ott, de a mecsetek fanatikus vallásos légköre idegen maradt számára. Képtelen volt érzelmi kapcsolatot teremteni ezzel a világgal. Az persze más kérdés, mondogatta magában, hogy az embereknek nincs kihez fordulniuk, nincs hová menniük. Az irániak többsége olvasni sem tud. Csak a minap költöztek be a nagyvárosba a sivatagban és a hegyekben rejtőző falvakból, ahol ezer év óta minden változatlan. Idegen, ellenséges világba kerültek; itt mindenki becsapja, kizsákmányolja, ráadásul megveti őket. Menedéket, vigasztalást és oltalmat keresnek. Csak egyvalami bizonyos ebben az új és rosszindulatú világban, csak Allah nem változott;

Allah olyan, mint amilyen falun volt, mint amilyen mindenütt; amilyen örökké lesz.

Mahmud akkoriban sokat olvasott, Jack London és Kipling könyveit fordította perzsára. Ha felidézte Londonban töltött éveit, elgondolkozott azon, hogy mennyire más Európa, mint Ázsia, és gyakran ismételte Kipling szavait: „Kelet az Kelet, a Nyugat pedig Nyugat, ez a két világ sohase találkozik egymással.” Nem is találkozik, s nem is érti meg egymást; Ázsia úgy vet ki magából mindent, amit Európából próbálnak átültetni belé, mint az idegen testet. Lehet, hogy Európában felháborodnak ezen, de ez mit sem változtat a lényegen. Európában egymást váltják a korszakok, az új kiszorítja a régit, az idő múlásával a föld megtisztul a múlttól; századunk embere csak nehezen érti meg elődeit. Itt másként van, itt a múlt ugyanolyan élő, mint a jelen; a pattintott kőkorszak kiismerhetetlen és kegyetlen kora összemosódik az elektronika hideg és számító korával; s tovább él az emberekben, akik Dzsingisz kán leszármazottai és ugyanakkor Edison tanítványai is, föltéve, hogy egyáltalán volt alkalmuk találkozni Edison korával.

Egyik éjjel, január elején dörömböltek Mahmud ajtaján. Mahmud kiugrott az ágyból.

(„Csak a bátyám volt. Láttam, hogy borzasztóan izgatott. Még a folyosón ezt az egy szót hajtogatta - vérfürdő! Nem bírt leülni, fel-alá járkált a szobában, összevissza beszélt. Azt mondta, Qom utcáin a rendőrség ma a tömegbe lőtt. Ötszáz halottat említett. Az elesettek közt sok az asszony és a gyerek. Egy jelentéktelennek látszó ügy miatt. Az *Etaláát* című napilapban megjelent egy cikk Khomeini ellen. A palota vagy a kormány valamelyik embere írta. A cikk szerzője idegennek nevezte Khomeinit, s ez a mi fogalmaink szerint sértő. Mikor a lap eljutott Qomba, Khomeini városába, az emberek gyülekezni kezdtek az utcákon, hogy megvitassák a cikket. Azután elindultak a főtérrre, a teret pedig azonnal körülfogta a rendőrség. A rendőrök felmászta a tetőkre is. Egy ideig nem történt semmi, talán Teheránból vártak utasítást. Azután egy tiszt felszólította az embereket, hogy oszoljanak szét, de senki sem mozdult. Halálos csend támadt. Ebben a csendben, a tetőkről és a térre nyíló utcákból lövések dörrentek, az egyenruhások tüzet nyitottak. A téren kitört a pánik, az emberek megpróbáltak elmenekülni, de nem volt hová, az utcákat lezárta a vadul lövöldöző rendőrség. Az egész tér tele volt halottakkal, mondta a bátyám. A rendőrség erősítést kapott Teheránból, és

most az egész városban folynak a letartóztatások. Ártatlan emberek pusztultak el, mondta, akiknek az volt az egyetlen bűnük, hogy ott voltak a téren. Emlékszem, másnap egész Teherán mélyen meg volt rendülve, mindenki érezte, hogy sötét, iszonytató napok elé nézünk.”)

HOLT LÁNG

*Drága Jóisten,
mért nem hagyod itt nekünk a napot
éjszakára amikor a legnagyobb
szükségünk lenne rá?*

BARBARA

*(„Gyereklevelek
a Jóistenhez”, Pax, 1978)*

A forradalom véget vetett a sah uralmának. Lerombolta palotáját, és eltemette a monarchiát. Az eseménysorozatot egy látszatra apró, a hatalom által elkövetett hiba indította el. A császár egyetlen rossz lépést tett, s ezzel pusztulásra ítélte önmagát.

A forradalom okait általában az objektív feltételekben keresik - az általános nyomorban, az elnyomásban, a vérlázító visszaélésekben. Ez a nézet találó ugyan, de egyoldalú. Sok száz országban uralkodnak azonos feltételek, forradalmak mégis ritkán törnek ki. Szükség van a nyomor tudatára, az elnyomás tudatára, és arra a meggyőződésre, hogy a nyomor és az elnyomás nem tartozik a világ természetes rendjéhez. Érdekes, hogy ez esetben a tapasztalat, bármilyen húsba vágó legyen is, egymagában nem elegendő. Elkerülhetetlen a szó, nélkülözhetetlen a mindent megvilágító gondolat. Ezért a zsarnokok a mozsárágyúknál és gyiloknál is jobban rettegnek a szavaktól, melyek fölött elvesztették az ellenőrzést; az elejtett, illegálisan, lázadóan keringő szavaktól, melyeket nem öltöztettek díszegyenruhába, és nem láttak el hivatalos pecséttel. De az is megesik, hogy az ilyen, egyenruhába bújtatott, hivatalos pecséttel ellátott szavak robbantják ki a forradalmat.

Különbséget kell tenni a forradalom, a lázadás, az államcsíny és a palotaforradalom között. Az államcsínyt és a palotaforradalmat előre meg lehet tervezni, a forradalmat - soha. Kitörése, kirobbanásának napja

mindenkit meglep, még azokat is, akik előkészítették. Ámulva nézik ezt a váratlanul felbukkanó elemi erőt, mely mindent megsemmisít, ami útjába kerül. Olyan kíméletlenül rombol le mindent, hogy végül a jelszavakat is elpusztítja, amelyek életre hívták.

Téves az a felfogás, miszerint azokat a nemzeteket, melyekkel igazságtalanul bánt el a történelem (ugyanis ezek vannak többségben), szüntelenül a forradalom gondolata élteti, a forradalomban látják a legegyszerűbb megoldást. Minden forradalom dráma, az ember pedig ösztönösen kerüli a drámai helyzeteket. Ha ilyen helyzetbe kerül, akkor is lázasan keresi a kiutat, nyugalmat akar, és a leggyakrabban visszavágyik a megszokott hétköznapiakba. Ezért a forradalmak sohase tartanak sokáig. A végső fegyvert jelentik, és ha a nép rászánja magát, hát csak azért teszi, mert a sok tapasztalat megtanította rá, hogy nincs más kiút számára. Már minden próbálkozás kudarcot vallott, minden más eszközben csalatkozott.

A forradalmakat az általános kimerültség állapota és az ezen a talajon felszított agresszió előzi meg. A hatalom nem képes elviselni azt a népet, amely ingerli, a nép nem viseli el azt a hatalmat, amely őt gyűlöli. A hatalom már eltékozolt minden bizalmat, a keze üres, a nép már elvesztette a türelmét, keze ökölbe szorul. A feszültség légköre uralkodik, egyre fojtogatóbb, fullasztóbb a levegő. Lassanként mindenkit hatalmába kerít az iszonyat pszichózisa. Közeledik a kisülés. Ezt érezni lehet.

Ami a harc technikáját illeti, a történelem kétféle forradalmat ismer. Az első a rohamozó forradalom, a második - az ostrommal támadó forradalom. A rohamozás esetében a forradalom egész további sorsát, sikerét az első támadás mélysége dönti el. Váratlanul lecsapni, és minél nagyobb területet elfoglalni! Ez a legfontosabb, ezért aztán ez a leghevesebb forradalomfajta, egyszersmind a legfelületesebb is. Az ellenfelet megverték, de a visszavonuláskor megőrizte haderejének egy részét. Ellentámadást indít, és meghátrálásra készítheti a győzteseket. Ezért minél mélyebbre nyomulnak be az első váratlan támadás alkalmával, annál nagyobb területet tudnak megmenteni, minden engedmény ellenére is. A rohamozó forradalomban az első szakasz a legradikálisabb. Eztán már csak a lassú és folytonos meghátrálás szakaszai következnek, egészen addig, ameddig a két erő - a lázadó és a megőrző - végső kompromisszumot köt egymással. Más a helyzet az ostromforradalmak esetében: az első roham itt általában gyenge,

csak nehezen hihető el róla, hogy a kataklizma előjele. De aztán egyre többen vesznek részt benne. A falak, melyek mögé a hatalom rejtőzik, lassanként széthasadnak, megrepednek. Az ostromló forradalom sikere a lázadók eltökéltségétől függ. Az akaraterejüktől és a kitartásuktól. Még egy nap! Még egy utolsó erőfeszítés! Végül engednek a kapuk. A tömeg benyomul, és győzelmet arat.

A forradalmat a hatalom provokálja ki. Aligha tudatosan. Életvitele és uralkodási módszere azonban végül mégis provokációvá változik. Ez akkor következik be, ha a kiváltságosokon elhatalmasodik a büntetlenség érzete. Nekünk mindent szabad, mi mindent megengedhetünk magunknak. Ez illúzió, de van racionális alapja. Hát persze, egy ideig valóban úgy látszik, mintha mindent megtehetnének. Botrány botrányt ér, az egyik jogtiprást a másik után simán megússzák. A nép hallgat; türelmes és óvatos. Fél; nem érzi még a saját erejét. De ugyanakkor aprólékosan számba vesz minden méltánytalanságot, kimutatást vezet róluk, és egy adott pillanatban összegzi a számlát. Ennek az időpontnak kiválasztása a történelem egyik legnagyobb rejtélye. Miért éppen erre, és nem egy másik napra esik? Miért ez az esemény siettette és nem a másik? Hiszen még tegnap is ennél sokkal súlyosabb túlkapásokra ragadtatta magát a hatalom, és ezekre senki se reagált. Mit követtem el?, kérdi a meglepett uralkodó, hogy hirtelen így megvadultak? Hát éppen ez az: visszaélt a nép türelmével. De hol húzódik a türelem határa, és hogyan határozható meg? A válasz minden esetben más, ha egyáltalán bármit is meg lehet állapítani ebben az esetben. Csak egy bizonyos: azok az uralkodók, akik tudatában vannak ennek a határnak, és tiszteletben tartják, hosszú uralkodásra számíthatnak. De nagyon kevesen vannak.

Hogyan lépte túl a sah ezt a határt, és hozta meg a saját halálos ítéletét? Egy újságcikk okozta a vesztét. Egy óvatlan szó a legnagyobb birodalmat is levegőbe röpítheti. A hatalomnak erről sohase szabad megfélekednie. Látszólag tudja, látszólag örködik, de hirtelen kihagy az önfenntartási ösztöne, már annyira biztos magában; olyan önelégült, hogy beleesik az arrogancia hibájába és elveszett. 1978. január 8-án az *Etaláát* című kormánylapban közzétettek egy Khomeinit támadó cikket. Abban az időben Khomeini emigrációban élt, és onnan támadta a sahot. Mivel a zsarnok üldözte, majd száműzetésre ítélte, a nép bálványává és

lelkiismeretévé lett. Khomeini mítoszának lerombolása egyet jelentett a szentség sárba tiprásával, az elnyomottak és megalázottak reményének kioltásával. És azt a cikket ilyen szándékkal írták.

Mit írjunk, hogy az ellenfelet lehetetlenné tegyünk? A legjobb, ha bebizonyítjuk róla, hogy idegen. E célból megalkotjuk az igazi család kategóriáját. Te meg én, vagyis a hatalom és a nemzet egy igazi családot alkotunk. Mindenben egyetértünk, jól érezzük magunkat, meghitt körben élünk. Közös a fedelünk, közös az asztalunk, szót értünk, segítjük egymást. De sajnos, nem vagyunk egyedül. Körös-körül csupa idegen ólálkodik, meg akarják semmisíteni nyugalunkat, el akarják venni otthonunkat. Ki az idegen? Az idegen mindenekelőtt nálunk rosszabb valaki, aki egyúttal veszedelmes. Hogy rosszabb, az még hagyján, de maradna nyugton legalább! De erről szó sincs! Folyvást mesterkedik, forral valamit ellenünk, és végül elpusztít. Örökké ellentétet szít, megteveszt, konkolyt hint közénk. Az idegen leselkedik rád; ő az oka minden szerencsétlenségednek. Miben rejlik az ereje? Abban, hogy idegen erők támogatják. Az idegen erőket meg lehet nevezni, vagy nem nevezik meg, de egy bizonyos: hatalmuk felmérhetetlen. Vagyis akkor erősek, ha lebecsüljük őket, de ha éberen őrködünk, és felvesszük velük a harcot, erősebbek leszünk náluk. Most pedig nézzétek ezt a Khomeinit. Egy idegen. A nagypapa Indiából származik, joggal vetődik fel a kérdés - kinek az érdekét képviseli ennek az idegen nagypapának az unokája? Erről szól az újságcikk első része. A második részt az egészségnek szentelték. Milyen jó, hogy mi egészségesek vagyunk! Mert a mi igazi családunk egyszersmind egészséges család. Testben és lélekben egyaránt. És kinek köszönhetjük ezt? A mi uralkodónknak, aki ezt a jó, boldog életet biztosította nekünk, és ezért az ő kormányzata a legjobb ezen a világon. Vagyis ki támad az ilyen hatalomra? Csakis az olyan, aki nem épelméjű. Ha egyszer ez a legjobb hatalom, csak az őrültek támadnak ellene. Az egészséges társadalomnak el kell különítenie az ilyen elmeháborodottakat, valami lakatlan helyre kell száműznie őket. Milyen jó, hogy a sah elkergette Khomeinit az országból, különben a bolondokházába kéne záratni.

Amikor Qomba is eljutott ez az újságcikk, a tömeg felháborodott. Az emberek összesereglettek az utcákon és a tereken. Aki olvasni tudott, hangosan fölolvasta a cikket a többinek. Az izgatott, hangosan kiáltozó és

vitatkozó emberek egyre nagyobb csoportokba verődtek. Az irániak szenvedélyesen, végeláthatatlanul vitatkoznak bármilyen helyen, a nap vagy az éjszaka bármely órájában. A vitatkozás lázában legjobban izzó csoportok mágnesként vonzották magukhoz a bábészkodókat és hallgatókat, végül a főtéren már hatalmas tömeg gyűlt össze. És pontosan ez az, amit a rendőrség a legkevésbé szeret. Ki engedélyezte ekkora tömeg összeverődését? Senki. Nem adtak rá engedélyt. És ki engedte meg nekik, hogy kiáltozzanak? Hát azt, hogy az öklüket rázzák? A rendőrség eleve tudja, hogy ezek szónoki kérdések, s hogy itt egyszerűen munkához kell látnia.

Ezután következik a legfontosabb pillanat, mely eldönti az ország, a sah és a forradalom sorsát: az őrsről kiküldött rendőr odamegy egy emberhez, aki a tömeg szélén áll, és emelt hangon ráparancsol, hogy azonnal kotródjék haza. Mind a rendőr, mind az ember névtelen; egyszerű emberek, találkozásuk mégis történelmi jelentőségű. Mindketten felnőttek, sok mindent megértek már, vannak tapasztalataik. A rendőr tapasztalata: ha valakire ráordít és fölemeli a gumibotját, a másik megdermed a félelemtől, és futásnak ered. A tömegbe elvegyülő ember tapasztalata: a közeledő rendőr láttára elfog a rettegés és elmenekülök. Ezen tapasztalatok alapján készül a forgatókönyv: a rendőr ordít, az ember menekül, a többiek utánairamodnak, a tér kiürül. Ezúttal azonban minden másképpen történik. A rendőr ordít, és az ember nem menekül el. Áll, és mereven nézi a rendőrt. Pillantása éber, szemernyi félelem vegyül belé, de egyúttal kemény és szemtelen. Ez az! Az ember a tömegből szemtelenül mered az egyenruhába bújtatott hatalomra. Tapodtat se mozdul. Aztán körülkémlel, látja a többiek pillantását. Hasonlít az övére: éber, szemernyi félelemmel keveredik, de kemény és engesztelhetetlen. Senki nem menekül, noha a rendőr folyvást ordítózik; de végül elkövetkezik a perc, amikor elhallgat, és egy szempillantásra csönd borul rájuk. Nem tudjuk, hogy a rendőr és az ember a tömegből tisztában volt-e azzal, ami történt. Nevezetesen, hogy az ember a tömegből nem fél többé, és hogy pontosan ez a forradalom kezdete. Ezzel kezdődik. Mind ez ideig valahányszor ez a két ember közeledett egymáshoz, azonnal megjelent közöttük a harmadik: a félelem. A félelem, mint a rendőr szövetségese, és mint a tömegből való ember ellensége. Rájuk kényszerítette törvényét, eldöntött mindent. Most pedig a két ember magára maradt - a félelem eltűnt, elnyelte a föld. Addig a köztük

levő kapcsolat érzelmi töltésű volt: az agresszió, a megvetés, a düh és a félelem valamilyen keveréke. De most, hogy eltűnt a félelem, ez a visszás és gyűlölt kapcsolat egyszeriben széthullik; valami kiég, valami kihuny. A két ember közömbössé vált egymás iránt, nincs mit kezdenek egymással: ki-ki mehet a maga útjára. A rendőr tehát megfordul, és nehézkes léptekkel elindul a rendőrség felé, ezzel szemben az ember a tömegből a helyén marad, és egy ideig pillantásával kíséri a távolodó ellenséget.

A félelem - telhetetlen vadállat, mely bennünk lakozik. Nem hagyja, hogy megfedkezünk róla. Folyton gúzsba köt, gyötör. Szüntelenül táplálékra van szüksége, örökké etetnünk kell. Mi magunk gondoskodunk róla, hogy elsőrendű eleséget kapjon. Kedvenc ételei: a komor pletykák, baljós hírek, pánikot keltő gondolatok, lidérces képzetek. Ezernyi pletyka, hír és gondolat közül mindig a legrosszabbakat választjuk ki, vagyis azokat, melyek a legjobban kedveznek a félelemnek. Csak azért, hogy kielégítsük és megnyugtassuk a szörnyet. Látunk egy embert, aki elsápad, nyugtalanul fészkelődik egy másik ember szavára. Mi történt? A tulajdon félelmét elégíti ki. És ha már nincs számára semmiféle táplálékunk? Lázasan kiagyalunk valamit. És ha már kitalálni sem tudunk semmit (ami ritkán esik meg), rohanunk a többiekhez, keresünk valamit, kérdezősködünk, végighallgatjuk az embereket, és addig válogatunk a hírek közt, amíg újra ki nem elégítjük félelmünket.

A forradalmakról írt könyvek első fejezete mindig a letűnt hatalom rothadását vagy a nép nyomorát és szenvedését ecseteli. Pedig ezeket a könyveket a lélektanról szóló fejezettel kellene kezdeni. Vagyis azzal, hogyan küzdi le félelmét a megkínzott és megfélemlített ember, hogyan lesz úrrá a félelmen. Ábrázolni kellene ezt az egyedülálló folyamatot, mert néha egyetlen szempillantás alatt megy végbe, mint valami megrázkódtatás, katarzis. Az ember legyűri félelmét, szabadnak érzi magát. E nélkül nem létezne forradalom.

A rendőr visszatér az őrre, és jelentést tesz parancsnokának. A parancsnok mesterlövészeket küld ki, és utasítja őket, hogy foglalják el lövéssíkjait a tér házainak padlásán. Ő maga kocsiba vágja magát, és a városba hajt, ahol hangszórók szólítják fel a népet, hogy oszoljon szét, ám senki nem akar engedelmeskedni a parancsnak. Gépfegyverekből záporoznak a golyók az

emberek fejére. Pánik tör ki, tülekedés támad, aki tud, elmenekül. Azután elcsendesedik a lövöldözés. A téren ott maradnak a halottak.

Nem tudjuk, megmutatták-e a sahnak a felvételeket, amelyeket a rendőrség a térről készített, a mészárlás után. Tegyük fel, hogy megmutatták. Tegyük fel, hogy nem mutatták meg. A sah nagyon el volt foglalva, talán nem is volt ideje rá. Hét órakor kezdte a napot, és éjfélkor fejezte be. Tulajdonképpen csak télen pihent, a sítúráin St. Moritzban. De ott is csak két-három lesiklást engedélyezett magának naponta, azután visszatért a rezidenciájába és dolgozott. Ezekre az időkre emlékezve, Madame L. azt mondja, hogy a sah felesége igazán demokratikusan viselkedett St. Moritzban. Bizonyosságul egy fényképet mutat, melyen a sah feleségét látni, amint sorban áll a sífelvonónál. Lám - egyszerűen csak ott áll ez a karcsú, igazán kellemes külsejű nő, a síléceire támaszkodva. Pedig hát, mondja Madame L., tömérdek pénzük volt, külön sífelvonót is építhetett volna magának!

A halottakat Iránban fehér lepedőbe burkolják, és négylábú faállványra fektetik. A halottvivők vállukra veszik az állványt, és szaporán lépkedve, néha futólépésben viszik, mintha ki tudja, milyen sietős volna az útjuk. Az egész temetési menet rohan; mindenki kiáltozik és jajveszékkel, a gyászolók nyugtalanok és idegesek. Mintha zavarná őket az elhunyt jelenléte, s mielőbb vissza akarnák adni az anyaföldnek. Azután a síron kirakják az ennivalót, és kezdetét veszi a halotti tor. Ha arra jár valaki, megkínálják, megvendégelik. Ha nem éhes, gyümölcsöt kap, almát vagy narancsot, de valamit mindenképpen ennie kell.

Másnap megkezdődik az emlékezés időszaka. Az emberek felidézik az elhunyt életét, emlékeznek jó szívére, nemes jellemére. Ez negyven napig tart. A negyvenedik napon a család, a barátok és az ismerősök az elhunyt házánál gyülekeznek. A szomszédok is eljönnek, az egész utca, az egész falu, mindenki. Elmélkedő sokaság, jajveszékkelő sokaság. A fájdalom és keserűség eléri tetőpontját, kétségbeesett crescendóját. Ha a halál természetes volt, az emberélet folyásával megegyező, a gyülekezeten, mely huszonnégy órán át együtt van, szívet tépő jajgatas után, végül tompa, alázatos, a sors rendelésébe való belenyugvás uralkodik el. De ha erőszakos halált gyászolnak, elhatalmasodik rajtuk a megtorlás, a bosszú vágya. Az

örjöngő düh és a felszított gyűlölet légkörében elhangzik a gyilkos, a szerencsétlenség okozójának neve. S jóllehet a gyilkos távol van, az egybegyűltek úgy hiszik, hogy abban a pillanatban összerándul félelmében: érzi, hogy napjai meg vannak számlálva.

A zsarnok által sanyargatott nép, a tárgy szerepére lefokozott nép menedéket keres, egy helyet, ahol körülsáncolhatja, elkerítheti magát, ahol önmagára lelhet. Szüksége van rá, hogy megőrizhesse nemzeti jellegét, identitását, sőt egyszerűen a mindennapi létét. De mivel egy nép nem emigrálhat, megkezdí vándorlását: nem a térben, hanem az időben; visszatér a múltba, mely a körülvevő valóság keserűségéhez és fenyegetéséhez képest elveszett paradicsomnak tetszik. Ezt a menedéket a régi szokásokban találja meg, s ezek olyan régiiek, következésképp szentek, hogy a hatalom nem mer harcolni ellenük, így hát mindenfajta diktatúra leple alatt - a hatalom akarata ellenére és a hatalom ellenében - újjászületnek az ősi szokások, hiedelmek és jelképek. S új értelmet, merőben új, kihívó jelentést kapnak. Ez a folyamat eleinte tétován és gyakran titokban megy végbe, de amilyen mértékben a diktatúra egyre elviselhetetlenebbé és gyötrelmesebbé válik, olyan mértékben növekszik ennek a folyamatnak ereje és kiterjedése. Hallani olyan kritikus megjegyzéseket is, hogy ez visszatérést jelent a középkorba. Ez is megesik. De a nép ebben a formában fejezi ki leggyakrabban az ellenállását. Mivel a hatalom azt hirdeti magáról, hogy a haladás és a korszerűség megtestesítője, mi majd megmutatjuk, hogy a mi értékeink mások. Ebben több a politikai engedetlenség, mint az ősök elfeledett világába való visszatérés vágya. Mihelyt jobbra fordul az életük, a hajdani szokások elvesztik érzelmi töltésüket, és rituális formává lesznek újra, mint annak előtte.

Ilyen ősi szokás volt a halott emlékének közös felidézése negyven nappal a halál után. Ez a szertartás a fokozódó ellenállás folytán egyszerűben politikai aktussá változott. A családi-szomszédi ünnepség lassanként tiltakozó gyűléssé alakult át. Negyven nappal a Qomban bekövetkezett események után Irán sok városában gyűltek össze az emberek a mecsetekben, hogy felidézzék azok emlékét, akik áldozatául estek a mézszárlásoknak. Tabrizban annyira fokozódott a feszültség, hogy felkelés tört ki. A tömeg kiözönlött az utcákra, és a sah halálát követelte. Bevetették

a hadsereget, mely vértengerbe fullasztotta a várost. Több százan haltak meg, sok ezren megsebesültek. A városokban gyász uralkodott - de negyven nap múlva eljött a tabrizi mészárlás felidézésének ideje. Az egyik városban - Iszfahánban - a kétségbeesett és feldühödött tömeg kitódul az utcákra. A katonaság körülveszi a tüntetőket, és tüzet nyit rájuk. Ismét sok az áldozat. Eltelik a következő negyven nap - s harminc-valahány városban most azért gyűlnek össze már a gyászoló tömegek, hogy megemlékezzenek azokról, akik Iszfahánban estek el. Újabb tüntetések és újabb mészárlások. Majd negyven nap múlva ugyanez megismétlődik Masadban. Majd Teheránban. És újra Teheránban. Végezetül tulajdonképpen már minden városban.

Ily módon, az iráni forradalom negyven naponként ismétlődő robbanások ritmusában bontakozott ki. Negyven naponként robbant ki a kétségbeesés, a düh, a vér. Ez a robbanás minden alkalommal iszonytatóbb, és egyre több áldozatot követelt. A terror gépezete már az ellenkező irányban kezd hatni. A terrort azért alkalmazzák, hogy megfélemlítsék az embereket. Csakhogy itt a hatalom terrorja a népet további harcra, újabb rohamokra sarkallta.

A sah a zsarnokokra jellemző módon reagált: először támadást indítani és elfojtani a lázadást, s aztán gondolkodni, hogyan tovább. Először megmutatni az izmokat, fitogtatni az erőt, azután esetleg bebizonyítani, hogy fejünk is van. A zsarnoki hatalom számára az a fontos, hogy erősnek tartsák, ennél sokkal kevésbé, hogy csodálják bölcsességét. Egyébként is, mi a bölcsesség a zsarnok kezében? Az erő alkalmazásának képessége. Bölcs az, aki tudja, hogyan és mikor kell támadni. Az erő szüntelen fitogtatása szükségszerű, mert a diktatúrák alapja az emberekben felszabadított alantas ösztönök - a félelem, a másikkal szembeni agresszió, a szolgál elküség. A legeredményesebben a félelem hozza felszínre ezeket az ösztönöket, a félelem forrása pedig a rettegés az erőtől.

A zsarnok mélyen meg van győződve róla, hogy minden ember aljas. Aljas emberek népesítik be az udvarát, azok vesznek körül. A terrorizált társadalom sokáig úgy viselkedik, mint valami tompa eszű, alázatos csöcselék. Elegendő táplálni őket, és engedelmeskednek. Gondoskodni kell a szórakoztatásukról, és boldogok lesznek. A politikai fogások arzenálja igen szegényes, és évszázadok óta változatlan. Ezért akad annyi dilettáns a

politikusok között, akik azt hiszik, mihelyt hatalmat kapnak, uralkodni is tudnak. De meglepő dolgok is történnek. A jóllakatott és elszórakoztatott tömeg hirtelen megszűnik engedelmeskedni. A szórakozásnál többet követel. Szabadságot akar, igazság kell neki. A zsarnok csodálkozik. A valóság azt követeli, hogy meglássa az embert a maga sokrétűségében, teljes gazdagságában. De az ilyen ember veszélyezteti a diktatúrát, ellensége a diktatúrának, ezért a hatalom erőt gyűjt, hogy megsemmisítse.

Jóllehet a diktatúra megveti a népet, mégis mindent megtesz, hogy az elismerje őt. Noha törvénysértő, nagy gondot fordít a törvényesség látszatára pontosan azért, mivel semmibe veszi a törvényt. Ezen a ponton nagyon ingerlékeny és betegesen érzékeny. Ráadásul a bizonytalanság érzése gyötri (bár mélyen titkolja). Mindent elkövet tehát, hogy bebizonyítsa önmagának és másoknak is, hogy a nép támogatja és elismeri. Még ha ez a támogatás csak látszólagos - elégedettséget érez. Mit számít az, hogy ez csak látszat? Hiszen a diktatúra tele van látszatokkal.

A sahnak is szüksége volt ilyen elismerésre. Amikor Tabrizban eltemették a mészárlás utolsó áldozatait is, a városban hivatalos tüntetést szerveztek az uralkodó mellett. A hatalmas tereken összegyűjtötték a sah pártja, a Rasztákhiz aktivistáit. Hordozható táblákon vitték vezetőjük képmását; a Napot rajzolták az uralkodó feje fölé. A tribünön megjelent az egész kormány. A miniszterelnök, Dzsámsid Ámuzegár mondott beszédet az egybegyűlteknél. A szónok azt latolgatta, hogyan lehetséges, hogy néhány anarchista és nihilista képes megbontani a nemzet egységét és megzavarni nyugalmas életét. Hangsúlyozta a felforgatók alacsony számát: „Oly kevesen vannak, hogy még csoportról se beszélhetünk. Csak maroknyi emberről van szó.” Szerencsére, mondotta, az egész országból tiltakozások érkeztek azok ellen, akik el akarják pusztítani otthonainkat, és meg akarják semmisíteni jólétünket. Azután jóváhagyták a határozatot, amelyben támogatásukról biztosítják a sahot. A tüntetés résztvevői ezután suttymomban hazalopakodtak. A többséget autóbuszon vitték a szomszéd városokba, ahonnan erre az alkalomra hozták át őket Tabrizba.

A tüntetés után a sah kissé jobban érezte magát. Minden jel arra mutatott, hogy újra talpra áll. Eddig vérrel jelölt kártyákkal játszott. Elhatározta, hogy ezentúl tiszta lappal indul. Hogy megnyerje a nép rokonszenvét,

elbocsátott néhány tisztet azok közül, akik az osztagokat vezették, melyek tüzet nyitottak Tabriz lakóira. A tábornokok felhördültek. Hogy kiengesztelje a tábornokokat, parancsot adott, hogy lövessenek a nép közé Iszfahánban. A lakosság gyűlölettel és dühkitöréssel válaszolt. Ekkor a népet akarta megnyugtatni, tehát elcsapta a Szavak főnökét. A Szavak megijedt. Hogy megnyerje a Szavakat, hagyta, hogy letartóztassanak boldog-boldogtalant. És így tovább; kanyarogva, cikázva, zezugos vonalban, lépésről lépésre közeledett a szakadékhoz.

A sahnak a szemére vetették, hogy nem volt eléggé határozott. Azt mondják, a politikus legyen elszánt. Igen ám, de mire? A sah el volt szánva arra, hogy megvédje a trónját, és ennek érdekében megragadott minden lehetőséget. Megpróbált a tömegbe löni, és megpróbált demokratizálni, hol börtönbe zárt, hol szabadlábba helyezett embereket, egyeseket elbocsátott, másokat előléptetett, némelyeket megfenyegetett, másokat megdicsért. Hiábavaló erőfeszítés. Az embereknek egyszerűen elégük volt a sahból meg az ilyen hatalomból.

A sahot a hiúsága sodorta a vesztébe. A nemzet atyjának tekintette magát, a nemzet pedig fölkelt ellene. A sah ezt nagyon a szívére vette, megsértődött. Mindenáron (sajnos, ha kellett vérrel is) vissza akarta idézni a hajdani boldog nemzet oly soká dédelgetett képzetét, hiszen a nemzet hálából mindig térdet hajtott jótevője előtt. De elfelejtette, hogy olyan időkét élünk, amikor a nép jogokat követel, és nem kegyelmet kér.

Talán az is hozzájárult a vesztéhez, hogy saját szerepét betű szerint, vagyis túlon túl komolyan vette. Bizonyára hitt benne, hogy a nép bálványozza, hogy a saját legmagasabb rendű és legjobb részecskéjének tekinti. Aztán hirtelen szemben találta magát a fellázadt néppel. Ez teljesen meglepő és érthetetlen volt a számára. Nem bírta idegekkel. Úgy érezte, most azonnal csinálnia kell valamit. Ezzel magyarázhatóak heves, hisztérikus és tébolyult döntései. Hiányzott belőle bizonyos adag cinizmus. Akkor ugyanis azt mondhatta volna magának: tüntetnek? Sebaj, csak tüntessenek! Mennyi ideig lehet így tüntetni? Fél évig? Egy évig? Azt hiszem, én kibírom addig. Mindenesetre nem hagyom el a palotámat. Az emberek pedig végül csalódottan és elkeseredve hazatértek volna, mert bajos elvárni bárkitől is, hogy egész életét tüntetésekkel és felvonulásokkal töltse. Nem

tudott várni. A politikában pedig tudni kell várni.

Az is a vesztét okozta, hogy nem ismerte eléggé a saját országát. Egész életét a palotában töltötte. Ha nagy ritkán kimozdult onnan, olyan érzéssel tette, ahogyan a meleg szobából kidugjuk fejünket egy pillanatra a fagyba. Egy szempillantásra kinézünk, aztán gyorsan vissza! De minden palotában ugyanazok a mindent eltorzító és megsemmisítő törvények uralkodnak, így van ez emberemlékezet óta, és így lesz ez mindig. Az ember tíz új palotát is építhet magának, de legott ugyanazok a törvények uralkodnak el bennük, melyek az ötezer évvel korábban emelt palotában is érvényben voltak. Az egyetlen kiút az lenne, ha az ember átmeneti tartózkodási helynek tekintené a palotát, mint a villamost vagy az autóbust. A megállóban felszállunk rá, utazunk vele egy ideig, de azután leszállunk. És nem árt jól az eszünkbe vésni, hogy a megfelelő megállóban szálljunk le róla, és ne utazzunk tovább.

A legnehezebb feladat: a palotában élve más életet is elképzelni. Példának okáért - a saját életünket, de a palota nélkül, a falain kívül. Az embernek mindig is nehezebb fog esni, hogy ilyen helyzetbe képzelje magát. Végül azonban mindig akadnak majd olyanok, akik a segítségére lesznek ebben. Sajnos, ilyen alkalommal néha sokan életüket veszítik. A becsület kérdése a politikában. De Gaulle - a becsület embere. A többség nem rá szavazott, hát akkor rendet csinált az íróasztalán, elhagyta a palotát, és soha többé nem tért vissza. Azzal a feltétellel akart kormányozni, hogy a többség őt választja. Abban a pillanatban, mihelyt megvonták tőle a bizalmat - távozott. Hány hozzá hasonló politikus akad? A többi siránkozik, de nem moccan, agyongyötri a népet, de egy tapodtat se mozdul. Ha az egyik ajtón kidobják, beoson a másikon, ha a lépcsőn hajítják le, visszakecmereg. Magyarázkodik, megalázkodik, hazudik és kelleti magát, csak hogy maradjon, vagyis hogy visszatérhessen. A kezét mutogatja: ide nézzetek, nem tapad hozzá vér. De ez már önmagában a legnagyobb gyalázat, hogy meg kell mutatnia a kezét. Megmutatja a zsebét, nézzétek, alig van benne valami. De mennyire megalázó, hogy a zsebét mutogatja. A sah sírt, amikor távozott a palotából. A repülőtéren is sírt. Azután arról beszélt az interjúkban, hogy mennyi pénze van, és hogy ez jóval kevesebb, mint gondolják. Mennyire szánalmas, milyen hitvány dolog.

Napokig ügyelégtem Teheránban. Tulajdonképpen teljesen értelmetlenül, cél nélkül. Menekültem, mert szenvedtem az üres szobámtól, és egy pimasz, erőszakos nőszemélytől, a takarítónőmtől. Folyton pénzt követelt tőlem. Fogta a mosodából frissen érkezett tiszta, vasalt ingeimet, a vízbe dobta, jól összegyúrta, kiakasztotta őket száradni, és pénzt követelt. Milyen alapon? Amiért tönkretette az ingeimet? A csador alól nyújtogatta felém sovány karját. Tudtam, hogy nincs pénze. De nekem sem volt. Ezt képtelen volt megérteni. A nagyvilágból érkezett vendég csak gazdag lehet. A szálloda tulajdonosnője tanácstalanul tárta szét a karjait: nem tehet semmit. Ez a forradalom következménye, kérem, most ez az asszony került hatalomra! A szálloda tulajdonosnője természetes szövetségésének, vagyis ellenforradalmárnak tekintett. Úgy vélte, liberális nézeteket vallok, márpedig akkor a liberálisokat, a centrum embereit támadták a leghevesebben. Választani kell Isten és a Sátán között! A hivatalos propaganda mindenkitől világos, határozott állásfoglalást követelt; megkezdődött a tisztogatások korszaka és az, amit úgy fogalmaztak, hogy mindenkinek a körmére kell nézni.

Az egész december a városban való ügyelgéssel telt el. Beköszöntött 1979 szilvesztere. Felhívott a kollégám és azt mondta, hogy szeretnének egy igazi, bár diszkréten álcázott mulatságot rendezni, s engem is meghívott. Elhárítottam a meghívást azzal, hogy más terveim vannak. Miféle tervek?, csodálkozott; s valóban, mit csinálhat az ember Teheránban, szilveszter estjén? Furcsa terveim, feleltem, és nem is jártam messze az igazságtól. Elhatároztam ugyanis, hogy szilveszter éjszakáján elmegyek az amerikai nagykövetség épületéhez. Megnézem, milyen látványt nyújt éjfélkor az a hely, melyről akkoriban az egész világ beszélt. És így is cselekedtem. Tizenegykor léptem ki a szállodámból, nem kellett messze mennem, talán két kilométernyi kényelmes út vezetett lefelé odáig, a városon át. Csikorgó hideg volt, száraz, jeges szél fújt, úgy látszik, vihar tombolt a hegyekben. Ballagtam a kihalt utcákon, sehol egy járókelő vagy őrkjárt, csak a Valiahd téren ücsörgött standja előtt a földimogyoró-árus, állig bebugyolálva meleg kendőjébe, mint nálunk késő ősszel a kofák a Polna utcában. Vettem egy zacskó amerikai mogyorót, és egy marék riált adtam, jóval többet, mint amennyi járt érte; ez lett volna az én karácsonyi ajándékom. De az árus nem értette. Kiszámolta, mennyivel tartozom, azután méltósággteljesen komoly képpel a kezembe nyomta a visszajáró pénzt, így hát elhárították az

én gesztusomat; hogy valami jót cselekedjek az egyetlen utamba kerülő emberrel, ebben a kihalt, jeges városban. Tovább baktattam az egyre hitványabb árukkal telerakott kirakatokat nézegetve, befordultam a Takhte Dzsámsidon, elhaladtam egy kiégett mozi, egy kiégett bank, egy üres szálloda és a repülőtársaságok sötét irodái előtt. Végül odaértem a nagykövetség épületéhez. Napközben ez a hely zsibvásárra, nyüzsgő táborhelyre, lármás politikai vidámparkra hasonlított, ahol az ember jól kitombolhatja és rekedtre kiabálhatja magát. Eljön ide, ha szidalmazni akarja a világ hatalmasait, s ezért a haja szála sem görbül meg. Persze hogy bőven akad önkéntes jelentkező; mindig hatalmas tömeg hullámszik itt. De akkor - már közeledett az éjfél -, sehol egy teremtet lélek. Olyan érzésem volt, mintha tágas, kihalt színpadon állnék, ahonnan már rég távozott az utolsó színész is. Csak a hanyagul szétdobált díszletek maradtak ott, az emberek által cserbenhagyott tárgyak borzongató hangulatát árasztva. A szél libegtette a jelmondatok papírcafatait, rezegtette a hatalmas festményt, mely egy ördögcsoporthoz ábrázolt, amint a pokol tüzénél melegszik. Kissé távolabb Carter, csillagos cylinderben, amint egy zsák aranyat rázogató, s közvetlen mellette az átszellemült Ali imám, amint a mártírhálálra készülődik. Az emelvényen, ahonnan napközben megszállott szónokok haragra és bosszúra tüzelték a népet, egy mikrofon árválkodott, körülötte hangszórók. A néma hangszórók látványa még jobban elmélyítette bennem az üresség és kihaltság érzését. A főbejáráshoz léptem. Be volt láncolva, be volt reteszelve, mert a lakatot, amelyet a követség megrohamozói letörtek, máig sem cserélték ki. A kapu alatt, a nagy téglafalnak támaszkodva, a fagytól meggörnyedve két géppisztolyos fiatal őrt pillantottam meg; az imám irányvonalát követő diákok voltak. Mintha szunyókáltak volna. Kissé távolabb, fák között magasodott a kivilágított épület, ahol a túsok tartózkodtak. Az ablakokra meredtem, de senki sem mutatkozott; se mozgó alak, még egy árnyék sem. Az órára néztem. Éjfél mutatott, mindenesetre Teheránban éjfél volt, megkezdődött az Új Esztendő; a világon éjfél ütöttek az órák, pezsgős palackok durrantak, mindenki örvendett, lelkendezett; keringtek a párok a fényárban úszó termekben. De mintha mindez egy másik bolygón történne, ahonnan semmi nesz, egyetlen fénysugár sem hatol el ide. Miközben ott álltam dideregve, azon tűnődtem, miért hagytam el azt a világot, s jöttem el ide, erre a kihalt, lehangoló helyre. Nem tudom. Egyszerűen csak eszembe jutott, hogy ma este itt kell lennem. Nem ismertem itt senkit - se azt az ötven amerikai, se ezt a két

iránit; nem is tudnám megértetni magam velük. Talán azt hittem, történni fog valami? De nem történt semmi.

Közeledett a sah elutazásának, a monarchia bukásának évfordulója. Ebből az alkalomból a televízióban több tucat filmet vetítettek a forradalomról. Mennyire hasonlítottak egymásra! Ugyanazok a képek és ugyanazok a helyzetek ismétlődtek. Az első felvonás hatalmas menetet ábrázoló jelenetekből állt. Emberáradat, széles, háborgó, vég nélküli folyam, mely végigzúdul a főutcán, s hömpölyög hajnaltól napestig, megállás nélkül. Árvíz, végeláthatatlan ár, mely egy pillanat múlva mindent eláraszt és elnyel. Aztán égnek emelt, ütemesen fenyegető öklök erdeje, ijesztő erdő. Éneklő tömegek, kiáltozó tömegek - halál a sahra! Kevés a premier plán, kevés a portré. Az operatőröket lenyűgözi ennek az ijesztő lavinának a látványa, megdermeszti őket a jelenség mérete, mintha a Mount Everest lábánál állnának. A forradalom utolsó hónapjai alatt ezek a milliós tüntető tömegek minden város utcáin felvonultak. Védtelen tömegek voltak, erejük a számukban rejtett, konok, megingathatatlan elszántságukban. Mindnyájan kitódultak az utcára. Egész városoknak ez a páratlan egyidejű kirajzása az iráni forradalom sajátos tünete volt.

A második felvonás a legdrámaiabb. Az operatőrök a háztetőkön állnak, kezükben a kamera. A jelenetet, mely akkor kezdődik, felülről, madártávlatból filmezik. Először bemutatják azt, ami az utcán történik. Két harcocsai és két páncélos áll ott. Az úttesten és a járdákon a sisakos, párdücsinges katonák már elfoglalták állásaikat, ahonnan löni fognak. Várnak. Az operatőrök a közeledő tömeget mutatják. Még alig lehet kivenni az utcák mélyében, de nemsokára már jobban látjuk. Igen, ez a menet eleje. Férfiak közelednek, de gyerekes nők is. Fehérbe öltöztek. Fehérbe öltözni, annyit jelent, mint felkészülni a halálra. Az operatőrök megmutatják nekünk az arcokat - még élők. És a szemeket. A gyerekek már elfáradtak, de nyugodtak, kíváncsian várják, hogy mi fog történni. A tömeg egyenesen neki indul a harcocsiknak, nem is lassítja le lépteit, nem áll meg; a tömeg mintegy hipnotizálva? elvarázsolva? alvajáróan? Mintha nem látna semmit, mintha lakatlan földön vándorolna a tömeg, mely éppen a pillanatban már a mennybe lépett. Most megremeg a kép, mert az operatőr keze is reszket, s a hangszórókon át hallani a dörejt, a lövöldözést, a golyók süvítését és a kiáltozást. Katonák premier plánban, amint a

tölténytárat cserélik. Harckocsi tornya premier plánban, amint jobbra-balra forog. Egy tiszt premier plánban, amint sisakja lecsúszik a szemére. Komikus látvány. Az úttest premier plánban; azután a kamera meredeken fölfelé iramlík a szemközti ház falán, végigpásztázza a kéményt; világos térség, még a felhő szegélye is látszik; azután üres filmkockák és sötétség. A feliratból kitűnik, ezek voltak az operatőr utolsó felvételei, de mások életben maradtak, és tanúbizonyságot tettek.

A harmadik felvonás: tájkép csata után. Ott fekszenek a legyilkoltak, egy sebesült a kapu felé kúszik, mentőkocsik robognak, emberek szaladnak, egy asszony kiált valamit, kezét nyújtogatja, egy zömök, verejtékező férfi megpróbál fölemelni valakit. A tömeg hátrál, szétszóródik, fejvesztetten menekül a mellékutcákra. A tetők fölött alacsonyan helikopter száll át. Néhány utcával arrébb már megindult a hétköznapi forgalom, a város mindennapi élete.

Még egy jelenetre emlékszem: közeledik a tüntetők menete. A kórház előtt a tömeg elnémul. Hogy ne zavarja a betegek nyugalma. Vagy egy másik képsor: a menet végén fiúk haladnak, és kosarakba gyűjtik a szemetet. Az utakat meg kell tisztítani, amerre a tüntetők haladtak el. Még egy filmrészlet: gyerekek, amint az iskolából hazafelé indulnak. Lövöldözést hallanak. Egyenesen a golyók elébe szaladnak, arrafelé, ahonnan a katonaság lő a tüntetőkre. Lapokat tépnek ki az iskolai füzetekből, és belemártják a járdán lévő vértócsákba. A füzetlapokat lobogtatva rohannak végig a városon, és mutogatják a járókelőknek. Ezzel figyelmeztetnek mindenkit – vigyázzatok, ott lőnek! Az Iszfahánban készült filmet többször is levetítették. A menet egy nagy téren halad át; fejek tengere látszik. A katonaság váratlanul minden oldalról tüzet nyit rájuk. A tömeg menekül; kavargás, kiáltozás, kétségbeesett rohanás; a tér végül elnéptelenedik. És abban a pillanatban, amikor az utolsó ember is eltűnik, a hatalmas, kihalt téren, hirtelen a szemünkbe ötlík egy rokkant, tolókocsiban, mindkét lába hiányzik, ő is el akar menekülni, de a kocsijának kereke elakadt (a filmen nem látni, hogy mitől). Körülötte csak úgy süvítenek a golyók, s ő kétségbeesetten próbálja valahogy elindítani a kocsit; önkéntelenül behúzza a nyakát, de képtelen elmozdulni, egy helyben forog. A látvány annyira megdöbbentő, hogy a katonák egy pillanatra abbahagyják a tüzelést, mintha külön parancsra várnának. Csönd támad. Látjuk a tágas, néptelen teret és a

távolban az elmosódó, görnyedt alakot. Messziről sebesült, haldokló rovarnak látszik, holott csak egy magányos ember, aki csapdába esett, és nem adta fel a harcot. Mindez azonban nem tart soká. A katonák ismét lőnek, most már nem remeg a kezük, s egy szempillantás múlva a rokkant immár végleg mozdulatlaná dermed, és ott marad a tér közepén, órákon át, mint valami emlékmű.

Az operatőrök visszaélnék a totál plánnal, így aztán elsikkadnak a részletek. Pedig a részleteken át meg lehet mutatni az egészet. A cseppben benne rejlik a világegyetem. A kivételes közelebb áll hozzánk, mint az általános, könnyebben teremtünk kapcsolatot vele. Nem látunk embereket premier plánban, amint felvonulnak. Hiányolom a beszélgetéseket is. Azt az embert, aki a tüntetők közt menetel, mennyi reménység élteti! Azért tüntet, mert számít valamire. Tüntet, s arra gondol: ha mi győzünk, többé senki se fog kutyába venni. A cipőre gondol. Az egész családjának vesz majd rendes cipőt. Lakásra gondol. Ha győzünk, végre emberhez méltó körülmények közt fogok élni. Az új világ: ő, az egyszerű ember is megismerheti majd a minisztert, és az mindent elintézik neki. Mit nekünk miniszter! Mi magunk szervezünk bizottságokat, a mi kezünkben lesz a hatalom! Olyan gondolatai és tervei is vannak, amelyek még nem egészen világosak, körvonalazottak, de ezek csupa jó gondolatok, lelket öntenek belé; mert az a legfőbb értékük, hogy teljesülnek. Ezért fel van villanyozva, érzi, hogy megsokszorozódik az ereje, hiszen először vesz részt valamiben, először tartja a sorsát a saját kezében, először részese valaminek, van hatása valamire, dönt valamiről; vagyis *van*.

Egyszer magam is tanúja voltam, hogyan keletkezik a felvonulás. A repülőtérről vezető úton egy ember ment és énekelt. A dal Allahról szólt - Allah Akbar! A férfinak nagyon szép, erőteljes, meleg tónusú hangja volt. Csak ment és nem törődött semmivel, senkivel. A nyomába szegődtem, hallani akartam az énekét. Kisvártatva csatlakoztak hozzánk az utcán játszadozó gyerekek. Ők is rázendítettek, azután férfiak, majd - oldalról és félénken néhány asszony is kísérni kezdett bennünket. Mintegy százan voltunk, s a tömeg már rohamosan, szinte mértani haladvány szerint kezdett növekedni. A tömeg vonzza a tömeget, állapította meg Canetti. Errefelé az emberek szívesen verődnek tömegbe. Tömegben erősebbnek, értékesebbnek hiszik magukat. Keresik a tömeget, általa fejezik ki

magukat; úgy látszik, a tömegben megszabadulnak attól a valamitől, amit magányosan magukban hordoznak, és ami rossz lehet nekik.

Abban az utcában, ahol lakom (régén Rezá Sah sugárútnak hívták, ma Engeláb⁹ a neve), egy öreg örménynek fűszeres gyümölcskereskedése van. A helyiség szűk és annyira túlzsúfolt, hogy a boltos a járdára rakja ki a portékáját. Van itt mindenféle zsák, kosár meg üveg tele mazsolával, mandulával, datolyával, földimogyoróval, olajbogyóval, gyömbérrel, gránátalmával, kökénnyel, borssal, kölessel, megannyi csemegével, melyeknek sem nevét, sem rendeltetését nem ismerem. A háttérül szolgáló szürke, hulló vakolatú házak előtt mindez olyan, mint valami színes, gazdag festőpaletta, egy választékos ízléssel és fantáziával készült festői kompozíció. A tetejében az árus időnként változtat a színek elrendezésén, olykor a barna datolyákat helyezi a gyengéd szürkéssárga földimogyorók és zöld olajbogyók mellé, egy másik alkalommal viszont fehér, szép formájú mandulák foglalják el a húsos datolyák helyét, s ahol nemrég még köles aránylott, most élénkpiros paprikafűzér virít. Nemcsak e pompás színhatások kedvéért járok el ide naponta. A kirakat egyúttal arról is tájékoztat, ami a politikában készül. Az Engeláb sugárút ugyanis a tüntetők fő útvonala. Ha reggel nincs kint az áru, abból már tudhatom, hogy az örmény puskaporosnak érzi a levegőt, vagyis tüntetés lesz. Inkább ki se teszi a fűszereket és gyümölcsöket, nehogy a hömpölygő tömeg eltapossa, így aztán utánajárhatok, hogy ki fog tüntetni, és miért. Ha messziről látom a ragyogó színeket az örmény festő palettáján, ebből tudhatom, hogy ma nyugalmas és csendes nap vár ránk, és tiszta lelkiismerettel elmehetek Leonhoz egy pohár whiskyre.

Az Engeláb úton tovább haladva egy pékséghez érünk, ahol mindig friss, forró kenyér kapható. Iránban a kenyér nagy, lapos lepényhez hasonlít. A lepényeket egy földbe ásott, három méter mély, samott-téglából körülrakott kútban sütik. Az alján örökké ég a tűz. Ha egy asszony megcsalja a férjét, ebbe a tüzes kútba dobják bele. A pékségben dolgozik a tizenkét esztendőös Razzáq Náderi. Filmet kéne készíteni róla. Kilencéves korában jött fel Teheránba munkát keresni. Zandzsán környéki falujában (ezer kilométerre van a fővárostól) hagyta édesanyját, két húgát és három öccsét. Azóta ő tartja el az egész családot. Hajnali négykor kel, és a kemence nyílása elé

9 Forradalom.

térdei. A tűz lobog a kemencében, iszonyú a hőség, Razzáq egy hosszú rúddal tapasztja a lepényeket a samottfalhoz, és ügyel, hogy idejében vegye ki őket. Este kilencig szünet nélkül dolgozik. A keresetét elküldi az anyjának. Egész vagyona egy útitáska meg egy pokróc, mellyel éjjel takaródzik. Razzáq gyakran változtat munkahelyet, és sokszor van munka nélkül. Tudja, hogy ezért senkit sem hibáztathat. Három-négy hónaponként iszonyú sóvárgás fogja el az édesanyja után. Egy ideig viaskodik ezzel az érzéssel, de azután autóbuszra ül, és hazautazik a falujába. Minél tovább együtt szeretne maradni az anyjával, de nem teheti, mert ő a családfenntartó. Vagyis visszautazik Teheránba, de a régi munkahelyére már nem térhet vissza, mert időközben mást vettek fel. Razzáq tehát kimegy a Gomruk térre, ahol a munkanélküliek gyülekeznek. Ez az olcsó munkáskezek piaca; aki eljön ide, potom áron adja el magát. Razzáq mégis kénytelen egy hétig, kettőig is várni, amíg munkát talál. Egész nap kint ácsorog a téren, didereg, ázik és éhezik. Végül aztán megjelenik valaki, aki felfigyel rá. Razzáq boldog - újra dolgozhat. De öröme nem tart sokáig: csakhamar újból elfogja a honvágy, s újra hazautazik az édesanyjához, majd ismét visszajön erre a térre. Razzáq világa mellett ott van a nagyvilág - a sah, a forradalom, Khomeini és a túsok világa. És mindenki erről a másik világról beszél. Pedig Razzáq világa nagyobb. Olyan nagy, hogy Razzáq minduntalan eltéved benne, és nem talál ki belőle.

Az Engeláb út 1978 őszen és telén. Szünni nem akaró, hatalmas tiltakozó gyűlések helyszíne. Hasonló a helyzet a többi nagyvárosban is. A lázadás az egész országra áttérjed. Megkezdődnek a sztrájkok. Mindenki sztrájkol, leáll az ipar és a szállítás. Jóllehet az áldozatok száma több tízezerre rúg, tovább növekszik a nyomás. A sah nem mozdul a trónjáról, a palota nem hajlandó engedni.

Minden forradalom két erő, a struktúra és a mozgalom viaskodásából áll. A mozgalom megtámadja a struktúrát, el akarja pusztítani, a struktúra védekezik, meg akarja semmisíteni a mozgalmat. Mind a két erő egyenlő hatalmú, de különböző tulajdonságú. A mozgalom legfőbb sajátossága a spontaneitás, az elemi dinamikus expanzió és az, hogy rövid ideig tart. Ezzel szemben a struktúrát az inercia, az ellenállóképesség és a csodálatra méltó, szinte már ösztönös átvészelési képesség jellemzi. A struktúrát aránylag könnyű létrehozni, ennél összehasonlíthatatlanabban nehezebb -

megsemmisíteni. Jóval túlélheti azokat az érdekeket, melyek létrehozását indokolták. Nagyon sok gyenge, tulajdonképpen fiktív államot hívtak életre. De az állam immár struktúra, egyet sem fognak letörölni a térképről. Létezik a struktúráknak valamiféle világa, kölcsönösen támogatják egymást. Mihelyt veszélyben forog valamelyik struktúra, a többi rokon struktúra tüstént a segítségére siet. A struktúra legjellemzőbb tulajdonsága a fennmaradását biztosító rugalmassága. Ha nyomást gyakorolnak rá, össze tud húzódni, behúzza a hasát, és várja az alkalmas pillanatot, amikor ismét ki tud terjeszkedni. Érdekes, hogy ez az újabb kiterjeszkedés pontosan abban az irányban történik, ahonnan korábban vissza kellett húzódnia. Egyszóval minden struktúra arra törekszik, hogy visszaállítsa a legjobbnak, eszményinek tartott status quót. Ebben is kifejeződik a struktúra tehetetlensége. Csak az előre beprogramozott kód szerinti cselekvésre képes. Az új programra meg se moccan, nem is reagál. Kivárja az eredeti program idejét. A struktúra sokszor keljfeljancsiként viselkedik; Úgy rémlik, mintha felborult volna, de tüstént talpra áll. Az a mozgalom, mely nem ismeri a struktúrának ezeket a tulajdonságait, sokáig birkózik vele, azután egyre gyengül, és a végén vereséget szenved.

A sah színháza. A sah volt a rendezője, színházát a lehető legmagasabb, vagyis világszínvonalra akarta emelni. Szerette a nézőket, tetszeni akart. De nem értette, hogy mi a művészet, miben rejlik a rendező bölcsessége és fantáziája, azt hitte, elég, ha rangja és pénze van. Óriási színpad állt a rendelkezésére, ahol a cselekmény egyidejűleg sok szintéren játszódhatott. Elhatározta, hogy ezen a színpadon adja elő a *Nagy Civilizáció* című darabot. Mesébe illő összegekért díszleteket hozatott külföldről. Minden elképzelhető berendezést, gépeket, műszereket, egész cement-, kábel- és műanyaghegyeket. A díszletek túlnyomó többsége harci kellék volt: harckocsik, repülőgépek, rakéták. A sah elégedetten járt-kelt a színpadon. A sűrűn felállított hangszórókból az elismerés és dicséret szavai áradtak feléje. A fényszórók végigpásztázták a díszleteket, azután megállapodtak a sah alakján. Ő mindig a reflektorfényben állt vagy mozgott. Ebben az egyszemélyes színházban ő volt a színész és a rendező. A többiek csak statisztáltak neki. A legfelső szinteken mozogtak a tábornokok, a miniszterek, az előkelő hölgyek és lakájok - egyszóval az udvar. Azután következtek a közbenső szintek. Lent statiszták alacsonyrendű tömege tolongott. Ők voltak a legtöbben. Nyomorúságos falvakból jöttek fel a

városokba a magas keresetek reményében, a sah ugyanis aranyhegyeket ígért nekik. A sah mindvégig a színpadon tartózkodott, ügyelt a cselekményre, irányította a statiszták játékát. Egyetlen mozdulatára a tábornokok feszes vigyázzba vágták magukat előtte, a miniszterek kezét csókolta neki, a hölgyek szertartásosan meghajoltak. Ha leereszkedett az alsóbb szintekre és intett a fejével, megrohanták a kitüntetést és előléptetést váró hivatalnokok. A földszinten nagy ritkán és csak egy-egy pillanatra jelent meg. Ezt a szintet benépesítő statiszták úgy érezték, hogy megtévesztették, félrevezették, becsapták és kizsákmányolták őket ebben a nyomasztó nagyvárosban. Idegenül mozogtak az ismeretlen díszletek között, az ellenséges és agresszív világban, mely körülveszi őket. A mecset volt az egyetlen tájékozódási pontjuk ebben az új tájban, hiszen a falujukban is volt mecset. Tehát eljártak a mecsetbe. A móllá lett a városban az egyetlen ember, aki közel állt hozzájuk, élvezte a bizalmukat, hiszen a falujukból ismerték. Faluhelyen ugyanis a móllá a legfőbb tekintély - ő dönti el a vitákat, osztja szét a vizet, velük van születésüktől a halálukig. Vagyis a mollák köré tömörültek, az ő szavukat lesték, hiszen ők a gyermekkor, az elveszett föld hangján szóltak hozzájuk.

A darabot egyszerre játsszák a különböző szinteken, rengeteg dolog történik a színpadon. A díszletek egyszer csak megmozdulnak és világítani kezdenek, mozognak a kerekék, füstölögnek a kémények, a harckocsik robognak fel-alá, a miniszterek kezét csókolnak a sahnak, a hivatalnokok versenyt futnak a kitüntetésekért, a rendőrök a homlokukat ráncolják, a mollák szakadatlanul szónokolnak, a statiszták pedig hallgatnak és robotolnak. A túlekedés és a forgalom egyre nő. A sah elemében érzi magát, egyszer int, máskor az ujjával mutat rá valamire. Szüntelenül a reflektorok fényében mozog. A színpadon azonban kisvártatva kavarodás támad, mintha mindenki elfelejtette volna a szerepét. Igen, a forgatókönyvet egyszerűen belehajítják a szemétkosárba, és ők maguk találják ki, hogy mit játsszanak. Lázadás a színházban! A darab jellege megváltozik, szilaj, vérengző spektakulummá alakul át. A csalódott, rosszul fizetett, lenézett statiszták rohamra indulnak a földszintről, és előzönlük a magasabb szinteket. A középső szinteken lévők is fellázadnak, és csatlakoznak a földszint népéhez. A színen feltűnnek a síiták fekete zászlói, a hangszórókban felcsendül a tüntetők harci dala - Allah Akbar! A harckocsik fel-alá robognak, a rendőrök elsütik a fegyverüket. A

minaretből kihallatszik a müezzin elnyújtott kiáltása. A legfelső szinten iszonyú a felfordulás! A miniszterek zsákokba hányják a pénzüket, és olajra lépnek, a hölgyek fölkapják ékszeres ládikóikat és menekülnek, a lakájok tanácstalanul futkosnak összevissza. Feltűnnek a zöld zubbonyos fedáinok és modzsahedinek. Már fegyverük is van - elfoglalták a fegyverraktárakat. A katonák, akik eddig a tömegbe lőttek, most a néppel pajtáskodnak, és piros szegfűt tűznek a puskák csövébe. A színpadot cukorkával szórják tele. Az általános örömmámorban a kereskedők cukorkás kosarakat hajítanak a nép közé. Bár még csak dél van, minden autó lámpája világít. A temetőben hatalmas tömeg gyűlik össze. Mindenki eljött, hogy elsirassa a halottakat. Először egy édesanya beszél, akinek fia inkább öngyilkos lett, semmint hogy a tömegbe lőjön. Utána az agg Telegháni ajatollah emelkedik szólásra. Lassanként kihunynak a fényszórók. Az utolsó jelenetben az immár teljesen kiürült legmagasabb szintről a földszintre száll alá a pávatrón - a sahok ezernyi drágakövel ékesített díszes trónusa. Színes, vakító fényt áraszt. A trónon furcsa, gigantikus, fennkölt, méltóságteljes alak ül. Belőle is vakító, tarka fény sugárzik. Kezéhez és lábához, fejéhez és törzséhez mindenféle kábeleket, drótokat és vezetékeket kapcsoltak. Iszonyatot és félelmet keltő jelenség, az ember önkéntelenül is térdre ereszkedne előtte. De a színpadon most feltűnnek a szerelők, kikapcsolják a kábeleket, és sorra elvágják a drótokat. Az emberalakból sugárzó fény lassan kihuny, ő maga egyre jobban összezsugorodik, egyre hétköznapibb lesz. A szerelők végül elvonulnak, a trónusról pedig föláll egy karcsú, idősödő úr, nincs rajta semmi különös, olyan, amelyet moziban, kávéházban vagy vonaton is gyakran látni, leporolja az öltönyét, megigazítja a nyakkendőjét, aztán elhagyja a színpadot, hogy elinduljon a repülőtérré.

A sah olyan rendszert hozott létre, mely csak arra volt képes, hogy önmagát megvédje, arra már nem, hogy az embereket elégedetté tegye. Ez volt a legfőbb gyengéje, mely végül is a bukásához vezetett. Az ilyen rendszer lélektani alapja a megvetés, amit az uralkodó saját népe iránt érez, és az a meggyőződés, miszerint a tudatlan tömeget folytonos ígéretésekkel mindig be lehet csapni. De az iráni közmondás azt tartja: az ígéretnek csak azok szemében van értéke, akik hisznek benne.

Khomeini visszatért az emigrációból, s mielőtt elutazott volna Qomba,

rövid időre megállt Teheránban. Mindnyájan látni akarták, sok millió ember szeretett volna kezét szorítani vele. Az iskolaépületet, ahol megszállt, ellepték a tömegek. Mindenki úgy gondolta, joga van találkozni az ajatollahhal. Hiszen harcoltak, a vérüket ontották a visszatéréséért. Eufória uralkodott, mindenki izgatott volt. Az emberek büszkén feszítettek, vállon veregették egymást, mintha azt akarták volna mondani - látod? Mindent el lehet érni!

De ritkán él meg a nép ilyen pillanatokat! A győzelem tudata azonban most természetes és indokolt volt. A sah Nagy Civilizációja romokban hevert. Mi is volt ez valójában? Sikertelen szervátültetés, de a szervezet nem fogadta be az idegen testet. Kísérlet, hogy bizonyos életmodellt rákényszerítsenek egy olyan társadalomra, mely egészen más hagyományokhoz és értékekhez kötődik. Kényszer, műtéti beavatkozás, ahol fontosabb volt, hogy a műtét sikerüljön, mint hogy a beteg életben maradjon, de mindenekelőtt - hogy önmaga maradjon.

Az idegen szövet kivetése a testből kíméletlen folyamat, ha egyszer megkezdődött. Elegendő, ha a társadalom meg van győződve róla, hogy a rákényszerített életforma több rosszat hoz, mint amennyi hasznot. Tüstént hangot ad rosszallásának - először titokban és passzívan, azután egyre nyíltabban és kérlelhetetlenebbül. S addig nem nyugszik, amíg az egész szervezetet meg nem tisztítja az idegen szövetből. Süket minden rábeszélésre és érvre. Indulatos, képtelen gondolkodni. Mennyi nemes szándékon, szép eszmén is nyugodott a Nagy Civilizáció. De a nép csak karikatúra formájában ismerte meg, vagyis úgy, ahogyan az eszmék a gyakorlatban megvalósultak. És ezért még a fennkölt eszméket is megkérdőjelezték.

És azután? Mi történt azután? Most miről írjak? Arról, hogy hogyan végződik a nagy élmény? Szomorú téma. Mert a lázadás nagy élmény, a szív kalandja. Nézzétek csak azokat az embereket, akik részt vesznek a lázadásban. Felindultak, elfogódottak, készek minden áldozatra. Akkor egy mon tematikus világban élnek, s egyetlen gondolat hatja át őket: hogy elérjék az áhított célt. Mindent ennek rendelnek alá, elviselnek minden kényelmetlenséget, semmilyen áldozat nem túl nagy nekik. A lázadás megszabadít bennünket a saját, a hétköznapi énünktől, melyet most

kicsinek, szürkének, és idegennek érzünk mi magunk is. Csodálkozva fedezzük fel önmagunkban az ismeretlen erőtartalékokat, olyan nemes tettekre vagyunk képesek, hogy magunk is elámulunk rajta, És milyen büszkeséggel tölt el, hogy ilyen magasságokba tudunk felemelkedni! Milyen elégtételt érzünk, hogy ilyen sokat adhattunk önmagunkból! De eljön a pillanat, amikor a hangulat kilobban, minden véget ér. Még ösztönösen, szokásból megismételjük a mozdulatokat, a szavakat, még azt akarjuk, hogy minden úgy legyen, mint tegnap volt, de már tudjuk, hogy a tegnap nem ismétlődhet meg, és ez a felismerés félelemmel tölt el bennünket. Körülnézünk, és újabb felfedezésre jutunk: azok, akik velünk voltak, jócskán megváltoztak, bennük is kihunytt, kiégett valami. Hirtelen szétesik a közösség, amelyhez tartoztunk, mindenki visszatér hétköznapi énjéhez, s ez eleinte még akadályoz minket a mozgásban, mint egy rosszul szabott ruha, de tudjuk, hogy ez a mi ruhánk, és hogy nem lesz helyette másik. Kelletlenül nézünk egymás szemébe, kerüljük a beszélgetést, már nincs szükségünk egymásra.

A hőmérsékletnek ez a zuhanása, az éghajlat átalakulása, egyike a legkínosabb, leglehangolóbb élményeknek. Megkezdődik egy nap, amelyen valaminek történnie kellene. De nem történik semmi. Senki sem hívát, senki sem vár ránk, fölöslegesek vagyunk. Valami nagy fáradtság fog el bennünket, apátiába zuhanunk. Pihennem kell, össze kell szednem magam, erőt kell gyűjtenem, mondogatjuk. Okvetlenül friss levegőt akarunk szívni. Feltétlenül valami hétköznapi dolgot kell csinálnunk - kitakarítani a lakást, megjavítani az ablakot. Ez csupán védekező reflex a depresszió ellen. Tehát összeszedjük magunkat, és megjavítjuk az ablakot. De ettől még nem lesz jobb semmi, nem örülünk, mert érezzük, hogy belülről szorít bennünket valami, amit önmagunkban hordunk.

Engem is hatalmába kerített az a hangulat, amit a kihunyó tűz mellett ülve szoktunk érezni. Teheránban ödöngtem, ahonnan eltűntek a tegnapi élmények nyomai. Hirtelen tűntek el, az embernek olyan érzése volt, hogy nem is történt semmi. Néhány kiégett mozi, néhány lerombolt bank - idegen hatalmak jelképei. A forradalom nagy figyelmet fordít a jelképekre, lerombolja az emlékműveket, és a helyükre a maga emlékműveit állítja; meg akarja örökíteni önmagát és ilyen jelképes módon akar fennmaradni. De mi történt az emberekkel? Újra közönséges járókelők lettek,

beleolvadtak a szürke város unalmába. Mentek valahová, vagy csak ácsorogtak az utcai kályhák mellett, és a kezüket melengették. Ismét magányosan, csak önmaguknak éltek, újra zárkóztak és szűkszavúak lettek. Talán azt várták, hogy történjék valami, hogy mégiscsak történik valami rendkívüli? Nem tudom, képtelen vagyok megmondani.

Mindaz, ami a forradalom külső, látható részét alkotja, hamar szétfoszlik. Az egyes ember ezerféle módon fejezheti ki érzelmeit és gondolatait. Mert ő maga mérhetetlen gazdagság, egy egész világ, amelyben folyton újabb dolgokat fedezünk fel. Ezzel szemben a tömeg redukálja az egyén személyiségét, a tömegben néhány elemi magatartásformára korlátozódik. Azok a formák, melyek által a tömeg kifejezésre juttatja törekvéseit, rendkívül szegényesek, és öröktől fogva ismétlődnek - tüntetés, sztrájk, gyűlés, barikád. Ezért lehet az emberről regényt írni, a tömegről - soha. Ha a tömeg szétszóródik, hazamegy és nem gyűlik össze többé, azt mondjuk, hogy véget ért a forradalom.

Sorra fölkerestem a bizottságok székházait. Bizottságok - így hívták az új hatalom szerveit. Teleszemetelt, szűk helyiségekben szakállas emberek ültek az asztalok mögött. Arcukat akkor láttam először. Idejövet följegyeztem azoknak a személyeknek a nevét, akik a sah idejében az ellenzékben tevékenykedtek, vagy félrevonultak a közéletből. Ma nekik kellene uralkodniuk, gondoltam logikusan. Megkérdeztem, hogy hol találkozhatnék velük. A bizottságokban lévő emberek nem tudták. Ott mindenesetre nem voltak. Ezt az egész hosszú ideig tartó rendszert, ahol az egyik a hatalmat gyakorolta, a másik ellenzékben volt, a harmadik megszédte magát, a negyedik kritizált, ezt az egész bonyolult és évekig fennálló építményt a forradalom halomra döntötte, mint egy kártyavárat. Ezeknek a szakállas, otromba fickóknak a szemében, akik alig tudtak olvasni, azok az emberek, akikről faggattam őket, nem jelentettek semmit. Mi közülük hozzá, hogy néhány évvel korábban Háfez Farmán bírálta a sahot, és ezért elvesztette az állását, Qolszum Ketáb pedig, az a gazember, karriert csinált? Mindez a múlté, az a világ pedig már nem létezik. A forradalom új, tegnap még névtelen, ismeretlen embereket juttatott hatalomra. A bizottságbéli szakállasok naphosszat bent ültek és tanakodtak. Hogy min? Azon tanakodtak, hogy most mit csináljanak. Igen, mivel egy bizottságnak valamit csinálnia kell. Sorra szólásra emelkedtek.

Mindenki mondani akart valamit, hozzá akart szólni. Érezni lehetett, hogy ez lényegbevágó, hogy ennek nagy jelentőséget tulajdonítanak. Azután mindenki elmondhatta a szomszédjának - én is hozzászóltam. Az emberek egymástól kérdezték: hallottad a hozzászólását? Ha átment az utcán, megállíthatták, és elismerően kijelenthették: nagyon érdekes volt a hozzászólásod! Fokozatosan kezdett kialakulni egy nem formális hierarchia, s a csúcsot itt azok foglalták el, akiknek hozzászólása mindig jó volt, odalent pedig gyűltek az introvertáltak, a beszédhibával küszködők osztagai, olyanok, akik nem bírták legyűrni lámpalázukat, végül pedig azok, akik azt tartották, hogy a végeláthatatlan beszédnek nincs semmi értelme. Másnap újabb tanácskozás, mintha az előző napon semmi sem történt volna, mintha mindennek előlről kellene kezdődnie.

- Irán - a huszonhetedik forradalom volt, amit a harmadik világban megéltem. Füstben és ágyúdőrejben váltották egymást az uralkodók, buktak meg a kormányok, kerültek új emberek a miniszteri bársonyszékekbe. De egyvalami változatlan maradt, megsemmisíthetetlen - félek kimondani -, örök: a tanácstalanság. Mennyire hasonlítottak ezek az iráni bizottságok azokra, amelyeket Bolíviában és Mozambikban, Szudánban és Beninben láttam. Mit tegyünk? Te tudod, hogy mit tegyünk? Én? Nem tudom. Te talán tudod? Én? Én elmennék a végsőkhöz! De hogyan? Hogyan menjünk el a végsőkhöz? Igen, ez fogas kérdés, ezen érdemes vitatkozni. Fülledt, telefüstölt termék. Hozzászólások, jók, rosszak, néha ragyogók. A jó hozzászólások után mindenki elégedett - hiszen olyasmiben vett részt, ami valóban jól sikerült.

Ez az egész dolog annyira izgatott, hogy beültem az egyik bizottság székházába (azzal az ürüggyel, hogy várok valakit, aki éppen nem volt ott), és figyeltem, hogyan intéznek el egy egyszerű ügyet. Végül is az élet ilyen ügyek elintézéséből áll, és akkor beszélhetünk haladásról, ha az ügyeket hatékonyan, mindenki meglegedésére intézik el. Egy idő múlva bejött egy asszony, hogy valami igazolást kérjen. Az, akihez az ügye tartozott, éppen valami vitában vett részt. Az asszony várt. Az embereknek itt fantasztikus képességük van a várakozáshoz, képesek kővé változni és mozdulatlanul kitartani mindvégig. Végül megjött az illető, és megkezdődött a megbeszélés. Az asszony beszélt, a férfi kérdezett, aztán az asszony kérdezett, és a férfi beszélt. Addig alkudoztak, amíg megegyezésre nem

jutottak. Akkor keresgélni kezdtek egy darab papirost. Az asztalon különböző papírok heverték, de egyiket se találták alkalmasnak. A férfi eltűnt - bizonyára elment papírárt, bár ugyanúgy átszaladhatott a szemben lévő bárba is egy csésze teára (forróság volt). Az asszony némán várt. Az ember visszajött, megelégedetten végigsimított a száján (bizonyára teát ivott), de papirost is hozott. Kezdetét vette a legdrámaibb rész - a ceruzakeresés. Sehol se találtak ceruzát, se az asztalon, se a fiókban, se a padlón. Kölcsönadtam a tollamat. A férfi rám mosolygott, az asszony megkönnyebbülten felsóhajtott. A férfi nekiült az írásnak, írás közben rádöbbsent, hogy tulajdonképpen nem tudja, mit is kell igazolnia. Ismét beszélgetni kezdtek, a férfi a fejét ingatta. Végre elkészült az okmány. Már csak a főnökkel kellett volna aláíratni. De a főnök nem volt sehol. A felettese ugyanis egy másik bizottságban vitatkozott, nem lehetett elérni, mert nem vették fel a telefont. Várni kellett. Az asszony újból kővé változott, az ember eltűnt, én pedig elmentem egy csésze teára.

Idővel ez az ember megtanul igazolványokat írni, és még sok egyebet. De néhány év múlva fordulat következik be, ez az ember, akit már ismerünk - távozik, a helyére másvalaki kerül, és elkezd keresni a papirost meg a ceruzát. Ugyanaz vagy egy másik asszony vár majd kővé változva. Valaki majd kölcsönadja a tollat. A felettese vitával lesz elfoglalva. És ők valamennyien, akárcsak az elődeik, ismét a tanácstalanság ördögi körében fognak toporogni. Ki teremtette ezt a kört? Iránban a sah. A sah azt hitte, hogy a korszerűség kulcsa a város és az ipar, de ez az elképzelése téves volt. A korszerűség kulcsa a falu. A sah megittasult az atomerőművek szolgáltatta villamosítás víziójától, a számítógépekkel irányított futószalagoktól, a hatalmas olajvegyipartól. De egy elmaradott országban mindezek a korszerűségnek csupán imitációi. Egy ilyen országban az emberek többsége a nyomorúságos falun él, innen menekül el a városba. Ezek fiatal, energikus emberek, keveset tudnak (általában szakképzetlenek, írástudatlanok), de nagy becsvágy hajtja őket, és készek harcolni mindenért. Aztán szembe találják magukat a városban meggyökeresedett rendszerrel, mely így vagy úgy, de mindenképpen a meglévő hatalommal fonódik össze. Tehát legelőször is körülnéznek, valahogy berendezkednek, elfoglalják a kiindulási pozíciókat, és rohamra indulnak. Harcukban azt az ideológiát használják fel, melyet a falujukból hoztak magukkal - ez rendszerint a vallás. Mivel olyan erőt alkotnak, mely valóban fel akar

emelkedni a társadalmi ranglétrán, gyakran győznek. Ilyenkor a hatalom az ő kezükbe kerül. De mihez kezdjenek vele? Elkezdődnek a viták, és ők bekerülnek a tanácsstalanság ördögi körébe. A nép él valahogy, mert élnie kell, ők viszont egyre jobban élnek. S egy ideig nyugodtan élnek. A nép gyermekei még a pusztákon futkosnak, legeltetik a tevéket, és terelgetik a birkanyájukat. De azután felnőnek, a városba kerülnek, és harcba vetik magukat. Mi ebben a lényeg? Hogy az újak több becsvággyal, mint hozzáértéssel indulnak. Ennek következtében az ország minden fordulattal mintegy visszatér a kiindulási ponthoz, újra a nulláról indul, mert a győztesek nemzedékének ismét meg kell tanulnia mindent, amit a legyőzött nemzedék már kinkeservesen elsajátított. Ez azt jelenti talán, hogy a legyőzöttek szakavatottabbak és bölcsőbbek? Korántsem. Az előző nemzedék genezise pontosan olyan, mint azé, amely a helyére került. Mi a kiút tehát a tanácsstalanságnak ebből a köréből? Csakis a falu fejlesztése. Ameddig a falu elmaradott, addig az ország is elmaradott lesz, még ha ötezer gyár működik is benne. Amíg a városban letelepedett fiú egzotikus tájat lát szülőfalujában, addig a nemzet, amelyhez tartozik, nem korszerű.

A hogyan tovább jegyében folytatott bizottsági vitákban egyvalamiben mindenki egyetértett: meg kell torolni a rajtuk esett sérelmet, így hát megkezdődtek a kivégzések. Ebben nagy örömeiket lelik. Az újságok első oldalán bekötött szemű embereknek és azoknak a fiúknak a fényképét közlik, akik célba veszik őket. Böbeszédűen és részletesen ecsetelik az egész eseményt. Hogy mit mondott az elítélt a halála előtt, hogyan viselkedett, mit írt az utolsó levelében. Európában nagy felháborodást váltottak ki ezek a kivégzések. Itt kevesen értették meg, miért tesznek nekik szemrehányást. Számukra a megtorlás elve olyan régi, mint maga a világ. Időtlen időkre nyúlik vissza. A sah uralkodott, azután levágták a fejét, jött egy másik sah, annak is fejét vették. Máskülönben hogyan lehetne megszabadulni a sahtól? Önként nem mond le. Hagyják életben a sahot vagy az embereit? Tüstént hadsereget szerveznek, és visszaserzik a hatalmat. Vessék börtönbe őket? Megvesztegetik az őrseget és kiszabadulnak, azután felkoncolják azokat, akik legyőzték őket. Az öldöklés ilyen körülmények közt szinte elementáris önfenntartási ösztönné vált. Itt olyan világban vagyunk, ahol a jogot nem az ember védelmében alkalmazott eszköznek tekintik, hanem felhasználják az ellenség megsemmisítésére. Igen, ez kegyetlenül hangzik, de van benne valami

kísérteties, valami szörnyű könyörtelenség. Khalkhali ajatollah elmondta nekünk, újságíróknak, hogyan fogott gyanút, hogy a kivégzőosztag esetleg nem hajtja végre az ítéletet Hovejdán, a volt miniszterelnökön. Félt, hogy futni hagyják. Ezért Hovejdát a saját autóján vitette el. Éjszaka volt, ott ültek egymás mellett a kocsiban; Khalkhali azt állítja, hogy beszélgettek. Nem árulta el nekünk, hogy miről. És nem félt attól, hogy megszököik? Nem, ez eszébe sem jutott. Khalkhali egész idő alatt azon töprengett, kiben bízhat, kinek a kezére adhatná Hovejdát. Megbízható, vagyis olyan kézre, amely biztosan végrehajtja az ítéletet. Végül eszébe jutottak egy bizonyos bizottság emberei a bazár közelében. Elvitte hozzájuk Hovejdát, és ott is hagyta.

Megpróbálom megérteni őket, de minduntalan sötétben tapogatózom, ahonnan nem találom a kiutat. Az irániak másképpen viszonyulnak az élethez és a halálhoz. Másként reagálnak, ha vért látnak. A vér feszültséget vált ki belőlük, lenyűgözi őket, valami misztikus transzba esnek tőle; magam előtt látom élénk taglejtéseiket, hallom, amint kiáltoznak. A szomszédos vendéglő tulajdonosa a szállodám elé állt új kocsijával. Egyenesen az autószalomból jött ide a gyönyörű, aranyszínű Pontiacon. Nagy csődület támadt, az udvaron rémülten kotkodácsoltak a később leöledsött tyúkok. Az emberek először egymást fröcskölték be a vérrel, azután bemázolták vele az autót. Az autó piros lett, csepegett a vértől. Ez volt a Pontiac keresztelője. Odatódulnak, ahol vér van, hogy belemártsák a kezüket. Nem tudták megmagyarázni nekem, hogy mire jó ez.

Néhány órára minden héten fantasztikus fegyelemre képesek. Erre pénteken kerül sor, a közös ima idején. A nagy térre megérkezik az első, legbuzgóbb muzulmán, leteríti az imaszőnyegét, és a szélére térdel. Aztán a következő melléje teríti le a saját szőnyegét (noha az egész tér üres). Azután megjelenik a következő hívő és azután a következő. Sok ezer, millió. Leterítik a kis imaszőnyegeket, s arccal Mekka felé fordulnak. Dél körül a pénteki imádság vezetője megkezdí a szertartást. Fölállnak, hétszeres hajlongások közt előrehajolnak, csípőből fölegyenesednek, térdre rognak, arccal a földre borulnak, fölülnek, aztán újra arccal borulnak. A milliányi test tökéletes, háborítatlan ritmusa nehezen leírható látvány, és az én számomra - kissé félelmetes. Szerencsére mihelyt véget ér az imádság, azonnal felbomlanak a sorok, nagy láрма és kellemes, gondtalan, pihentető

rendetlenség uralkodik.

Nemsokára megkezdődött a viszály a forradalom táborában. Mindnyájan a sah ellen voltak, el akarták távolítani, de a jövőt mindenki másképpen képzelte el. Az emberek egy része azt hitte, az országban olyan demokrácia lesz, amit Franciaországból vagy Svájcban ismertek, ők lettek az első vesztesei annak a csatának, amely a sah elutazása után kezdődött. Értelmes, okos, de gyenge emberek voltak. Egyszeriben paradox helyzetbe kerültek - a demokráciát ugyanis nem lehet erővel rákényszeríteni senkire, a demokráciát a többségnek kellene választania, a többség azonban azt akarta, amit Khomeini követelt: iszlám köztársaságot. A liberálisok távozása után ott maradtak a köztársaság hívei. De köztük is csakhamar harcra került sor, s ebben a harcban a kemény, konzervatív vonal lassacskán legyűrte a felvilágosult, nyitott irányzatot.

Ismertem embereket mindkét táborból, és valahányszor azokra gondoltam, akikkel rokonszenveztem, mindig elfogott a pesszimizmus. A felvilágosultak vezetője Baniszadr volt. Karcsú, enyhén hajlott hátú ember, mindig pólóingben járt, mindenütt ott volt, igyekezett meggyőzni az embereket, folyton vitába bocsátkozott. Ezer ötlete volt, rengeteget, túl sokat beszélt, végeláthatatlan eszmefuttatásokat folytatott, könyveket írt nehezen érthető nyelven. Ezekben az országokban az értelmiségi a politikában olyasvalaki, aki nem oda való. Az értelmiséginek túl nagy a fantáziája, tépelődik, kétségek közt vergődik. Mi haszna az embernek olyan vezetőből, aki maga se tudja, hogy mihez tartsa magát? Behestivel (a kemény vonal vezetőjével) ilyesmi nem fordulhatott elő. Maga köré gyűjtötte vezérkarát, és parancsokat diktált nekik. Mindannyian hálások voltak neki, mert tudták, hogyan foglaljanak állást, mit tegyenek. Behesti tartotta kezében az egész síita apparátust. Baniszadr - a barátait és a híveit. Baniszadr az értelmiségre, a diákokra, a modzsáhedinekre támaszkodott. Behesti a mollák hívására mindig készen álló tömegekre. De Behestit is elérte az Igazságos és Irgalmas keze.

Az utcákon harci egységek tűntek fel. Fiatal, erős férfiak csapatai, hátsó zsebükből kés állt ki. Megtámadták a diákokat, a mentőkocsik sebesült lányokat szállítottak el az egyetemről. Megkezdődtek a tüntetések, a tömeg az öklét rázta. De ezúttal ki ellen tüntettek? Az ellen az ember ellen, aki

nehezen érthető nyelven írt könyveket. Sok millió munkanélküli volt az országban, a parasztok továbbra is nyomorúságos viskókban éltek, de mit számít az? Behesti emberei mással voltak elfoglalva - az ellenforradalom ellen harcoltak. Igen, az emberek végre megtudták, hogy mi a teendő, hogy mit kell mondani. Nincs ennivalód? Nincs lakásod? Majd mi megmutatjuk neked, hogy kinek köszönheted nyomorúságodat. Az ellenforradalmárnak. Ha megsemmisíted, akkor végre te is emberi módon fogsz élni. Már hogy lenne ellenforradalmár, hiszen tegnap még együtt harcoltunk a sah ellen! Az tegnap volt, ma már az ellenséged. A tömeg végighallgatta a beszédet, s ettől feltűzelve indult támadásba. De ezek az emberek igazán nem hibáztathatóak, mert valóban jobban akarnak élni, s mivel régóta vágnak erre, nem tudják, nem értik, mitől van az, hogy minden nekilendülés, áldozat és önfeláldozás ellenére a jobb világ mindig a messzeség kódéba tűnik előlük.

A barátaimon csüggedés vett erőt. Azt mondták, közel a kataklizma. Mint mindig, ha nehéz idők jönnek, ők, az intelligensek elvesztették erejüket és hitüket. Sűrű sötétségben mozogtak, nem tudták, merre tartanak. Szorongás fogta el őket, frusztráció. Ők, akik azelőtt egyetlen tüntetést se mulasztottak volna el, most félni kezdtek a tömegtől. Miközben beszélgettem velük, a sahra gondoltam. A sah ide-oda utazgatott a világban, az újságokban néha felbukkant egyre soványodó arca. Mindvégig azt hitte, hogy még visszatérhet az országába. Nem tért vissza, de abból, amit tett, sok minden megmaradt. A zsarnok elmegy, de a távozásával egyetlen diktatúra sem tűnik el maradéktalanul. A diktatúra létének feltétele a tömegek tudatlansága. Jól tudják ezt a diktátorok, ezért gondoskodnak róla és fenntartják. Egész nemzedékekre van szükség ahhoz, hogy ezt megváltoztassuk, hogy kigyúljon a fény. De mielőtt erre sor kerülne, a diktatúra megdöntői gyakran akaratlanul s önmaguk ellenére is a diktátor örökébe lépnek, s magatartásukkal, gondolkodásmódjukkal azt a korszakot viszik tovább, amelyet ők maguk semmisítettek meg. Ez annyira öntudatlanul, s tudat alatt megy végbe, hogy szent haragra gerjednének, ha valaki ezt a fejükre olvasná. De lehet-e mindenért a sahot hibáztatni? A sah meghatározott hagyományokat talált, évszázadok alatt kialakult szokások határain belül mozgott. Nagyon nehéz átlépni az ilyen határt, nagyon nehéz megváltoztatni a múltat.

Ha kedvderítő beszélgetésre vágyom és kellemesen akarom tölteni az időt, a Ferdouszi utcába megyek, ahol Ferdouszi úrnak perzsaszőnyegboltja van. Ferdouszi úr, aki egész életében a művészettel és a szépséggel foglalkozott, a környező valóságot úgy fogja fel, mint egy másodrendű filmet valami olcsó, teleszemetelt moziban. Minden ízlés kérdése, mondja nekem, a legfontosabb dolog az életben az, kérem, hogy van-e az embernek ízlése. Szerinte minden szörnyűség (ő szörnyűségnek nevezi), vagyis a hazugság, az áruulás, a lopás, a beségás közös nevezőre vezethetők vissza: csak azok vetemednek rá, akiknek nincs ízlésük. Mélyen hisz abban, hogy a nép mindent túlél, és hogy a szépség elpusztíthatatlan. Sohase felejtse el, kérem, mondja, miközben kiterít eléem egy újabb szőnyeget (tudja, hogy nem vásárolok, de meg akarja örvendeztetni a szememet), hogy a perzsák a szellemi, nem pedig az anyagi javak révén maradtak fenn két és fél ezer éven át, vagyis a költészetünknek és nem a technikának, a vallásunknak és nem a gyárainknak köszönhetjük, hogy annyi háború, invázió és megszállás ellenére perzsák tudtunk maradni. Mit adtunk mi a világnak? Költészetet, miniatúrfestészetet és a szőnyeget. Termelési szempontból csupa haszontalan dolgot. De éppen ezekben fejeztük ki önmagunkat. Mi ajándékoztuk a világnak ezeket a csodálatos, egyedülálló, haszontalan hiábavalóságokat. Az, amit a világnak adtunk, nem könnyítette meg az életet, csak a díszítésére szolgált, ha ilyen megkülönböztetésnek egyáltalán van valami értelme. Mert, például, a szőnyeg nekünk életszükséglet. Ha az égetően forró sivatagban leteríti a szőnyeget, ráfekszik, akkor úgy érzi magát, mintha zöld mezőn heverészne. Igen, a mi szőnyegeink virágzó mezőkre hasonlítanak. Szinte maga előtt látja az ember a virágokat, a kertet, a kis tavat, a szökőkutat. A bokrok közt pávák sétálnak. A szőnyeg tartós holmi, a jó szőnyeg évszázadokon át megőrzi eredeti színét. Ilyenformán egy csupasz és sivár sivatagban élve is, úgy érzi magát az ember, mintha egy kertben lenne, mely örökre megőrzi csodálatos színeit és üdeségét. És azt is el lehet képzelni, hogy ez a kert illatos, hallani a forrás csörgedezését, a madarak énekét. És akkor az ember úgy érzi, hogy a sors kiválasztotta, közel van az éghez, mintha költő lenne.

TARTALOM

A CSÁSZÁR.....	5
A trón.....	6
Jön, jön.....	47
A bukás.....	80
A SAHINSAH.....	122
Kártyák, arcok, virágmezők.....	123
Dagerrotip.....	132
Holt láng.....	214

EURÓPA ZSEBKÖNYVEK

KIADTA AZ EURÓPA KÖNYVKIADÓ • A KIADÁSÉRT AZ EURÓPA
KÖNYVKIADÓ IGAZGATÓJA FELEL SZEDTE ÉS NYOMTA AZ
ALFÖLDI NYOMDA • A NYOMDAI RENDELÉS TÖRZSSZÁMA:
2685.66-14-2 • KÉSZÜLT DEBRECENBEN, 1987-BEN

FELELŐS SZERKESZTŐ: GIMES ROMÁNA • A FEDÉLGRAFIKA
PINTÉR LÁSZLÓ MUNKÁJA • MŰSZAKI VEZETŐ: MIKLÓSI IMRE •
KÉSZÜLT 17 500 PÉLDÁNYBAN, 15,4 (A/5) ÍV TERJEDELEMBEN
ISBN 963 07 3989 5